

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**HANEFÎ MEZHEBİNDE BEYYİNELERİN TEÂRUZ VE TERCİHİ
(OSMANLI DÖNEMİ ÖRNEĞİ)**

DOKTORA TEZİ

FEYZA AYAZ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. PEHLUL DÜZENLİ

**YALOVA
AĞUSTOS/2025**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

HANEFÎ MEZHEBİNDE BEYYİNELERİN TEÂRUZ VE TERCİHİ
(OSMANLI DÖNEMİ ÖRNEĞİ)

DOKTORA TEZİ

FEYZA AYAZ
177273013

DANIŞMAN: DOÇ. DR. PEHLUL DÜZENLİ

YALOVA
AĞUSTOS/2025

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “Hanefi Mezhebinde Beyyinelerin Teâruz ve Tercihi (Osmanlı Dönemi Örneği)” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Feyza AYAZ

ÖNSÖZ

Fertlerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen fikhî hükümlerin uygulanmasında muhâkeme usûlü birincil öneme sahiptir. Muhâkeme esnasında hüküm verirken kadıların en fazla zorluk yaşadığı husus, tarafların her ikisinin de birbirlerini nakzedecek beyyine getirmesi durumunda hangi beyyinenin tercih edileceğidir. Zira taraflar arasında ihtilafın vuku bulduğu her alanda bu tür bir çelişkinin bulunması mümkün olduğundan bu çelişkilere dair hükümler fıkıh kitaplarının ilgili bulundukları muhtelif bablarda dağınık bir biçimde yer almıştır. Bu ise ulemânın gerektiğinde ilgili hükme ulaşması konusunda zorluk meydana getirmiştir. Buna binaen fıkıh literatüründe bu tür meseleleri bir araya getirerek hükme ulaşmayı kolaylaştırmayı amaçlayan müstakil eserler ortaya konmuştur. Konunun Hanefî mezhebi özelinde anlaşılmasında katkı sunmak amacıyla bu tezdaki araştırmamız kavram, literatür ve mesâil olmak üzere üç düzlemde kurgulanmıştır. Böylece öncelikle beyyinelerin teâruz ve tercihi meselesinde ön bilgi olarak bilinmesi gereken kavramlar, Hanefî mezhebi içerisindeki kullanımları esas alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci aşamada konunun Hanefî mezhebi literatürü içerisinde nasıl incelendiği ve konuya dair telif edilen müstakil çalışmaların yöntem, nitelik ve etkisi üzerinde durulmuştur. Konuya dair müstakil literatürün gelişimi Osmanlı döneminde meydana geldiğinden tezin Osmanlı dönemi ile sınırlandırılması uygun görülmüştür. Son olarak konuya dair mesâilin teorik olarak incelenmesi Osmanlı ulemasından İzmîrî Mehmed Efendi'nin (ö. 1165/1751) eseri esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

Burada bu tezin belirlenme sürecinden de bahsetmek yerinde olacaktır. Yüksek lisansta istishâb delilini Hanefî mezhebi özelinde incelemem esnasında söz konusu delilin pratiğe yansıyan önemli bir yönünün, dâvalarda tarafların beyyine getirememeleri durumunda hangisinin sözüne itibar edileceğinin belirlenmesinde ortaya çıktığına vâkıf oldum. Sözü kabul edilecek tarafın tespit edilmesi, tarafların her ikisinin de beyyine getirmeleri durumunda hangisinin beyyinesinin kabul edileceğine dair de bilgi vermesi ve ilgili hükümler genellikle eş zamanlı olarak zikredilmesi nedeniyle bu tezin temel konusuna aşına oldum. Bunun üzerine konuyla ilgili ulemanın yaptığı ve büyük çoğunluğu yazma halindeki telifât hakkında henüz derli toplu, tatmin edici çalışmaların yapılmadığını ve mezhep özelinde konunun tahlil edilmediğini görerek doktora bu konuya yönelmeye karar verdim. Doktora tez sürecine başladığımda ilk danışmanım olan merhum Dr. Öğr. Üyesi Şamil Şahin hocamı da burada anarak Yüce Allah'tan (c.c.) tezime sunduğu katkıların mizan-ı ameline dahil edilmesini niyaz ediyorum.

Uzun ve yorucu bir çalışma süreci gerektiren tezin her aşamasında bana her daim motivasyon sağlayan, verdiği güven sayesinde yeniden çalışma azmi bulabildiğim saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Pehlul Düzenli'ye yaptığı ilmi katkılar, gösterdiği sabır ve anlayış için ne kadar teşekkür etsem azdır. Tez izleme jürisinde yer alan ve konuya dair yapılan birtakım çalışmalardan beni haberdar eden Prof. Dr. Muharrem Önder'e, yine tez izleme jürisinde yer alan ve tez yazımında teknik açıdan istifade ettiğim Doç. Dr. Emine Taşçı Yıldırım'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez jürimde yer alarak gerek tezin sınırlandırılması gerekse olgunlaşmasına yönelik sundukları katkılar nedeniyle Prof. Dr. Tuncay Başoğlu hocama ve Prof. Dr. Ayhan Hira hocama teşekkürü borç bilirim.

Bu tezin bir yönünün de literatür araştırması olması hasebiyle birçoğu yazma halindeki eserleri temin etme konusunda istifade ettiğim kişi ve kurumları da burada anmam gerekir. Bu bağlamda Mısır'daki yazma eserlere ulaşmada yardımcı olan Prof. Dr. Süleyman Aydın'a, Yemen'den yazma eserlere ulaşmamı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Serkan Çetin'e teşekkür ederim. Yazma eserlerin temininde her türlü kolaylık ve imkânı sağlayan Türkiye Yazma Eserler Kurumu ve onun bünyesinde yer alan kütüphaneler başta olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, Gazi Hüsrev Bey Yazma Eserler Kütüphanesi, Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi, Leiden Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve çalışanlarına

teşekkür ederim. Gerek yazma eserler ile muhatap olmamda gerekse araştırma ve yazım hususunda istifade ettiğim İSAM ve FSM Üniversitesi iş birliği ile gerçekleştirilen Tahkik Kursu görevlilerine, Fatih Sahn-ı Seman Kurumu tarafından düzenlenen Risâle Okumaları kapsamında eğitim verenlere ve İSAM tarafından düzenlenen Yaz Araştırma ve Destekleme Eğitim Programı'na katkı verenlere teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak her daim maddi ve manevi olarak beni destekleyen, dualarını benden esirgemeyen kıymetli anne ve babama, aileme ve arkadaşlarıma en içten dilek ve şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, tevfik Allah Teâlâ'dandır.

Ağustos – 2025

Feyza AYAZ

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xii
ABSTRACT	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Sınırlandırılması ve Yöntemi	2
1.3. Araştırmanın Kaynakları ve Literatür Değerlendirmesi.....	6
2. HANEFİ MEZHEBİNDE DÂVA, BEYYİNE VE TEÂRUZ KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ	11
2.1. Dâva Kavramı	11
2.1.1. Lugat ve ıstılâh tanımı.....	12
2.1.2. Dâvanın çeşitleri.....	16
2.1.2.1. Müddeâ bihin mahiyeti bakımından.....	16
2.1.2.2. Hükmü bakımından	17
2.1.3. Dâvanın tarafları.....	18
2.1.4. Dâvanın sıhhat şartları.....	26
2.1.4.1. Tarafların akıllı ve mümeyyiz olması	26
2.1.4.2. Müddeâ aleyhin bilinmesi	27
2.1.4.3. Müddeâ aleyhin hazır bulunması	27
2.1.4.4. Müddeâ bihin malum olması.....	27
2.1.4.5. Müddeâ aleyh hakkında hüküm verilebilmesinin mümkün olması	29
2.1.4.6. Dâvanın sübutunun muhtemel olması	29
2.1.4.7. İkrârın mülkiyete sebep edinilmemesi	29
2.1.4.8. Dâvanın kaza meclisinde yapılması	30
2.1.4.9. Tenâkuz olmaması.....	30
2.1.5. Dâvanın seyri.....	32
2.1.6. Def-i dâva.....	35
2.2. Beyyine Kavramı.....	36
2.2.1. Lugat ve ıstılâh tanımı.....	36

2.2.2. Beyyine ile ilgili kavramlar.....	38
2.2.3. İspat vasıtaları	40
2.2.3.1. İkrar	41
2.2.3.2. Şahitlik	42
2.2.3.3. Yemin	45
2.2.3.4. Nükûl.....	45
2.2.3.5. Yazılı deliller.....	46
2.2.3.6. Kesin karine.....	47
2.2.3.7. Hâkimin şahsi bilgisi.....	47
2.2.3.8. Kasâme	48
2.3. Teâruz Kavramı.....	49
2.3.1. Lugat, ıstılah anlamı ve rüknü.....	49
2.3.2. Teâruzu giderme metodları	50
2.3.2.1. Hakikî teâruz durumunda	51
2.3.2.2. Zâhirî teâruz durumunda	54
3. HANEFÎ MEZHEBİNDE BEYYİNELERİN TEÂRUZ VE TERCİHİ İLE İLGİLİ OLUŞAN LİTERATÜR	57
3.1. Furû Fıkıh Kitapları İçerisinde Beyyinelerin Teâruz ve Tercihi.....	57
3.1.1. Zâhiru'r-rivâye, metin ve şerhlerde beyyinelerin teâruz ve tercihi.....	57
3.1.2. Nevâzil, fetâvâ ve vâkıât literatüründe beyyinelerin teâruz ve tercihi.....	59
3.1.3. Kazâ ve muhâkeme literatüründe beyyinelerin teâruz ve tercihi	62
3.2. Osmanlı Dönemi Telif Edilen Müstakil Eserler.....	64
3.2.1. Tahlil yöntemi ile belirli bir konu özelinde telif edilen eserler.....	65
3.2.1.1. Vankulu Mehmed Efendi: <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>	66
3.2.1.2. Şürûnbülâlî: <i>el-Hükmü 'l-müsned bi tercihi 'l-beyyineti gayr-i zi 'l-yed</i>	69
3.2.1.3. Şürûnbülâlî: <i>Îzâhu 'l-hafıyyât li teâruzi 'l-beyyineti 'n-nefyi ve 'l-isbât</i>	71
3.2.1.4. Esîrîzâde: <i>Mîzânü 'l-müdderiyeyn fî ikâmeti 'l-beyyineteyn</i>	71
3.2.1.5. Süleyman b. Ahmed Hinû: <i>Risâle fî 'l-beyyinât</i>	75
3.2.1.6. İbrâhim el-Mizcâcî: <i>Cem 'u 'l-müteferrikât fî teâruzi 'l-beyyinât</i>	77
3.2.1.7. Ahmed Feyzî Çorûmî: <i>Feyzü's-sübhân 'inde teâruzi 'l-burhân</i>	81
3.2.1.8. Meçhul Müellif: <i>Risâle fî bâb da 'va 'r-racüleyn</i>	83
3.2.2. Derleme yöntemi ile telif edilen eserler	83
3.2.2.1. Bab tasnifli eserler.....	84
3.2.2.1.1. Gânim el-Bağdâdî, <i>Melceü 'l-kudât 'inde teâruzi 'l-beyyinât</i>	84
3.2.2.1.2. Bâlizâde Mustafa Efendi, <i>el-Akvâlu 'l-mu'tebera izâ ihtelefâ ve 'l-berâhinü 'r-râciha izâ ekâmâ ala tertibi 'l-kütüb</i>	88

3.2.2.1.3. Muhammed Rıfkî, <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>	89
3.2.2.1.4. Hisâlî Abdurrahmân Efendi, <i>er-Rüchân 'inde teâruzi 'l-burhân</i>	90
3.2.2.1.5. Hasan b. Nasûh el-Bosnavî, <i>Mecmau tercîhi 'l-beyyinât</i>	91
3.2.2.1.6. İzmîrî Mehmed Efendi, <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>	93
3.2.2.1.7. Mahmûd el-Hamzâvî, <i>et-Tarîkatü 'l-vâzıha ile 'l-beyyineti 'r-râciha</i>	96
3.2.2.1.8. Müellifi meçhul eserler	99
3.2.2.1.8.1. <i>Tercihu 'l-beyyinât 'ale 'l-icmâl</i>	99
3.2.2.1.8.2. <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Atıf Efendi, 1163)	100
3.2.2.2. Bab tasnifsiz eserler	100
3.2.2.2.1. Kemâlpâşazâde, <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>	101
3.2.2.2.2. Yaverizâde, <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>	102
3.2.2.2.3. Rahmetullah Efendi: <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>	103
3.2.2.2.4. Müftü Hüseyin Efendi, <i>Tercihu 'l-beyyinât</i>	105
3.2.2.2.5. İmam Bosnavî, <i>Kitâbu Tercîhi 'l-beyyinât</i>	105
3.2.2.2.6. Şeyhülislâm Yahya Efendi, <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>	105
3.2.2.2.7. Atâullah Efendi, <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>	106
3.2.2.2.8. Abdurrahmân Efendi, <i>Tercîhâtü 'l-beyyinât</i>	106
3.2.2.2.9. Osman b. Mustafa el-Gelibolî, <i>Mesâilü 't-tercîh</i>	107
3.2.2.2.10. Müellifi meçhul eserler	109
3.2.2.2.10.1. <i>Tercihu 'l-beyyinât ve tevcîhu 'l-mühimmât li 'l-kudât</i>	109
3.2.2.2.10.2. <i>Mesâilü tercîhi 'l-beyyinât</i>	110
3.2.2.2.10.3. <i>Kitâbü Tercîhi 'l-beyyineti 'ale 'l-beyyine</i>	111
3.2.2.2.10.4. <i>Mimmâ yühimmü fi 'l-beyyinât</i>	111
3.2.2.2.10.5. <i>Beyyinātu 'l-fıkhıyye</i>	112
3.2.2.2.10.6. <i>Risâle fi 'l-beyyine</i>	112
3.2.2.2.10.7. <i>el-Beyyinât fî Şerhi 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir</i>	113
3.2.2.2.10.8. <i>Tercihu 'l-beyyinât</i> (Ragıp Paşa, 461).....	113
3.2.2.2.10.9. <i>Tercihu 'l-beyyinât</i> (Reşid Efendi, 182).....	114
3.2.2.2.10.10. <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Fatih, 2341)	115
3.2.2.2.10.11. <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2812)	115
3.2.2.2.10.12. <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Ali Emiri Şeriyye, 450).....	115
3.2.2.2.10.13. <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Ümmü'l-kurâ Üniversitesi Kütüphanesi, 21516).....	116
3.2.2.2.10.14. <i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Esad Efendi, 585)	116
3.2.3. 'el-Kavlü li-men' konusuna yönelik telif edilen eserler.....	116

3.2.3.1. Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, <i>el-Fark beyne 'l-müddeî ve 'l-müddeâ aleyh ...</i>	117
3.2.3.2. Celâleddîn el-Arab, <i>el-Kavlü li-men</i>	119
3.2.3.3. Ahmed b. Hüsâm, <i>el-Kavlü li-men</i>	120
3.2.3.4. Nevîzâde Atâî, <i>el-Kavlü 'l-hasen fî cevâbi kavli li-men</i>	120
3.2.3.5. Meçhul Müellif, <i>el-Kavlü li-men ve tezyîlühâ bi 'l-mülhakât</i>	122
3.3. Genel Değerlendirme	123
4. OSMANLI FAKİHLERİNDEN İZMÎRÎ MEHMED EFENDİ ÖRNEĞİNDE HANEFÎ MEZHEBİNDE BEYYİNELERİN TEÂRUZ VE TERCİHİ	129
4.1. Beyyinelerden Birini Tercih Etme	135
4.1.1. Hilâf-ı zâhiri ispat eden beyyinenin tercih edilmesi	140
4.1.2. Ziyâdeyi ispat eden beyyinenin tercih edilmesi	143
4.1.3. Hakkı kendisi için ispat eden beyyinesinin tercih edilmesi	145
4.1.4. Emr-i ârız ispat eden beyyinenin tercih edilmesi	148
4.1.5. Hâricin beyyinesinin tercih edilmesi	149
4.1.6. Zilyedin beyyinesinin tercih edilmesi	151
4.1.7. Fesâd beyyinesinin tercihi edilmesi	155
4.1.8. Bey' bi'l-vefâ beyyinesinin tercih edilmesi	157
4.1.9. İkrâh beyyinesinin tercih edilmesi	159
4.1.10. Kıdem beyyinesinin tercih edilmesi	160
4.1.11. Cerh beyyinesinin tercih edilmesi	161
4.1.12. Yesâr beyyinesinin tercih edilmesi	162
4.1.13. Muvâzaa beyyinesinin tercih edilmesi	163
4.1.14. Bey' beyyinesinin tercih edilmesi	164
4.1.15. Rehin beyyinesinin tercih edilmesi	165
4.1.16. Hibe beyyinesinin tercih edilmesi	166
4.1.17. Karz beyyinesinin tercih edilmesi	167
4.1.18. Tahsis beyyinesinin tercih edilmesi	168
4.1.19. İbra beyyinesinin tercih edilmesi	168
4.1.20. Gabn beyyinesinin tercih edilmesi	169
4.1.21. Batnen ba'de batnin vakıf beyyinesinin tercih edilmesi	170
4.1.22. Yaralamadan kaynaklanan ölüm beyyinesinin tercih edilmesi	171
4.1.23. Âzat beyyinesinin tercih edilmesi	171
4.1.24. Akıl beyyinesinin tercih edilmesi	172
4.1.25. Sıhhat beyyinesinin tercih edilmesi	173
4.1.26. Hürriyet beyyinesinin tercih edilmesi	174

4.1.27. Tarih bildirilen dâvalarda tercih.....	175
4.1.27.1. Teâruz eden iki beyyineden her birinin aynı tarihi bildirmesi	176
4.1.27.2. Teâruz eden iki beyyineden birinin tarihinin diğerinden önce olması	176
4.1.27.3. Teâruz eden iki beyyineden sadece birinin tarihinin belli olması.....	180
4.2. Cem-Her İki Beyyine ile Amel Etme	181
4.3. Beyyinelerin Tehâtürü.....	187
4.4. Genel Değerlendirme	189
5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	191
EKLER	195
Ek 1:	195
Ek 2:	198
Ek 3:	199
Ek 4:	201
Ek 5:	203
KAYNAKLAR.....	205
ÖZGEÇMİŞ	219

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: İbn, bin
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle celâluhu
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşler Başkanlığı
ed.	: Editör
FSM	: Fatih Sultan Mehmet
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
md.	: Madde
No.	: Hadis numarası
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.anhâ	: Radıyallâhu anhâ
s.a.v.	: Sallallâhü ‘aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
YEK	: Yazma Eserler Kurumu
yy.	: Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Eserlerin Tasnifli Listesi	195
Tablo 2. Mîzânü'l-müdde'ıeyindeki Meseleler	198
Tablo 3. Fıkıh Bablarını Esas Alan Eserlerin İçeriği	199
Tablo 4. Eserlerin Kronolojik Listesi	201
Tablo 5. Telif tarihi tespit edilemeyen eserler.....	203

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. <i>Mîzânü'l-müddeîyeyn</i> 'de meselelerin nasıl ele alındığını gösteren görsel	125
Şekil 2. <i>et-Tarîkatü'l-vâdiha</i> 'da meselelerin ele alınış şeklini gösteren görsel	126
Şekil 3. Tercîhu'l-beyyinâta dair Reşîd Efendi 255 24a'da yer alan bir görsel	127
Şekil 4. Fatih 2341'de yer alan eserin nüshası	127

HANEFÎ MEZHEBİNDE BEYYİNELERİN TEÂRUZ VE TERCİHİ (OSMANLI DÖNEMİ ÖRNEĞİ)

ÖZET

İslam muhâkeme usulünde, dâvacı ve dâvalının sunduğu beyyinelerin çatışması durumunda hangi delilin tercih edileceği önemli bir tartışma konusudur. Bu tür meseleler, fıkıh kitaplarında genellikle dağınık ve farklı başlıklar altında yer alır. Bu durum, kadıların hüküm verirken mezhep görüşlerine ulaşmasını zorlaştırır. Bu nedenle, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Hanefî mezhebinde bu konuya özel ve bağımsız eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu eserlerin hepsi aynı metot üzere telif edilmemiştir. Bir kısmı özel bir meselenin tahliline odaklanırken bir kısmı beyyinelerin teâruz ve tercihinin dair meseleleri fıkıh kitaplarından derlemiştir. Üç ana bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde konunun kavramsal altyapısını oluşturacak, temel terimler ve tanımlar ele alınmıştır. İkinci bölümde konuyla ilgili özellikle Osmanlı döneminde gelişmiş olan literatüre dair genel bir bakış sunulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise bu literatürde beyyinelerin teâruzu durumunda ortaya çıkan meseleler Osmanlı ulemasından İzmîrî'nin eseri esas alınarak incelenmiştir. Meseleler, beyyinelerin teâruzu durumunda ortaya çıkabilecek üç ihtimal olan birinin diğerine tercih edilmesi, her ikisi de geçerli kabul edilerek birlikte uygulanması ve her ikisi de geçersiz sayılarak sâkıt olması şeklinde bir tasnif içerisinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî Mezhebi, Osmanlı, Beyyine, Teâruz.

CONTRADICTION AND PREFERENCE OF EVIDENCE IN THE HANAFI SCHOOL OF LAW (PERIYOD OTTOMAN)

ABSTRACT

In Islamic legal procedure, the question of which evidence to prioritize when the plaintiff's and defendant's proofs conflict is a major topic of debate. These matters are typically scattered under various headings in jurisprudence (fiqh) books, which makes it difficult for judges (kadis) to find the relevant school of thought when issuing a verdict. For this reason, starting from the late 16th century, special and independent works on this subject began to be written in the Hanafi school of thought. Not all of these works were written using the same method. While some focused on the analysis of a specific issue, others compiled issues related to the conflict and preference of evidence from fiqh books. The first section of this study, which consists of three main sections, deals with the basic terms and definitions that form the conceptual basis of the subject. The second section attempts to provide a general overview of the literature on the subject, particularly that which developed during the Ottoman period. The third section examines the issues that arise when there is a conflict between beyyinah in this literature, based on the work of the Ottoman scholar İzmîrî. The relevant issues are evaluated within a classification of three possibilities that may arise in cases of conflicting evidence: preference for one over the other, acceptance of both as valid and application of both together, and invalidation of both.

Keywords: Islamic Law, Hanafi School of Law, Ottoman, Evidence (Bayyinah), Contradiction.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Sosyal bir varlık olarak yaratılan ve yaşamını idame ettirebilmek için bir toplum içerisinde varlığını sürdürmesi gereken insanoğlu, sürekli olarak diğer insanlar ile ilişki hâlinindedir. Toplum içerisinde yaşamının insana menfaat sağlamasının yanında zaman zaman aleyhine sayılabilecek durumları karşısına çıkarması da kaçınılmaz bir durumdur. Zira insanoğlu sadece iyilik yapmaya değil aynı zamanda dünya imtihanının bir gereği olarak kötülük yapmaya da istidatlı olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla her toplumda hakka riayet edenler ile dinî, ahlâkî ve hukuki kurallara uymayı göz ardı edenler birlikte yaşayagelmışlerdir. İnsanoğlunun içerisinde yaşadığı böyle bir toplumun varlığını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi, onların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen birtakım kuralların varlığını elzem kılmaktadır.

İslâm toplumu için söz konusu düzeni sağlayacak kurallar fıkıh ilmi içerisinde incelenmiştir. Fıkıh kitaplarının muâmelât, akdiye, muhâsamât ve ahkâm-ı sultâniyye gibi muhtelif konuların içerisinde yer verilen kurallar, fıkıh babları açısından incelendiğinde muhâkeme hukuku ile ilgili hükümlerin, temelde kaza/edebü'l-kaza/edebü'l-kâdî/akdiye, dâva, şehâdet, beyyinât, mehâdır ve sicillât, şurût, tahlîf/istihlâf, ikrar, kasâme, liân, tahkîm, sulh, hudud, kısas, cinâyet vb. bablarda serdedilmekle birlikte yer yer bunların dışındaki diğer fıkıh bablarında da ele alındığı görülür.¹ Beyyinelerin tercihi ile ilgili hükümler ise insanlar arasında ihtilafın vuku bulabileceği her bab başlığı altında yer almıştır.

Gerek fûrû fıkıh kitaplarında gerekse muhâkeme usulüne dair yazılan eserlerde yer verilen hükümlerin sunumunda takip edilen nizamın, ilmin gelişmesine paralel olarak daha sistemli hale geldiği âşikardır. Bu konudaki gayreti harekete geçiren en büyük etkenin de mahkemelerde insanlar arasındaki anlaşmazlıklara çözüm getiren, diğer bir ifadeyle hayatın pratik yönünde faaliyet gösteren müftülere ve özellikle de kadılara kolaylık sağlama düşüncesinin bulunduğu söylenebilir. Benzer bir biçimde bu çalışmanın ana konusunu teşkil eden beyyineler arasındaki uyuşmazlıkla ilgili meseleler de yine fıkıh kitaplarının çeşitli bölümlerine dağılmış olarak yer almakta iken zamanla kısmen de olsa fıkıh kitaplarının içerisinde müstakil başlıklar altında söz konusu meselelerin bir araya getirilmeye çalışıldığı, literatürün gelişmesiyle birlikte ise konuya dair hususi eserler kaleme alınmaya başlandığı görülür. Bu tür tercih kurallarını ortaya koyma

¹ Musa Alak, "İslâm Muhâkeme Hukûku Edebiyatı", *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* II/16,17,18 (1999), 213-218.a

amacıyla telif edilen eserlerin ise özellikle hicrî XI. ve XIII. asırlarda yani Osmanlılar döneminde yoğunluk kazandığı dikkat çekmektedir.

Söz konusu eserlerde muhâkeme esnasında tarafların ileri sürdüğü beyyinelerden hangisinin tercih edilmeye daha uygun olduğu ortaya konulmaya çalışılmış, böylelikle mahkemelerde benzer meselelerle karşı karşıya kalan kadılara kolaylık sağlanması amaçlanmıştır. Beyyinelerin teâruzı hakkında müstakil olarak kaleme alınan bahsi geçen risâlelere dair kayda geçilmesi gereken diğer bir husus, bu risâlelerde konuların her zaman genel kâideler çerçevesinde işlenmediğidir. Nitekim hükümlerin kimi zaman fıkıhtaki yaygın yazım usulüne uygun bir şekilde furû eserlerde yer verilen konu başlıkları esas alınarak bu başlıklar altında mesele mesele kaydedildiği kimi zaman ise sadece ilgili meselelerin serdedilmekle yetinildiği görülür. Bu durum, Osmanlı dönemi ulemasının konuya gösterdiği ilgiyi ortaya koymaktadır.

Beyyineler arasında teâruzun meydana gelmesi durumunda nasıl bir yöntem takip edilmesi gerektiğinin, tercih yönteminin işletilmesi hâlinde esas alınacak tercih sebeplerinin zaman zaman gerekçeleriyle birlikte zikredilmesinin yanı sıra dâvanın meydana geldiği meselelere dair hükümlerin ilgili bulundukları fıkıh babları altında itina ile nakledilmeye çalışılması, fakihlerin bu konudaki ihtimam ve gayretlerine delâlet etmektedir. Bu çalışmada da fukahânın bu konudaki mezbur gayretlerine ve meseleye dair yazdıkları telifâta ışık tutulması, onların tercih esası kabul ettikleri meselelerde hangi temel kabullerden hareket ettiklerinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

1.2. Araştırmanın Sınırlandırılması ve Yöntemi

Tezin konusu, muhâkeme usûlünde hasımların delillerinin teâruz ettiği durumlar ve teâruzı gidermede kullanılan tercih yöntemleri olarak belirlenmiş olup konunun sınırlandırılması hususunda ise Hanefî mezhebinin Osmanlı dönemi örneği tercih edilmiştir. Böyle bir tercihte bulunulmasının ana nedenlerinden biri konuya dair tespit edilen risâlelerin neredeyse tamamının Osmanlılar döneminde Hanefî mezhebine bağlı olarak telif edilmesi olduğu söylenebilir. İkinci aşamada ise tezin üçüncü bölümü açısından bir sınırlama yapılmıştır. Konuya dair meselelerin tahlil edileceği bu bölümde konuyla ilgili telif edilen eserlerin Osmanlı döneminde yoğunlaşması hasebiyle o dönemi yansıtacak bir eser ile sınırlandırma yapılması uygun görülmüştür. Gerek fıkıh bablarını esas alması hasebiyle konuyla ilgili birçok meseleyi ihtiva etmesi, gerek zaman zaman konunun izahına yönelik açıklamalara yer vermesi gerekse diğer eserlere nazaran daha geç bir dönemde telif edilmesine binaen İzmîrî Mehmed Efendi'nin eserinin esas alınması tercih edilmiştir.

Bir çalışmanın başlangıcında onun seyrine yön veren, bölümlerinin tasnifinde belirleyici olan birtakım ön kabul ve soruların olması kaçınılmazdır. Bu çalışmada da temel hareket noktası olan bazı sorular bulunmaktadır. Onların bir kısmını burada zikretmekte fayda bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak tezin ilk bölümünün oluşmasına öncülük eden kavramlar ile ilgili olmak üzere; “Beyyinelerin teâruzunun vuku bulacağı mahal olan dâva mefhumu nedir, rûkûn ve şartları nelerdir? Dâva tarafları olan müddeî ve müddeâ aleyh arasındaki fark nedir? Dâvada her iki taraftan beklenen nedir? Teâruz eden beyyinelerin tercihinde tarafların tespiti nasıl bir önem taşır? Beyyine mefhumu neyin karşılığında kullanılmıştır? Teâruz nedir ve bir şeyde teâruzdan söz edebilmek için hangi şartların vuku bulması gerekir?” gibi sorular zikredilebilir.

Konunun literatürüne dair; “Hanefî furû fıkıh literatüründe beyyinelerin teâruz ve tercihi nasıl incelenmiştir? Bu konuya dair literatür ne zaman ve hangi bağlamda gelişmiştir? Konuya dair telif edilen eserler meseleyi nasıl ve hangi açılardan tetkik etmiştir? Bu eserlerin ortak olan yönleri ve imtiyaz kazandıkları yönler nelerdir?” şeklinde literatürü tanımada esas olacak bazı sorular öne çıkmaktadır.

Konunun meselelerine dair karşılaşılabilecek sorular ise şöyle sıralanabilir: Hangi durumlarda beyyineler arasında teâruzun varlığından söz edilmektedir? Teâruz karşısında kadıların edinebileceği tutumlar nelerdir? Beyyinelerden birinin tercihi için hangi esaslar gözetilmiştir? Tercihde kullanılan esaslar genel geçer kurallar olarak kabul edilmiş midir yoksa istisnaları mevcut mudur? Zâhir durum beyyinelerin tercihinde nasıl bir etkiye sahiptir? Teâruz eden beyyinelerde tarih bulunması hükme nasıl etki etmektedir? Beyyineler ispat için meşru kılınmış iken nefyedenin beyyine getirmesi durumunda nasıl hükmedilir?

Mezkûr sorular çerçevesinde giriş ve üç bölümden oluşması planlanan çalışmanın girişinde konunun önemi, yöntemi ve kaynaklarına dair genel bilgi verilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde muhâkeme usulünün temel mefhumları olan dâva, müddeî, müddeâ aleyh ve beyyine ile ilgili literatürdeki tanım, şart ve sınıflandırmalar tasvîrî bir biçimde aktarılarak ispat vasıtalarının Hanefî mezhebi özelinde kullanımı izah edilmiş, yer yer diğer üç mezhebin tercihlerine de atıfta bulunulmuştur. Ayrıca teâruz ve tercih mefhumları ele alınıp teâruzun teşekkül etme şartları ve teâruzun çözümünde esas kabul edilen hususlar incelenerek Hanefî mezhebinde kabul gören tercih yöntemlerine yer verilmiştir.

Tezin ikinci bölümü, literatürün anlaşılmasına yönelik olarak düzenlenerek öncelikle terkip halinde “tercihu’l-beyyinât” ve “teâruzu’l-beyyinât” kavramlarının ilk kullanış ve tanımlanması araştırılıp bunlara dair meselelerin Hanefî mezhebi literatürü içerisinde nasıl

incelendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Beyyinelerin teâruz ve tercihinine dair Hanefî mezhebinde oluşan literatürün nasıl geliştiğinin takibi yapılabilmesi açısından literatür araştırmadaki taramalarımız fûrû‘ fıkıh, fetva ve edebü’l-kâdî kitapları ile bu konuya münhasır olarak telif edilen eserler olmak üzere dört ana başlık çerçevesinde sürdürülmeye çalışılmıştır. Burada Hanefî mezhebindeki ilgili bütün eserlerde meselenin nasıl ele alındığının incelemesi imkân dahilinde olmadığından özellikle kurucu eserler, konuya müstakil olarak bab veya fasıl ayıran eserler ve konuya münhasır telif edilen eserlerde kendisine çokça atıfta bulunulan kaynaklar ile sınırlı kalınmıştır.

Hanefî mezhebi çerçevesinde beyyinelerin teâruz ve tercihinine münhasır olarak telif edilen eserlerden tespit edilebilenlerin, gerek bir kısmının müellifi meçhul olup bir kısmının ise müellifinin vefat tarihi tam olarak belirlenememesi gerekse eserlerin herhangi bir tasnife gitmeden sadece kronolojik bir sırayla tanıtılmasının okuyucuyu yorması ve literatürü tanıması konusunda daha az fayda sağlayacağı kanısıyla söz konusu eserlerin yazım üslupları açısından tasnif edilmesi tercih edilmiştir. En nihayetinde değerlendirme kısmında eserlerin tespit edilebildiği kadarıyla kronolojik bir tablosu da oluşturulmuştur. Buna dayalı olarak tarihî açıdan da literatürün nasıl geliştiğinin ayrıca değerlendirilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu maksatla bu eserlerin, tahlil yöntemi ile belirli bir konu özelinde telif edilmesi, derleme yöntemi ile bab başlıklandırması yapılıp yapılmaması ve el-Kavlü li-men konusuna yönelik telif edilmesi şeklinde bir sınıflandırma yapılarak incelenmesi uygun görülmüştür.

Söz konusu literatürün oluşum ve gelişiminde etkin olan hususların tespit edilebilmesi, ayrıca konuyla ilgili telif edilen eserler hakkında gerekli tanıtımın yapılabilmesi, başlangıçta takip edilecek bir yöntemin belirlenmesini elzem kılmaktadır. Bu kanaatle bunların yazımında birtakım esaslar belirlenmiştir. Şöyle ki, öncelikle incelenen eserin müellifinin kısaca biyografisine, önem arz ettiği düşünülmesi durumunda hoca-talebe ilişkisine, mesleğine yer verilmiştir. Böylelikle müelliflerin ilmi ve mesleki sermayelerinin konuyla ilgili yaptığı telifte etkin olup olmadığı hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Eserler hakkında ise konusu, telif metodu, kapsamına dair gerekli hususlar zikredilerek, tespit edilebildiyse telif sebebi ve tarihine işaret edilmiştir. Hususi bir öneme sahip olduğu düşünülmediği sürece nüshalar hakkında ilave bilgiye yer verilmemiştir. Eserlerin tespit edilebilmişse kendilerinden önceki literatürden istifadesi, sonraki literatüre etkisi ve varsa klasik ve çağdaş dönemde üzerine yapılan tercüme, tahkik, neşir vb. çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca hatalı nispetler bulunması durumunda da buna dikkat çekilmiştir. Konuyla ilgili araştırmalar esnasında müellifi belli olduğu halde tabakat kitaplarında ve kataloglarda yer almayan veya müellifi belli olmayan

birçok risâle ile karşılaşmıştır. Bunların bir kısmı, tek bir nüshası bulunan eserler olup bir kısmı ise genellikle bu alanda meşhur olan eserlerin başında veya sonunda istinsah edilmiştir. Konuya dair yazılan eserlerin genellikle birbirine yakın isimler taşıması nedeniyle bu telifâtın gün yüzüne çıkarılması önem taşımaktadır. Bundan dolayı özellikle hakkında çalışma bulunmayan veya neşri yapılmamış eserler hakkında tespit ettiğimiz nüshaları ile eserin başlangıç ve bitiş ibareleri dipnotlarda belirtilmiştir.

Katalog taramalarında Türkiye kütüphanelerinde kayıtlı olanlar temin edilerek incelenmeye, yurtdışındaki kütüphanelerde bulunan yazma eserlere ise mümkün olduğu ölçüde ulaşılmaya çalışılmıştır. Eserler hakkında doğrudan tabakât kitaplarında veya kütüphane katalog taramalarında yer alan kayıtlardan yola çıkılarak kesin hüküm verilmeyip yazmaların bizzat görülüp incelenmesi esası takip edilmiştir. Bununla birlikte eserlerin tespitinde Şâmile ve Kuramer programından istifadeyle tabakât ve katalog taramaları yapılmış, bunun yanı sıra özellikle Türkiye'deki yazmalar için İSAM Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı, YEK Yazma Eserler Portalı ve www.yazmalar.org sitesine, yurtdışında yer alan yazmalar için ise ulaşılması durumunda yazma eser barındıran kütüphanelerin kendi sitelerine ve özellikle www.al-furqan.com ve www.almajidcenter.org gibi genel olarak yazma eserlerin katalog taramasının yapılabildiği sitelere müracaat edilmiştir.

Tezin son bölümünde ise beyyinelerin teâruz ve tercihinin işlendiği meseleler, literatürün gelişme gösterdiği Osmanlı dönemine ait İzmîrî Mehmed Efendi'nin eseri esas alınarak hazırlanmıştır. Zaman zaman İzmîrî'nin kaynaklarına başvurulmasının yanı sıra ihtilaflı meselelerde dönemin diğer eserlerine de atıfta bulunulmuştur. Meseleler ele alınırken mümkün olduğunca hüküm, örnek, delil ve ihtilaflar zikredilerek tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Bir meselenin anlaşılması, öncelikle fukahânın o meselede kullandığı kavramlardan neyi kastettiğinin idrak edilmesine bağlı olduğu gerçeğinden hareketle çalışmada yer alan kavramlar Şâmile ve Kuramer programında konuyla ilgili yer alan eserlerin taranması, daha sonra ise söz konusu programlarda mevcut olmayan diğer eserlere müracaat edilmesi suretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezin ana konusu olan üçüncü bölümde kimin beyyinesinin evlâ olduğu ve tercih edileceği konusunda yine zikri geçen programlardan meselenin izahında kullanılan muhtelif ibareler ile taramalar yapılmıştır. Ayrıca konu, gerek konuyla ilgili klasik dönemde müstakil olarak telif edilen eserler gerekse çağdaş çalışmalarda yer verilen kâideler üzerinden incelenmiştir.

Tezin yazımında İsnad Atıf Sistemi esas alınmakta olup isim, eser ve kavramların kullanımında *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde kabul edilen hâlleri tercih edilmiştir. Vefat tarihleri ilk geçtiği yerde hicri ve miladi olarak verilmekle birlikte ihtiyaç hasıl olması durumunda tekrar işaret edilmiştir.

1.3. Araştırmanın Kaynakları ve Literatür Değerlendirmesi

Çalışmanın ilk bölümünde, dâva ve taraflarının tanımı gibi çalışma konusunun temel taşı sayılan sayılan birtakım meselelerde meselenin önemine binaen özellikle birincil kaynaklar olan klasik fûrû fıkıh, fetva ve edebü'l-kâdî türü eserlerden kronolojik olarak yararlanılmıştır. Öte yandan dâvanın taksimi, ispat vasıtaları gibi konunun anlaşılmasında ikinci derecede önemi haiz olduğu düşünülen meselelerde gerek konunun sınırlarını aşmamak gerekse çalışmada kolaylık sağlamak amacıyla ilk aşamada konunun ikincil kaynakları sayılacak çağdaş dönem muhâkeme usulüne dair telif edilen eserlerden istifade edilmekle birlikte çağdaş dönemde genellikle tek mezhebe bağlılık yerine tüm mezheplerin bir arada sunulması veya mezhepler üstü bir telif metodunun tercih edilmesi hasebiyle yine Hanefî mezhebinin ana kaynaklarının bağlayıcı sayılacağı bir sıralama gözetilmiştir.

Hanefî mezhebinin klasik fûrû fıkıh ve nevâzil türü eserleri temel başvuru kaynağımız olmakla birlikte literatür incelendiğinde beyyinelerin teâruz ve tercihi meselesi genellikle dâvaya konu teşkil etmesi mümkün olan bütün bölümlerde ya da dâva ve şehâdet bölümlerinde dağınık bir şekilde yer aldığı görülür. Bununla birlikte erken dönem eserlerde zaman zaman “Fî hükmî teâruzi'd-da'vateyn maa teâruzi'l-beyyineteyn”, “Bâbu'l-beyyineteyni'l-mütedaddeyn ve tercihi ehadihima ale'l-uhrâ”, “Tercîh”, ‘Tercîhu'l-beyyinât’ gibi birtakım özel bâbların, Osmanlı dönemi telif edilen fetva kitaplarında ise şehâdet bölümü içerisinde “Tercîhu'l-beyyinât” şeklinde özel bir başlık açılmasının teamül haline geldiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu şekilde özel başlık açan eserler öncelikle başvurulacak kaynaklar arasında yer almıştır.

Mecelle'nin 14. kitabı Kitab-ı Dâva'nın 1613 ile 1675 maddeleri arası genel olarak dâva bahislerini ele alması, 15. kitabı Kitab-ı Beyyinât ve't-tahlif'in 1676 ile 1753 maddeleri arası beyyinelerin durumundan bahsetmesi ve son olarak 1754 ile 1777 maddeleri arası ise beyyinelerin teâruz ve tercihini işlemesi sebebiyle çalışmamızın temel başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Buna binaen Ali Haydar Efendi'nin *Düreru'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*'ı başta olmak üzere Mecelle'nin şerhlerinden istifade edilmiştir.

Özellikle tezin ikinci ve üçüncü bölümünde Teâruzu'l-beyyinât literatürüne dair telif edilen eserler de çalışmanın temel kaynakları arasında yer almakla birlikte tezin ilgili bölümünde onlar hakkında ayrıntılı bilgi verileceğinden burada zikredilmeye gerek duyulmamıştır.

Konuya dair literatür incelemesi bakımından ise çağdaş dönemde gerek muhâkeme usulüne dair kaleme alınan gerekse kısmen teâruz ve tercih kavramlarının ele alındığı muhtelif çalışmalar bulunmakla birlikte burada konuyla doğrudan ilişkili olabilecek çalışmalara yer verilecektir. Beyyinelerin teâruz ve tercihinin dair klasik dönemde telif edilen çalışmalar tezin ikinci bölümünde incelendiği, bunların tahkik ve neşrine yönelik kaleme alınan çalışmalar ise ilgili eserlerin incelenmesi esnasında bahsedildiğinden burada yer verilmeyecektir. Özellikle son dönem Arapça literatürde konuya dair makale ve tez türü çalışmalar artmış olsa da Türkçe literatürde bu tür çalışmalar oldukça sınırlı hâldedir. Bu dönemde yapılan çalışmalar aşağıda kronolojik olarak sıralanıp, kısaca değerlendirilecektir.

1. Davut Yaylalı'nın *İslam Hukukunda Adli Delillerin Çatışması ve Çözüm Yolları* isimli 1989'da yapılan doçentlik çalışmasına ulaşamadı.
2. Muhammed Abdullah Muhammed eş-Şinkitî'nin, *Teâruzu'l-beyyinât fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Riyad 1420/1999) isimli yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışmasında dokuz tercih yöntemine yer verilmiş olup dört fıkıh mezhebi esas alınmıştır.
3. Sahip Beroje'nin *İslâm Ceza Muhâkemesi Hukukunda Beyyine Külfeti ve İspata Hâkim Esaslar* (Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1999) isimli doktora tezinin sonunda beyyinelerin teâruz ve tercihinin dair kısa bir bölüm bulunmaktadır.
4. Nâsır Abdülkâdir Merivânî tarafından *Teâruzu'l-beyyinâti'l-kadâiyye ve eseruhû fi'l-fikhi'l-İslâm* (Câmiatü Dımaşk, 1430/2009) ismiyle doktora tezi olarak hazırlanan çalışma, mezhep sınırlandırması yapmayıp tercih kısmına sadece otuz beş sayfalık bir alan tahsis etmiştir. Ayrıca müellifin beyyinelerin tercihi ile ilgili risâlelerden biri yazma olmak üzere sadece beş tanesine vakıf olduğuna dair beyanı bulunmaktadır.
5. DİA'da Şükrü Özen'in hazırladığı "Teâruz" ve "Tercih" maddelerini de burada zikretmek gerekir. Gerek kavramların usul ve fûrû açısından değerlendirilmesi gerekse ilgili literatüre dair bilgi vermesi bakımından istifade edilen kaynaklar arasında yer almaktadır.
6. Abdullah b. 'İyâd b. Abdullah Şehrî'nin *ed-Davâbitu'l-fikhiyye fi't-te'ârudi ve't-tercih beyne'l-beyyinâti'l-kadâiyye* (Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, Riyad 2011) isimli yüksek lisans tezinde de mezhep açısından bir sınırlandırılmaya gidilmeyip beyyinelerin teâruzu konusunda beş, tercihi konusunda ise on bir kurala yer vermekle yetinilmiştir.

7. Selim Ali Müslim er-Rucûb'un *et-Teâruz ve't-tercîh fî turuki'l-isbât: dirâse fıkhiyye kânûniyye mukârene*, (Amman: Darü'n-Nefais, 2012/1433) isimli eseri, ispat vasıtaları arasında meydana gelen teâruz ile sınırlı olup meseleleri ele alırken beyyinelerin teâruzuna da değinir.
8. Bahâüddîn Mûsâ Muhammed Sa'd tarafından *et-Teâruz beyne 'l-usûl ve 'z-zavâhir fî 'd-deâvâ dirâseten te 'sîliyyeten tatbîkiyyeten* (Câmiatü'l-Ulum el-İslâmiyye el-Âlemiyye, Amman 2014) ismiyle doktora tezi olarak hazırlanan çalışmada, asl ve zâhir arasındaki teâruzu konu edinmekte olup herhangi bir mezhep sınırlaması yapılmamıştır.
9. Îmân Fuad Abdülmün'im Ahmed, doktora tezi olarak hazırladığı *Teâruzü 'd-deâvâ ve 'l-ahkâm fî mezâhibi 'l-fıkhi 'l-İslâmî: dirâse mukârene* (Darü'l-Asıme, Riyad 2014/1435, I-II.) isimli eserinde de mezhep sınırlandırılması yapılmayıp genel olarak dâvalarda vuku bulacak teâruz durumlarını ele almıştır.
10. Felâh Muhammed Fehd el-Hâciri tarafından *Tatbikâtü mebdei tercîhi 'l-beyyinât fî 'i deâva 'l-mutâlebâti 'l-mâliyye fî 'l-ahvâli 'ş-şahsiyye Dirase Fıkhiyye Mukarane* (Câmiatü'l-Ürdüniyye, Amman 2015) ismiyle hazırlanan yüksek lisans tezinde dört mezhep dikkate alınarak nafaka, talâk, mehir gibi ahval-i şahsiyye ile ilgili malî konularda beyyinelerin tercihi incelenmiştir.
11. Elif Mazlum'un "Mecelle'de Beyyineler Arasında Teâruz ve Tercih" (Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 52, Haziran 2022) isimli makalesi, *Mecelle Mukaddimesinde Yer Alan İspat Vasıtaları ile İlgili Kâideler* (Yalova Üniversitesi, 2020) başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Mecelle'de beyyinelerin tercihi ile ilgili kısımda yer alan kâidelere dair hükümler ile sınırlıdır.
12. İbrâhim Şahâze Câsim es-Selâmî, *Melceü 'l-kudât 'inde teâruz ve tercîhi 'l-beyyinât* (Dâru'l-Mu'teber, Amman 1444/2023) Tamamına ulaşamadığımız eserin içeriğine bakıldığında ağırlıklı olarak ispat vasıtalarının incelendiği görülmüştür.
13. Emine Sevindi tarafından *Osmanlı Yargılama Hukukunda Beyyinelerin Tercihi: Melceü 'l-kudât ve Şeyhülislam Fetvaları Çerçevesinde* (Marmara Üniversitesi, İstanbul 2024) ismiyle hazırlanan yüksek lisans tezinin birinci bölümü, müellif ve eserinin tanıtılmasına hasredilmiştir. İkinci bölümü ise beyyinelerin tercihine dair *Melceü 'l-kudât*'ta kullanılan kâideler aslî ve ferî olmak üzere iki alt başlıkta incelenerek şeyhülislam fetvalarından örnekler zikredilmiştir.
14. Betül Ek Bozkuş tarafından *Osmanlı Dönemi Tercihu 'l-Beyyinât Literatüründe Şehâdet: Nev'îzâde Atâî ve Mahmud Hamza Efendi'nin Eserleri Özelinde* (Marmara Üniversitesi, İstanbul 2024) yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde her iki alimin

hayatı ve eseri hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümünde ise şehâdet bahsi sınırlaması getirilerek her iki eserde yer alan hükümlere dair bir karşılaştırma yapılmıştır.

15. Tobias Scheunchen'in "Codicology and the Transformation of Islamic Law A First Assessment of the Tarjîhât al-bayyinât in the Princeton Garrett Collection" (Journal of Islamic Manuscripts, 15, 2024) başlıklı makalesi, Princeton Kütüphanesindeki Garrett Koleksiyonu'nda yer alan 17. ve 18. yüzyıla ait Arapça ve Osmanlıca elyazmalarında tercihu'l-beyyinât'a dair bazı yazma eserlerden hareketle meselelerin sütun halinde ve özlü bir şekilde listelenmesinin konuyla ilgilenen ulemanın hükümlere ulaşımını kolaylaştırdığı ve onlar için bir steno işlevi gördüğü kabulüne dayanılarak yazılmıştır. Bu çalışma, literatüre dair telif edilen eserlerin şekil açısından da değerlendirilmesi gerektiği konusunda istifadeli olmuştur.

16. Abdullah Kavalcıoğlu tarafından *Osmanlı Kadısının El Kitapları -Tercîhü'l-Beyyinât Risâleleri/Literatürü-* ismiyle (Fecr Yayınları, Ankara 2025) bir kitap yayınlanmıştır. Yazar, sırasıyla Vankulu Mehmed Efendi'nin, Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi'nin, Gânim el-Bağdâdî'nin, Nevizâde Atâî'nin, Şürûnbülâlî'nin, Hisâlî Abdurrahman Çelebi'nin, Bosnevî'nin, Hasan Sıdkî er-Rûmî'nin, Mahmud Hamzâvî'nin eserleri olmak üzere dokuz eser tanıtmıştır. Oldukça geniş bir literatüre sahip olan tercihu'l-beyyinâta dair sadece dokuz esere yer verilmesi çalışmanın eksik yönünü teşkil eder. Ayrıca Hasan Sıdkî'nin eseri daha çok edebî'l-kâdî türü bir eser olması hasebiyle onu bu literatür içerisinde değerlendirmek doğru değildir.

Modern dönemde beyyinelerin teâruz ve tercihini konu edinen başka çalışmalar daha mevcuttur. Ne var ki bu çalışmaların bir kısmı ya teâruz ve tercih sebebi olarak kaydedilen birtakım meseleler ile sınırlı ya da genel olarak dört mezhebin görüşlerini ele aldığından dolayı doğrudan Hanefî mezhebinin bu konudaki literatür ve değerlendirmelerine yeterli katkı sunmamaktadır. Ayrıca söz konusu çalışmaların özellikle Osmanlı döneminde telif edilen ve matbu olmayan mezkûr risâlelere ulaşmadıkları veya dikkate almadıkları tespit edilmiştir. Beyyinelerin teâruz ve tercihine münhasıran telif edilen eserlere dair yapılan tahkik, neşir, tahlil, tercüme gibi çalışmalara ise ilgili eserler incelenirken yer verilecektir.

Bu tezin mezkûr literatür içerisindeki konumu ve katkısını ise maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Beyyinelerin teâruz ve tercihinin anlaşılmasında temel kavramlar olan dâva, müddeî, müddeâ aleyh, beyyine, teâruz ve tercih hakkında Hanefî mezhebi özelinde kapsamlı bir çalışma sunmaktadır.

2. Beyyinelerin teâruz ve tercihinin Hanefî mezhebi fûrû literatürü içerisindeki tarihi süreç içerisindeki gelişimi hakkında bir değerlendirme ortaya koymaktadır.

3. Konuyla ilgili özellikle hicri X. yüzyılın sonlarından itibaren müstakil olarak telif edilmeye başlanan eserler hakkında kapsamlı bir literatür tespit ve değerlendirme çalışması sunmaktadır. Bu literatürün incelenmesi ise söz konusu eserlerin esas aldığı farklı telif metotları dikkate alınarak belirlenen bir tasnif içerisinde gerçekleştirilmekle birlikte müellifinin vefat tarihi tespit edilen eserler açısından da kronolojik bir değerlendirilmesinin yapılması bu konuda yapılan çalışmalar açısından ilk olma özelliği taşıyacaktır.

4. Müstakil olarak telif edilen eserlerden İzmîrî'nin eserinden hareketle Hanefî mezhebinde ve özelde de Osmanlılar döneminde beyyinelerin teâruz ve tercihinde takip edilen yöntemler incelenmiştir.

2. HANEFİ MEZHEBİNDE DÂVA, BEYYİNE VE TEÂRUZ KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Bu çalışmanın ana konusu, Hanefî mezhebi çerçevesinde dâva taraflarının sunduğu delillerin çatışması ve bu deliller arasında nasıl tercihte bulunulacağı meselesidir. Dolayısıyla öncelikle hangi tür iddialara “dâva” ifadesinin kullanılabileceği, dâva tarafları arasındaki farklar, delil getirme sorumluluğunun taraflardan hangisine düştüğü, dâvada sunulacak delillerin niteliği hakkında ön bir bilgi sunulması gerekmektedir. Ayrıca tarafların sunduğu deliller beyyinenin mahiyeti açısından değerlendirilmeli, bunlar arasında meydana gelen çatışmayı ifade etmede kullanılan “teâruz” kavramı ve böyle bir çatışmanın vuku bulduğundan söz edebilmek için gerekli olan şartlara da yer verilmelidir. Dolayısıyla bu bölüm zikredilen hususların izahına hasredilmiştir.

2.1. Dâva Kavramı

İnsanoğlu bekasını devam ettirebilmek için birtakım akit ve muamelelerde bulunmaya ihtiyaç duyar. Bu tür muameleler icra edilirken insanların arasında bazı anlaşmazlıkların vuku bulması ise kaçınılmazdır. Nitekim Allah Teâlâ’nın, mahlukatı birbirinden farklı mizaçta yarattığına, dolayısıyla aralarında birtakım husumet meydana geldiğine dikkat çeken Şemsü’l-eimme es-Serahsî (ö. 483/1090), husumetlerin uzamasının fesada yol açacağını dile getirerek bu sebeple dâvanın meşru kılındığını belirtir.² Diğer bir ifadeyle dâva, bizatihi kendisi sebebiyle değil hak sahibine hakkını teslim etmek ve aksi halde meydana gelecek ihtilaf ve fesattan toplumu korumak için meşru kılınmıştır.³

Ümmü Seleme’den (r.anhâ) rivayetle Peygamber Efendimiz (s.a.v.) odasının kapısında bir husumet işitti ve onların yanına çıkıp şöyle buyurdu: “*Ben sadece bir beşerim. Bana birtakım hasımlar gelir ve onların bir kısmının ifadesi diğerlerine göre daha kuvvetli olabilir. Ben de onun doğru olduğunu sanıp onun lehine hüküm veririm. Kimin lehine bir Müslümanın hakkını hükmetmişsem o ateşten bir parçadır. Onu isterse alır isterse bırakır.*”⁴

² Ebû Bekr Şemsü’l-e’imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1993), 17/28.

³ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu’l-Hidâye*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 8/152.

⁴ Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra* (Haydarabat: Meclisü Dâirati’l-Meârifî’n-Nizâmiyye, 1344), 10/250.

Husumetlerin giderilmesi için meşru kılınan dâvanın, bunu icra edebilmesi için birtakım şartları muhtevi olması gerekmektedir. Dolayısıyla fıkıh kitaplarında gerek dâvanın mahiyeti gerekse şartları hakkında özenle durulmuştur.

2.1.1. Lugat ve ıstılâh tanımı

“Dâva/دعوى” kelimesi, “iddia/إدعاء” kökünden türemiş olup sözlükte “çağırarak, istemek, dua etmek, iddia etmek” anlamlarında kullanılan isimdir. Çoğulu, vavın kesralı veya fethalı okunuşu ile “دعوى” kalıbında gelmiştir.⁵

Kur'an-ı Kerim'de dâva kelimesi ve türevleri muhtelif sözlük anlamlarında kullanılmıştır.⁶ Dâvanın lugavî anlamından fukahânın da eserlerinde bahsettikleri, özellikle hak iddiasında bulunma anlamını ifade eden üç tanıma yer verdikleri görülür. İlki “İnsanın kendisi vasıtasıyla başkası aleyhine bir hakkı gerekli kılmayı amaçlandığı söz”⁷, ikincisi “Kendisiyle delilsiz bir şeyin ispatının amaçlandığı söz”⁸ sonuncusu ise “Kişinin bir şeyi ‘bana aittir’ demek suretiyle kendisine izafe etmesidir.”⁹

Hak talebinde bulunan kişi için ism-i fâil kalıbı “müddeî/مدعى”, kendisinden hak talebinde bulunulan kişi için ise ism-i mef'ul kalıbı “müddeâ aleyh/مدعى عليه” ifadesi kullanılır.¹⁰ Fıkıh kitaplarında talepte bulunulan dâva konusu için “müddeâ/مدعى” ya da “müddeâ bih/مدعى به” ifadelerinden hangisinin kullanılacağı hususunda ihtilaf edilmiştir. Müddeâ bih kalıp olarak doğru kabul edilmekle birlikte fukahâ arasında müddeâ şeklinde kullanımı daha meşhur

⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Hasen İbn Düreyd, *Kitâbu Cemherati'l-lüğa*, thk. Remzi Münir el-Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/1059; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 14/260; Feyyûmî Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî el-, *el-Misbâhu'l-münîr fî ş-şerhi'l-kebîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/194; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî vd. (Kuveyt, 1993), 38/48.

⁶ Yûnus, 10/10; Yâsîn, 36/57; Fussilet, 41/31.

⁷ Bâbertî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*, 8/152; Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyire alâ Muhtasari'l-Kudûrî* (el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 2/209; Ahmed Şemseddîn Kadızâde, *Netâici'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/152; Muhammed b. Ferâmuz Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.), 2/329; Alâüddîn Muhammed b. Ali el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, thk. Abdü'l-mün'im Halîl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 510.

⁸ Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed es-Simnânî, *Ravzatü'l-kudât ve tarîku'n-necât*, thk. Salâhuddîn en-Nâhî (Beyrut/Amman: Müessesetü'r-Risâle/Dâru'l-Furkân, 1404), 1/163.

⁹ Fahreddin Osman b Ali b Mihcen Zeylai, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik* (Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1314), 4/290.

¹⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Matbaa-i Tevsî-i Tıbbât, 1330), 4/194.

olmuştur.¹¹ Mecelle’de de kavramın müddeâ şeklindeki kullanımı esas alınmıştır.¹² Dâvanın lugat anlamına ıstılah olarak itibar edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf bulunduğunu dile getiren Simnânî (ö. 499/1105-6), Ebû Saîd el-Berdaî’ye (ö. 317/930) göre ıstılah anlamının lügavi anlamdan farklı olmadığını dile getirir.¹³

Hanefî fukahâsının dâvanın ıstılah anlamını ifade etmek için yaptıkları tariflerde bazı önemli kayıtları esas aldıkları görülür. Bir kısmı dâvanın yetkili kişi yanında yapılması yönüne dikkat çekerken, bir kısmı karşılıklı anlaşmazlık halinin varlığını, diğer bir kısmı ise iddia sahibinin delilinin bulunmamasını hususi bir kayıt olarak eklemektedir. Ayrıca literatürde dâvayı sadece ilk iddiayı değil aynı zamanda yapılan iddia karşılığındaki savunmayı da ihtiva edecek şekilde tarif edenler de bulunmaktadır.

Burada öncelikle tanımların, cins olarak esas aldıkları hususa göre tasnif edilmesi, aralarındaki farkın daha iyi anlaşılabilmesi açısından fayda sağlayacaktır. Hanefî fûrû eserleri incelendiğinde dâvayı tanımlamak için birbirine yakın dört farklı cinsin tercih edildiği görülmüştür.

1. Dâvanın ‘izafe etme’ olarak tanımlanması:

Ebû Hafs en-Nesefî (ö. 537/1142) dâvayı, “Kişinin başkasına ait bir aynı veya başkasının üzerinde bulunan bir deyni veya başkasına karşı olan bir hakkı kendisine nispet etmesidir”¹⁴ diye tarif etmiştir.

Tarifte hak izafesinin kişinin kendi lehine yapıyor olması kaydı, dâvayı şahitlik ve ikrardan ayıran yöndür. Zira şahitlik, kişinin bir başkası lehine bir hakkı haber vermesidir. İkrâr ise kişinin kendi aleyhine başkasının lehine bir hakkın varlığını haber vermekten ibarettir.¹⁵ Tarifte zikredilen ‘hak’ kaydının; kişinin bir araba veya ev gibi aynı haklarına,¹⁶ karz veya akitten

¹¹ Meşhur kullanımın esas alınması konusunda hata-i meşhur savâb-ı mehurdan evladır genel kâidesine uyulmuştur. Bk. Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/196.

¹² *Mecelle*, m. 1614.

¹³ Simnânî, *Ravzatü’l-kudât*, 1/164.

¹⁴ Ebû’l-Hafs Necmüddîn b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *Tilbetü’l-talebe* (Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ, 1311), 134.

¹⁵ Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Ali el-Kârî, *Fethu bâbi’l-‘inâye* (Beyrut: Dâru’l-Erkâm, 1418), 3/162.

¹⁶ Fıkıhta ayn kelimesi; 1. Deyn kelimesi mukabilinde ihtiyaç halinde kullanılması için biriktirilen hakiki mal, 2. Rakabe ile eş anlamlı olarak faydası dışında malın bizzat kendisi, 3. Muayyen ve müşahhas olan şey anlamlarında kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hayreddin Karaman, “Ayn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/357-358.

doğan deynî haklarına, kişinin bir başkası yanındaki alacağı anlamındaki hakk-ı vücudîyi ve dâvanın def-i taarruz anlamındaki hakk-ı ademîyi de ihtiva etmektedir.¹⁷

Zeylâî (ö. 743/1343) de bu hak izafesinin münâzaa durumunda yapılmasını tarife ilave ederek dâvanın tarifini “Kişinin bir şeyi münâzaa/tartışma halinde kendisine izafe etmesidir”¹⁸ şeklinde kaydetmiştir. Nitekim münâzaa bulunmaması durumunda yapılan hak izafesinin lugavî anlam açısından dâva sayılsa bile ıstılâhî açıdan dâva tanımına dahil olmayacağına dikkat çeker. Diğer bir ifadeyle lugavî ve ıstılâhî açıdan dâva mefhumu arasındaki fark, söz konusu iddianın tartışma halinde gerçekleşip gerçekleşmemesi yönündedir.¹⁹ Dâvanın bu şekilde tanımlanması ayn ve deyn dâvalarına has olup borcun îfâsı veya borçtan ibrâ gibi müddeâ aleyh tarafından yapılan def-i dâvanın tanımın dışında kaldığı kabul edilmiştir.²⁰

2. Dâvanın ‘hakkını haber verme’ olarak tanımlanması:

Sadruşşerîa (ö. 747/1346), dâvayı “Kişinin başkası aleyhindeki hakkını haber vermesi”²¹ diye tarif ederken Meydânî (ö. 1298/1881), bu tarife dâvadan kastedilen sonucun hasıl olabilmesi için gerekli şartlardan haber verme fiilinin ‘hâkim yanında’ gerçekleşmesi kaydını ilave etmiştir.²² Aynı zamanda tarife eklenen bu kayıt, dâvanın lugavi anlamı ile ıstılâhî anlamının tefrik etmesini de sağlamaktadır.

3. Dâvanın ‘hak talep etme’ olarak tanımlanması:

Bâbertî (ö. 786/1384), dâvayı “Sabit olması durumunda (hakkı) kurtarma yetkisi bulunan kişinin meclisinde hak talep etmektir”²³ diye tarif ederken, *Gureru’l-ahkâm* metninde dâvanın tanımını Bâbertî’nin tanımına benzer bir şekilde zikreden Molla Hüsrev (ö. 885/1480), şerhi olan *Düreru’l-hükkâm*’da hak kaydını kul hakları olarak izah eder.²⁴ Aynî (ö. 855/1451) ise dâvanın şer’î tarifinin bu şekilde yapılmasını, zayıf bir görüş olarak nakletmiştir.²⁵ Ayrıca tarife,

¹⁷ Ali Haydar Efendi, *Düreru’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/192-193.

¹⁸ Zeylai, *Tebyînü’l-hakâik fî şerhi Kenzi’d-dekâik*, 4/290.

¹⁹ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik* (Beyrut: Şeriketü Alaaddîn, ts.), 7/191.

²⁰ Zeylai, *Tebyînü’l-hakâik fî şerhi Kenzi’d-dekâik*, 4/290; Bedrüddîn Mahmûd Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1411), 9/313; İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik*, 7/191.

²¹ Sadruşşerîa, *en-Nukâye*, III, 162; İbrâhîm el-Halebî, *Mecmau’l-enhur*, II, 249.

²² Abdülganî b. Tâlib el-Guneymî Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi’l-Kitâb* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), 4/26. Meylânî, *el-Lübâb*, IV, 26.

²³ Bâbertî, *el-’Înâye şerhu’l-Hidâye*, 8/152.

²⁴ Molla Hüsrev, *Düreru’l-hükkâm fî şerhi Gureri’l-ahkâm*, 2/329.

²⁵ Bedrüddîn Mahmûd Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1411), 9/313.

içerisinde geçen ‘talep etme/mutalebe’ kaydının dâvanın mahiyetinden değil sıhhat şartlarından olması bakımından da itiraz yöneltmiştir.²⁶

4. Dâvanın ‘söz’ olarak tanımlanması.

Mevsilî (ö. 683/1284) dâvayı “İnsanın, nefyedilmesi/inkâr edilmesi nedeniyle başkası aleyhine bir hakkı ispat etmek istediği sözdür.”²⁷ diye tanımlamıştır. Dâvayı, “İddiâ edenin dâvası konusunda delili olmadığı sözden ibarettir” diye tarif eden Ebû Bekr el-Haddâd (ö. 800/1398), delili olan kişinin müddeî olarak değil hak sahibi olarak isimlendirileceğini belirtir.²⁸

Timurtâşî (ö. 1006/1598) de dâvayı “Kendisiyle başkasına karşı bir hakkı talep etmenin veya kendi hakkından başkasını defetmenin talep edildiği makbul sözdür”²⁹ diye tarif ederek def-i dâvanın da dâva tanımı içerisinde açık bir şekilde yer almasını amaçlamıştır. Ancak def-i dâvanın, dâva tarifinde bilhassa zikredilmesi hak kavramına yüklenen anlam ile ilgilidir. Şöyle ki hak kavramı ile “şu mal bana aittir” denildiğinde olduğu üzere sadece vücûdî bir durumun kastedilmesi mümkün olduğu gibi gerek vücûdî gerekse ademî olan durumu kapsayacak şekilde kullanılması da mümkündür. Hak kavramı ademî durum da kastedilecek şekilde kullanıldığında def’i dâvayı da kapsayacağından ayrıca dâvada zikredilmesine gerek bulunmadığı kabul edilmiştir. Tarifte geçen ‘makbul söz’den kasıt hükmü verecek kâdînın yanında kabul gören sözdür. Kişinin söz konusu hakkı kendisi için talep etmesi dâvayı şahitlikten, başkasına karşı talep edilmesi ise ikrardan ayırıcı unsurdur.³⁰

Görüldüğü üzere daha önce geçen tariflerde muarrefin cinsini belirtmek için ‘hakkını haber vermek’, ‘kendisine izafe etmek’ ve ‘hak talep etmek’ ifadeleri yer almakta ve sözlü veya yazılı her türlü tasarrufu ihtiva etmekteydi. Burada ise bu eylemleri gerçekleştirmekte kullanılacak yöntemlerden biri olan ‘söz’ ifadesi kullanılmıştır. Her ne kadar mezkûr tariflerde dâva sadece sözlü tasarruf ile sınırlandırılmış gözüксе de hak talebinin söz ile ifade edilmesi durumu

²⁶ Kadızâde, *Netâicü’l-efkâr fî keşfi’r-rumûz ve’l-esrâr*, 8/152.

²⁷ Ebû’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl’l-Muhtâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), 2/109.

²⁸ Haddâd, *el-Cevheratü’n-neyyire alâ Muhtasari’l-Kudûrî*, 2/209-210.

²⁹ Şihâbüddîn Muhammed b. Abdullâh et-Timurtâşî, *Tenvîru’l-ebşâr ve câmi’u’l-bihâr* (Mısır: el-Mektebetü’l-Nebeviyye, 1332), 162.

³⁰ Haskefî, *ed-Dürrü’l-muhtâr*, 510; Ahmed b. Muhammed b. İsmâil Tahtâvî, *Hâşiye ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1438), 3/290; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr ‘ala’d-Dürri’l-muhtâr şerhi Tenvîri’l-ebşâr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1412), 5/541-542; Alâüddîn Muhammed b. Muhammed Emîn b. Ömer ed-Dımaşki İbn Âbidinzâde, *Kurratü’l-uyûni’l-ahyâr li tekmileti Reddi’l-muhtâr*, (*Reddü’l-muhtâr’ın sonunda 7. ve 8. ciltler*), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1423), 8/4-5.

müddeânin konuşmaya muktedir olması hali ile izah edilmiş, sözlü olarak kendini ifade edememesi durumunda yazı ile yetinileceği kabul edilmiştir.³¹

Mecelle’de dâva “Bir kimsenin diğer bir kimseden hâkim huzurunda hakkını talep etmesi”³² diye tarif edilirken Ali Haydar Efendi (1853-1935), söz konusu tarife yeni kayıtlar ekleyerek dâvanın “bir kimsenin diğer kimseden hâkim huzurunda ve münazaa halinde hakkı kendine veya naibi bulunduğu kişiye izafe ederek kesinliğe delâlet eden söz veya yazı ile talep etmesi olduğunu”³³ beyan eder. Tarifte Ali Haydar Efendi’nin hak talebinin huzur-u hâkimde yapılmasını yeterli görmeyerek Zeylaî’de de yer alan münazaa halinin bulunmasını ilave ettiği görülmektedir.

Modern dönemde ise dâva “Bir insanın kendisine, temsil ettiği kişiye veya himayesinin kendisine ait olduğu kişiye ait bir hakkı talep ettiği, kazâ meclisinde makbul olan bir söz veya söz yerine geçen şey” diye tarif edilmiştir.³⁴

Zikredilen tarifler ve onlara yöneltilen itirazlar incelendiğinde dâvanın olmazsa olmaz rükunlarını tespit etmek mümkün hale gelmektedir. Bunlar; kişinin bir hak talebinin olması, şahitlikten ihtiraz edilmesi bakımından hakkın kendi lehine olması, ikrardan ihtiraz edilmesi bakımından hakkın başkası aleyhine olması, münâzaa durumunda ve hâkim huzurunda olması şeklinde sıralanabilir.

2.1.2. Dâvanın çeşitleri

Dâvaların mahiyetinin ve hangi hususları içerdiğinin daha iyi idrak edilebilmesi için literatürde ne tür sınıflandırmalara tabi tutulduğunun bilinmesi fayda sağlayacaktır. Hanefî mezhebinde dâvaların müddeânın mahiyeti ve dâva sonucunda bir hükmün oluşup oluşmaması gibi muhtelif açılardan taksimi yapılmıştır. Bu başlık altında kısaca söz konusu taksimlerden bahsedilecektir.

2.1.2.1. Müddeâ bihin mahiyeti bakımından

Dâva, müddeâ bihin mahiyeti dikkate alındığında öncelikle harici dünyada varlık bulup bulmaması bakımından ikiye ayrılmaktadır. Şayet müddeâ bihin harici dünyada bir varlığı varsa bu tür dâvalara ‘ayn dâvası’, hariçte varlığı bulunmayıp sadece zimmette varlık bulması durumunda ise ‘deyn dâvası’ denilir. Ayrıca ayn dâvaları da müddeâ bihin taşınır olup

³¹ İbn Âbidînzâde, *Kurratü ‘uyûni’l-ahyâr*, 7/3.

³² Heyet, *Mecelle*, m. 1613.

³³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/192.

³⁴ Muhammed Naim Yasin, *Nazariyyetü’l-dâ‘vâ beyne’ş-şerîati’l-İslâmiyye* (Ürdün: Dârü’n-Nefâis, 1419), 83.

olmaması bakımından ‘menkul (taşınır) ayn dâvası’ ve ‘gayr-i menkul (taşınmaz) ayn dâvası’ diye iki grupta değerlendirilir. Öte yandan dâvalar konusu itibarıyla mülkiyet dâvası, talâk dâvası, nikâh dâvası, nesep dâvası, gibi muhtelif isimler almakta ve bunun gereği olarak kendilerine özgü şartlar ihtiva etmektedirler.³⁵ Debûsî (ö. 430/1039) de benzer bir şekilde müddeâ bihin mahiyeti itibarıyla davaları ‘hak davası’ ve ‘neseb davası’ olmak üzere ikiye taksim etmiştir.³⁶

2.1.2.2. Hükümü bakımından

Dâvanın aslen meşruluğu insanlar arasında vuku bulan ihtilafların giderilmesi amacına matuftur. Binaenaleyh, dâva için yapılan sınıflandırmalardan en önemlisi de bir nevi bu amacın hayata geçirilmesinde göz önünde bulundurulması zaruri olan dâvanın sonucu itibarıyla bir hükme ulaşmanın imkânını ortaya koyan sınıflandırmadır.

Dâvalar kendisi üzerine bir hüküm bina edilip edilmemesi bakımından Hanefî fukahâ tarafından ya sahih ve fâsid olmak üzere iki kısma ya da sahih, fâsid ve bâtil olmak üzere üç kısma taksim edilmiştir.³⁷ Sahih dâva, sıhhat şartlarını sağlayan ve kendisi üzerine hüküm bina edilebilen dâvalara denilir. Sahih dâva sonucunda müddeâ aleyhin mahkemeye getirilerek iddiaya cevap vermesi ve iddiayı inkâr etmesi durumunda ise yemin etmesi istenir.³⁸

Fâsid dâva, aslı sahih olmakla birlikte daha sonra zikredilecek olan sıhhat şartlarından birini taşımayan dâvalardır. Öte yandan dâva sahih değilken müddeâ aleyh def-i dâvada bulunmak istese kabul edilip edilmeyeceği tartışılmış, en sahih görüşe göre böyle bir def’in sahih olacağı kabul edilmiştir.³⁹ Batıl dâva ise aslı sahih olmayan, sahih hâle getirilmesi de mümkün olmayan, dolayısıyla üzerine hüküm terettüp etmeyen dâvalardır. Meselâ, bir kişinin komşusunun zengin, kendisinin ise fakir olmasına rağmen kendisine sadaka vermediği gerekçesiyle komşusunu dâva etmesi halinde dâvası sahih hale getirilemeyecek bâtil bir dâva olması hasebiyle doğrudan reddedilir.⁴⁰

³⁵ Yasin, *Nazariyyetü’l-dâ’vâ beyne’ş-şer’iati’l-İslâmiyye*, 237-243.

³⁶ Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsmâ ed-Debûsî, *el-Esrâr fî mesâili’l-hilâf* (Kuveyt: Esfâr li-Neşri Nefisi’l-Kütüb ve’r-Resaili’l-İlmiyye, 1445), 7/303.

³⁷ Ebû Bekir b. Mes’ûd el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’ fî tertibi’ş-şerâi’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1406), 4/222.

³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 18/30.

³⁹ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik*, 7/231; Heyet, *el-Fetâva’l-Hindiyye* (Kahire: Matbaatü’l-Meymeniyye, ts.), 4/3.

⁴⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/195; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü’l-Fıkhıyyu’l-Âm*. (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1425), 737-738.

2.1.3. Dâvanın tarafları

Fıkıh kitaplarında dâvada tarafların kim olduğunu tespit etmek, dâvanın en önemli bahislerinden biri kabul edilmesine binaen dâva ile ilgili diğer konulara giriş yapmadan önce tarafların birbirinden tefrik edilebilmesi gerekmektedir. Bu çalışma Hanefî mezhebi özelinde incelendiği için burada müddeî ve müddeâ aleyhe dair Hanefî fukahâsı tarafından zikredilen tanımlar tahlil edilerek aralarındaki fark ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Müddeî ve müddeâ aleyhin tanımlanması ve aralarındaki farkın ortaya konulması dâva bahsinin temel taşı kabul edilmiş ve çoğu fûrû eserinde dâva bölümü onların tanımlanması ile başlatılmıştır. Bunun nedeni, dâvanın işleyebilmesi için taraflara yüklenen ispat ve yemin sorumluluklarının hangi taraf için gerekli olduğunun belirlenebilmesinin söz konusu farkın ortaya konulmasına dayalı olmasından kaynaklanır. Ayrıca taraflardan her ikisinin beyyine getirmesi durumunda tercihte esas kabul edilen ilk adım olarak müddeî olan tarafın belirlenerek onun beyyinesine öncelik verilmesidir.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) döneminde kendisine şikâyetle bulunan kişiler arasında hüküm verdiği pek çok olay vaki olmuştur. Özellikle bazı rivayetlerde dâvalarda taraflara düşen sorumluluğun da ifade edildiği görülür. Örnek olarak zikredilmesi gerekirse İbn Abbas'tan (r.a.) rivayetle Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “لَوْ يَعْطَى النَّاسُ يَدْعَوَاهُمْ لَادَّعَى نَاسٌ دِمَاءَ رِجَالٍ وَأَمْوَالَهُمْ لَكِنَّ” / *Şayet insanlara sırf iddia etmeleri sebebiyle istedikleri verilseydi insanlar diğerlerinin kanları ve malları konusunda iddiada bulunurdu. Fakat inkâr edene yemin gerekir.*⁴¹ buyurarak sırf iddia ile hak sahibi olunamayacağını belirtmiştir. Aynı şekilde benzer lafızlar ile aktarılan “الْبَيِّنَةُ عَلَى مَنْ ادَّعَى وَالْيَمِينَ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ” / *Dâvacıya beyyine, dâvalıya ise yemin getirmek düşer.*⁴² hadisi de taraflara yüklenecek sorumluluk konusunda belirleyici olmuştur. Nitekim Hiz. Ömer (r.a.) Basra kadısı Ebû Musa el-Eş'arî'ye (r.a.) gönderdiği meşhur mektubunda İslam muhâkeme usulünün temel taşı kabul edilebilecek olan söz konusu hadise atıfta bulunarak beyyinenin iddiada bulunan kişiye, yeminin ise inkâr eden kişiye gerekeceğini belirtmiştir.⁴³

⁴¹ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, ts.), “Akdiyye”, 1711.

⁴² Beyhakî, “Şehâdât”, 6.

⁴³ Muhâkeme usulü ile ilgili veciz ifadelerin yer aldığı mektubun tam metni için Bk. Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî', *Ahbâru'l-kudât* (Beyrut: Âlemü'l-Küttüb, 1366), 1/70-73.

“Ona hikmeti ve ayırıcı sözü (فصل الخطاب) verdik.”⁴⁴ ayetinde geçen ayırıcı söz ifadesinin yargı ile tefsir edilmesinin yanı sıra daha özel olarak Kâdî Şüreyh (ö. 80/699 [?]) ve Katâde’den iddia sahibi olan tarafın beyyine, iddiayı inkâr eden tarafın ise yemin ile sorumlu tutulması ile tefsir ettikleri nakledilmiştir.⁴⁵

Dâvada müddeî ve müddeâ aleyhin belirlenebilmesinin zorluğuna ve önemine dair Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) müddeî ve müddeâ aleyhi bilen kişinin yargının veçhini bileceğini ve aralarında ne ile hüküm vereceğinin kendisine karmaşık gelmeyeceğini söylemiştir. Benzer şekilde Kâdî Şüreyh de kadılık görevini üstlendiğinde dâva olarak getirilecek hususlarda bilgi sahibi olmakla birlikte ilk dâvasında müddeî ve müddeâ aleyhin hangi taraf olduğu konusunda sıkıntı yaşadığını dile getirmiştir.⁴⁶

İbn Ferhûn (ö. 799/1397) da tarafların belirlenmesinin taraflara düşen sorumluluğun tayinindeki önemine işaret ederek fukahânın dâva tarafları hakkında verilecek hüküm konusunda yani müddeâ aleyhin dâvayı inkâr etmesi durumunda müddeînin beyyine getirmesi, beyyine bulunmaması durumunda ise müddeâ aleyhin yemin etmesi gerektiği konusunda ihtilaf etmediklerini, ihtilafın tarafların belirlenmesi konusunda yaşandığını ifade etmiştir.⁴⁷

Öte yandan dâva sürecinde tarafların her zaman bulundukları konumda devam etmeyip yer değiştirmeleri de vakidir. Şöyle ki dâvanın başlangıcında müddeî olan taraf ilerleyen süreçte müddeâ aleyh konumuna, müddeâ aleyh ise müddeî konumuna geçebilir. Bu nedenle tarafların belirlenmesinde yaşanan zorluk ve bu konuya atfedilen öneme binaen fıkıh kitaplarında müddeî ve müddeâ aleyh hakkında pek çok tanıma yer verildiği görülür. Mevzu bahis tanımlar burada beş kısımda tahlil edilecektir.

1. İnkâr durumunda olup olmamayı dikkate alan tarifler:

İmâm Muhammed’e (ö. 189/805) göre müddeî ve müddeâ aleyhin belirlenmesinde gözetilecek husus, münkir tarafın tespit edilmesidir. Buna göre inkâr eden taraf müddeâ aleyh, hasmı ise müddeî kabul edilecektir.⁴⁸ Bu konudaki delilleri, taraflara düşen sorumluluğa dair

⁴⁴ Sâd, 38/20.

⁴⁵ Cemâlüddîn Ebü’l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘Arabî, 1422), 20/50; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*, 3/564.

⁴⁶ İbn Ferhûn, *Tebsiratü’l-hükkâm fî usûli’l-akziye ve menâhici’l-ahkâm* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1416), 1/106.

⁴⁷ İbn Ferhûn, *Tebsiratü’l-hükkâm*, 1/106.

⁴⁸ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433), 7/574.

Efendimiz'den (s.a.v.) rivayet edilen “*Beyyine müddeîye yemin ise müddeâ aleyhe gerekir*”⁴⁹ hadisinin İbn Abbâs rivayetinde müddeâ aleyh yerine inkâr eden lafzı kullanılarak “*Beyyine, müddeîye; yemin ise inkâr edene gerekir*” şeklinde nakledilmesidir.⁵⁰

Daha sonraki Hanefî ulema tarafından müddeînin inkâr eden taraf olması doğru kabul edilmekle birlikte asıl meselenin münkir tarafın bilinebilmesi olduğu, bunun ise fıkıh ile gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca söz konusu tarif, müddeîyi tanıtmada yetersiz kalması ve efrâdını câmi olmaması (bütün fertlerini kapsamaması) bakımından tenkit edilmiştir. Nitekim vedîa akdinde emanet bırakılan kişi emaneti iade ettiğini ya da kendi müdahalesi olmaksızın helak olduğunu iddia etse sureten müddeî olsa da aslında müddeâ aleyhtir ve kendisinden beyyine değil yemin talep edilir. Nitekim Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin es-Suğdî (ö. 461/1068) de *en-Nütef*'inde doğrudan tarafların sözlerinden inkâr ve ispata delâlet eden lafızları zikrederek yapılan bir tanıma yer vermiştir. Bu tanıma göre “Müddeî sözünde ‘نعم’ ve ‘بلى’ , müddeâ aleyh ise sözünde ‘لا’ veya ‘ليس’ olandır”⁵¹

2. Muhayyer olup olmamayı dikkate alan tarifler:

Hanefî fıkıh kitaplarında Ebü'l-Hüseyin Ahmed el-Kudûrî'ye (ö. 428/1037) nispetle aktarılan ikinci tarif “müddeînin husumete mecbur edilemeyen, dâvayı bıraktığında bırakılan müddeâ aleyhin ise husumete mecbur olan taraf”⁵² şeklindedir. Kudûrî'nin mezkûr tarifi Hanefî kitaplarının bir kısmında herhangi bir kayda yer vermeksizin “قيل” ifadesiyle aktarılırken⁵³ diğer bir kısmında efrâdını câmi ve doğru bir tarif kabul edilmiştir. Merğînânî ise eserinde aktardığı tarifte ‘terkettiği zaman’ kaydına yer vermemiştir.⁵⁴ Tarafların husumeti bıraktığında takibe uğrayıp uğramayacağı yönünden *el-Muhîtü 'l-Burhânî*'de de “Müddeî dâvalaşp dâvalaşmama konusunda muhayyer olan ve husumeti bıraktığında serbest bırakılıp takibe uğramayan,

⁴⁹ Ebü İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009), “Ahkâm”, 12.

⁵⁰ Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, *el-Muhîtü 'l-Burhânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 9/5.

⁵¹ Ali b. el-Hüseyin Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ* (Beyrut/Amman: Müessetu'r-Risâle/Dâru'l-Furkân, 1404), 2/774. surucinin edebül kadisi 175-176

⁵² Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 510; Tahtâvî, *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 5/541-542; İbn Âbidînzâde, *Kurratü 'uyûni'l-ahyâr*, 8/4-5.

⁵³ Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414), 3/182.

⁵⁴ Ebü'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî* (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/154.

müddeâ aleyh ise dâvalaşıp dâvalaşmada muhayyer olmayan ve husumeti bıraktığında bırakılmayıp takibe uğrayandır.” şeklinde benzer bir tarif zikredilmiştir.⁵⁵

3. Hak iddiası konusunda ispat ve delile ihtiyaç duyulmasını esas alan tarifler:

Ebü'l-Hasen el-Kerhî'nin (ö. 340/952), müddeâ minhın ayn veya deyn olmasını da dikkate alarak müddeîyi “dâvasıyla başkasının elindeki veya zimmetindeki bir hakkı ispat etmeyi amaçlayan kişi” müddeâ aleyhi ise “bu özellik kendisinde bulunmayan kişi” olarak tanımlaması bunun örneğidir. Kerhî'nin bu tarifini aktaran Simnânî, zilyed olan kişinin hâric aleyhinde onu satın aldığını iddia etmesi durumunda müddeî olacağından dolayı itiraz yöneltilebileceğini belirtir.⁵⁶ Serahsî de “Müddeî, sadece hüccet ile hak sahibi olan, müddeâ aleyh ise hüccet olmaksızın sözüyle hak sahibi olandır” şeklinde bir tarife yer verir.⁵⁷ Bu tarife göre hâric müddeî, zilyed ise müddeâ aleyh kabul edilir. Hüccetten kastedilenin ise beyyine, ikrar ve nükûl olduğu kabul edilir.⁵⁸ Bu tarifi kendisine emanet bırakılan emaneti iade ettiğini iddia eden kişiyi kapsamaması sebebiyle efrâdını câmi olmaması noktasında itiraz yöneltilmiştir.⁵⁹

4. Zâhir veya sâbit durumun kendisini destekleyip desteklememesinin esas alındığı tarifler.

Zâhir ve sâbit durumun esas alındığı tanımlara müddeînin sâbit olmayana tutunarak iddiada bulunan,⁶⁰ zâhir durum dışındakini arayan,⁶¹ zâhiri gidermek için bâtını iddia eden,⁶² açık bir durumu izale etmek için gizli bir durumu amaçlayan,⁶³ sonradan meydana gelen bir durumu iddia eden⁶⁴ ve başkasının elindekinin kendisine ait olduğunu haber veren⁶⁵ kişi diye, müddeâ aleyhin ise bunların karşı tarafında olan kişi diye tanımlandığı tarifler örnek olarak zikredilebilir. Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/981) zâhire tutunan kişinin sözünün kabul edileceğini ve hilaf-ı zâhire tutunan kişinin ise beyyine getirmesi gerektiğini ifade ederek bu bağlamda dâvanın taraflarını tarif ederek yeni bir durumu iddia eden kişinin müddeî olup beyyine

⁵⁵ Buhârî, *el-Muhîtü 'l-Burhânî*, 9/5.

⁵⁶ Simnânî, *Ravzatü 'l-kudât*, 1/165.

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 18/31.

⁵⁸ Kadızâde, *Netâicü 'l-efkâr fî keşfi 'r-rumûz ve 'l-esrâr*, 8/154.

⁵⁹ Aynî, *el-Binâye şerhu 'l-Hidâye*, 9/313.

⁶⁰ Buhârî, *el-Muhîtü 'l-Burhânî*, 9/5-6.

⁶¹ Zeylaî, *Tebyînü 'l-hakâik*, 4/ 291.

⁶² Bâbertî, *el- 'Înâye şerhu 'l-Hidâye*, 8/155; Haddâd, *el-Cevheratü 'n-neyyire alâ Muhtasari 'l-Kudûrî*, 2/210.

⁶³ Simnânî, *Ravzatü 'l-kudât*, 1/165.

⁶⁴ Simnânî, *Ravzatü 'l-kudât*, 1/165.

⁶⁵ Kâsânî, *Bedâi 'u's-sanâi '*, 6/224.

yükümlülüğünün bulunduğu, bu durumu inkâr edenin ise müddeâ aleyh olup yeminiyle birlikte sözünün geçerli olacağını belirtir.⁶⁶

XI. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Ahîzâde Abdülhalîm Efendi (ö. 1013/1604), müddeî ve müddeâ aleyh arasındaki farkı ortaya koymayı amaçladığı bir risâle telif etmiş⁶⁷ ve risâlesinde “müddeînin zâhir olmayana, müddeâ aleyhin ise zâhir olana sarılan kişi”⁶⁸ olarak yapılan tarifi tercih etmiştir. Söz konusu tarifi tarafların bilinmesi için zikredilen tariflerden en açık olanı olduğunu belirterek mezkûr vasıfların müddeî ve müddeâ aleyhin ayrılmaz parçası olduğuna dikkat çeken Ahîzâde, bu durumu alacak-borç meselesi üzerinden izah eder. Nitekim bir kişi bir başkasına borç verdiğini iddia edip diğerinin bunu inkâr etmesi halinde beraet-i zimmetin asıl olan zahir durum olması nedeniyle borç iddiasında bulunan taraf müddeî hasmı ise müddeâ aleyh olur. Ancak aynı dâvada hasmın borcu inkâr etmeyip ikrar etmesi veya borcunu eda ettiği, alacaklının borçtan ibrâ ettiği ya da alacağı hibe ettiği gibi bir iddia öne sürmesi durumunda müddeî ve müddeâ aleyh yer değiştirmiş olur. Zira zimmette bir defa borç sabit olduğu zaman borcun bekası artık asıl olan zahir durum haline gelir.⁶⁹

5. Sadece hak talebini dikkate alan tarifler;

Alâüddîn es-Semerkandî (ö. 539/1144), müddeînin tanımını “dâvasıyla başkası aleyhine ayn veya deyn konusunda mülk ispat etmek isteyen veya hak ispat eden kişi” diye kaydettikten sonra müddeâ aleyhi de bu tanıma atıfla “bunu kendisinden def veya nefyeden kişi” diye tanımlamıştır.⁷⁰ Hak talebini dikkate alan tanımlara; “Müddeî, başkasına zarar kendisine yarar sağlayacak şey söyleyen, müddeâ aleyh ise başkasına zarar vermese de kendisine yarar sağlayacak şey söyleyendir.”⁷¹ ve “Müddeî, isbâta ve kendisine hak izafe etmeye ihtiyaç duyan, sadece nefyetmenin kendisine yeterli gelmeyeceği kişidir.”⁷² diye yapılan tanımlar da örnek teşkil eder. Nitekim hak talebinde mesela hâricin “şu ayn senin değildir” sözüyle müddeî

⁶⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1431), 3/163.

⁶⁷ Risâleye dair geniş bilgi için el-Kavlü li men konusuna yönelik telif edilen eserlerden Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *el-Fark beyne'l-müddeî ve'l-müddeâ aleyh* başlığına bakınız.

⁶⁸ Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *el-Fark beyne'l-müddeî ve'l-müddeâ aleyh* (Ahizade Abdülhalim Efendi'nin *el-Fark Beyne'l-Müddeî ve'l-Müddeâ Aleyh Risâlesi'nin Tahkik ve Tahlili* isimli yüksek lisans tezinin içerisinde) (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017), 37.

⁶⁹ Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *el-Fark beyne'l-müddeî ve'l-müddeâ aleyh*, 38.

⁷⁰ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/181.

⁷¹ Simnânî, *Ravzatü'l-kudât*, 1/166.

⁷² Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 9/5.

olmayacağı belirtilerek aynı zamanda “o bana aittir” şeklinde hakkın kendisine aidiyetini de ifade etmesi gerekli görülmüştür.⁷³

Zikredilen tanımlar dışında Cessâs’ın müddeî ile müddeâ aleyhi tefrik etmeye yönelik açıklamalarından bahsetmek yerinde olacaktır. “Beyyine müddeîye, yemin ise müddeâ aleyhe gerekir” hadisini izah eden Cessâs, müddeî ile müddeâ aleyhin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğine dikkat çekerek bir dâvada öncelikle delil getirmesi istenilen kişinin hâric, yeminde öncelikli olan kişinin ise zilyed olması konusunda ittifak bulunmasına binaen müddeîden kastın hâric, müddeâ aleyhten kastın ise zilyed olduğunu belirtir. Mutlak milk dâvalarında zilyedin getireceği beyyinenin herhangi bir hükmü bulunmadığını kabul eder. Ayrıca Cessâs bu konuda Eş’âs b. Kays ve Vâil b. Hucr ile ilgili hadiste Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “*Senin iki şahidin veya onun yemini... Senin için bundan başka bir şey yoktur*” diye buyurmasını ‘senin ve onun arasındaki husumeti kesmek için bundan başka bir şey yoktur’ diye izah ederek zilyedin beyyinesinin kabul edilmeyeceğine delil gösterir. Ancak bu hüküm her durum için geçerli değildir. Nitekim netâc dâvaları, mutlak mülkiyet dâvalarından farklı olup bu tür dâvalarda her iki taraf da aynı cihetten mülkiyet iddiasında bulunduklarında zilyedin beyyinesi kabul edilir. Benzer şekilde taraflar bir köleyi aynı kişiden satın aldıkları iddiası ile beyyine getirselar yine makbul olan zilyedin beyyinesidir.⁷⁴

Ahîzâde Abdülhalîm Efendi ise zikri geçen risâlesinde müddeâ aleyhi dört kısma ayırmış ve her birini ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Ona göre müddeâ aleyhin kısımları şu şekildedir:

a) Zâhir, hakikat, sûret ve mâna bakımından müddeâ aleyh olan. Mesela bir kişi diğerinde bir miktar alacağı olduğunu iddia etse, diğer kişi de inkâr etse zikredilen bu dört veçhin her biri açısından birinci kişi müddeî ikinci kişi ise müddeâ aleyhtir.⁷⁵

b) Sureten müddeî olsa da manen müddeâ aleyh olan. Ahîzâde bunun anlaşılabilmesinin çok zor bir mesele olduğunu ifade ederek risâlesinin büyük bir kısmını bu meseleye tahsis etmiştir. Böyle bir durumda asıl olan tarafların sureten değil manen hangi vasfa sahip olduklarıdır. Dolayısıyla taraflara manen sahip oldukları vasfa göre beyyine veya yemin teklif edilecektir.

⁷³ İmâdüddîn Muhammed b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed el-Hatîb el-Eşfurkânî, *Sıvânü'l-kadâ ve 'unvâü'l-iftâ*, thk. Kadı Mücâhid el-İslâm el-Kâsımî (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1431), 4/279-281.

⁷⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/187-191.

⁷⁵ Ahîzâde Abdülhalim Efendi, *el-Fark beyne'l-müddeî ve'l-müddeâ aleyh*, 36.

Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, bu kısım için daha önce müddeî ve müddeâ aleyh tariflerine itiraz sadedinde zikredilen vedia meselesini örnek verir.⁷⁶

c) Zahiren müddeî olsa da hakikatte müddeâ aleyh olan. Bazı dâvalarda müddeî zahiren müddeâ aleyh, müddeâ aleyh ise müddeî gibi görünebilir. Mesela, bir müşteri bir evi satın alıp parasını da teslim ettiği halde şuf'a hakkına sahip olan kişi ile müşteri arasında evin pahası konusunda ihtilaf oluşsa, müşteri şufa hakkına sahip olan kişinin kabul ettiğinden daha fazla bir miktarı iddia etse müşterinin sözü kabul edilir ve şefi'den beyyine getirmesi talep edilir. Halbuki, zahiren bakıldığında müddeî olan müşteridir. Ancak hakikatte ise şufa hakkına sahip olan müşterinin daha az miktardaki bir paha karşılığında eve malik olduğunu iddia etmektedir.⁷⁷

d) Bir vecihten müddeî diğer vecihten müddeâ aleyh olan. Bazı durumlarda taraflardan her biri bir yönden müddeî diğer yönden ise müddeâ aleyh konumunda olabilir. Mesela, henüz satılan mal müşteri tarafından kabzedilmeden önce müşteri ve satıcı arasında malın fiyatı konusunda ihtilaf meydana gelse müşteri ve satıcı bir yönden müddeî diğer yönden müddeâ aleyhtirler. Satıcının fazladan ücret iddia etmesi müşterinin de bunu inkâr etmesi açısından satıcı müddeî, müşteri ise müddeâ aleyhtir. Öte yandan müşteri, satıcının iddia ettiğinden daha az miktardaki bir ücret mukabilinde malın kendisine verilmesinin gerektiğini iddia etmesi, müşterinin de söz konusu gerekliliği inkâr etmesi hasebiyle müşteri müddeî, satıcı ise müddeâ aleyh konumundadırlar. Bu durumda taraflardan yemin etmeleri talep edilir.⁷⁸

Sonuç olarak müddeî ve müddeâ aleyhin belirlenmesine böyle bir önem atfedilmesinin nedeni, muhâkeme esnasında birtakım etkilere haiz olması ve taraflara yüklenen sorumluluğun tefrik edilebilmesine yöneliktir. Şöyle ki dâvanın sıhhat şartları bahsinde daha ayrıntılı inceleneceği üzere tarafların dâvada hazır bulunması şartı söz konusu belirlemeye mebnidir. Aynı şekilde dâvada ispat yükünü üstlenecek tarafın ve sadece yemin ile sorumlu tutulacak tarafın belirlenebilmesi de müddeî ve müddeâ aleyhin temyizine dayanan hususlardandır. Yemin ile iktifa edecek tarafın yeminden imtinası durumunda geçerli olan nükul ile hüküm verilebilmesi de yine tarafların tam bir şekilde tefrik edilebilmesi ile mümkündür.

Ahizade Abdülhalim Efendi, dâva taraflarının belirlenmesi ile ilgili kadılık ve kazaskerlik sürecinde karşılaştığı, muteber kaynaklarda hükmünü bulamamakla birlikte çokça vuku bulan bir meseleden bahsetmektedir. Bu mesele bir kişinin rüşvet amacıyla başka birine gönderdiği

⁷⁶ Ahîzâde Abdülhalim Efendi, *el-Fark beyne 'l-müddeî ve 'l-müddeâ aleyh*, 41.

⁷⁷ Ahîzâde Abdülhalim Efendi, *el-Fark beyne 'l-müddeî ve 'l-müddeâ aleyh*, 85-86.

⁷⁸ Ahîzâde Abdülhalim Efendi, *el-Fark beyne 'l-müddeî ve 'l-müddeâ aleyh*, 86.

belirli bir miktar konusunda iddiada bulunması, alan kişinin ise kendisinin elçi olduğunu ve parayı asıl verilecek kişiye ulaştırdığını iddia etmesi durumunda dâvalının belirlenmesi ile ilgilidir. Zira rüşvet veren de elçi olduğunu söyleyen de bir iddiada bulunmaktadır. Bu mesele hakkında önce rüşvet iddiası taşıyan tarafın dâvacı olduğuna hükmeden Ahizâde, bu hükmünü verilen bir malın helakı durumunda malı veren tarafın borç olarak verdiğini iddia etmesi, malı alan tarafın ise malın emanet olduğunu ve tazmin sorumluluğunun bulunmadığını iddia etmesi meselesini esas almıştır. Bu meselede hangi vasıf ile alındığı ihtilaflı olsa da malın alınması hususunda mal sahibinin izninin bulunduğu taraflar arasında ittifak vardır. Taraflar beyyine getirmekten aciz olduklarında malın emanet olarak alındığını söyleyen tarafın sözüne itibar edilir. Ancak Ahizâde rüşvet meselesindeki fetvasını daha sonra değiştirerek parayı elçi olarak aldığını iddia eden tarafın dâvacı olduğuna hükmetmiştir.⁷⁹

Beyyinelerin teâruzu durumunda hangi tarafın beyyinesinin tercih edileceğine dair verilen hükümler incelendiğinde, şayet taraflardan biri özünde müddeî diğeri de müddeâ aleyh ise beyyinesi kabul edilen tarafın, aslında müddeî olduğunun tespit edilebilmesine binaen bu hakkı elde ettiği görülür. Hükümlerde kimi zaman beyyinesi kabul edilen tarafın sadece müddeî olduğu söylenerek talil edilirken kimi zaman burada yer verilen tanımlardaki kayıtlar kullanılarak izah edildiği görülmüştür.

Muînü'l-hükkâm müellifi Alâüddîn Ali et-Trablûsî (ö. 849/1445'ten sonra) de müddeî ve müddeâ aleyhe dair birtakım taksimlerde bulunmuştur. Ancak bu taksimlerin tarafların mahiyetine yönelik olmaktan daha çok o konumda kimlerin bulunabileceği ve dâvanın sıhhati için gerekli şartlar açısından yapıldığı görülmektedir. Trablusî'ye göre müddeâ aleyh konumundaki kişi reşit ve mahkemede hazır olabileceği gibi kimi zaman küçük çocuk ve kendisine veli tayin edilmiş sefih, gâib veya yetim malı da olabilir.⁸⁰ Müddeînin mahkeme tarafından beyyinesi istima edilmesi için dâvada hasım olmaya uygun olması gerekmektedir. Bu bakımdan ise müddeî, kendisi adına dâvada bulunabileceği gibi müvekkili adına, vekalet bulunmaksızın babası veya yakını adına, velâyeti altında bulunan kişi adına veya hem kendisi hem de başkası adına hasım olabileceği kabul edilir. Dolayısıyla zikredilen vasıflarla müddeî iddiasını ispatlamak için beyyine getirirse kabul edilir.⁸¹

⁷⁹ Ahizâde Abdülhalim Efendi, *el-Fark beyne 'l-müddeî ve 'l-müddeâ aleyh*, 61-62.

⁸⁰ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-Trablusî, *Mu 'înü'l-hükkâm fî mâ yetereddedü beyne 'l-hasmeyni mine 'l-ahkâm* (Dâru'l-Fikr, ts.), 59.

⁸¹ Trablusî, *Mu 'înü'l-hükkâm*, 61.

2.1.4. Dâvanın sıhhat şartları

Dâvanın sıhhat şartları önceleri dağınık bir şekilde hükümler arasında yer alırken Alâüddîn Semerkandî, dâvanın ya sahih ya da fasid olacağını, sahih dâvanın ise kendisinde sıhhat şartlarının bulunan dâva olduğunu beyan ederek bu şartları; mevcut bir hasma karşı iddiada bulunulması, müddeânın malum ve muayyen olması, talepte bulunulan kişi aleyhine bir hükmün bağlanması şeklinde üç şart olarak sıralamaktadır.⁸² Ancak daha derli toplu bir şekilde bu şartlar Ebû Bekr el-Kâsânî (ö. 587/1191) tarafından kaydedilmiştir. Kâsânî, söz konusu şartları; müddeî ve müddeâ aleyhin akıllı olması, müddeânın malum olması, müddeânın sübutu muhtemel şeylerden olması, müddeînin dilinde olması, müddeînin eğer bir özü yoksa iddiasını kendisinin anlatması, kazâ meclisi, hasmın dâva esnasında hazır olması, dâvada tenâkuz bulunmaması şeklinde sekiz şart olarak saymaktadır.⁸³ Daha sonraki literatürde Kâsânî'ye atıfla mezkûr şartlar zikredilmekle birlikte zaman zaman müddeînin hasmı ilzâm edici olması, müddeâ aleyhin bilinmesi gibi şartlar da ilave edildiği olmuştur.

2.1.4.1. Tarafların akıllı ve mümeyyiz olması

Dâva tarafları olan müddeî ve müddeâ aleyhin akıllı olması, dâvanın sıhhati için gerekli görülmüştür. Dolayısıyla gayr-i mümeyyiz çocuk ve mecnun, müddeî ve müddeâ aleyh konumunda bulunamazlar. Dâva açsalar müddeâ aleyhin dâvaya cevap vermesi, ikrar veya inkâr şeklinde bir cevap verecek olsa bu cevap üzerine hüküm bina edilmez. Ayrıca veli ya da vasileri bulunmaksızın aleyhlerinde açılacak dâva ve onların aleyhinde ortaya konulacak beyyine itibara alınmaz. Tarafların bülûğa ermiş olması ise şart olarak gerekmemekte, temyiz çağındaki çocuğa velisi tarafından ticaret yapma veya dâva etme hususunda izin verilmesi yeterli görülmüştür. Bu durumdaki çocuk müddeî ise dâvası, müddeâ aleyh ise dâvaya vereceği cevap sahih kabul edilir. Bu durumda çocuğun velisi ya da vasisinin dâva esnasında hazır bulunması şart görülmemiştir. Veli veya vasinin çocuğun yerine dâva tarafı olması halinde dâva esnasında mahkemede hazır bulunup bulunmayacağı konusunda tafsilat vardır. Şayet dâva konusu, çocuğun mübaşeretile meydana gelmiş bir hak ise çocuğun veli veya vasisi ile birlikte mahkemede hazır bulunması şart görülmüştür. Ancak dâva konusu çocuğun mübaşeretile meydana gelmemiş ise mahkemede hazır bulunması şart değildir.⁸⁴

⁸² Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/181.

⁸³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 6/222.

⁸⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/198-199; Yasin, *Nazariyyetü'd-da'vâ beyne's-şer'îati'l-İslâmiyye*, 274-276.

2.1.4.2. Müddeâ aleyhin bilinmesi

Dâvanın sıhhati için gerekli görülen şartlardan biri de müddeâ aleyhin malum olmasıdır. Zira dâvadan aranan maksadın hasıl olabilmesi, müddeâ aleyh hakkında taayyün edecek şahitliğe bağlıdır. Dolayısıyla müddeâ aleyhi bizzat tayin etmeksizin falanca kişilerden biri, birkaçı, ikisinden biri gibi muğlak bir ifadeyle yapılacak olan dâva sahih değildir. Müddeînin, müddeâ aleyhi şahsen tayin etmesi gerekmekte birlikte onun ismini bilmesi söz konusu tayinin bir parçası olarak görülmemiştir.⁸⁵

2.1.4.3. Müddeâ aleyhin hazır bulunması

Dâva esnasında müddeâ aleyhin hazır bulunması, Hanefî fukahâ tarafından dâvanın sıhhat şartları arasında sayılmış, dâvanın kul hakkı veya Allah hakkını ilgilendirmesi hususunda fark görülmemiştir.⁸⁶ Ancak bu şartın gerçekleşebilmesi için müddeâ aleyhin bizzat bulunması gerekmeyip onun yerine geçebilecek olan vekil, veli, vasinin dâvada hazır bulunması yeterli sayılmaktadır.⁸⁷

2.1.4.4. Müddeâ bihin malum olması

Dâvadan amaçlanan dâva konusu hakkında bir hükme varılması suretiyle hak sahibine hakkını vererek husumetin sonlandırılması olup hakkın hak sahibine verilmesi ise muhalifin ilzam edilmesi demektir. Fıkıh kitaplarımızda da müddeânın malum olması şartının gerekçesi meçhul olan bir şeyde ilzâmın gerçekleşmemesi nedenine bağlı olarak sunulmuştur. Ancak Kadızâde, meçhul olan şeyde ilzâmın gerçekleşmemesi kuralına itiraz yönelterek meçhul hakkında ikrarın sahih kabul edildiğine işaret ederek sahih dâva ile ulaşılan hükmün hasma ikrar ya da inkâr ile bir cevap vermesini zorunlu kılmak olduğuna dikkat çeker.⁸⁸

Müddeânın malum olması için gerekli görülen hususlar cinsi itibariyle farklılık gösterir. Daha önce de ifade edildiği üzere müddeânın cinsi itibariyle dâvalar ya ayn ya da deyn dâvaları olmak üzere iki kısımda mütâala edilir.⁸⁹ Ayn dâvalarında müddeâ ya menkul ya da gayr-ı menkuldür.

⁸⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/200.

⁸⁶ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 7/192.

⁸⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/200.

⁸⁸ Kadızâde, *Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*, 7/153.

⁸⁹ Ayn veya deyn dâvaları dışında kalan cinayet, miras gibi dâvalarda dâvaların durumuna göre beyan edilmesi gereken ayrıntılar farklılık göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yasin, *Nazariyyetü'd-da'vâ beyne's-şer'ati'l-İslâmiyye*, 362-365.

Gayr-ı menkul ayn dâvalarında müddeânın malumiyeti, doğrudan mahkemeye getirilerek işaret edilemeyeceğinden dört sınırının zikredilmesi ile sağlanır.⁹⁰

Müddeâ kıyemî mal olup mevcut ve yeri de biliniyorsa Hanefî fukahâsı onun malum kabul edilmesi için işaret ile gösterilmesini gerekli görmüş, vasıf veya kıymeti ile tarif edilmesini yeterli bulmamıştır. Şayet mal kaza meclisinde hazır ise en azından işaret ile gösterilmek suretiyle malum kabul edilir. Kaza meclisinde hazır değil ve getirilmesi de külfetli ise kadı veya mahkeme görevlisi malın bulunduğu yere gider. Öte yandan müddeâ, helak olmuşsa kıymeti söylenerek onun malum hale gelmesi sağlanacaktır.⁹¹

Deyn dâvalarında aranan şartlar misli ayn dâvalarında aranan şartlara benzerlik gösterir ve müddeânın malum hâle gelebilmesi için cins, nev, miktar ve sıfatının zikredilmesi gerekir.⁹² Dâva konusu arpa, buğday gibi mekûlattan ise cinsinin belirtilmesi beklenir. Hanefî fukahâsının çoğunluğuna göre deynin hangi sebeple meydana geldiğinin açıklanması gerekli olmakla⁹³ birlikte bu gerekliliği sadece kadının kocasının terekesinde deyni bulunduğunu iddia etmesi gibi bazı durumlarda geçerli kabul edenler de bulunmaktadır.⁹⁴

Müddeânın malum olması şartının istisnası sayılan, diğer bir ifadeyle müddeânın bilinmemesinin dâvanın fesadına yol açmadığı birtakım durumlar mevcuttur. Nitekim gayr-ı menkulün şöhreti sebebiyle bilinir olması halinde sınırlarının zikredilmesi şart görülmemiştir. Aynı şekilde meçhul rehin veya meçhul ikrar dâvalarında da müddeânın malum olmaması dâvanın sıhhatini zedeleyen bir durum değildir.⁹⁵

Nitekim müddeâ, dâva konusu olan hayvanın rengini beyan etse, dâvaya getirilen hayvanın rengi beyan edilenden farklı olduğu ortaya çıksa, şayet müddeâ bu hayvanın ilk beyanında zikrettiği hayvan ile aynı olduğunu iddia etse dâvası kabul edilmez iken mevcut hayvan ile beyanında zikrettiği hayvanın birbirinden farklı olduğunu iddia etse dâvası kabul edilir. Ahîzâde Abdülhalîm Efendi müddeâ bihin malum olmasının dâvanın sıhhat şartlarından sayılıp

⁹⁰ Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gururi'l-ahkâm*, 2/331.

⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/544.

⁹² Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gururi'l-ahkâm*, 2/331-332.

⁹³ Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 4/3.

⁹⁴ İbn Âbidînzâde, *Kurratü 'uyûni'l-ahyâr*, 7/399.

⁹⁵ İbn Âbidînzâde, *Kurratü Uyûni'l-ahyâr*, 7/386.

sayılmayacağını tartışmakta ve bu bağlamda gasp edilen malın meçhul olmasına rağmen dâva ediliyor olmasını örnek vermektedir.⁹⁶

2.1.4.5. Müddeâ aleyh hakkında hüküm verilebilmesinin mümkün olması

Dâvanın sıhhati için müddeâ aleyh ile ilgili gerekli görülen diğer bir şart hakkında hüküm verilebilmesinin mümkün olmasıdır.⁹⁷ Nitekim fıkıh kitaplarında dâvanın fasid olma sebebi açıklanırken bu ya hasmı ilzam edici olmamak ile ya da müddeânın aslen meçhul olması ile izah edilir.⁹⁸

Mesela; bir kişinin mahkemede hazır bulunan başka bir kişi hakkında ‘o, beni şu iş için vekil tayin etmişti’ diye iddia etmesi, hasmın ise bunu inkâr etmesi halinde vekilin müvekkilini azletme hakkı bulunduğundan böyle bir dâvanın sahih olmayacağı kabul edilmiştir.⁹⁹

2.1.4.6. Dâvanın sübutunun muhtemel olması

Dâvanın sübutunun muhtemel olması da dâvanın sıhhati için gereken şartlardandır. Hakikaten veya adeten varlığı imkânsız olan bir şeyin dâvası yalan bir iddia mesabesinde olup böyle bir dâva dinlenmez.¹⁰⁰

Müddeânın aklen imkânsız olmasına, kişinin kendisinden büyük biri için ‘bu benim oğlumdur’ diye iddiada bulunması, âdeten imkânsız olmasına ise fakirliği ile meşhur olan birinin başka birine tek seferde birçok mal borç verdiğini veya onun kendisinden birçok mal gasp ettiğini iddia etmesi örnek olarak zikredilir.¹⁰¹ Ancak böyle bir durumda fakir olan kişi malın kendisine miras yoluyla kalması gibi makul bir sebep gösterirse dâvası kabul edilir.¹⁰²

2.1.4.7. İkrârın mülkiyete sebep edinilmemesi

Mülkiyeti ilgilendiren dâvalarda ikrarın mülkiyete sebep edinilmemesi de dâvanın sıhhat şartlarından kabul edilir.¹⁰³ Esâsen ikrar, mevcut durumdaki bir şeyin haber verilmesinden

⁹⁶ Ahîzâde Abdülhalim Efendi, *el-Fark beyne 'l-müddeâ ve 'l-müddeâ aleyh*, 106-108.

⁹⁷ Semerkandî, *Tuhfetü 'l-fukahâ*, 3/181; Bâbertî, *el- 'Înâye şerhu 'l-Hidâye*, 8/153; Molla Hüsrev, *Düreru 'l-hükkâm fî şerhi Gururi 'l-ahkâm*, 2/30.

⁹⁸ Kıvâmüddin Muhammed b. Muhammed el-Kâkî, *Mi 'râcü 'd-dirâye ilâ şerhi 'l-Hidâye* (Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa), 232.

⁹⁹ Ali Haydar Efendi, *Düreru 'l-hükkâm şerhu Mecelleti 'l-ahkâm*, 4/234-235.

¹⁰⁰ Kâsânî, *Bedâi 'u 's-sanâi*, 4/222.

¹⁰¹ Haskefi, *ed-Dürri 'l-muhtâr*, 5/544.

¹⁰² İbn Nüceym, *el-Bahru 'r-râik şerhu Kenzi 'd-dekâik*, 7/228; İbn Âbidîn, *Kurratü 'uyûni 'l-ahyâr*, 8/16.

¹⁰³ İbn Âbidîn, *Reddü 'l-muhtâr*, 5/543.

ibaret olması hasebiyle doğrulanma ve yalanlanma ihtimali olan bir lafızdır. Dolayısıyla bidâyeten başka bir kişinin aleyhinde bir şeyin varlığını ispat etmek için delil olacak kuvvette değildir.¹⁰⁴

2.1.4.8. Dâvanın kaza meclisinde yapılması

Dâvanın sıhhat şartlarından bir diğeri ise müddeînin iddiâsı karşısında müddeâ aleyhin cevap vermesinin zorunlu hale gelebilmesi için iddianın kaza meclisinde gerçekleşmesidir.¹⁰⁵ Daha önce geçtiği üzere bu şarta, dâva tanımlarının bir kısmında da yer verilmiştir.¹⁰⁶

2.1.4.9. Tenâkuz olmaması

Dâvada tenâkuzun bulunmaması da sıhhat şartlarındandır.¹⁰⁷ Lugatta sözler arasında bir kısmı diğerinin iptaline sebebiyet verecek şekilde sıkıntı bulunması anlamına gelen tenâkuz,¹⁰⁸ ıstılâhî olarak “İki sözün açık veya gizli olarak başkası aleyhinde birbirini defetmesidir”¹⁰⁹ diye tanımlanmıştır.

Tenâkuz, zahirde olup giderilmesi mümkün ise dâva dinlenir, aksi hâlde dinlenmez. Dâvalarda tenâkuz, ya şahitlerin sözleri arasında ya ileri sürülen deliller arasında ya da müddeînin kendi söz ve fiilleri arasında ortaya çıkabilir. Fıkîhî açıdan tenâkuz, iki söz arasında vuku bulabileceği gibi söz ile sükût, söz ile fiil, iki îcâb ve mutlak ile mukayyed arasında da olabilir.¹¹⁰

Dâvada tenakuzdan bahsedildiğinde müddeî tarafından daha önce kendi iddiasının batıllığını gerektirecek bir sözün sadır olduğu kastedilir.¹¹¹ Dâvanın dinlenmesine engel teşkil etmesi bakımından itibara alınacak tenâkuzun belirlenebilmesi için birtakım şartlar aranmıştır. Öncelikle tenâkuzun tek bir şahıs tarafından kazâ meclisinde ve hasmın yanında sâdır olması gerekir.¹¹² Aynı şekilde tenâkuzun bir şahıs için hak ispat etme veya bir başkasının hakkını

¹⁰⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/230-231.

¹⁰⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 6/222; Kadızâde, *Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*, 8/153.

¹⁰⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/192.

¹⁰⁷ Fıkîh ilminde tenâkuz kavramı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Haluk Bayram, *İslam Muhâkeme Hukukunda Tenâkuz ve İngiliz Hukukundaki Estoppel ile Mukayyesi* (Marmara Üniversitesi, 2019), 19-45.

¹⁰⁸ Feyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, s. 369.

¹⁰⁹ Mahmud Hamzavî, *et-Tefâvuz fî't-Tenâkuz* (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslamiyye, 1434), 14.

¹¹⁰ Mahmud Hamzavî, *et-Tefâvuz fî't-Tenâkuz*, 16.

¹¹¹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/196.

¹¹² İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 7/42.

ortadan kaldırmaya sebep olması da itibara alınması hususunda şart görülmüştür. Son olarak tenâkuzun hakikaten var olması ve giderilmesinin mümkün olmaması da şarttır.¹¹³

Bazen birtakım dâvalarda kimsenin muttali olamayacağı bir nevi gizlilik bulunması hasebiyle tenâkuzun dâvanın sıhhatine ve dinlenmesine etki etmeyeceği kabul edilmiştir. Buna, hürriyet, nesep, talâk, vasiyet, velâyet ve vakıf mütevelliliği örnek verilmiştir.¹¹⁴ Ahîzâde Abdülhalîm Efendi bu tür mütenâkız dâvalarda beyyinenin kabul edilmesinin kimi zaman tenâkuzun gizli olmasından dolayı dâvanın sahih görülmesi, kimi zaman ise dâvanın şart olmaması gerekçesine bağlı görmektedir. Dâvanın şart olmaması halinde getirilen beyyine ise dâvanın sıhhat şartlarını taşıdığına delil teşkil etmez.¹¹⁵

Tenâkuzun kaldırılmasını sağlayan birtakım durumlar mevcuttur. Bunlar; a. Hasmin tasdik etmesi, b. İlk davanın terk edilmesi, c. Hâkimin tekzibi, d. Dâvada bir nevi gizlilik bulunması ve e. Tenâkuzun tevfiği şeklinde sıralanabilir.¹¹⁶

Bunlardan tenâkuzun tevfiği suretiyle kaldırılmasına şöyle bir örnek zikredilebilir: Şayet bir kişi, diğer bir kişinin kendisine bin dirhem borcu olduğunu iddia etse, müddeâ aleyh ise onun kendisinden hiçbir alacağının bulunmadığını söylese, müddeî bin dirhemlik alacağına dair beyyine getirirken müddeâ aleyh bu borcu ödediğine veya müddeînin kendisini ibrâ ettiğine dair beyyine getirse müddeâ aleyhin beyyinesi kabul edilir. İmam Züfer, inkârıyla ödediğine ve ibrâ ettiğine dair beyyinesi arasında tenâkuz bulunmasına binâen beyyinesinin kabul edilmeyeceği görüşündedir. Burada ibrâ beyyinesinin kabul edilmesi her iki beyyinenin tevfiği edilmesine imkân tanınması nedeniyledir. Müddeâ aleyhin ilk inkârı borcu ödemesi veya ibrâ edilmesi nedeniyle alacağın bulunmamasına hamledilerek sözleri arasındaki tenâkuz ortadan kaldırılır. Öte yandan müddeâ aleyh üzerinde müddeînin alacağının olmadığını söylemesinin akabinde onu tanımadığını da ilave ederse bu durumda daha sonra ödeme ve ibrâ hususunda getireceği beyyine kabul edilmez.¹¹⁷ İzmîrî, tenâkuzun bilfiil kaldırılmasına ihtiyaç bulunmadığını meşâyihın çoğunluğuna göre tenâkuzun defedilmesinde tenâkuzun bulunduğu sözler arasında tevfiği imkânının yeterli olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸

¹¹³ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 7/35.

¹¹⁴ Ahîzâde, *el-Fark*, 102-103; Mahmûd Hamzâvî, *et-Tefâvuz fî'l-tenâkuz*, 20-21.

¹¹⁵ Ahîzâde Abdülhalim Efendi, *el-Fark beyne'l-müddeî ve'l-müddeâ aleyh*, 104.

¹¹⁶ Ali Haydar Efendi, *Düreru'l-hükkâm*, 4/314-320.

¹¹⁷ Zeylai, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*, 4/198-199; Mevlânâ Mehmed b. Resûl el-İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Nuri Efendi, 35), 38b.

¹¹⁸ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 39a.

2.1.5. Dâvanın seyri

H. Peygamber döneminde bir dâvanın işleyişine delâlet etmesi, taraflardan talep edilen delillerin sıralaması bakımından Alkame b. Vâil'in babasından naklettiği şu rivayet önem arz etmektedir:

Biri Hadramevt'ten diğeri Kinde'den iki kişi Peygamber'e (s.a.v.) geldiler. Hadramî 'Ey Allah'ın Resulü! Şu kişi bana babamdan kalan toprağımı gasp etti' dedi. Kindî ise 'O benim elimde ekip biçtiğim toprağımdır. Onun bunda hiçbir hakkı yoktur' dedi. Bunun üzerine Resulüllâh (s.a.v.) Hadramî'ye 'Beyyinen var mı?' diye sordu. Hadramî: 'Hayır' dedi. 'Öyleyse senin için onun yemini vardır' buyurdular. Hadramî: 'Ey Allah'ın Resulü! Bu adam bir fâcirdir. Verdiği yemine aldırış etmez ve hiçbir şeyin günahından da sakınmaz' dedi. Resulüllâh (s.a.v.): 'Ondan sana bundan başka bir şey yoktur' buyurdu. Kindeli yemin etmeye gitti. O gidince Resulüllâh (s.a.v.): 'Dikkat edin! Eğer bu adam hakikaten şunun malını zulmen yemek için yemin ederse, huzur-i ilâhiye mutlaka Allah'ın hışmına uğrayarak çıkar' buyurdular.¹¹⁹

Hadiste görüldüğü üzere H. Peygamber (s.a.v.) kendisine bir toprağın gasp edilmesine dair yöneltilen dâvada hâric konumundaki müddeiden öncelikle beyyine talep etmiştir. Beyyinesi bulunmaması durumunda da müddeâ aleyh olan zilyedin yemini ile hükmetmiştir.

Sıhhat şartlarına uygun olarak açılan dâva sonucunda taraflar mahkemeye davet edilir ve mahkemede hâkim önce müddeîye söz vererek iddiasını ve talebini dinler. Daha sonra müddeâ aleyhe söz verir. Bu durumda müddeâ aleyh ya ikrar ya inkâr ya da sükût ile mukabelede bulunabilir veya dâvayı defetmeye çalışır. Şayet müddeâ aleyh kendisine yöneltilen iddia karşısında cevap talep edildiğinde sükût etmişse onun sükûtu inkâr olarak kabul edilerek müddeiden beyyine getirmesi istenir.¹²⁰

Şayet müddeâ aleyh kendisi hakkındaki dâva konusu olan şeyi ikrar ederse, hâkim buna göre hüküm verir ve dâva sonuçlanmış olur.¹²¹ Dâvanın müddeâ aleyhin ikrarı ile sonuçlanmasına kadı sicillerinden şu örnek zikredilebilir.

İşbu bâ'isü'l-kitâb es-Seyyid Mustafa Çelebi b. Nasuh nâm kimesne makâm-ı kazâda Muharrem Beşe b. Mustafa nâm râcil muvâcehesinde üzerine da'vâ edip mezbûr Muharrem Beşe zimmetinde cihet-i karz-ı şer'iden beş bin yüz akçe hakkım vardır, suâl olunup aliverilmesi matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl fi'l-vâki' meblağ-ı merkûm beş bin yüz akçe cihet-i karz-ı şer'iden müdde'î-i mezbûr es-Seyyid Mustafa Çelebi'ye zimmetimde el-ân lâzımü'l-edâ vâcibü'l-kazâ deynim vardır deyü ikrar u i'tirâf etmeğin mücebince mezbûr Muharrem Beşe'ye meblağ-ı mezbûru müdde'î-i mezbûra edâ etmek üzere tenbîh olunup mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.¹²²

¹¹⁹ Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "İman", 139.

¹²⁰ Mecelle, md. 1822.

¹²¹ Mecelle, md. 1817.

¹²² *Ahi Çelebi Mahkemesi I Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)* (İstanbul: Kültür AŞ. Yayınları, 2019), 68.

Yukarıdaki sicil kaydında da görüldüğü üzere Mustafa Çelebi, alacak iddiasıyla mahkemeye başvurup iddiasını dile getirdiğinde müddeâ aleyh olan Muharrem Beşe'ye soru yöneltmiştir. Onun borcu ikrar etmesi üzerine bu ikrara binaen dâva sonuçlandırılmıştır.

Şayet müddeâ aleyh dâvayı inkâr ederse, hâkim müddeîden dâvasını ispat etmesini talep eder. Müddeî dâvasını ispat edebilirse getirdiği beyyine gereğince hüküm verir.¹²³ Müddeînin beyyine ile dâvasını ispatlamasına şu sicil kaydı örnek teşkil eder:

Tüccâr tâifesinden Kaytas b. Abdullah nâm kimesne makâm-ı kazâda Hilmi b. Mehmed muvâcehesinde da'vâ edip zimmetinde her vakıyyesi on beşer akçeye olmak [üzere] üç yüz vakıyye keten bahâsından bin altı yüz akçe hakkım vardır, gıbbe's-suâl ve akîbe'l-inkâr müdde'î-i mezbûrdan da'vâsına mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i Müslimînden Receb b. Hüseyin [ve] İbrahim b. Mustafa nâm kimesneler makâm-ı kazâda müdde'î-i mezbûrun merkûm Hilmi zimmetinde yüz vakıyye keten bahâsından bin altı yüz akçe hakkı vardır biz bu husûsa şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-yı şehâdet-i şer'îyye ettiklerinde şehâdetleri makbûle olmağın mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.¹²⁴

Sicil kaydında Kaytas b. Abdullah, Hilmi b. Mehmed'den bin altı yüz akçe alacağına dair iddiasını müddeâ aleyh inkâr edince iki şahit getirmiş, onların şahitliği gereğince alacağı olduğuna hüküm verilmiştir.

Müddeî iddiasını ispat edecek beyyine getiremediği durumda talep etmesi hâlinde müddeâ aleyhe yemin etmesi teklif edilir. Müddeâ aleyh yemin ederse veya müddeî yemin talebinde bulunmazsa dâva müddeâ aleyhin lehine sonuçlanır.¹²⁵

Mahmiye-i İstanbul'da Canbâziye mahallesi sâkinelerinden Hatice bt. Abdullah nâm hârun meclis-i şer'-i şerîf-i lâzımü't-teşrîfde zevci bâ'isü'l-kitâb Mehmed b. Halil nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip zevcim mezbûr Mehmed zimmetinde cihet-i karz-ı şer'iden yüz yirmi esedî gurus hakkım olup taleb eylediğimde vermeden imtinâ' eder suâl olunup aliverilmesi matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl ve'l-inkâr müdde'îyye-i mezbûreden müdde'âsını mübeyyine beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden izhâr-ı acz ile istihlâf etmeğın müdde'îyye-i mezbûre Hatice'ye yüz yirmi esedî gurus zimmetinde vâcibü'l-edâ deyni olmadığına mezbûr Mehmed'e yemin teklif olundukda ol dahi alâ vefki'l-mes'ûl yemin billâhi'l-alıyyi'l-a'lâ etmeğın mücebine müdde'îyye-i mezbûre Hatice bilâ-beyyine mu'ârazadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sânî min Şa'bânî'l-mu'azzam li sene seb'a ve seb'in ve elf.¹²⁶

Mezkûr sicilde Hatice bt. Abdullah, zevcinden yüz yirmi esedi kuruş alacağı olduğu iddiasına karşılık eşi Mehmed b. Halil bu borcu inkâr etmiştir. Bunun üzerine müddeî, iddiasını beyyine ile de ispat edemeğince müddeâ aleyhe yemin teklif edilmesini talep etmiştir. Müddeâ aleyh olan Mehmed'in borcu olmadığına dair yemin etmesiyle dâva sonuçlanmıştır.

¹²³ Mecelle, md. 1817, 1818.

¹²⁴ *Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)*, 87.

¹²⁵ Mecelle, md. 1818-1819. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 8/85.

¹²⁶ *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)* (İstanbul: Kültür AŞ. Yayınları, 2011), 640.

Müddeînin yeminden nükûl etmesi durumunda ise Hanefî mezhebine göre onun nükûlü ile aleyhinde hüküm verilir.¹²⁷ Nükûl gereğince hüküm verilmesine sicil kayıtlarından şu örnek zikredilebilir:

Galata'da sâkin es-Seyyid Mehmed b. Abdullah Galata Bâb Mahkemesi'nde meclis-i şer' de es-Seyyid Ya'kub b. Ahmed muvâcehesinde mezbûr es-Seyyid Ya'kub zimmetinde yedimden iştirâ ve kabz eylediği bir kıt'a sefine sandalı semeninden seksen beş guruşdan bâkî altmış guruş alacak hakım olmağla hâlâ taleb ederim deyü ba'de'd-da'vâ ve'l-inkâr müdde'î-i mezbûr es-Seyyid Mehmed ber-vech-i muharrer müdde'âsına ikâmet-i beyyine edemeyip bi't-taleb mezbûr es-Seyyid Ya'kub'a yemin teklîf olundukda ol dahi yeminden nükûl etmeğin mücebince meblağ-ı bâkî-i mezkûr altmış guruşu müdde'î-i mezbûr es-Seyyid Mehmed'e edâ ve teslîme mezbûr es-Seyyid Ya'kub'a tenbîh olunduğu bi'l-iltimâs [huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu.]¹²⁸

Zikredilen kayıta görüldüğü üzere Mehmed b. Abdullah, bey' akdinden dolayı Yakub b. Ahmed'den alacağı olduğu iddiasına karşılık Yakub b. Ahmed bunu inkâr etmiştir. Müddeî, dâvasını ispat edecek beyyine getiremeyince müddeâ aleyhin yemin etmesini talep etmiştir. Ancak Yakub b. Ahmed yeminden nükûl ettiğinden onun aleyhine hüküm verilmiştir.

Bir dâvada tarafların her ikisinin de beyyine getirmesi hâlinde beyyinesi evlâ görülen tarafın beyyinesi ile hükmedilir. Beyyinesi râcih kabul edilen taraf şayet beyyine getiremezse, mercuh olan tarafın beyyinesi ile hüküm verilir. Buna dair yesâr beyyinesi (kişinin zengin olduğu, borcunu ödemeye kâdir olduğuna dair beyyine), i'sâr beyyinesi (kişinin fakir olduğuna dair beyyine) ile teâruz ettiğinde yesâr beyyinesinin râcih olması meselesi üzerinden sicil kayıtlarından şu örnek zikredilebilir.

Derûn-ı arzuhâlde mezkûrû'l-ism Osman nâm kimesneye ber-müceb-i i'lâm seksen yedi guruş deynleri için târîh-i derkenârdan târîh-i i'lâma gelince sicc-i sultânide mahbûs olan ashâb-ı arzuhâl Artin ve Agob nâm zimmîler dâyinleri mezbûr Osman Beşe ile fermân-ı âlîlerine imtisâlen mahbûsen mürâfa'a-i şer' olduklarında mezbûr Osman Beşe mezbûrân Artin ve Agob'un meblağ-ı mezbûr seksen yedi guruşu hâlâ ve def'aten edâya iktidârları vardır deyü yesârlarını da'vâ ve mesfûrân dahi meblağ-ı mezbûru hâlâ ve def'aten edâya iktidârımız yokdur deyü asârlarını da'vâ ettiklerinde yesâr beyyinesi evlâ olmağın evvelâ mezbûr Osman Beşe'den mesfûrânın yesârına beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden ızhâr-ı acz edip sâniyen mesfûrân Artin ve Agob'dan asârlarına beyyine taleb olundukda udûl-ı ahrâr-ı ricâl-i Müslimînden husûs-ı mezbûra vukûf-ı tâmmı olan İmâm Mehmed Efendi b. Ali ve Müezzîn Ahmed Halîfe b. Mehmed ve Mehmed b. Abdullah nâm kimesneler mesfûrân Artin ve Agob'un meblağ-ı mezbûr seksen yedi guruşu hâlâ ve def'aten edâya iktidârları olmayıp lâbis oldukları köhne libâslarından gayrı ism-i mâl itlâk olunur bir nesneye mâlikler olmayıp müflis ve mu'dim ve mu'sir olduklarını mezbûr Osman muvâcehesinde vech-i şer'î üzere edâ-i şehâdet-i şer'iyye ettiklerinde gıbbe ri'âyeti şerâiti'l-kabûl şehâdetleri makbûle olmağın mücebince mesfûrân Artin ve Agob'un si'at-i hâllerine değin habsleri meşrû' olmadığı Bâb Mahkemesi'nde ba'de't-tescîl huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu.¹²⁹

Bu sicil kaydında Osman Beşe, kendisine olan borçları nedeniyle hapiste olan Artin ve Agob'un borçlu oldukları miktarı bir defada vermeye muktedir olduklarını söyleyerek borçluların

¹²⁷ Mecelle, md. 1820

¹²⁸ *Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808)* (İstanbul: Kültür AŞ. Yayınları, 2019), 270.

¹²⁹ *Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740)* (İstanbul: Kültür AŞ. Yayınları, 2019), 548.

yesârını iddia etmekte, borçlular ise bir defada ödemeye güçlerinin bulunmadığını söyleyerek i'sârlarını iddia etmişlerdir. Beyyinesi evlâ görülen Osman Beşe'den iddiasını ispatlayacak beyyine talep edildiğinde beyyine getirememiştir. İkinci aşamada beyyinesi mercûh olan Artin ve Agob'tan beyyine getirmeleri istendiğinde şahitlikleri kabul edilecek üç şahit getirmişlerdir. Onların şahitliği gereğince müddeâ aleyh olan tarafın i'sârına hükmedilerek hapisten salınmışlardır.

Teâruz eden iki beyyineden biri hakkında tercihte bulunma, haklarında hüküm verilmeden önce geçerlidir. Ancak teâruz eden beyyinelerden biri ile hüküm verilmişse diğerinin lağvolacağı kabul edilir.¹³⁰ Dolayısıyla râcih olacak taraf, iddiasını ispatlamak için beyyine getiremezse bu durumda mercûh tarafın beyyinesi ile hüküm verilir. Mercuh tarafın beyyinesi yoksa râcih tarafın talebiyle yemin ettirilir. Mercûh tarafın beyyinesi ile hüküm verildikten sonra ise râcih tarafın getireceği beyyine dinlenmez. Ancak Ali Haydar Efendi, râcih tarafın sâbık hükmün kaldırılmasını iki sebebe binâen talep edebileceğini belirtir. Birincisi, mesela mahkûmun aleyhin mülkün kendisine ait olmadığına dair ikrarını ispat etmek suretiyle kaza ve hükmün iptalini ispat etmesi, ikincisi ise hükümden sonra mahkûmun aleyhin mahkûm lehden mahkûm bih olan mülkü satın aldığını iddia ederek beyyine getirmesidir.¹³¹

2.1.6. Def-i dâva

Def-i dâva, müddeâ tarafından müddeâ aleyhin dâvasını iptal edip kaldıran bir iddianın getirilmesini ifade etmekte kullanılan bir ıstılahtır. Mecelle'de bu kavram, "Müddeâ aleyh tarafından müddeânın dâvasını def' edecek bir dâva dermeyan etmektir."¹³² diye tarif edilmiştir. Ali Haydar Efendi, def'in zamanı hakkında bilgi vererek müddeânın dâvası hakkında karar verilmesinden önce veya sonra olması konusunda fark bulunmadığını izah eder.¹³³ Dolayısıyla def-i dâva, ilk dâva hakkında hüküm verilmesinden önce yapılabileceği gibi daha sonra da yapılabilir. İbtidâi bir dâvanın sıhhati için gerekli görülen şartlar def-i dâvada da geçerlidir.¹³⁴

Def-i dâva sahih olduğu gibi bu defi dâvayı def' ve sonrasını defi de sahih kabul edilmiştir. Defi dâvaya bir kimsenin başka birinin elindeki malın kendisine ait olduğunu ve babasından

¹³⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/571; İbn Âbidînzâde, *Kurratü 'uyûni'l-ahyâr*, 7/140.

¹³¹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/630-631.

¹³² Mecelle, md. 1631.

¹³³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/236.

¹³⁴ Defi dâva şartları hakkında daha fazla bilgi için bk. Derya Şimşek - Ayhan Hira, "İslam Muhâkeme Hukukunda Defi Davası", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/2 (20 Temmuz 2023), 566-570.

miras kaldığına dair dâvada bulunması, zilyedin ise onun babasından satın aldığını söyleyerek onun dâvasını def' etmesi örnek verilebilir. Bu def'i dâva üzerine ilk müddeînin zilyed tarafından iddia edilen satışın ikâle edildiğini söyleyerek dâva etmesi de def-i def' olmaktadır.¹³⁵

Müddeâ aleyh def-i dâvada bulunduğunda müddeî konumuna geçerken, müddeî de müddeâ aleyh konumuna geçmektedir. Zira müddeâ aleyh, yaptığı def'i ispat edebilirse müddeînin dâvasının bertaraf olmasını sağlamaktadır. Müddeâ aleyh dâvasını ispat edemediği durumda müddeâ aleyhin isteği üzerine hâkim müddeîden yemin talep eder. Müddeî yemin ederse ilk dâvası geri döner ve usulüne uygun bu dâvanın çözülmesi gerekir. Ancak müddeî bu yemini etmekten kaçınırsa müddeâ aleyhin def-i geçerli hâle gelir.¹³⁶

Def'i dâvaya misal olması bakımından müddeînin alacak dâvası karşısında müddeâ aleyhin alacağın havâlesine dair yapacağı def'i dâva müddeînin dâvasını geçersiz kılacaktır. Şöyle ki müddeî “senden şu kadar alacağım var, onu bana geri ver” diye dâva etse müddeâ aleyh de “evet alacağın vardı fakat onu falanca kişiye vermemi emretmiştin ben de ona verdim diye def'i dâvada bulunup bunu beyyine ile ispatlarsa def'i sahih olur. Hüküm verildikten sonra yapılan def'in de geçerli olacağına örnek vermek gerekirse Fetava-i Ali Efendi'de vefat eden bir kişinin vârisi “O müteveffanın senin zimmetinde şu kadar kuruş hakkı vardır” diye dâva edip belirtilen meblağı tahsil etmesinden sonra müddeâ aleyh söz konusu meblağın başka bir kişi aracılığıyla teslim edildiğini dâva edip ispat eylese meblağı geri alabileceğine fetva verilmiştir.¹³⁷

2.2. Beyyine Kavramı

2.2.1. Lugat ve ıstılâh tanımı

Beyyine (البينة) kelimesi, lügatta ‘hissî veya aklî açık delâlet’¹³⁸ anlamındadır. Alâüddîn es-Semerkandî de kelimenin kökeninden bahsederek ‘açıklık’ anlamında kullanılan بیان/beyân masterından ya da ‘iki şeyin arasını ayırma’ anlamında kullanılan بينونة/beynûne masterından türediğini, bu anlamlarına binâen hak ile batılı ayıran zâhiri ifade etmede kullanıldığını dile getirir. Öncelikle bu kelime, bilgi derecesi olarak kat'iyet ifade eden şeye özel olarak

¹³⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/245-246.

¹³⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/252-253.

¹³⁷ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 8/97-98.

¹³⁸ Zebîdî, “byn”, 34/310.

kullanılmakta iken zamanla örfî kullanımında anlam gelişmesi olup gerek kat'î gerekse zannî bilgi ifade eden şeyler için de kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁹

Hanefî mezhebi içerisinde beyyinenin kapsamı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre beyyine, şahitlerin şehâdetinden ibârettir.¹⁴⁰ Mecelle'de beyyine kelimesi, "hüccet-i kaviyye" diye tarif edilmiştir.¹⁴¹ Ali Haydar Efendi tarifte geçen hüccet lafzının tarifin cinsi makamında olduğunu, şahitlik, ikrar ve yeminden nükülü de kapsayan genel bir anlamda kullanıldığını söylemekte, fasl mesabesindeki kaviyye kaydının ise şahitlik dışındaki diğer delilleri beyyinenin kapsamından çıkardığını belirtmektedir.¹⁴² Bilmen de şahitliğe beyyine isminin verilmesini "hakkın tebeyyün ve tecellisine hizmet ettiği cihetle şehâdete beyyine adı verilmiştir" diye izah eder.¹⁴³

Tarifte geçen 'kaviyye' kaydından maksadın, müteaddî olması ve aleyhinde şahitlik edilenin – diğer bir ifadeyle aleyhinde hüküm verilenlerin- dışındakilere de geçmesi ve sirayet etmesi bakımından kuvvetli olmasıdır.¹⁴⁴ Mecelle'nin diğer bir maddesinde de "Beyyine hüccet-i müteaddiye, ikrar hüccet-i kâsıradır."¹⁴⁵ denilerek beyyinenin bu özelliğine dikkat çekilmiştir. Beyyinedeki bu kuvvetin kendisine kadının hükmü aracılığı ile iliştiği, kadının hükmü kendisine tealluk etmediğinde beyyinenin hüccet olamayacağı, kadının umumî yetkisi nedeniyle müteaddî olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁶ Nitekim şahitlik ile elde edilen bilginin kat'iyet ifade etmemesine rağmen *beyyine* kavramının onun için kullanılması beyyinenin örfî kullanımında meydana gelen bu anlam genişlemesi sebebiyledir.¹⁴⁷

Beyyinenin kapsamı hakkındaki ikinci görüş onu "hakkı açıklayıp izhar eden her şeyin ismi" olarak kabul etmektedir. Hanefîlerden Trablusî (ö. 849/1445'ten sonra), beyyinenin çeşitleri ve beyyine yerine geçebilecek hususları açıkladığı bölümde bunları elli bir ile sınırlandırmıştır.¹⁴⁸

¹³⁹ Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sâ'dî (Medine, 1987), 1/106-107.

¹⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/113; Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 4/327.

¹⁴¹ Mecelle, md. 1676.

¹⁴² Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/367.

¹⁴³ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 8/118.

¹⁴⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/367.

¹⁴⁵ Mecelle, md. 78.

¹⁴⁶ Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2/358.

¹⁴⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 1/106-107.

¹⁴⁸ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halil Trablusî, *Mu'inü'l-hükkâm fî mâ yetereddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm* (Mısır: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1310), 68, 90-169.

Beyyinenin şahitlik ile sınırlı olmadığı görüşünü benimseyenlerin başında İbnü'l-Kayyim el-Cevzîyye (ö. 751/1350) gelir.¹⁴⁹ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Ferhûn da bu görüşü tercih etmişlerdir.¹⁵⁰ Trablusî'nin bu görüşü seçmesi onun eserinde büyük oranda İbn Ferhûn'un eserinden etkilenmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Öte yandan beyyinenin mezkûr iki delâleti dışında İbn Hazm kadının bilgisini de “أبين بينة وأعدلها” ifadeleriyle beyyine olarak tavsif etmiştir.¹⁵¹ Mecelle şarihlerinden Hacı Reşid Paşa ise beyyinenin şahitlik ve yazılı hüccetler olarak iki kısma ayrıldığını, esbâb-ı hükümden karîne-i kâtıanın da beyyineden sayılacağını ifade etmiştir.¹⁵² Beyyinelerin teâruz ve tercihinine dair mesailde ise beyyine genel olarak şahitlik anlamında kullanılmıştır.

2.2.2. Beyyine ile ilgili kavramlar

Fıkıh eserlerinde beyyine kavramının yerine isim veya fiil halinde benzer anlamlar taşıyan diğer birtakım kavramların daha kullanıldığı görülür. Burada bu kavramlardan ‘hüccet’ ve ‘burhân’a yer verilecektir.

‘Hüccet’ kelimesi, lugatta ‘burhân ve hasmın kendisiyle defedildiği şey’¹⁵³ anlamında kullanılmaktadır. Debûsî, kelimenin kökeni ile ilgili ‘gâlip gelme’ manasında ‘الحجج’ veya ‘yönelme’ manasında ‘الحجج’ mastarından türetilmiş bir isim olduğunu kaydeder. Buna binaen söz konusu anlamlarından birincisi esas alındığında hükme ulaştıran bilgi için bu kelimenin kullanılması, onun ile elde edilen hükmün bağlayıcılığı ve Allah Teâlâ (c.c.) katında amel etmeme hususunda mazeretin geçerli olmaması anlamına gelmektedir. Ayrıca kalbin hevâ ve akla râcî iki yönünün bulunduğu ifade edilerek hüccetin bulunduğu bir durumda artık akıl yönünün hevâ yönüne galip geleceği belirtilmiştir. Kelimenin yönelme anlamının itibara alınması hâlinde kişinin delil ile doğruyu bulma konusunda veya hasmıyla mücadelede bir şeyin bilgisini talep etmeye yönelmesi anlamına gelmektedir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turukû'l-hukmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye*, thk. Nâyif b. Ahmed el-Hamed (Dâru Âlemi'l-Fevâid, ts.), 18, 22.

¹⁵⁰ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ Şeyhilislâm Ahmed İbn Teymiyye* (Medine: Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, 2004), 35/394; İbn Ferhûn, *Tebssiratü'l-hükkâm*, 1/240.

¹⁵¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. Abdülgaffâr Süleyman el-Bendârî (Dâru'l-Fikr, ts.), 8/526.

¹⁵² Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle* (İstanbul, 1326), 169.

¹⁵³ İbn Manzûr, “hcc”, 2/228.

¹⁵⁴ Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 13-16; Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 1/103-104.

Cürcânî (ö. 816/1413), hücceti dâvanın sıhhatine delâlet eden şey olarak tanımlar.¹⁵⁵ Bilmen (1883-1971) de hücceti “Bir dâvayı ispat eden şahadetten, yeminden veya yeminden nükûl etmekten ibarettir”¹⁵⁶ diye tarif ederek. Hak ve mülklerin sadece hüccet ile ispat edilebileceğini söyleyen Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039), beyyine, yemin, yed ve nükûl olmak üzere dört çeşit olduğunu ifade etmekte, yedin hüccet olmasını ise ispat edici değil defedici olarak izah etmektedir.¹⁵⁷ Yargılama usûlü hakkında telifte bulunan İbnü'l-Gars (ö. 894/1489), hücceti izah ederken onun altı şeyden biri olduğunu söylemektedir. Onlar; beyyine, ikrar, yemin, yeminden kaçınma, kasâme ve kâdînin ilmidir. İbnü'l-Gars'tan bu taksimi nakleden İbn Nüceym (ö. 970/1563), altıncısını daha önce dahil edeni duymadığını söylemiştir.¹⁵⁸ Hâdîmî (ö. 1176/1762) ise şeriatin hücceti; beyyine, ikrar ve nükûl ile sınırladığını söylemektedir.¹⁵⁹

Beyyine ile yakın anlamlarda kullanılan ‘burhân’ kelimesi ise “hasmı reddetmek için kat‘î hüccet getirmek” anlamında kullanılan ‘برهنة’ mastarından türetilmiş bir isimdir.¹⁶⁰ Fıkıhtaki ıstılâhi anlamı hüccet kelimesinin anlamı ile aynı kapsamı ihtiva etmektedir.¹⁶¹ Sadece aklî değil aynı zamanda naklî deliller için de kullanılan bu kavram, beyyinenin istimalinde de görüldüğü üzere başlangıçta kat‘î bilgiyi ifâde etme ile sınırlı iken zamanla zannî bilgiyi de kapsayacak şekilde kullanılır hâle gelmiştir. Semerkandî, kavramın muhâkeme usulündeki kullanımına yer vererek onun kat‘î bilgiye olan delâleti bakımından ‘dâvanın kendisiyle sahih olduğu ve müddeînin doğruluğunun ortaya çıktığı şey’ olarak tanımlandığını söylemiştir.¹⁶² Muhâkeme usulünde ‘برهن على’ şeklinde fiil kalıbının şahit getirmek anlamında kullanıldığını belirten Ali Haydar Efendi, onun ile kastedilen şahitliğin âdil şahitlik olduğunu, ancak zaman zaman burhan kelimesinin şehâdet ve ikrarı kapsayacak şekilde kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁶³

¹⁵⁵ Ebu'l-Hasen Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1434), 82.

¹⁵⁶ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 8/118.

¹⁵⁷ Debûsî, *el-Esrâr fî mesâilî'l-hilâf*, 7/303, 332.

¹⁵⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 7/205.

¹⁵⁹ Ebû Saîd Hâdîmî, *Mecâmi'u'l-hakâik* (İstanbul: Matba'atü'l-Hâc Muharrem Efendi el-Bosnevî, 1303), 45.

¹⁶⁰ İbn Manzûr, “brhn”, 13/51.

¹⁶¹ Ebû Bekr Muhammed Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efkânî (Haydarabat: Lecnetü İhyâ'î'l-ma'ârif en-Nu'maniyye, ts.), 1/278.

¹⁶² Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 1/106-107.

¹⁶³ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/160.

2.2.3. İspat vasıtaları

Fıkıh muktesebâtı içerisinde muhâkeme esnasında dâvalarda hükme esas teşkil edecek deliller ‘turuku’l-kazâ’,¹⁶⁴ ‘esbâb-ı hüküm’¹⁶⁵ ve ‘huccet’¹⁶⁶ gibi muhtelif kavramlar ile ifade edilmiştir. Bununla birlikte tarihsel süreç içerisinde bunların sayısı ve neler olduğu konusunda ittifak sağlanamadığı, bazı kaynaklarda üç delil ile sınırlandırılırken bazılarında yedi delile kadar çıkarıldığı görülmüştür.

Yargı yollarını, beyyine, ikrar, nükul, hâkimin bilgisi ve kasâme olarak beşe kadar çıkaran İbn Nüceym, İbnü’l-Ğars’ın daha önce görmediği şekilde karîneleri de bunlara dahil ettiğini belirtir.¹⁶⁷ Bununla birlikte *el-Eşbah*’ta kendisi de hüccetleri; âdil beyyine, ikrar, nükûl, yemin, kasâme, kadının ilmi ve kesin karine şeklinde sıralamaktadır.¹⁶⁸ İbn Âbidinzâde’ye (ö. 1306/1889) göre ikrarda hakkın hâkimin hükmü ile değil bizzat ikrarın kendisi ile sabit olması hasebiyle yargı sebebi sayılması aslında mecâz bir kullanımdır. O, kasâmenin, yemine dahil olup kadının bilgisinin yargı açısından mercuh kabul edilmesi, karînenin ise İbnü’l-Ğars’ın teferrüd ettiği bir delil olması yönüyle yargı yollarının beyyine, yemin ve nükûl olmak üzere üçe sınırlandırılması mümkün olduğunu söyler.¹⁶⁹

Simnânî, yargının kendisiyle meydana geleceği hususları; beyyine, ilim, ikrar, yeminler olarak sıralarken¹⁷⁰ Timurtâşî (ö. 1006/1598), kadının hükme ulaşma yolunun hüküm verilen şeye göre farklılık arz ettiğini belirtir. Buna göre mahzâ kul hakları konusunda yargıya ulaşmanın dâva ve hüccetten ibaret olduğunu dile getirerek hücceti sırasıyla beyyine, ikrar, yemin, yeminden nükûl, kasâme, kadının ilmi ve karine şeklinde saymıştır.¹⁷¹ Ali Haydar Efendi de hükmün kat’î karîne, şahitlik, ikrar, yemin, yeminden nükûl, kasâme ve bir görüşe göre kadının ilmi olmak üzere yedi tane olduğunu ifade etmiştir.¹⁷²

¹⁶⁴ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 7/205; Haskefi, *ed-Dürü’l-muhtâr*, 1/512; İbn Âbidinzâde, *Kurretü’l-uyûni’l-ahyâr*, 8/45.

¹⁶⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/556, 562.

¹⁶⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve’n-nezâir*, 210.

¹⁶⁷ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 7/205.

¹⁶⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve’n-nezâir*, 210.

¹⁶⁹ İbn Âbidinzâde, *Kurretü’l-uyûni’l-ahyâr*, 8/45.

¹⁷⁰ Simnânî, *Ravzatü’l-kudât*, 1/196.

¹⁷¹ Şihâbüddîn Muhammed b. Abdullâh et-Timurtâşî, *Müs’ıfetü’l-hükkâm ‘ale’l-ahkâm*, thk. Sâmîr Mâzin el-Kubbec (Amman: Dâru’l-Feth, 1428), 105-106.

¹⁷² Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/556-557.

Bilgi ifade etme yönünden ispat vasıtalarından tevâtür, ikrar ve hâkimin şahsî bilgisi yakın ifade etmektedir. Geriye kalan şahitlik, yemin, nükûl, yazılı deliller, karîne ve kasâme ise zannî bilgi ifade etmektedir. İspat vasıtalarının teâruz etmesi halinde öncelikle aralarında en kuvvetli delil olan ikrar öncelenir.¹⁷³

2.2.3.1. İkrar

Sözlükte ‘Bir şeyi itiraf etmek, istikrar ve ihsanı’ gibi muhtelif anlamlarda kullanılan ikrar, fıkıh ıstılâhında “başkasının kendisi üzerinde hakkının sabit olduğunu haber vermektir.”¹⁷⁴ Mezkûr tanımında da görüldüğü üzere ikrar, özünde haber vermektan ibaret olup doğruya ve yalana ihtimali bulunmaktadır. Ancak insan nefsinin yaratılışı itibarıyla malını muhafaza etmeye meyilli olması hasebiyle kendi aleyhine gereksiz ikrarda bulunmayacağı varsayılır. Bu açıdan ikrar, diğer ispat vasıtaları arasındaki konumu açısından şahitlikten daha üst seviyede bir delil olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁵

Cumhûra göre ikrarın; mukırr (ikrar beyanında bulunan kimse), mukarrun leh (lehine ikrarda bulunulan kimse), mukarrun bih (ikrar konusu) ve siga (ikrar lafzı) olmak üzere dört rûknü vardır.¹⁷⁶ Hanefiler ise ikrarın rûknünü sadece siga ile sınırlandırmışlardır. Zira siganın şart ve vasıfları tam olarak bulunduğu zaman cumhurun rûkûn olarak kabul ettiği mukırr, mukarrun leh ve mukarrun bih de vuku bulmuş olacaktır.¹⁷⁷ İkrâr beyanı, sarîh bir lafızla yapılabileceği gibi irade beyanını ortaya koyan işaret, delâlet ve sükût yoluyla da yapılabilir. Ancak beyanın kesinlik ifade etmesi ve herhangi bir şarta bağlı olmaması gerekir.¹⁷⁸

İkrârın sahîh ve muteber sayılabilmesi, sonucu itibarıyla bir hüküm ortaya koyulabilmesi için birtakım şartların sağlanması gerekmektedir. Öncelikle ikrarda bulunan kişinin akıl sahibi olması, seçim hürriyetine sahip olması hacr altında bulunmaması, malum olması, ikrarını ilgilendirecek şekilde bir töhmet altında bulunmamalı, şeriat veya akıl açısından zahir olan

¹⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. Selim Ali Müslim er-Rücûb, *et-Teâruz ve't-tercîh fî turuki'l-ısbât* (el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 2006), 90-155.

¹⁷⁴ Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, thk. Said Bektaş (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslamiyye, 2011), 507; Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gururi'l-ahkâm*, 2/357.

¹⁷⁵ Trablusî, *Mu'inü'l-hükkâm fî mâ yetereddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*, 125; Rücûb, *et-Teâruz ve't-tercîh fî turuki'l-ısbât*, 93.

¹⁷⁶ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *ez-Zahîre* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 9/257; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412).

¹⁷⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 7/207; İbrâhim b. Muhammed Halebî, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/289; İbn Âbidînzâde, *Kurratü 'uyûni'l-ahyâr*, 7/216.

¹⁷⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 7/208.

durum tarafından yalanlanmaması gerekmektedir.¹⁷⁹ Lehine ikrarda bulunulan kişinin de malum olması, istihkâk ve temellük ehliyetine sahip olması, ikrarı reddetmemesi gerekmektedir.¹⁸⁰ Son olarak ise istihkâkın sebebinin aklen kabul edilebilir olması, mukarrun bihin şer'an ve aklen temellüke elverişli olması, başkasının hakkının taalluk etmemesi gerekir.¹⁸¹

Mecelle'de de yer aldığı üzere ikrar, bağlayıcılığı bakımından diğer beyyinelerin aksine kâsır bir hüccet kabul edilmiştir.¹⁸² Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa ikrar, sadece ikrarda bulunan kişinin kendisi hakkında bağlayıcı olan bir delildir. Dolayısıyla ikrarda bulunan kişiye kendi ikrarı sonucu muamele olunmakla birlikte bir başkasının hakkını iptal etme ya da başkasının aleyhinde hak ispat etmekte kullanılamaz. Nitekim vârislerden biri vefat edenin borcu bulunduğunu ikrar etse bu borç diğer vârisler tarafından onaylanmadığı sürece sözü edilen ikrar, sadece ikrar sahibinin terekedeki payı miktarınca bağlayıcı olacak, diğer varislerin paylarına etki etmeyecektir.¹⁸³

Şayet ikrarda bulunan kişinin ifadesi hem ikrarı hem de ikrar haricinde bir nevi iddia veya ispata muhtaç başka bir söz de barındırıyorsa diğer bir ifadeyle ikrar beyanında bulunan kişinin sözünün bir kısmı ikrar yönünü aşarak iddia da ihtiva ediyorsa bu ifadenin bölünüp bölünmeyeceği hususunda ihtilaf edilmiştir. Hanefiler ikrarın bölünebileceğini kabul etmektedir. Bu durumda kişi, beyanındaki ikrar ifade eden kısımdan sorumlu tutulacaktır.¹⁸⁴

2.2.3.2. Şahitlik

Sözlükte 'kesin haber, hazır bulunmak, bilmek ve yemin etmek'¹⁸⁵ anlamlarında kullanılan şahitlik kavramı, ıstılâhi olarak 'kişinin, başka bir kimsenin diğer bir başkası aleyhinde hakkı bulunduğunu haber vermesi' anlamında kullanılır.¹⁸⁶

¹⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 18/145; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 7/222-223; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/97, 102-105.

¹⁸⁰ Halebî, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, 2/289; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/104.113.

¹⁸¹ Halebî, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, 2/290; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/109.

¹⁸² "Beyyine, hucce-i müteaddiye, ikrar hucce-i kâsıradır." Bk. Mecelle, m. 79.

¹⁸³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/165/167.

¹⁸⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/223.

¹⁸⁵ İbn Manzûr, "şhd", 3/239-240; Ebü't-Tâhir Meclüddîn Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005 1426), "şhd", 292; Feyyûmî, "şhd", 1/324.

¹⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/369; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/389.

Şahitliğin tahammül ve eda olmak üzere iki aşaması bulunmaktadır. Şahitliğin tahammülünden bir olaya şahit olabilmek, edasından ise mahkeme huzurunda şahit olduğu durumu ifade edebilmek kastedilmektedir. Bir olaya şahit olabilmenin sıhhati için öncelikle şahidin olayın vuku bulduğu esnada akıl sahibi olması şarttır. Dolayısıyla mecnunun ve henüz temyiz çağına ulaşmamış çocukların yapacağı şahitliğe itibar edilmemiştir.¹⁸⁷ Hanefî mezhebinde şâhitliğin kabulü için şâhitlerin âdil olmaları, kendilerine kazf suçu nedeniyle had cezası uygulanmamış olması ve âmâ olmamaları, hür olmaları şart görülmüştür.¹⁸⁸ Diğer üç mezhep tarafından gerekli görülen ‘şahitlerin Müslüman olmaları’ şartı ise Hanefî mezhebi tarafından zımmîlerin kendi aralarındaki şahitlik hususunda şart görülmemiştir.¹⁸⁹ Şahitliğin kabulü için bir diğer şart ise dâvaya muvafık olmasıdır.¹⁹⁰

Adil olduğuna hükmedilen şahitlerden adalet vasfının birinde diğerinden daha ziyade olması, tercih sebebi kabul edilmemiştir. Şahitlerde şahitliğin kabulü için gereken adalet vasfı sağlanıyor olması yeterli görülmektedir. Zira adalet vasfının derece olarak sınırlandırılması ve bu vasfın hangi şahitte daha fazla olduğunun belirlenmesi pek mümkün değildir.¹⁹¹

Dâvaların türüne göre ispat için gereken şâhit sayısı da farklılık gösterir. Dört mezhebin de istisnai durumlar haricinde tek şahit ile hüküm verilemeyeceğine dair genel kabulü vardır. Şahitlikte nisap olarak ele alınan bu miktarı kul hakları ve Allah hakları diye iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Mevzusu ister mal olsun isterse nikâh, talâk, vasiyet gibi mal dışında bir şey olsun kul hakkı içerisinde değerlendirilen dâvalarda şahitlik nisabı iki erkek ya da bir erkek ile iki kadından teşekkül eder.¹⁹² Öte yandan zinanın ispatında dört erkek, had ve kısaslarda ise iki erkek bulunması gerekir.¹⁹³

Hanefî mezhebinde şahitlerin sayısındaki fazlalık ile tercihte bulunmak tercih sebeplerinden biri olarak kabul görmemiştir. Diğer bir ifadeyle taraflardan biri iki şahit getirirken diğeri ise üç veya daha fazla şahit getirecek olsa şahitlerin sayısındaki bu çoğalma tercihte etkin değildir.

¹⁸⁷Kâsânî, *Bedâi‘u’s-sanâi‘*, 6/266; İbn Âbidîn, *Reddû‘l-muhtâr*, 4/373.

¹⁸⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/113, 130; Kâsânî, *Bedâi‘u’s-sanâi‘*, 6/266-267, 271; Molla Hüsrev, *Düreru‘l-hükkâm fî şerhi Gururî‘l-ahkâm*, 2/371; İbn Nüceym, *el-Bahru‘r-râik şerhu Kenzi‘d-dekâik*, 7/56.

¹⁸⁹ Kâsânî, *Bedâi‘u’s-sanâi‘*, 6/280.

¹⁹⁰ Bk. Mecelle, md. 1706, 1707, 1711.

¹⁹¹ İbn Nüceym, *el-Bahru‘r-râik şerhu Kenzi‘d-dekâik*, 5/576; Halebî, *Mecma‘u‘l-enhur fî şerhi Mülteka‘l-ebhur*, 2/280; Haskefî, *ed-Dürrü‘l-muhtâr*, 521.

¹⁹² Ali Haydar Efendi, *Düreru‘l-hükkâm*, 4/396.

¹⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/114; Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti‘l-mübtedî*, 3/117; Molla Hüsrev, *Düreru‘l-hükkâm fî şerhi Gururî‘l-ahkâm*, 372.

Zira tercihte delilin sayısındaki fazlalık değil delilin kuvveti önemlidir. Şahitlik ile hüküm verilmesi ve verilen hükmün geçerli olması için gerekli olan nisab şeriat tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla nisab miktarı sağlandıktan sonra sayı bakımından fazlalığın tevâtür derecesine ulaşmadığı müddetçe hükümde etkisi yoktur. Benzer şekilde bir erkek ve iki kadının şahitliği de iki erkeğin şahitliğinde olduğu üzere şahitliğin geçerli olması için gerekli nisap miktarını taşıdığı için bunlar arasında da tercih yapılamaz. Her ikisi de şer‘an belirlendiği için kuvvet bakımından eşittirler.¹⁹⁴

Burada beyyinelerin teâruzu durumunda tercih sebebi olan tevâtür derecesine ulaşmaktan bahsedilecektir. İstilah olarak tevâtür “yalan üzere ittifakları aklen caiz olmayan bir topluluğun hisse dayalı olan haberi” diye izah edilmiştir.¹⁹⁵ Tevâtür yoluyla meydana gelen şahitlik her halükârda böyle olmayan şahitliğe tercih edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle tevâtür yoluyla sabit olan bilgiyi ister müddeî isterse müddeâ aleyh getirsin, ister ispat edici isterse nefyedici olsun fark etmemektedir.¹⁹⁶ Sahih görüşe göre tevâtürün meydana gelmesi için muayyen bir sayı bulunmamaktadır. Ancak yalan üzere ittifaklarını caiz görülmeyeceği miktarda bir topluluk olması şart koşulmuştur. Bilgi derecesi bakımından tevâtür yakîn ilim ifade etmekte, beyyineler ise her ne kadar hüküm vermede kullanılıyor olsa da onlar ile elde edilen bilgi yakîn derecesine ulaşmamakta, zan ifade etmektedir. Buna binaen tevâtür bir şeyi ispat etmede kullanıldığı gibi nefyetmede de delil kabul edilmiştir.¹⁹⁷ Nitekim bir kişi başka biri hakkında belirli bir zaman tayin ederek, mesela “Rebiu’l-evvel ayında babamı kasten öldürdü” diyerek dâva etse, müddeâ aleyh ise öldüğü iddia edilen kişinin belirtilen tarihten sonra hayatta olduğunun görüldüğünü iddia etse her iki taraf da iddialarına beyyine getirse müddeâ aleyhin beyyinesi tevâtür derecesine ulaşmadığı müddetçe müddeînin beyyinesi kabul edilir.¹⁹⁸ Beyyinelerin teâruzu durumunda tevâtür derecesine ulaşmanın tercih sebebi olmasına Ebüssuûd Efendi’nin şu fetvası örnek verilebilir:

Bir karye halkının kadîmi mer’âlarını ve suvadlarını Zeyd otuz yıldan evvel babam Amr zirâat etmiş idi, babam çiftliğidir deyu emr-i şerîfle da’vâ edip babası çiftliği idüğine beyyine ikamet eylese ehl-i karye kadîmi mer’âları ve suvadları idüğine beyyie ikamet eyleseler kangisinin beyyinesi evlâdır? el-Cevâb: Şöhret ve tevâtür kangî cânibte ise ol evlâdır.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Mevlânâ Mehmed b. Resûl İzmîrî, *Kemâlû’d-dirâye ve cem’i’r-rivâye ve’d-dirâye min şurûhi’n-Nukâye* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2017), 8/128.

¹⁹⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/370.

¹⁹⁶ Zeydân, *Nizâmü’l-kadâ fi’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 240.

¹⁹⁷ Mahmud b Muhammed Nesîb Hamzâvî, *et-Tarîkatü’l-vâziha ile’l-beyyinâti’r-râciha* (Dımaşk: Matbaatü Nehcü’s-Savâb, 1300), 235-236.

¹⁹⁸ Hamzâvî, *et-Tarîkatü’l-vâziha*, 238-239.

¹⁹⁹ Ebüssuûd Efendi, *Fetâvâ-yı Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi* (Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1120), 239a.

2.2.3.3. Yemin

Yemin, Hanefî mezhebinde “kendisiyle yemin eden kişinin yapmaya veya terk etmeye azmettiği kuvvet akit” veya “Allah’ın (c.c.) isminin zikredilmesi veya ta’lik yoluyla bir haberin iki tarafından birinin kuvvetlendirilmesi”²⁰⁰ diye tarif edilmiştir. Daha önce de geçtiği üzere dâvalarda beyyine getirme külfetinin müddeîye, yeminin ise dâvayı inkâr halinde olan müddeâ aleyhe gerekeceği hadis ile sabittir. Dâvalarda hükmün nihayete erdirilme sebeplerinden biri olarak kabul edilen yemin, müddeînin dâvasını ispat etmekten aciz kalması durumunda onun talep etmesi şartıyla devreye girmektedir.²⁰¹

Müddeâ aleyh yemin etmekten kaçınırsa müddeiden yemin talep edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Hanefilere göre esas olarak böyle bir durumda müddeiden yemin talep edilmez. Yemin mevcut olmayan bir şeyin ispatı için değil var olan bir şeyin bekası için kullanılan bir delildir.²⁰² Ancak bazı istisnai durumlarda müddeiden de yemin talep edilebilir. Ayrıca müddeâ aleyhin yemini ile müddeînin hakkının iptal olmayacağı sadece muârazadan menedileceği kabul edilir. Dolayısıyla yeminden sonra müddeî beyyine getirirse istima olacaktır.²⁰³

2.2.3.4. Nükûl

Beyyinenin bulunmadığı dâvalarda hâkimin müddeâ aleyhten yemin talep etmesi durumunda müddeâ aleyhin yemin etmekten kaçınmasının (yeminden nükûl) hükmü ispat etmede bir vasıta kabul edilip edilmeyeceği hususunda mezhepler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefî mezhebi, yeminden kaçınmayı dâvayı hükme bağlamada bir vasıta kabul ederken diğer mezhep mensupları bunu hükme etki edecek kuvvette bir delil olarak görmezler.²⁰⁴ Dâvacının yemin talep etmesi üzerine kadı, dâvalıya yemin etmesini teklif eder. Kadının, bir kez nükûl edildiğinde hüküm verebileceği kabul edilmekle birlikte dâvaya üç defa yemin teklifinde bulunması, bundan sonra onun yine yeminden kaçınması durumunda aleyhine hükmetmesi

²⁰⁰ Zeylai, *Tebyînu’l-hakâik fî şerhi Kenzi’d-dekâik*, 3/107; Bâbertî, *el-’Înâye şerhu’l-Hidâye*, 4/347; Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, 6/3; Molla Hüsrev, *Düreru’l-hükkâm fî şerhi Gururi’l-ahkâm*, 2/38.

²⁰¹ Mecelle, md. 1742.

²⁰² Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 8/430; Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, 3/156-157.

²⁰³ Hacı Reşîd Paşa, *Ruhu’l-Mecelle*, 1/168.

²⁰⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/157; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/274

daha uygun görülmüştür. Nükûl ile hüküm verildikten sonra dâvalının yemin etme isteğine itibar edilmemektedir.²⁰⁵

Yeminden nükûl, hakiki veya hükmî olarak gerçekleşebilir. Hakîki nükûl, dâvalının “yemin etmiyorum” şeklindeki sözlü ifadesidir. Hükmî nükûl ise, dâvalının sükût ederek yeminden kaçınmasıdır. Yemin tevcih edilen kişinin konuşmasına veya duymasına engel teşkil eden bir ârizi durum bulunmadığında böyle bir yeminden kaçınma da nükûl olarak kabul edilir.²⁰⁶ Mâlikî ve Şafiîler ile bir kısım Hanbelîye göre dâvalının yeminden kaçınması ile doğrudan hüküm verilmeyip böyle bir durum karşısında yemin dâvacı olan tarafa yöneltilmelidir. Onlar, dâvacının yeminden nükûl ederse onun aleyhine hükmedileceğini kabul ederler. Dâvacı yemin ederse iddia ettiği şey, dâvalının nükûlü ve kendisinin yeminine istinaden sabit olur.²⁰⁷

2.2.3.5. Yazılı deliller

Kur’ân-ı Kerîm’de “Ey iman edenler, belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın...”²⁰⁸ buyurularak muamelelerin yazı ile tespiti tavsiye edilmiş, Mecelle’de ise “yazı hitap gibidir” kâidesi ile mevsuk yazının delil niteliği taşıdığı ifade edilmiştir.²⁰⁹ Öte yandan yazıların birbirine benzerlik arz etmesi hasebiyle taklit ve tahrif edilme ihtimali bulunduğundan bunların tek başına ispat vasıtası olarak kullanılması caiz görülmeyerek başka bir delil veya şahit ile ispatlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.²¹⁰ Hacı Reşid Paşa, beyyineyi şahitlik ve yazılı hüccetler olarak iki taksim etmiştir.²¹¹ Mecelle’nin 1736. Maddesinde de bu duruma dikkat çekilerek “Yalnız yazı ve mühür ile amel olunmaz. Fakat şüphe-i tezvir ve tasniden salim ise malumun bih yani medar-ı hüküm olur. Başka vecihle sübuta hacet kalmaz”²¹² Sonraki maddelerde ise tahrif edilme ihtimali bulunmayan sultan beratları, defter-i hâkânî kayıtları ve mahkeme sicilleri gibi tahrif edilme ihtimali bulunmayan yazılı deliller ile amel edileceği kabul

²⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 18/34; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 4/424.

²⁰⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/157; Kâdî Simâvna, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, 1/143; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 4/162.

²⁰⁷ Alî b. Muhammed Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 17/139; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turukû'l-hukmiyye fî's-siyâseti's-şer'iyye*, 116; İbn Ferhûn, *Tebziratü'l-hükkâm*, 1/152.

²⁰⁸ Bakara, 2/282.

²⁰⁹ Mecelle, md. 69.

²¹⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/551-552.

²¹¹ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, 169.

²¹² Mecelle, md. 1736.

edilmiştir.²¹³ Beyyinelerin teâruzu meselesine dair yazılı belgenin ispat vasıtası olarak kullanılmasına Ebüssuûd Efendi'nin şu fetvası ışık tutmaktadır:

Hüdâvendigâr sancağının defterinde vakfiyet üzerine mukayyed bulunan zâviyenin şeyhi olan Zeyd zikr olunan zâviye Hüdâvendigâr Sancağı toprağına tabirdir deyu beyyine ikamet eylese Amr-ı âmil de bir hüccet ibrâz edip Sultanönü Sancağı'na tabidir deyip beyyine ikamet eylese kangisinin beyyinesi evlâdır? el-Cevâb: Defterde muvafık olan beyyine evlâdır.²¹⁴

2.2.3.6. Kesin karine

Karine kelimesi, sözlükte “Bir şeyin yanında veya yakınında olmak, ona eşlik etmek” anlamlarını ifade eder.²¹⁵ İslam muhâkeme hukukunda ise emare ve alamet kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılır.²¹⁶ Daha geniş bir ifadeyle karine, bir yargılama sürecinde, bilinen iki olay arasında akıl yoluyla bir bağlantı kurularak, bilinmeyen bir durumu ispatlamaya yarayan bir delil türüdür.

İspat vasıtası sayılan karîne, Mecelle’de “haddi yakîne bâliğ olan emare” diye tarif edilen kat’î karinedir.²¹⁷ Hacı Reşid Paşa ise esbâb-ı hükümden olan karîne-i kâtianın da beyyineden sayılacağını belirtir.²¹⁸ Bu ifadelerden karinelerin hükme delâlet yönlerinin aynı derecede olmadığı anlaşılır. Nitekim modern dönemde karineler, kat’î, zannî ve zayıf karine olmak üzere üç gruba taksim edilerek incelenmiştir. Ancak Yaylalı, yargılama hukuku açısından bu tür taksimlerin sınırlı bir anlam taşıdığını, ayrıca karîne ile hüküm ispatının hâkimin takdir yetkisine bırakıldığını ifade eder.²¹⁹

2.2.3.7. Hâkimin şahsi bilgisi

Muhâkeme esnasında hâkimin şahsi bilgisi ile hüküm verip veremeyeceği ihtilaflıdır. Burada hâkimin şahsî bilgisinden kastedilen mahkeme dışında bireysel şahitliği vesilesiyle edindiği bilgidir. Hâkimin bu tür müşâhade yoluyla edindiği bilgi kendisi açısından kat’iyyet ifade edeceği aşıkardır. Ancak ihtilaf edilen husus, mahkemede kendisinin bu bilgisine istinaden

²¹³ Mecelle, md. 1737.

²¹⁴ Ebüssuûd Efendi, *Fetâvâ-yı Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi* (Atıf Efendi, 1120), 245b.

²¹⁵ İbn Manzûr, “krn”, 13/336.

²¹⁶ Yusuf Şen, *İslam Muhâkeme Hukukunda Bir İspat Vasıtası Olarak Karine* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 1997), 37-38; Davut Yaylalı, “Karîne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/292.

²¹⁷ Mecelle, md. 1741.

²¹⁸ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu’l-Mecelle*, 169.

²¹⁹ Şen, *İslam Muhâkeme Hukukunda Bir İspat Vasıtası Olarak Karine*, 48-52; Yaylalı, “Karîne”, 24/493.

beyyine getirilmediği hüküm verip veremeyeceğine dairdir.²²⁰ Hanefîlere göre zina, içki ve bunun gibi haddi gerektiren suçların tespitinde hâkim de diğer bütün insanlar gibi bir fert olarak hasım olması cihetiyle kendi bilgisiyle hükmedemez. Şahsi haklara dair meselelerde şayet hâkimin hâkimlik vazifesinde iken vazifeli bulunduğu şehirde içerisinde elde ettiği bir bilgi ise ittifakla görüşüyle hüküm verebileceği söylenirken hâkim değilken veya hakimlik yaptığı yer dışındayken edindiği bilgi ile Ebû Hanife hüküm veremeyeceğini kabul eder.²²¹

Hanefî mezhebinde şahıs haklarına dair hüküm verebileceği kabul edilmekle birlikte İbn Nüceym ve İbn Abidîn gibi kendi zamanlarında insanların halleri bozulması sebebiyle hâkimin şahsi bilgisiyle hükmedemeyeceğine fetva verildiğini söylemektedirler.²²² Nitekim Ali Haydar Efendi de bu hususla ilgili “Bu zamanda hâkim kendi bilgisiyle hükmedemez. Fetva dahi bu şekilde verildiği için Mecelle’de ilm-i kâdî hüküm sebeplerinden sayılmamıştır.” ifadelerini kullanır.²²³

2.2.3.8. Kasâme

Sözlükte “yemin etmek, yemin eden topluluk”²²⁴ anlamına gelen kasâme, ıstılah olarak faili meçhul cinayetlerde suçun işlendiği bölge halkından veya öldürülen şahsın yakınlarından suç ithamını kaldırmak veya suç ithamında bulunmak için mahkeme huzurunda yapılan özel bir yemin çeşididir.²²⁵ Mezhepler arasında kasâmenin uygulamasına dair farklılıklar bulunmaktadır. Hanefî mezhebine göre kasâme yemin mesabesindedir. Maktulün velileri tarafından yemin etmek üzere bölge halkından elli kişi seçilir. Kasâmede kadınlar, çocuklar, deliler ve köleler yer almazken gayri müslimler dahil edilirler.²²⁶ Kasâmede yemin edecek kişilerin sayısının elli olması gerektiği kabul edilir. Yemin edecek kişilerin ya suçu ikrar

²²⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/557-558.

²²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/104; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 7/7; Heyet, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 3/339; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 5/439; Ahmet Çetinkaya, *İslâm Muhâkeme Hukukunda İspat Vasıtası Olarak Hâkimin Şahsî Bilgisi* (İstanbul: Safa Yayın Dağıtım, 2017), 37-38.

²²² Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999), 222; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 4/355-356.

²²³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/558.

²²⁴ İbn Manzûr, “ksm”, 12/481; Fîrûzâbâdî, “ksm”, 1149; Feyyûmî, “ksm”, 2/503.

²²⁵ Sahip Beroje, *İslâm Ceza Muhâkemesi Hukukunda Beyyine Külfeti ve İspata Hakim Esaslar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 225.

²²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/109-110; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 7/289.

etmeleri ya da yemin etmeleri beklenir. Yeminden kaçınmaları durumunda yemin etmeyi kabul edene değin hapsedilirler.²²⁷

2.3. Teâruz Kavramı

Bu tezde asıl olarak beyyineler arasında vuku bulan teâruz ele alınmakla birlikte furû fıkıh kitaplarında bu tür teorik bilgilere ancak anekdot tarzında değinilmesi sebebiyle usûl-i fıkıhın en temel gayeleri arasında, furû fıkıhın anlamlandırılması, onun için teorik bir zemin oluşturulması bulunduğundan burada teâruz kavramı, onun rûkunları ve teâruzdan kurtulma yöntemleri ilk aşamada usul eserleri esas alınarak tahlil edilecektir.

2.3.1. Lugat, ıstılah anlamı ve rûknü

Sözlükte “birbirine zıt olmak, birbiriyle karşılaşmak birbirini engellemek, birbiriyle çelişmek, çatışmak” gibi anlamlarda kullanılan teâruz,²²⁸ usulde deliller arasındaki çelişkiyi ifade etmede kullanılırken furûda beyyineler arasındaki çelişki için kullanılmaktadır. Berzencî, teâruzu “bütün şer’î delillerin her birinin, diğerinin gerektirdiği şeyin aksini gerektirecek tarzda birbirleriyle çelişmesi” diye yaptığı tarifin efradını cami ağyarını mâni bir tarif olduğunu söylemektedir.²²⁹ Kaynaklarda teâruz ile aynı anlamda tenâfi, teâdül, tekâbül, temânu‘ tenâkuz, ihtilaf ve tezâd gibi kavramlar da kullanılmaktadır.²³⁰

Hanefî mezhebindeki tanımlara bakıldığında Serahsî teâruzu “İki hüccetin birbirini defedecek, engelleyecek şekilde karşı karşıya gelmesidir” diye tanımlamakta, teâruzun ruknunu ise birbirine eşit iki hüccetin, helallik-haramlık ve nefy-ispat gibi her biri diğerinin gerektirdiği durumun zıddını gerektirecek şekilde mukabele etmesi diye izah etmektedir.²³¹ Aynı tarifi tercih eden Semerkandî, teâruzun ruknunu tarikte eşitlik olması dolayısıyla iki delil arasında sübut ve kuvvet bakımından eşitlik bulunması diye açıklar.²³² Mezkûr tanımlarda görüldüğü üzere aslında onlar cem, nesih ve tercih imkânı bulunmayacak derecedeki bir teâruzdan bahsetmektedirler.

²²⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/111; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 7/294; Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/557.

²²⁸ İbn Manzûr, “arz”, 7/179; Zebîdî, “arz”, 6/51.

²²⁹ Abdüllatif Abdullah Aziz Berzenci, *et-Teâruz ve’t-tercih beyne’l-edilleti’s-şer’iyye*. (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 1/23.

²³⁰ Şükrü Özen, “Teâruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/208.

²³¹ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 2/12.

²³² Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, 686.

Bu tarif ve rükunlara göre deliller arasında teâruzdan söz edebilmek için tarihlerinin bilinmemesi, aralarını birleştirme imkânının bulunmaması, her ikisinin de zat bakımından eşit güçte olması gerekmektedir. Buna göre zat bakımından birbirlerine eşit olma, ayetler ile mütevâtir ve meşhur sünnetlerin arasında vuku bulabileceği gibi aynı zamanda haber-i vâhidlerin ve kıyasların da sadece kendi aralarında meydana geleceği kabul edilir.²³³

Sadrüşşerîa (ö. 747/1346) ise “kuvvet bakımından ister eşit olsunlar isterse biri diğerine tabi olacak şekilde biri daha kuvvetli olsun iki delilin aynı mahal ve zamanda birinin diğerinin gerektirmediği”²³⁴ diye tanımlamakta, delillerin kuvvet bakımından eşit olup olmamasını teâruzun varlığına dâhil etmemektedir. İbnü’l-Hümâm’ın (ö. 861/1457) “İki delilden her birinin diğerinin gerektirdiği şeyin yokluğunu gerektirmesidir”²³⁵ şeklindeki tanımlamada da yine kuvvet bakımından eşitlikten söz edilmemektedir.

Görüldüğü üzere hangi delillerde teâruzun meydana geleceği ihtilaflıdır. Hanefilere göre teâruzun kuvvet bakımından eşit olmakla birlikte zıt hüküm barındırma anlamındaki rükün ve şartlarını taşıyan deliller arasında teâruz câiz ve vâki olur. Sadrüşşerîa’ya göre ister kuvvet bakımından eşit olsun ister delillerden birinin kuvveti diğerinden fazla olsun zıt hüküm ifade eden deliller arasında teâruz câiz ve vâki olur.²³⁶

İbnü’l-Hümâm ve İbn Emîru Hâcc (ö. 879/1474) ise aralarında teâruzun câiz ve vâki olduğu delillerin çerçevesi daha geniş tutmuşlardır. Onlara göre, her iki delil ister aklî ister naklî ister biri aklî diğeri naklî olsun, ister hem kuvvet hem de delâlet bakımından eşit olsun, isterse de hem senet hem de delâlet bakımında ya da sadece senet yahut sadece delâlet bakımından kat’î olsun fark bulunmamakta ve aralarında teâruz vuku bulabilmektedir.²³⁷

2.3.2. Teâruzu giderme metodları

Cumhura göre teâruzu giderme metodu, cem, tercih, tarihler biliniyorsa nesih ve tesâkut veya tevakkuf sıralamasıdır. Muhaddisler bu sıralamada neshi tercihin önüne almışlardır.²³⁸ Modern dönemdeki teliflerde Hanefilerin metodu, nesih, tercih, cem ve tesâkut sıralaması ile

²³³ Debûsî, *Takvîmü’l-edille fî usûli’l-fikh*, 217.

²³⁴ Ubeydullah b. Mesud Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fî halli gavâmizi’t-Tenkîh (et-Telvîh ile birlikte)* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1377), 2/205.

²³⁵ İbn Emîru Hâcc, *et-Takrîr ve’t-tahbîr* (Bulak: el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1316), 3/2.

²³⁶ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fî halli gavâmizi’t-Tenkîh*, 2/206-207.

²³⁷ İbn Emîru Hâcc, *et-Takrîr ve’t-tahbîr*, 3/3.

²³⁸ Özen, “Teâruz”, 40/211.

verilmektedir.²³⁹ Ancak Hanefî usul eserleri incelendiğinde durumun bu şekilde mutlak olarak ifade edilmesinin mümkün olmadığı görülür.²⁴⁰ Özen, memzuç metotla telif edilen bazı eserlerde teâruz durumunda esas alınacak yöntemin nesih, tercih, uzlaştırma, tesâkut ve takrîrî’l-usûl diye sıralanmasının modern dönemde Hanefîlerin usulünün bahsi geçen sıralama ile aktarılmasının nedeni olabileceğini, Hanefî usulcülerinin ve özellikle Sadrüşşerîa’nın meseleyi ortaya koyuş tarzının buna yol açabilecek nitelikte olduğunu ifade eder.²⁴¹

Günümüze ulaşan en eski Hanefî usul eserinin müellifi Cessâs’ın yapmış olduğu bir teâruz tanımı tespit edilememekle birlikte teâruz halindeki hadisler ile ilgili şu ifadelerinden teâruz durumunda cemetmeyi neshe ve tercihe öncelediği görülür:

Mütearız hadislerden biri, tarih olarak diğerinden önce ise ve insanlar onlarla amel etme hususunda muhtelif olursa şöyle bir yol takip edilir: Cem‘ ve muvafakat ile aralarındaki teâruz giderilebiliyorsa ichtihad edilir. Muvafakat sağlanamazsa geç tarihli olan haber, erken tarihli olanı nesh etmiş sayılır.²⁴²

Hanefî usulüne göre teâruz durumunda uygulanacak yöntem teâruzun hakîkî veya zâhirî olmasına göre farklılık arz eder. Hanefî usul eserlerinde hakiki teâruz durumuna dair hükümler “teâruzun hükmü” başlığı altında serdedilirken zâhirî teâruz durumuna dair hükümler ise “muhallis/mahlas” ismiyle izah edilmiştir.²⁴³

2.3.2.1. Hakikî teâruz durumunda

Haramlık ve helallik veya ispat ve nefy gibi biri, diğerinin zıddını gerektiren birbirine eşit derecedeki iki delil, aynı mahal ve aynı vakitte bir araya gelmesiyle hakîkî teâruz oluşur. Hakiki teâruz meydana geldiğinde deliller arasında tercih ve cem yapma imkânı ortadan kalkar.²⁴⁴

Kuvvet bakımından birbirine muâdil sayılan ve neshe de ihtimâli bulunan iki nass arasında meydana gelen teâruzun giderilmesi için Hanefî usûl müellifleri genel anlamda bir yöntem benimsedikleri görülür. Şöyle ki zat ve vasf bakımından eşit kuvvetteki iki âyet veya iki sünnet arasında teâruz meydana gelse tarihi bilinmesi hasebiyle neshe imkânı varsa önce nesih yöntemi kullanılır. Bir âyetle aynı kuvvet derecesine sahip olan mütevâtir veya meşhur sünnet arasında

²³⁹ Berzenci, *et-Teâruz ve ’t-tercih beyne ’l-edilleti ’ş-şer’iyye.*, 1/166-167, 171.

²⁴⁰ Cevat Doğmaç, “Şer’î Naslar Konusunda, Cumhûr ile Hanefîler Arasındaki Teâruz Sorununu Giderme Yolları”, *Bitlis İslamiyat Dergisi* 2/1 (15 Haziran 2020), 78-90.

²⁴¹ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fî halli gavâmizi ’t-Tenkîh*, 2/228-230; İbn Emîru Hâcc, *et-Takrîr ve ’t-tahbîr*, 3/3; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu ’r-rahamût* (Bulak, 1324), 2/2/189-191; Özen, “Teâruz”, 40/211.

²⁴² Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fî ’l-usûl*, thk. ‘Uceyl Câsim en-Neşmî (Kuveyt: Vizâratü’l-Evkafî’l-Kuveytiyye, 1414), 3/164.

²⁴³ Özen, “Teâruz”, 40/209.

²⁴⁴ Debûsî, *Takvîmü ’l-edille fî usûli ’l-fikh*, 214; Serahsî, *Usûlü ’s-Serahsî*, 2/12; Özen, “Teâruz”, 40/208.

teâruzda da aynı sıralama gözetilir. Teâruzun hükmü konusunda Hanefî usulcülerin bir kısmı, teâruz ettiği düşünülen nassların tarihlerini belirlemenin mümkün olması hâlinde nesh işleminin gerçekleşeceğine yer vermekten²⁴⁵ diğer bir kısmı ise bu aşamayı zikretmeyerek tarihin belirlenememesi durumunda yapılması gerekenlerden başlamaktadırlar.²⁴⁶

Teâruz eden delillerin tarihini belirlemek mümkün olmaması durumunda nesh yapılamayacağından deliller tesâkut eder ve takrîrî'l-usul yöntemine başvurulur. Zira bu delillerden sonra kendisiyle amel edilebilecek delil bulunması ve nesh edilmiş olma ihtimali bulunan delille amel etme vâcip olmadığı için teâruz eden her iki delille de amel etme zarureti ortadan kalkar. Geçersiz hale gelen deliller yerine delil hiyerarşisi bakımından sıralamada bir sonraki delile müracaat edilir.

Hakîkî teâruzun bulunduğu deliller, kuvvet bakımından birbirlerine muâdil olmaları hasebiyle teâruz iki âyet arasında meydana gelmişse aralarında evleviyyet bulunmadığından sünnete başvurulacağı söylenmiş ve bu şekilde aynı kuvvet derecesindeki delillerin tesâkut etmesi durumunda kendisinden daha alt mertebedeki delile mürâcaat edilmiştir. Sünnetten sonra hangi delilin başvurulacağı hususunda ise mezhep içerisinde ihtilaf edilmiştir.²⁴⁷ Bazı âlimler kıyas ve sahabî kavlından birini diğerine takdim ederken,²⁴⁸ bazılarının ise herhangi bir sıralama yapmaksızın aktardığı görülür.²⁴⁹ Tüm bunlardan sonra kendisine başvurulacak delilin bulunmaması nedeniyle teâruzun gerçekleştiği meselede, aslî hükmün istishâbının esas alınacağı, yani takrîrî'l-usûl yöntemine başvurulacağı belirtilmiştir.²⁵⁰ Binâenaleyh teâruzun meydana geldiği iki delilden daha alt mertebedeki delile ulaşılabilirse ona mürâcaat edilirken ulaşılabilmesi durumunda asıl hüküm olduğu hâlde bırakılır.

Takrîrî'l-usûle örnek olarak Hanefî usûl kitaplarında meşkûk kabul edilen eşek ve katırın artığı, hünsâ-i müşkil ve mefkûda yer verilmekle birlikte en fazla eşeğin artığı meselesi üzerinde durulduğu için burada bu mesele tahlil edilecektir. Şöyle ki, eşek etinin mubahlığı ve haramlığı

²⁴⁵ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/12.

²⁴⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*, 215; Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî (Keşfü'l-esrâr ile birlikte)* (İstanbul: Şeriketü's-Sahâfeti'l-İslâmiyye, ts.), 3/78.

²⁴⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*, 215; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/13; Özen, “Teâruz”, 40/40/209.

²⁴⁸ Debûsî, Ebü Saîd el-Berdâî'nin (ö. 317/930) de tercih ettiği üzere sahâbî kavlini takdim etmişlerdir. Kerhî'nin ise aklen bilinmeyen hususlarda sahâbî kavlini takdim ettiği söylenmiştir. Bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*, 215; Sadruşşerîa, *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh*, 2/230.

²⁴⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/17.

²⁵⁰ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi' fî usûli's-şerâi*, thk. Muhammed Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2/448-449.

konusunda rivâyet edilen haberler arasında teâruz bulunduğu kabul edilir. Artıkların da etten mütevellid olduğu kabulüne dayanarak ete verilen hüküm artıklar için de geçerli sayılır. Bu durumda ilgili rivâyetler, onun eti konusunda bir iştibâh meydana gerektirmesine binâen artığı konusunda da aynı hükmün gerekir.²⁵¹ Diğer taraftan sünnetten daha alt mertebedeki sahâbî kavilleri de eşeğin artığı ile ilgili teâruzu gidermemektedir. Zira İbn Ömer (r.a) eşek ve katırın artığı ile abdest almayı kerih görmekte ve onların necis olduğunu söylemekteyken İbn Abbâs (r.a) ise eşeklerin ot ve saman yemesinden dolayı artıklarının temiz olduğunu söylemekte ve onunla abdest almakta herhangi bir beis görmemektedir.²⁵² Ayrıca eşeğin artığının temiz veya pis olmasına dair hükmü sağlayacak herhangi bir kıyasın da bulunmadığı belirtilmiştir. Zira ne kedilerde olduğu üzere evlerde dolaşma illeti, ne de yırtıcı hayvanlarda olduğu üzere köpeğe kıyas edilebilmektedir. Zira eşekteki evlerde dolaşma özelliği kedi kadar yaygın değildir. Diğer yandan eşeğin salyasının bulaşmasında ise zaruret bulunmaktadır. Dolayısıyla köpeğin salyası gibi aynı kategoride kabul edilerek haram olduğuna hükmedilemez. Nihayetinde bu meselede takrîru'l-usûle başvurularak yani bu delillerin bulunmaması durumundaki aslî hüküm esas alınarak hüküm verilir. Buna binâen su için aslî hüküm temiz olması olduğundan necisliği kesin olmayan bir şey sebebiyle necis olmayacağı kabul edilir.²⁵³

Binâenaleyh böyle bir suyla ıslanan elbisenin ya da onu kullanmak nedeniyle temiz bir uzvun necis olduğu söylenemez.²⁵⁴ Bu durumda takrîru'l-usûl ile bu suyun kullanılmasından önceki abdestsizlik hâlinin devamlılığı esâs alınır. Yani bu suyun kullanıldığı mahalde daha önce tahâret veya necaset bakımından hangi hüküm sâbitse özünde meşkûk olan bu artık su nedeniyle sâbit olan hükümde değişiklik meydana gelmez. Nihayetinde eşeğin artığı meşkûk kabul edilerek ondan başka su bulunamaması durumunda onunla abdest alıp ayrıca teyemmüm yapması gerekli görülmüştür.²⁵⁵ Siğnâkî, suyun tâhir/temiz ve mutahhir/temizleyici özelliği olan aslî hükmünün takrîru'l-usûl yapıldığında neden esâs alınmadığını ve mutahhir özelliği kabul edilmeyip sadece tâhir olmasıyla sınırlı kaldığını hocası Fahrüddîn el-Maymergî'ye

²⁵¹ Muhammed b. Firâmuz Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâtî'l-vusûl* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1312), 494-495.

²⁵² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/17; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, 3/88; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi' fî usûli's-şerâi*, 2/450-451; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâtî'l-vusûl*, 494-495.

²⁵³ Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî, *el-Kâfî şerhu'l-Pezdevî*, thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 3/1389-1390; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1416), 3/88.

²⁵⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 215.

²⁵⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 1/92-93.

sormuştur. Ona göre bunun gerekçesi takrîru'l-usûlün her iki taraf için de geçerli sayılması sebebiyledir. Yani su için takrîru'l-usûl temizleyici olması iken abdesti olmayan kişi için de abdestsizlik halinin devamıdır.²⁵⁶

2.3.2.2. Zâhirî teâruz durumunda

Hanefî mezhebinde sûreten teâruz bulunduğu durumda bu teâruzun giderilmesi için muhlis ifadesi kullanılmış ve teâruzun rükunlarındaki eksikliği ortaya koyarak aslında teâruzun bulunmadığını göstermeye çalışmışlardır. Hakîkî teâruzun aksine zâhirî teâruz halinde tercih ve uzlaştırma yöntemlerine başvurulmaktadır.²⁵⁷

Pezdevî, muârazadan kurtulmanın yollarını beş kısımda değerlendirmektedir. Buna göre birinci yöntem hüccet bakımından teâruzun bulunmadığının söylenmesidir. Mesela muhkemin mücmele hüccet bakımından denkliği bulunmadığı gibi meşhur haberin ahad habere denkliği yoktur. İkincisi hüküm yönünden teâruzdan kurtulma yöntemidir. Bu ise teâruz eden deliller ile sabit olan hükümlerin arasını cemetmekle yapılır. Teâruzdan kurtulmanın üçüncü yöntemi hâl yönündendir. Delillerin içerisinde bulunduğu iki hâl arasında zahiren var olan teâruzun her iki delilin farklı iki hâle hamledilmesi ile yapılır. Hakikat-mecaz anlamlar bakımından yapılan cem buna örnektir. Teâruzdan kurtulmanın dördüncü yöntemi zamanın sarîh olması bakımından iki delilin farklı zamanlarda olduğunun ortaya konulmasıyla gerçekleşir. Pezdevî'nin zikrettiği son yöntem ise hazr-ibaha gibi zamanın delâlet etmesi bakımından teâruzdan kurtulunabilir.²⁵⁸ Muhallislerin nesih, tercih ve tahsis-takyid ile sonuçlanacağını belirten Alâeddin es-Semerkandî'ye göre ise teâruz karşısında muhallis buluncaya kadar müctehid hüküm vermede acele davranmamalıdır.²⁵⁹

Pezdevî'nin taksiminde de görüldüğü üzere zahiri teâruzun meydana geldiği deliller karşısında Hanefîler arasında genel kabul gören yöneme göre öncelikle teâruzun, rüknu ve şartları bu delillerde gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılır. Bu bakımdan delillerin aynı güçte olup olmaması, aralarında konu, zaman ve hüküm bakımından birliğin bulunup bulunmaması

²⁵⁶ Hüsâmu'ddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî es-Sîgnâkî, *Kitâbü 'l-vâfi fi usûli 'l-fikh* (Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1417), 3/935-936.

²⁵⁷ Özen, "Teâruz", 40/210.

²⁵⁸ Pezdevî, *Usûlü 'l-Pezdevî*, 3/88-97.

²⁵⁹ Semerkandî, *Mizânü 'l-usûl*, 695-696.

açısından incelenerek bu rükunların sağlanmadığı hususların tespitiyle teâruzdan kurtulmaya çalışılır. Bu durumlar şöyle sıralanabilir:²⁶⁰

1. Delilin kuvveti açısından. Hiyerarşik açıdan bakıldığında ilk aşamada karşıt durumundaki deliller arasında denklik bulunup bulunmadığına bakılması gerekir. Deliller arasındaki kuvvet farkı zat bakımından ise bunun teâruz olarak isimlendirilmeyeceği söylenmiştir.

2. Hüküm açısından. Delillerin aralarında mutlak-mukayyet, âm-hâs kapsam açısından farklılık arz etmeleri gibi hüküm yönünden hakikatte teâruz etmedikleri ortaya konulabilir. Hüküm birlikteliği bulunmaması dolayısıyla her iki delil ile amel edilerek cem yöntemi kullanılmış olur.

3. Mahal birliği açısından. Delillerin mahal bakımından farklı olması durumunda diğer bir ifade ile mahal açısından birliktelik bulunmaması hâlinde bu durum ibrâz edilerek teâruzdan kurtulunur. Mahal açısından birliktelik bulunmadığına hükmedilmesiyle her iki delili cem yöntemi kullanılmış olur.

4. Zaman birliği açısından. Mezkûr yöntemlere başvurularak aslında deliller arasında teâruzun bulunmadığı hükmüne ulaşamayarak tercih ya da cem yapılamamışsa delillerin tarih tespiti yapılmaya çalışılır. Tarih tespiti, tarihin sarahaten zikredilmesine binaen yapılabileceği gibi, hazr ve ibâhanın teâruzu durumunda olduğu üzere delâleten yasaklamanın sonradan vârid olduğuna hükmedilir. Bu yöntem deliller arasında nesh yöntemini kullanmayı sağlamaktadır.

Teâruz kavramının fıkıhta kullanımına işaret eden Özen, onun kâideler, hükümler, ispat vasıtaları ve aynı müctehide ait icthadlar arasındaki çelişkiyi ifade etmede kullanıldığını belirterek usul ile fıkıhtaki kullanım farkına işaret eder:

Teâruz fıkıh usulü ve fıkıh ilimlerinde mahal, gerçeklik, fâil ve yöntem açısından farklılık taşımaktadır. Fıkıh usulünde teâruz şer'î delillerle ilgilidir; gerçekte mevcut değildir, müctehid açısından görünüşte mevcuttur ve bunu incelemek müctehidin vazifelerindendir. Fıkıhtaki teâruz ise ispat vasıtalarıyla ilgili olup bilgi yetersizliği sebebiyle insanın hata etmesi dolayısıyla gerçekten var olabilir ve bunu inceleyip bir sonuca varmak hâkimlerin görevidir. Ayrıca pek çok yöntemde aralarında ortaklık bulunmakla birlikte usuldeki teâruzu giderme yöntemlerinin hepsi ispat vasıtalarındaki teâruzu gidermede kullanılamaz. Meselâ deliller arasındaki teâruz nesih gerekçesiyle giderilebilirken ispat vasıtaları için nesih söz konusu olamaz.²⁶¹

Fıkıh usulü ve muhâkeme usulü açısından teâruzdan kurtulma yöntemleri tamamen aynı olmamakla birlikte teâruzun burada zikredilen rükün ve şartları beyyinelerin teâruzu açısından değerlendirilebilir. Mesela mütevatir şahitlik ile mütevatir olmayan şahitlik kuvvet bakımından

²⁶⁰ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 3/88-94; Özen, "Teâruz", 40/210.

²⁶¹ Özen, "Teâruz", 40/211.

eşit olmadığı gibi, iki erkeğin şahitliği ile iki kadının şahitliği de eşit değildir. Dolayısıyla bu şekilde teâruz eden beyyinelerin kuvvet bakımından eşit olmamaları hasebiyle aslında teâruzun bulunmadığı söylenebilir. Benzer şekilde beyyinelerden birinin ziyâde bir bilgi ispat etmesi durumunda ise teâruz açısından mahal birlikteliği sağlanmamış olur. Bir diğer örnek ise her iki tarafın da bir ayna dair aynı şartları muhtevi mülkiyet iddiası taşıyarak beyyine getirdiklerinde birinin bildirdiği tarihin diğerinden daha önce olması durumunda iddialarında zaman birlikteliği bulunmadığı kabul edilir ve teâruzun bulunmadığı zaman dilimini iddia eden yani tarihi önce olanın beyyinesi tercih edilmektedir.²⁶² Beyyinelerin teâruzu durumundaki tercih yöntemleri tezin son bölümünde ayrıntılı olarak incelendiği için burada zikredilen birkaç örnek ile yetinilecektir.

²⁶² Bu durumun örnekleri için mesela tezin 4.1.2. Ziyâdeyi ispat eden beyyinenin tercih edilmesi ile 4.1.27.2. Teâruz eden iki beyyineden birinin tarihinin diğerinden önce olması başlıklarına bakınız.

3. HANEFÎ MEZHEBİNDE BEYYİNELERİN TEÂRUZ VE TERCİHİ İLE İLGİLİ OLUŞAN LİTERATÜR

Teâruzu'l-beyyinât veya tercihu'l-beyyinât terkipleri için kavram olarak literatür içerisinde özel tanımlamalara pek rastlanılmamaktadır. Ömer Nasûhî Bilmen, teâruzu'l-beyyinât terkiğini “beyyinelerin her veçhile teadül ve tekabülü, yani her biri diğerinin nefyettiğini isbât eder bir halde bulunmasıdır. Artık bunlardan hiçbirleriyle amel olunamayacağından hepsi de sâkit olur” diye, tercih-i beyyine ifadesini ise “hasımlar tarafından ikâme edilen şahitlerden bir kısmının diğer bir kısım üzerine takdim edilerek ona göre hüküm verilmesidir” diye tarif etmiştir.²⁶³

3.1. Furû Fıkıh Kitapları İçerisinde Beyyinelerin Teâruz ve Tercihi

Beyyinelerin teâruz ve tercihi meselesine dair gelişen müstakil literatürün ele alınmasından önce fıkıh kitapları içerisinde konunun gelişimi hakkında genel bir değerlendirme yapmak önem arz etmektedir. Zira müstakil eserlerin kaleme alınmasına kadar konuyla ilgili hükümlerin bu tür kitaplardan elde edilmesinin yanı sıra müstakil eserlerin ana kaynağını da yine bunlar teşkil etmektedir. Bu eserlerin, mezhep görüşünün ortaya konulması ve izahına yönelik zâhiru'r-rivâye, metin ve şerh türü eserler, mezhebin ana görüşüne ilave olarak dönemlerinin meselelerini ele almayı amaçlayan nevâzil, fetâvâ ve vâkıât türü eserler ve tercihu'l-beyyinât meselesini de ihtiva eden kazâ ve muhâkeme türü eserler olmak üzere üç kategoride tahlil edilmesi uygun görülmüştür.

Söz konusu eserlerin beyyinelerin teâruz ve tercihinine dair meseleleri ele alışı, üç ana bakış açısı üzerinden incelenmeye çalışılacaktır. Birincisi, konuya dair özel başlıklandırma yapıp yapmaması, ikincisi meseleyi ifade etmede kullanılan lafızlar, son olarak ise meselenin gerekçelendirilmesinin yapılıp yapılmaması açısından değerlendirilecektir.

3.1.1. Zâhiru'r-rivâye, metin ve şerhlerde beyyinelerin teâruz ve tercihi

Mezhepte zâhiru'r-rivâye eserlerinde beyyinelerin tercihinine dair meselelere dâva bahsinde özellikle “Dâva'r-racüleyn” başlığı altında veya şahitlik bahsinde “İhtilâfü's-şâhideyn” başlığı altında yer verilmiştir. Bunun dışında çeşitli akitlere dair başlıklar altında da akdi gerçekleştiren kişilerin arasında meydana gelecek ihtilaflara dair açılan fasıllar bulunmaktadır. Meselâ, mudârabe akdinde mudârib ile rabbu'l-mâl arasındaki ihtilâfa dair veya mükâtebe akdinde köle

²⁶³ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 8/118.

ile efendisi arasındaki ihtilâfa dair açılan özel başlıklar altında beyyinelerinin teâruz etmesine dair meseleler serdedilmiştir.

Literatürün gelişmesiyle birlikte konuya dair kitaplarda özel bölümlere yer verilmesinde de gelişmeler olduğu gibi konunun işlenmesi ve delillendirilmesi bakımından da benzer şekilde gelişim yaşanmıştır. Nitekim İmam Muhammed'in *el-Asl*'inde iki tarafın beyyine getirmesi durumu ile ilgili bir mesele aktarılırken sıklıkla 'بينة من يؤخذ؟' şeklinde soru kalıbının kullanıldığı görülür. Böyle bir sorunun cevabı olarak taraflardan beyyinesi kabul edilecek kişi zikredildiğinde "لم" (lime) sorusu ile hükmün gerekçesi sorulmuştur.²⁶⁴ Bir meselede her iki tarafın beyyine getirmesi durumunda bazen "البينة بينة..." kalıbı ile örneğin "Beyyine, mudâribin beyyinesidir." gibi beyyinesi tercih edilen tarafa işaret edilmiştir. Hükmün gerekçesi olarak yapılan izahlar, genellikle beyyinesi kabul edilen kişinin müddeî olma vasfının beyan edilmesine yöneliktir. Bu durum kimi zaman sadece "çünkü o müddeîdir" şeklinde tarafın vasfını izhâr etmekle sınırlı kalırken kimi zaman ise "çünkü o tazmini iddia ediyor" veya "çünkü o fazlayı/ziyadeyi iddia ediyor" gibi onun hangi açıdan müddeî olduğuna dair bir izâh da ihtiva eder.²⁶⁵ Öte yandan bu eserde sonraki literatürde beyyinelerin tercihinde temel kâide kabul edilen hilâf-ı zâhiri ispat etmese tabirine yer verilmemiştir. Cessâs'a gelindiğinde Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Muhtaşar*'ına yaptığı şerhte, sonraki literatür açısından beyyinelerin tercihi ile temel kâidelerden sayılan "hilâf-ı zâhir" olmasını beyyine sorumluluğunun gerekçesi olarak zikrettiği görülür.²⁶⁶

Klasik Hanefî mezhebi fûrû fıkıh literatürü incelendiğinde beyyinelerin teâruz ve tercihinin dair meselelerin, genellikle dâvaya konu teşkil etmesi mümkün olan bütün bölümlerde ya da dâva ve şehâdet bölümlerinde dağınık bir şekilde yer aldığı görülür. Bununla birlikte Kâsânî (ö. 587/1191), *Bedâiu's-sanâi* isimli kitabında "Fî hükmî teâruzi'd-da'vateyn maa teâruzi'l-beyyineteyn" isminde başlıklandırma yaparak konuyla ilgili meseleleri tasnif edip ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.²⁶⁷

Metin türü kitaplarda meseleler bazen "الشراء أحق من هبة" ibaresinde olduğu üzere kısa ifadeler ile yer alırken bazen ise "بينة الخارج أولى من بينة ذي اليد على ملك المطلق" ibaresinde de görüldüğü

²⁶⁴ Örnek olarak bk. Şeybânî, *el-Asl*, 3/196, 479,481,482,537,539, 4/48, 6/317, 11/109.

²⁶⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 2/386, 446, 467, 5/486, 7/60, 9/333.

²⁶⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/163.

²⁶⁷ Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi fî tertibi's-şerâi* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406), 6/232.

üzere hükme etki eden birtakım kayıtlarla birlikte zikredilmiştir.²⁶⁸ Şerhlerde ise meselelere dair ayrıntı ve ihtilaflara daha fazla yer verilmesinin yanı sıra zaman zaman beyyinelerin tercihinden bahsedilen meseleler toplu bir şekilde aktarılmıştır. Nitekim İbn Nüceym, şahitlikteki ihtilaf babı altında *el-Kunye*'de yer alan beyyineleri yirmi altı mesele olarak aktarır.²⁶⁹ İbn Âbidînzâde de (ö. 1306/1889) *Kurretü 'uyûni 'l-ahyâr li-tekmileti Reddi 'l-muhtâr* isimli tekmlisinin dâva bölümünde Esîrîzâde'nin risâlesini dîbâce kısmı olmaksızın nakletmiştir.²⁷⁰

3.1.2. Nevâzil, fetâvâ ve vâkıât literatüründe beyyinelerin teâruz ve tercihi

Bu başlık altında nevâzil, fetâvâ ve vâkıât türü kapsamında kabul edilen literatürden dönemsel olarak temsil gücü yüksek ve sonraki eserlerde kendisine açık bir şekilde atıfta bulunulan eserlere öncelik verilerek bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Burhâneddîn el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *el-Vecîz fi 'l-fetâvâ*'sının dâva bölümünde 'Tercîhu'l-beyyinât' başlıklı özel bir bab açılmış,²⁷¹ *el-Muhîtu 'l-Burhânî*'sinde ise "İki beyyineden birinin diğerine tercih edilmesi ve iki zıt beyyine ile amel" başlığı ile şehâdet bölümünde de ayrıca konuya yer verilmiştir.²⁷² Ebü'r-recâ ez-Zâhidî'nin (ö. 658/1260) *Kunyetü 'l-Münye*'sinin şehâdet bölümünde ise ilgili meselelere "Bâbu'l-beyyineteyni'l-mütedaddeyn ve tercîhi ehadihima ale'l-uhrâ"²⁷³ ismiyle yer alan bir başlık altında ele alınmıştır. Bu şekilde başlıklandırmaların sonraki literatürün konuya dair bu eserlerde yer alan meselelere ulaşması ve istifade etmesi hususunda belirleyici etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Nitekim Zâhidî'nin bu başlık altında zikrettiği meselelere gerek fûrû fıkıh kitaplarında gerekse müstakil literatür içerisinde çokça atıf yapıldığı görülür. Ayrıca bu meseleler kâideleştirilerek müstakil bir risâle halinde istinsah edilir hâle de gelmiştir.²⁷⁴ Benzer şekilde Bezzâzî'nin (ö. 827/1424)

²⁶⁸ Abdullah b. mahmud el-Mevsîlî, *el-Muhtâr li 'l-fetvâ*, thk. Said Bektaş (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslamiyye, 2012), 256; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 502.

²⁶⁹ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 7/114-115.

²⁷⁰ İbn Âbidînzâde, *Kurratü 'uyûni 'l-ahyâr*, 8/132-147.

²⁷¹ Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, *el-Vecîz fi 'l-fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesix, Carullah, 961), 178a.

²⁷² Buhârî, *el-Muhîtu 'l-Burhânî*, 8/456.

²⁷³ Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd ez-Zâhidî, *Kunyetü 'l-Münye li-tetmîmi 'l-gunye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2454), 319b-323a.

²⁷⁴ Risâle ile ilgili daha fazla bilgi için tezin 3.2.2.2.10.6. *Risâle fi 'l-beyyine* başlığına bakınız.

el-Câmi 'u'l-vecîz fi'l-fetâvâ'sında da şehâdet kitabının sonunda “et-Tercih” babına yer verildiği görülür.²⁷⁵

Osmanlı döneminde verilen fetvalarda, hangi beyyinenin tercih edileceğine dair genel kâideye yönelik fetvalar bulunduğu gibi belirli bir mesele özelinde taraflardan hangisinin beyyinesinin tercih edileceğine dair soruların cevaplandığı fetvalar da bulunmaktadır. Nitekim Ebüssuûd Efendi'nin “İcâre beyyinesi mi evlâdır, rehin beyyinesi mi evlâdır? el-Cevâb: İcâre beyyinesi evlâdır.”²⁷⁶ şeklindeki fetvası ilkinde, “Zeyd Amr'da olan akçesini talep ettikte Amr yedi aydan beri akçe-i Zeyd'e eda ettiğine beyyine ikamet eylese, Zeyd iki günden beri Amr'ın akçe bendedir deyu ikrarına beyyine ikamet eylese hangisi evlâdır? el-Cevâb: İkrar beyyinesi evlâdır.” şeklindeki fetvası ise ikincisine örnek teşkil eder.²⁷⁷

Osmanlı dönemi fetva kitapları incelendiğinde şehâdet bölümü içerisinde beyyinelerin teâruz ve tercihine ve beyyine bulunmadığında kimin sözünün itibara alınacağına dair meselelere özel bölümler açılmaya başlanmıştır. Ancak bu isimlendirmelerde teâruz veya tercihe delâlet eden başka lafızların kullanıldığı da olmuştur. Mesela, Veli Yegan'a (ö. 998/1590) nispet edilen derleme fetva mecmualarında ilgili meseleler dava bölümünün altında “Tekâbü'l-beyyinât”²⁷⁸ ve “Evveliyyetü'l-beyyinât”²⁷⁹ gibi muhtelif başlıklar altında serdedilmiştir.

XI. yüzyıldan itibaren müstakil literatürdeki gelişmelere paralel olarak fetva türü eserlerde de konu başlıklandırmalarında birlik sağlanmaya başlandığı görülür. Bu dönemde telif edilen eserlerde hangi tarafın beyyinesinin tercih edileceğine dair “Tercihu'l-beyyinât” başlığı, beyyine bulunmadığında kimin sözünün esas alınacağına dair ise “el-Kavlü li-men” başlığı olmak üzere iki özel başlık açılması yaygın hâle gelmiştir. Bu tür eserlere, Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) fetvalarını derleyen *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) fetvalarını bir araya getiren *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) fetvalarını toplayan *Behcetü'l-fetâvâ* ve Şeyhülislâm Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1215/1800) fetvalarını toplayan

²⁷⁵ Hâfızüddîn Muhammed el-Kerderî el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430), 2/1/592-594.

²⁷⁶ Ebüssuûd Efendi, *Fetâvâ-yı Ebussu'ûd el-İmâdî* (Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 241), 206b.

²⁷⁷ Ebüssuûd Efendi, *Fetâvâ-yı Ebussu'ûd el-İmâdî* (İsmihan Sultan, 241), 192a.

²⁷⁸ Veli b. Yusuf el-İskilîbî Veli Yegan, *Mecmû'atu'l-fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 223), 191a-193a.

²⁷⁹ Veli b. Yusuf el-İskilîbî Veli Yegan, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 666), 162a-168a.

Netîcetü'l-fetâvâ örnek verilebilir.²⁸⁰ Ayrıca bazı fetva kitaplarında her iki hasmın beyyinesinin kabul edildiği meseleler hakkında da ayrı bir başlığa yer verildiği dikkat çekmektedir. Kazasker Kadri Efendi'nin (ö. 1084/1674), *Vâkı'âtü'l-müftîn* adlı eseri ile Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1098/1687) *Fetâvâ-yı Ankaravî*'si bunun örneklerindendir.²⁸¹

Öte yandan birtakım fetva mecmualarında beyyinelerin tercihinine dair meseleleri derlemek için tek bir başlık ile yetinilmeyip muhtelif meseleler, ilgili oldukları konu altında başlıklandırılarak tasnif edilmiştir. Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1128/1716), *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*'i buna örnek verilebilir. Bu eserde el-Kavlü li-men ve Tercîhu'l-beyyinât başlıklandırmalarına nikâh, talâk, itâk, velâ, dâva, âbık, muhâyee, zirâa, şehâdet, bey', istihkâk, mudârabe, ikrar, havâle, dâva, vasiyet ve arazi gibi bahislerin altında ayrı ayrı yer verilmiştir.²⁸²

Hicri XI. yüzyılda derlenen fetava türü eserlerden *Câmi'u'd-de'âvî ve'l-beyyinât* isimli mecmua, beyyineler ile ilgili konulara hususi yer vermesi hasebiyle önem taşır.²⁸³ Eser, Şeyhülislâm Esîrî Mehmed Efendi'ye (ö. 1092/1681) nispet edilmekle birlikte eserin mukaddimesinde yer alan bilgiye göre aslında onun Zekerîyyazâde Yahya Efendi'ye (ö. 1053/1644) ait fetva ve nakillerini bab ve fasıllara ayırdığı *Nûru'l-fetâvâ* isimli eserinden Mustafa b. Şeyh Muhammed (ö. 1105/1694) tarafından derlendiği anlaşılmaktadır.²⁸⁴ Kitapta özellikle dâva ve beyyineler ile ilgili Şeyhülislam Yahya Efendi'nin fetvalarının yanı sıra başka şeyhülislâmlara ait fetvalar da bulunmaktadır.²⁸⁵ Eser, özellikle dâva, ispat vasıtaları, beyyinelerin teâruz ve tercihi gibi meselelere dair fetvalara hasredilmiştir. Beyyinelerin tercihi ile ilgili meseleler aktarılırken örneğin “Vefâ beyyinesi, bât beyyinesinden evlâdır.” şeklinde

²⁸⁰ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Tabhâne-i Âmire: İstanbul, 1258), 1/378-389; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye* (İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1266), 310-319; Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ me'a Nukûlü Behceti'l-Fetâvâ*, ts., 312-321; Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ* (İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Ma'mure es-Sultâniyye, 1227), 348-356.

²⁸¹ Kadri Efendi, *Vâkı'âtü'l-müftîn* (Bulak: el-Matbaatü'l-Mîriyye, 1300), 204-214; Mehmed Emin b. Hüseyin el-Ankaravî, *Fetavâ-yı Ankaravî* (İstanbul: el-Matbaatü'l-Âmirati's-Sultâniyye, 1281), 1/456-479.

²⁸² Örnek olarak bk. Menteşzâde Abdürrahîm Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahîm* (İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Ma'mure es-Sultâniyye, 1243), 179, 205, 307, 317, 334, 390, 371.

²⁸³ İsmâil b. Muhammed Emin Bağdâdî, *İzâhü'l-meknûn fî zeyl-i alâ Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), 3/353; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1431), 10/159.

²⁸⁴ Mustafa b. Şeyh Muhammed, *Câmi'u'd-deâvâ ve'l-beyyinât* (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2412), 1b.

²⁸⁵ Şükrü Özen, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 294.

ifade edilen hükmün zikredilmesinin akabinde bu hüküm ile ilgili olan birçok mesele ve fetvaya yer verilmiştir.²⁸⁶

XIII. yüzyılda telif edilen eserlerde ise ulemanın konuya dair müstakil literatüre gösterdiği ihtimam dikkat çekicidir. Mesela, Âkifzâde Abdurrahîm el-Amâsî (ö. 1223/1808), *Mecelletü'l-mehâkim* isimli eserinde şahitlik bölümünün altında konuyla ilgili zikrettiği birtakım meselelerden sonra Esîrîzâde'nin ve Hisâlî'nin eserlerini nakillerini hazf ederek muhtasar olarak aktarmış, zaman zaman mesele hakkındaki kendi görüşünü de zikretmiştir.²⁸⁷ Benzer bir şekilde İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *el-Ukûdû'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidîyye*'sinde beyyinelerin teâruzuna dair pek çok meselede ayrıntılı bilgi verilmesinin yanı sıra şehâdet bölümünde Gânim el-Bağdâdî'nin *Melceü'l-kudât*'ındaki meseleleri, konu başlıkları ile birlikte ihtisar ederek vermiştir. Yaptığı bu ihtisarı, Gânim el-Bağdâdî'nin kitabında bu konuya dair çok fazla mesele bulunması hasebiyle eserinin ilgili kısmını yazarken onu özetlemek istediğini ve sadece iki beyyineden birinin diğerine tercih edildiği durumlar ile sınırlı kaldığını ifade ederek izah etmiştir. Ayrıca İbn Âbidîn, aktardığı kâidelerin kaydını bitirdikten sonra toplamda yüz yetmiş kâideye ulaştığına dair bilgi verir.²⁸⁸

3.1.3. Kazâ ve muhâkeme literatüründe beyyinelerin teâruz ve tercihi

Edebü'l-kâdî türü eserler, özellikle kadıların istifadesine yönelik telif edilmekte olup kadılık, yargılama usulü gibi konuları ihtiva eden özel bir telif türünü ifade eder. Bununla birlikte bu türe ait eserlerde de genel furû fıkıh kitaplarında görüldüğü üzere beyyinelerin teâruz ve tercihinin dair meseleler başlangıçta ihtilafın meydana gelebileceği her bab altında dağınık bir şekilde yer almaktadır. Benzer şekilde muamelatın yanı sıra muhâkeme usulünün de ağırlıklı olarak işlendiği İmâdüddîn el-Merğînânî'nin (ö. 670/1271) *el-Fusûl fî usûli'l-ahkâm*'ı ve Şeyh Bedreddîn es-Simâvî'nin (ö. 823/1420) *Câmiu'l-fusûleyn*'i de doğrudan beyyinelerin teâruz ve tercihinin dair müstakil başlıklar içermemekte, buna dair meseleler ilgili oldukları başlıklar altında incelenmektedir. Bununla birlikte sözü edilen eserlerin özellikle hâric ve zilyedin durumlarına tahsis edilen sekizinci faslı, beyyineler arasındaki teâruz ve tercih ile ilgili birçok mesele ihtiva etmektedir.²⁸⁹

²⁸⁶ Mustafa b. Şeyh Muhammed, *Câmi'u'd-deâvâ ve'l-beyyinât* (Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2412), 68b-69b.

²⁸⁷ Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), 232a-239b

²⁸⁸ Muhammed Emin b Ömer b Abdülazîz ed-Dımaşkı İbn Âbidîn, *el-'Ukûdû'd-dürriyye fî tenkîhi'l-fetava'l-Hamidiyye* (Dâru'l-Ma'rife, 1252), 1/331-336.

²⁸⁹ Ebü'l-Feth Zeynüddîn İmâdî, *Fusûlû'l-ihkâm fî usûli'l-ahkâm* (Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 1072), 54b-59a; Bedreddîn Simâvî, *Câmi'u'l-fusûleyn* (Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ el-Mîriyye, 1300), 76-86.

Beyyinelerin teâruz ve tercihine dair müstakil eserlerin yaygınlık kazandığı hicri XI. yüzyıldan sonra muhâkeme türü eserlerde de “Tercîhu’l-beyyinât” başlıkları görünür hale gelmeye başlamıştır.

XII. yüzyıl ulemasından Ahmed el-Kürdî’nin²⁹⁰ *Mişkatü’n-nücumi’z-zahirat fî tenakuzi’d-deavi ve’l-beyyinât* isimli eseri, Hanefî mezhebi esas alınarak telif edilmiş olup ağırlıklı olarak dâva ile ilgili genel meselelerin ele alındığı edebü’l-kâdî türü bir eserdir. Tespit edilebildiği kadarıyla eserin müellif hattı ile istinsah edilmiş nüshası günümüze ulaşan tek nüshadır. Nüshanın zahriye kısmında müellif, kitabını “Bu, dâva çeşitleri, tenakuz, beyyinelerden birinin tercih edilmesi ve nefy ve ispatın teâruzu ile ilgili bir kitaptır.” diye tavsif etmiştir. Otuz üç faslın yer aldığı eser, genel olarak kadıların ihtiyaç duyabileceği konulara dair telif edilmiş olsa da özellikle beyyinelerden birinin tercihinin beyanı, zilyed ve hâricin teâruzu, nefy ve ispatın teâruzu, nefy konusundaki şahitliğin caiz oluşu, istishâb ile hüküm vermenin beyanına dair başlıklandırmaların olması, onu konumuz açısından önemli hale getirmiştir.²⁹¹

Hasan el-Adevî el-Hamzâvî’nin (ö. 1303/1886)²⁹² *Tebziratü’l-kuzât ve’l-ihvân fî vaz’ı’l-yed ve mâ yeşhedü lehû mine’l-burhân* isimli eseri de edebü’l-kâdî literatürü çerçevesinde telif edilmiş olmakla birlikte eserde beyyinelerin teâruz ve tercihine ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Dört mezhebin esas alındığı eser, sekiz bölüm ve bir hatimeden müteşekkildir. Eserin ikinci bölümü, müddeâ konusunda hasımların teâruz etmesi durumunda İmam-ı Azam’ın mezhebinde fetva verilen görüşü açıklamaya tahsis edilmiştir. Bu bölüm, mülkiyete dair muhtelif meselelerin tetkikinin yapıldığı sekiz fasıl ihtiva etmektedir.²⁹³ Mahmûd Hamzâvî, *et-Tarîkatü’l-vâziha*’da beyyinelerin teâruz ve tercihine dair daha önce kaleme alınmış eserlerden söz ederken Şeyh Hasan el-Adevî’nin *el-Fusûl*’ünü zikreder.²⁹⁴ Yaptığımız araştırmalarda *el-Fusûl* isimli esere ulaşamamakla birlikte Hasan el-Adevî el-Mâlikî’nin sözü edilen eserinde

²⁹⁰ Ahmed el-Kürdî’nin hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak müellifin ismi, eserin nüshasında Hafız Ahmed b. Abdurrahman el-Kürdî diye kaydedilmiştir. Eseri Mısırda bulunan Beni Suveyf’te kadı iken yazdığını ifade eden müellif daha önce de Menfelut’ta kadılık yaptığından söz eder. Eserin 1149 tarihinde telif edilmiş olması, müellifin yaşadığı dönem hakkında bilgi verir. Ayrıca müellif, eserin on yedinci telifi olduğunu belirtmiştir. Bk. Ahmed el-Kürdî, *Mişkatü’n-nücûmi’z-zahirat fî tenâkuzi’d-deâvi ve’l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 506), 1b, 130a-130b.

²⁹¹ Ahmed el-Kürdî, *Mişkatü’n-nücûm* (Bağdatlı Vehbi, 506), 104b-117a.

²⁹² Hasan el-Adevî, 1220/1805-1303/1886 seneleri arasında yaşamış bir alimdir. Mısır köylerinden Idve’de doğmuş ve Câmiu’l-Ezher’de eğitim almış, yine aynı yerde ders vermiş ve Kâhire’de vefat etmiştir. Kehhâle, onun fakih, mütekellim ve muhaddis olduğunu ifade etmiş burada sözü edilen eserin de içlerinde bulunduğu birtakım eserlerini zikretmiştir. Eserleri için bk. Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd Ziriklî, *el-A’lâm* (Dâru’l-‘Alem li’l-Melâyin, 2002), 2/199; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, 3/244-245.

²⁹³ Hasan el-Adevî el-Hamzâvî, *Tebziratü’l-kuzât ve’l-ihvân fî vaz’ı’l-yed ve mâ yeşhedü lehû mine’l-burhân* (Mısır: Dâru’l-Matbaatü’l-Miriyye, 1276), 18-41.

²⁹⁴ Hamzâvî, *et-Tarîkatü’l-vâziha*, 3.

konuya dair bölümün sekiz fasıl halinde sunulması, Mahmûd Hamzâvî'nin zikrettiği eserden kastedilenin bu eser olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Hasan Sıdkî Efendi'nin (ö. 1315-16/1898)²⁹⁵ muhâkeme usulüne dair kaleme aldığı eserin isminde gerek tabakât kitaplarına göre gerekse müellifin mukaddime kısmındaki *Vezâîfû'l-kuzât fî usûli'l-murâfaât ve tercihi'l-beyyinât* şeklindeki isimlendirmesine göre 'tercihu'l-beyyinât' kaydı bulunmaktadır.²⁹⁶ Ancak dâva, yemin ve şahitlik ile ilgili üç ana bölümün yer aldığı kitapta beyyinelerin teâruz ve tercihine dair herhangi bir başlıklandırma yapılmamıştır. Müellifin vefat tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte eserin sonunda h. 1289 senesinde tamamlandığı bilgisi yer almaktadır.²⁹⁷ Aynı dönem ulemasından Muhammed Selîm el-Biştâvî el-Hanefî el-Ezherî'nin²⁹⁸ edebü'l-kâdî literatürü çerçevesinde değerlendirilebilecek olan *Cevâhiru'r-rivâyât ve dürreru'd-dirâyât fî'd-deâvâ ve'l-beyyinât* isimli eserinde beyyinelerin teâruz ve tercihi ile ilgili özel bir kısım ayrılmıştır. İlgili kısmın girişinde her meseleyi kaynağına nispet ederek zikredeceğine dikkat çeken Biştâvî, meseleleri aktarmayı bitirdiğinde ise ilgili meseleleri Hamzâvî'nin *et-Tarîkatü'l-vâziha*'sından aldığını belirtmektedir. Ayrıca dolaylı olarak bile olsa söz konusu kısımda tercihu'l-beyyinât literatüründen Gânim el-Bağdâdî'nin eseri ile Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi'nin eserine çokça atıfta bulunmuştur. Konuya dair meseleleri nikâh, talâk, nafaka, neseb, şirket, vakıf, bey', selem, kefâlet, şehâdet, vekâlet, rehin ve vasiyet başlıkları altında sıralamıştır.²⁹⁹

3.2. Osmanlı Dönemi Telif Edilen Müstakil Eserler

Beyyinelerin tercihine münhasır olarak telif edilen eserlerden tespit edebildiklerimizin bir kısmının müellifi meçhuldür; bir kısmının ise müellifinin vefat tarihi tam olarak belirlenememiştir. Bu durum, eserlerin kronolojik bir sırayla tanıtımın zorlaştırdığı gibi sadece

²⁹⁵ Darend'e de müftülük, Yemen, Trablusgarp ve Medine'de kadılık, Adana ve Sivas'ta naiplik görevlerinde bulunan Hasan Sıdkî Efendi'nin arşiv belgelerinden hareketle hayatına dair daha fazla bilgi için bk. Mustafa Özgür, "Meşahir-i Meçhuleden Bir Osmanlı Kadısı Hasan Sıdkî Efendi ve Eserleri", *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*, (2021), 323-326.

²⁹⁶ Bağdâdî, *Îzâhü'l-meknûn fî zeyl-i alâ Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 4/712; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/215.

²⁹⁷ Hasan Sıdkî, *Vezâîfû'l-kudât Tercümesi* (İstanbul: Kırk Ambar Matbaası, 1307), 222; el-Hasan b el-Hasan b el-Müsennâ el-Hüseynî Sıdkî er-Rûmî, *Vezâîfû'l-kudât fî usûli'l-murâfe'a ve tercihi ehadi'l-beyyinât* (Riyad: Dâru's-Sumay'î, 2015), 260-262.

²⁹⁸ Müellif, tam ismini eserin mukaddimesinde Muhammed Selim el-Biştâvî, ibnû'l-Hâc Saîd b. Yusuf olarak kaydeder. Eserin girişinde Merkez Mansur-i Şer'îyye Mahkemesinde kadılık yaptığı, eserine yapılan takrizde ise Karî'yye Medresesinde ise müderrislik yaptığı zikredilmiştir. Eserin 1317 yılında tamamlaması müellifin yaşadığı dönem hakkında bilgi vermektedir. Muhammed Selim Biştâvî, *Cevâhiru'r-rivâyât ve dürreru'd-dirâyât fî'd-deâvâ ve'l-beyyinât* (el-Matbaatü'l-Âmire eş-Şerafiyye, 1319), 3, 85.

²⁹⁹ Biştâvî, *Cevâhiru'r-rivâyât ve dürreru'd-dirâyât fî'd-deâvâ ve'l-beyyinât*, 46-60.

kronolojik olarak yapılacak tanıtım literatürü tanıma noktasında daha az faydalı olacaktır. Bundan dolayı söz konusu eserlerin yazım üslupları açısından tasnif edilmesi tercih edilmiştir. Ayrıca değerlendirme kısmında eserlerin tespit edilebildiği kadarıyla kronolojik bir tablosu oluşturularak tarihî açıdan da literatürün nasıl geliştiğine dair bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Yazım üslupları açısından bu eserler; tahlil yöntemi ile belirli bir konu özelinde telif edilen, derleme yöntemi ile telif edilen ve el-kavlü li-men konusuna yönelik telif edilen olmak üzere üç kategoride sınıflandırılması uygun görülmüştür. Ayrıca derleme türü telif edilen eserler, fıkıh bablarına göre tasnif edilip edilmemesi bakımından da iki gruba tasnif edilmiştir. Tahlil yöntemi ile telif edilen sekiz, bab tasnifli derleme yöntemi ile telif edilen dokuz, bab tasnifsiz derleme yöntemi ile telif edilen yirmi üç, el-kavlü li-men meselesine dair ise beş eser olmak üzere kırk beş eser tespit edilmiştir. Ayrıca bu eserlerden dört tanesine ait toplamda yedi tercüme eser bulunmaktadır.

Bahsedilen eserler haricinde İbn Abidînzâde, Bedreddîn Simâvî'nin (ö. 823/1420) *Letâîfü'l-işârât*'ı şerh ettiği *et-Teshîl* isimli kitabında iki kişinin mülkiyet dâvalarının toplam 7670 meseleye ulaştırdığını ve özel bir risâle haline getirdiğini ifade ederek kendisinin de bu risâleye muttali olduğunda bundan daha fazlasına ulaştığını ve bunları bir kağıda tahrir ettiğini bildirir ve bir risâle derleme vaadinde bulunur.³⁰⁰ Ancak yapılan taramalarda bu konuda kendisine ait bir risâleye rastlanmamıştır. Hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda da böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Bunun haricinde Hasan Sıdkî er-Rûmî'nin, *Vezâîfü'l-kudât*'ının sonunda beyyinelerin tercihinine dair bazı kâidelere yer vermesinin akabinde bu konuda *Me'hazü'l-kudât 'inde't-te'âruz tercîhu ehadi'l-beyyinât* isimli kitabına başvurulması gerektiğini ifade eder.³⁰¹ Aynı şekilde bu eserin de günümüze ulaştığına dair bir bilgiye ulaşamamıştır. Dolayısıyla eserlerin telif metodu açısından ele alındığı bu bölümde ilgili iki esere yer verilememiş, yeterli bilgi bulunmaması hasebiyle burada zikretmekle yetinilmiştir.

3.2.1. Tahlil yöntemi ile belirli bir konu özelinde telif edilen eserler

Teâruz eden beyyinelerden hangisinin tercih edileceğine dair kaleme alınan eserlerden bir kısmında konuyla ilgili husûsî bir meseleden veya müstakil bir iddiadan hareket edildiği görülmüştür. Bu tür telifin tercih edildiği dokuz eser tespit edilmiştir. Bu eserler, müelliflerinin vefat tarihlerine göre ele alınmıştır.

³⁰⁰ İbn Âbidînzâde, *Kurratü 'uyûni'l-ahyâr*, 8/131-132.

³⁰¹ Rûmî, *Vezâîfü'l-kudât fî usûli'l-murâfe'a ve tercîhi ehadi'l-beyyinât*, 262.

3.2.1.1. Vankulu Mehmed Efendi: *Tercîhu'l-beyyinât*

Tam adı Muhammed b. Mustafa el-Kevrânî er-Rûmî el-Hanefî (ö. 1000/1592) olan müellif, Vankulu ve Vânî nisbeleri ile tanınmaktadır.³⁰² İlmî tahsiline dair kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmayan Vankulu'nun kaleme aldığı eserleri nazar-ı dikkate alındığında dil ve fıkıh gibi konularda derinleştiği söylenebilir.³⁰³ Mülâzemeti Çivizâde'nin damadı Hâmid Efendi'den (ö. 985/1577) alan Vankulu, müderrislik, müftülük ve kadılık gibi çeşitli görevlerde vazifelendirilmiştir. 970/1562'te İstanbul Mahmud Paşa Medresesi'nde müderrisliğe başlayan müellif, Hankah Medresesi, Atik Ali Paşa Medresesi ve Ayak Kurşunlu Medresesi'nde de müderrislik yapmış, müftülük görevini ise Rodos ve Manisa'da icra etmiştir. 988/1580'de Selânik'e kadı olarak görevlendirilmiş, Kütahya'da kadılık görevinde bulunurken 991/1584'te emekli olmuştur. Bir müddet sonra 998/1590'da Medine kadılığına tayin edilen Vankulu, bu görevine devam etmekte iken 1000/1592 yılında vefat etmiştir.³⁰⁴

Vankulu'nun beyyinelerin tercihinine dair kaleme aldığı *Tercîhu'l-beyyinât* isimli muhtasar risâlesi, meseleleri sadece derlemekten ziyade belirli bir argüman çerçevesinde telif edildiği tespit edilen eserlerin ilk örneğini teşkil etmektedir.³⁰⁵ Eserin ismi, nüshaların ana metninde geçmemekle birlikte zahriyye kısmında zikredilmiştir. Risâle, muhtelif nüshalarda ve kütüphane kayıtlarında genellikle *Tercîhu'l-beyyinât* ismiyle kayıtlı iken *Risâle fî beyânî usûli tercîhi'l-beyyinât*,³⁰⁶ *Risâle fî't-taarruzî'l-beyyineteyni bi'l-hükmi'l-esahh*,³⁰⁷ *el-Hucecû'l-beyyinât fî 'ilmi'l-kadâ 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe*³⁰⁸ gibi isimlerin kullanıldığı da olmuştur. Bunların yanı sıra İbn Âbidîn de *Risâletü'l-hucec ve'l-beyyinât* ismiyle

³⁰² İsmâîl b. Muhammed Emin Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 2/260; Mustafa S. Kaçalin, "Vankulu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/513.

³⁰³ Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 2/48.

³⁰⁴ Nev'îzade Ataullah Efendi Atai, *eş-Şekaikü'n-nu'maniyye ve zeyilleri: Hadaikü'l-hakaik fî tekmileti's-Şekaik* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/316-317; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Numune Matbaacılık, 1996), 4/130; Kaçalin, "Vankulu", 42/513.

³⁰⁵ Risâlenin tespit edilen bazı nüshaları; 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 844, 164b-171b; 2) Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1026, 173-183; 3) Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2070, 92-102; 4) İBB Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 1081, 1a-17b; 5) Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3961, 1a-8b; 6) Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3885, 123a-130b; 7) Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa, 89, 1b-12b, 8) Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, Hanefî Mezhebi, 20354, 18-34.

³⁰⁶ Mehmed b. Mustafa Vankulu, *Risâle fî beyânî usûli tercîhi'l-beyyinât* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 3885), 123a.

³⁰⁷ Mehmed b. Mustafa Vankulu, *Risâle fî't-taarruzî'l-beyyineteyni bi'l-hükmi'l-esahh* (Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4601), 132b.

³⁰⁸ Mehmed b. Mustafa Vankulu, *el-Hucecû'l-beyyinât fî 'ilmi'l-kadâ 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 586, 143a.

Vankulu'nun ismini zikretmeden risâleden nakilde bulunmuştur.³⁰⁹ Nihayetinde müellifin hayatına yer veren tabakât türü eserlerde de *Tercîhu 'l-beyyinât* isminin yer alması hasebiyle eser, bu isim ile kaydedilmiştir.³¹⁰ Müellifin ismi, eser içerisinde zikredilmemekle birlikte bazı risâlelerin ferağ kayıtlarında bazılarının ise zahriyye kısmında müellife aidiyetini gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlarda müellif ismi, kimi zaman Vankulu³¹¹ kimi zaman ise Vânî Efendi³¹² şeklinde yer almıştır.

Risâlenin mukaddimesinde veya ferağ kaydında telif zamanı ve yeri ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte Vankulu'nun risâleyi telif sebebini izah ederken yaptığı açıklamalardan onun risâleyi kadılığa atanmasından sonra telif ettiği kanaati oluşmuştur. Tabakât kitaplarında müellifin ilk kadılık görevi olan Selânik kadılığına h. 988 tarihinde atandığı bilgisinden hareketle risâlenin bu tarihten sonra kaleme alındığı söylenebilir.

Vankulu, risâlesinin girişinde kadılık yaparken beyyinelerin teâruz etmesi haricinde muteber kitaplardan şer'î meseleleri ve hükümlerini bulma noktasında sıkıntıya düşmediğini belirtmektedir. Ancak beyyinelerin teâruz etmesi durumunda hangisinin tercih edileceğine dair kitaplarda külli kâidelerin zikredilmediğini, tercih yönlerine yeri geldikçe dağınık bir şekilde yer verildiğini söylemekte, kendisinin ise konuyla ilgili meseleleri zihninde ortaya çıkan soru ve cevaplarla birlikte muteber kitaplardan bir araya getirdiğini ifade etmektedir.³¹³

Risâlede konu başlıklarına yer verilmeyip doğrudan konuyla ilgili tahlil edilen kuralın zikredilerek akabinde örneklerin serdedildiği bir usul tercih edilmiştir. Risâlenin bizatihi kendisi bir iddia taşıdığından müellif, zikredilen kâideler konusunda kendi görüşünü dile getirmiş, klasik eserlerin telifinde de sıkça rastlanıldığı üzere meseleleri incelerken zaman zaman hayali bir muhatabın kendisine yönelteceği soru ve itirazlara cevap verdiği münazara şeklindeki yazım usulüne de başvurmuştur.³¹⁴

Vankulu Mehmed Efendi'nin risâlesinin en temel özelliği beyyinelerin tercihindeki ana kâideleri belirleme çabasıdır. Risâlede 'قد ترجح' ifadesi ile beyyinelerin tercih edildiği altı genel

³⁰⁹ İbn Âbidîn, *el-'Ukûdü 'd-dürriyye*, 1/330, 2/42, 268.

³¹⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/48; Mustafa b Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941), 1/398.

³¹¹ Mehmed b. Mustafa Vankulu, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 844), 171b.

³¹² Vankulu, *Risâle fi beyânî usûli tercihi 'l-beyyinât* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 3885), 123a.

³¹³ Vankulu, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Hasan Hüsnü Paşa, 844), 164b.

³¹⁴ Vankulu, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Hasan Hüsnü Paşa, 844), 165a, 166a, 166b, 167b, 168a, 169a.

duruma yer vererek daha sonra onların istisnai hükümlerini zikreder. Bu kâideler onun sıraladığı şekilde şunlardır:

1. Mutlak mülkiyet dâvasında hâric ile zilyed arasında ihtilaf olursa hâricin beyyinesi,
2. Zâhirin hilâfını ispat eden beyyine,
3. Akdin sıhhatini iddia edenin beyyinesi,
4. Ziyadeyi ispat eden beyyine,
5. Kendisiyle amel edildiğinde her iki beyyine ile de amelin gerçekleşeceği beyyine,
6. Tahsisi ispat eden beyyine tercih edilir.³¹⁵

Söz konusu altı kâideyi muteber fetva kitaplarından verdiği örneklerle izah eden Vankulu, daha dikkatle incelendiğinde mezkûr kâidelerin zâhirin hilâfını ispat eden, ziyadeyi ispat eden ve kabul edildiği takdirde her iki beyyine ile amel edilmesine imkân tanıyan beyyinenin tercih edileceği üç külli kâideye indirilmesinin mümkün olduğunu söylemektedir.³¹⁶ Son olarak müellif, müddeînin iddiasının aleyhine beyyine getirmesi, yani tenâkuz sebebiyle dâvasının iptal olacağına dair ve defî dâvaya dair meselelere yer vererek risâleyi sonlandırır.

Vankulu'nun risâlesinde daha çok nevazil-fetva türü eserlerden nakilde bulunduğu görülmüştür. Söz konusu eserlerin müelliflerinin vefat tarihleri dikkate alındığında hicri 5. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında yaşadıkları ortaya çıkar. Müellif eserinde Hâherzâde'nin (ö. 483/1090) *Fetâvâ'sı*, Radiyyüddîn es-Serahsî'nin (ö. 571/1176) *el-Muhîtü's-Serahsî'si*, Zâhidî'nin (ö. 658/1260) *el-Kunye'si*, el-Hûcendî'in *el-Fetâvâ'l-Kâidiyye'si*, Zeylaî'nin (ö. 743/1343) *Tebyînü'l-hakâik'i*, *el-Veciz*, *Muhtasaru'l-muhît*, Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye'si*, Bedreddin Simâvî'nin (ö. 823/1420) *Câmiu'l-fusûleyn'i*, Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye'si*, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürerü'l-Hükkâm'ı* gibi kitaplara atıfta bulunmasının yanı sıra kendi döneminde şeyhülislam makamında bulunan kişinin hattından aldığı bir fetvaya da yer vermiştir.³¹⁷ Sonraki literatürde risâleye sık olmasa da bazı kitaplarda atıf yapıldığı görülür. Konuya dair son telifi gerçekleştiren kişiler arasında olan Mahmud Hamzâvi, ilgili eserinde beyyinelerin tercihinin konu edinen risâlelerden bahsederken bunlar arasında Vankulu'nun risâlesini de zikretmiş, Ahmed Feyzi Çorûmî ise

³¹⁵ Vankulu, *Tercîhu'l-beyyinât* (Hasan Hüsnü Paşa, 844), 164b-169b.

³¹⁶ Vankulu, *Tercîhu'l-beyyinât* (Hasan Hüsnü Paşa, 844), 170a.

³¹⁷ Vankulu, *Tercîhu'l-beyyinât* (Hasan Hüsnü Paşa, 844), 166a-166b.

eserinin hamdele, salvele kısmında ve bazı hükümlerde onun eserinden alıntılarda bulunmuştur.³¹⁸

Karabulut tarafından *Muhtasaru tercihi'l-beyyinât* ismiyle Muhammed Tahir b. Muhammed Said Sünbül'e (1218/1803) nispetle zikredilen risâlenin nüshası incelendiğinde onun aslında Vankulu'nun burada zikredilen eserinin bir nüshası olduğu tespit edilmiştir.³¹⁹ Eserin Muhammed Tahir'e nispet edilmesi aynı mecmuada ona ait eserlerin bulunmasından kaynaklanıyor olabilir. Vankulu'nun risâlesi üzerine modern dönemde bir makale çalışması yapılmasının yanı sıra 2024 yılında Sultan b. Ali ve Mehterhan Furkânî tarafından bu risâlenin iki tahkikli neşri yapılmıştır.³²⁰

3.2.1.2. Şürünbülâlî: *el-Hükmü'l-müsned bi tercihi'l-beyyineti gayr-i zi'l-yed*

Tam adı Hasan b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâî el-Mısırî olan müellif, daha çok doğduğu yer nedeniyle kendisine verilen Şürünbülâlî nisbesi ile tanınmaktadır. Küçük yaşta hafızlık yapan Şürünbülâlî babasının onu Kâhire'ye getirmesiyle eğitimine Ezher'de devam etmiştir. Tabakat kitaplarında Şürünbülâlî'nin muhtelif ilim dallarını hangi hocadan tahsil ettiği ayrıntı olarak kaydedilmiştir. Fıkıh ilmindeki hocalarından Abdullah en-Nahrîrî, Abdullah el-Mesîrî, Muhammed el-Muhibbî, Ali b. Gânim el-Makdîsî zikredilmektedir.³²¹ Zâhid el-Kevserî'nin fıkıhtaki icazet silsilesi içerisinde yer verdiği Şürünbülâlî'nin Abdullah en-Nahrîrî ve Muhammed el-Muhibbî aracılığıyla müteselsil bir ilmi silsile içerisinde fikhî öğrendiği görülmektedir.³²² İlim tahsilinden sonra Ezher'de tedris faaliyetinde bulunan Şürünbülâlî,

³¹⁸ Arif Efendi Meşrepzâde, *Câmi'u'l-icâreteyn* (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1252), 43; Hamzâvî, *et-Tarîkatü'l-vâziha*, 3; Müftizâde Ahmed Feyzi b. Ali Çorûmî, *Feyzu's-sübhân 'inde teâruzi'l-burhân* (Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 4367), 2a-2b.

³¹⁹ Söz konusu risâle Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye kütüphanesi Hanefî fikhî bölümünde 20354 numaralı mecmuanın 18-34 sayfaları arasında yer almaktadır. Bk. Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü târihi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-'âlem el-mahtûtât ve'l-matbû'ât* (Kayseri: Dârü'l-Akabe, 1422), 5/3472.

³²⁰ Abdullah Kavalcıoğlu, "Hâkimin Zor Kararı: Vankulu Mehmet Efendi'nin Tercihu'l-Beyyinât'ı Çerçevesinde Delillerin Çakışması Durumunda Takip Edilecek Yöntem" 2 (2023), 619-650; Sultân b. Ali b. Muhammed, "Tercihu'l-beyyinât li'l-allâme el-Kâdî Muhammed b. Mustafa el-Kürânî el-Vânî er-Rûmî el-Hanefî eş-şehîr bi Vankülî el-Müteveffâ bi'l-Medîneti'n-Nebeviyyeti dirâseten ve tahkîkan", *Mecelletü'l-Cem'iyyeti'l-Fıkhîyye es-Suûdiyye* 65 (2024), 674-710; Meheterhan Furkani, "Vankulu'nun Tercihu'l-Beyyinât Adlı Risâlesinin İnceleme ve Tahkîki", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (2024), 154-168.

³²¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/292; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/207; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3/265; Şevket Topal, "Şürünbülâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/274-275.

³²² Bk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, *et-Tahrîru'l-vecîz fî mâ yebtegihi'l-müstecîz* (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1993), 16-17.

birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında İsmâîl b. Abdilganî en-Nâblusî (ö. 1062/1652), Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hamevî (ö. 1098/1687) zikredilebilir.³²³

Özellikle taharet, namaz ve oruca dair *Nûru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh* isimli kitabıyla meşhur olan Şürünbülâlî'nin fıkıh ilminde Molla Hüsrev'in *ed-Dürer ve'l-gurer*'ine yaptığı haşiyesi de fikhî birikimine delâlet eden diğer bir eseridir. Müellifin fıkha dair kaleme aldığı pek çok mesele hakkındaki risâleleri, kütüphanelerde *et-Tahkîkâtü'l-kudsiyye ve'n-nefehâtü'r-rahmâniyyetü'l-haseniyye fi mezhebi's-sâdeti'l-Hanefiyye, Mecmû'atü'r-resâil li's-Şürünbülâlî* veya *Resâilü's-Şürünbülâlî* gibi muhtelif isimlerle bir araya getirilmiş mecmualar içerisinde bulunmaktadır.³²⁴ Çoğu zaman fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş olan risâlelerin sayısı altmışa ulaşmaktadır.

Şürünbülâlî'nin burada tahlil edilecek olan *el-Hukmü'l-müsned bi tercihi'l-beyyineti gayr-i zi'l-yed* isimli risâlesi de müellifin mezkûr risâleleri arasında 'Kitâbü'l-kazâ' başlığı altında yer almaktadır. Gerek eserin mukaddimesinde müellifin isminin geçmesi gerekse tabakât kitaplarında müellifi ile birlikte zikredilmesi eserin ona olan aidiyetini göstermektedir.

Müellif, mezkûr risâlesinde risâleyi yazma sebebini açıklarken kendisine zilyed ve hâric arasında meydana gelen bir mülkiyet dâvası hakkında sorulan bir soruya cevaben her ikisinin de beyyine getirmesi halinde hâricin beyyinesinin kabul edileceğine dair fetva verdiğini söylemektedir. Şöyle ki bir şahsın zilyedindeki bir eşek hakkında başka bir şahsın kendi mülkü olduğunu, bir buçuk sene önce kaybaldığını, haksız yere zilyedde bulunduğunu iddia ederek geri verilmesini talep etmesi, zilyedin ise elinde bulunmasının haksız olmadığını, beş sene önce Zeyd'den satın aldığını söylemesi ve her ikisinin de beyyine getirmesi durumunda kimin beyyinesinin kabul edileceğine dair fetva sorulduğunu belirterek kendisinin haricin beyyinesi ile hükmettiğini ifade etmiştir. Dönemindeki bazı Hanefî alimlerin zilyedin beyyinesi lehine fetva vermesinden dolayı kendisinden meselenin izahının talep edildiğini söyleyerek risâleyi telif sebebini izah etmiştir.³²⁵

Eserin tahkikli olarak iki defa neşri yapılmıştır. Birincisi mecmuadaki diğer risâleleriyle birlikte toplu tahkik edilerek *Mecmûu resâili'l-allâme eş-Şürünbâlî* ismiyle yapılan neşri, diğeri ise İsa

³²³ Topal, "Şürünbülâlî", 39/275.

³²⁴ Şürünbülâlî'nin risâleleri hakkında bk. Yunus Keleş, *Bir Hukuk Âlimi Olarak Şürünbülâlî ve Eserlerinin Fıkhi Değeri* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1995), 58-96; Topal, "Şürünbülâlî", 39/275-276.

³²⁵ Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr eş-Şürünbülâlî, *el-Hukmü'l-müsned bi tercihi beyyineti gayri zi'l-yed* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2470/39), 312a-316b.

Mübârek Sâlim Acre ve Salih Mübârek Da'kîk tarafından bir makale içerisinde dirase ve tahkikli müstakil olarak neşredilmesidir.³²⁶

3.2.1.3. Şürünbülâlî: *Îzâhu'l-hafîyyât li teâruzi'l-beyyineti'n-nefyi ve'l-isbât*

Şürünbülâlî'nin sözü edilen risâleleri arasında bulunan *Îzâhu'l-hafîyyât inde teâruzi'n-nefyi ve'l-isbât* isimli risâlesi de yine 'Kitâbü'l-kazâ' bölümü içerisinde beyyinelerin teâruz ve tercihiine dair özellikle nefy beyyinesini ispat beyyinesine tercih edildiği nadir durumlar hakkında kaleme alınmıştır.³²⁷ Müellif, risâlenin ferağ kaydında telif tarihini hicri 1050 senesi Cemâziyelâhîrin başı olarak kaydetmiştir. Risâlenin mecmuadaki diğer risâlelerle birlikte tahkikli neşri yapılmıştır.³²⁸

Risâle, bir mukaddime ve iki babdan oluşmaktadır. Risâlenin mukaddimesinde şahitlik ile ilgili meselelere yer veren Şürünbülâlî, birinci bâbda teâruz durumunda ispat beyyinesinin nefy beyyinesine takdim edildiği durumları ikinci bâbda ise nefy beyyinesinin tercih edildiği durumları ve her iki beyyine ile amel edilmesinin mümkün olduğu durumları incelemiştir.³²⁹

Burada müellifin aynı mecmua içerisinde Kitâbü's-Şehâdet başlığı altında *el-İstifâde mine's-şehâde* isimli risâlesine de değinmek gerekir. Zira her ne kadar bu risâle, müstakil olarak beyyinelerin tercihi için telif edilmiş olmasa da müellif risâlenin son kısmında beyyinelerin tercihiine dair bir bab açarak konuyla ilgili hükümleri zikretmiştir.³³⁰

3.2.1.4. Esîrîzâde: *Mîzânü'l-müddeteyn fî ikâmeti'l-beyyineteyn*

Tam adı Abdülbâkî b. Muhammed b. Abdülhâlîm el-Bursevî olan müellif hakkında tabakat kitaplarında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamakla birlikte VI. Mehmed döneminde şeyhülislamlık

³²⁶ Ebü'l-ihlas Hasan b Ammar b Ali el-Vefai Şürünbülâlî, *Mecmûu resâili'l-allâme eş-Şürünbülâlî = Tahkikatü'l-kudsiyye ve'n-nefehâtü'r-rahmaniyyetü'l-hasenîyye fî mezhebi's-sadeti'l-Hanefîyye*, thk. Ahmed Fevvaz el-Humeyyir, Tarık Muhammed Sîrenî Muhammed Abdurrahman el-Hatib (İstanbul: Darü'l-Lübâb, 2017), 2/489-509.

³²⁷ Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr eş-Şürünbülâlî, *Îzâhu'l-hafîyyât li-ta'âruzi beyyineti'n-nefyi ve'l-isbât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2470/41), 338a-338b.

³²⁸ Şürünbülâlî, *Mecmûu resâili'l-allâme eş-Şürünbülâlî*, 3/53-76.

³²⁹ Şürünbülâlî, *Îzâhu'l-hafîyyât li-ta'âruzi beyyineti'n-nefyi ve'l-isbât* (Fatih, 2470/41), 338a-345b.

³³⁰ Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr eş-Şürünbülâlî, *el-İstifâde min kitâbi's-şehâde* (Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2782/38), 319b-320a; Şürünbülâlî, *Mecmûu resâili'l-allâme eş-Şürünbülâlî*, 2/484-486.

yapan Esîrî Mehmed Efendi'nin oğlu olduğu düşünülmektedir. Esîrîzâde'nin, fıkıh ve kelim ilimlerinde birtakım risâleleri bulunduğu kaydedilmiştir.³³¹

Onun *Mizânü'l-müdde'eyn fî ikâmeti'l-beyyineteyn* isimli eseri ise teâruzu'l-beyyinât literatürü içerisinde telif ve tertibi bakımından temâyüz eden bir risâledir. Esîrîzâde risâleye Osmanlıca telif ettiği bir dibaceyle başlamakta, daha sonra özellikle dâvalarda her iki tarafın da mülkiyet iddiasıyla beyyine getirmesi durumunu ele aldığı doksan altı meseleye yer vermektedir. Eserin dibâcesi, bu konuda telif edilen diğer eserlerin de telif sebebini belîğ bir biçimde izah etmesi hasebiyle önem arz etmektedir. Şöyle ki müellif, beyyinelerin teâruzuna dair muhtelif meselelerin ve mezhep imamlarından aktarılan muhtelif görüşlerin bulunması ve ibarelerdeki değişimlerden kaynaklı ayrıntıları tefrik etmenin zorluğundan söz ederek bu durumun yanlış anlamalara yol açtığı ve hakimlerin hüküm vermesinde zorluk meydana getirdiğini ifade eder. Konuya dair meselelerin bilinmesi ve hükmü konusunda istikrar sağlanmasını aslî ve zarûrî ihtiyaçlar zümresinden kabul eden müellif, hüküm verme esnasında meselenin bütün ihtimallerine dair hükme vâkıf olmak ve vuku bulan meselenin şeklini nakline tatbik etmek için meselenin muhtelif kısımlarının araştırılmasına bağlı görmekte, bunun için de ihtiyaç durumunda pek çok kitaba müracaat edilmesinin gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla eserini ihtiyaç halinde meselelerin hükmüne ulaşmada kolaylık sağlamak maksadıyla telif ettiğini dile getirmiştir. Ancak meselelerde bulunan ihtimallerin çok olması hasebiyle eserinde yer verdiği meseleleri doksan altı mesele ile sınırlamıştır.³³²

Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi, iki dâvacının da bir ayn konusunda mülkiyet iddiasıyla beyyine getirmesi durumunu ele aldığı risâlesinde 24 ana meseleye yer vermekte ve her meselenin 1) tarafların tarih belirtmemesi, 2) aynı tarihi söylemeleri, 3) birinin diğerinden daha önce olan bir tarih ifade etmesi ve 4) sadece bir tarafın tarih belirtmesi şeklinde dört açıdan hükmünü açıklayarak toplamda 96 meselenin hükmünü izah etmiştir.³³³ Ele aldığı temel 24 mesele şöyledir:

1. Ayn üçüncü bir kişinin elinde olduğu halde iki kişinin mutlak mülkiyet iddia etmesi
2. Ayn o ikisinin elinde olduğu halde mutlak mülkiyet iddia etmeleri

³³¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 4/613; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/497; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/231; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü târihi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem el-mahtûtât ve'l-matbû'ât*, 2/1517-18; Mehmet İpşirli, "Esîrî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/390.

³³² Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi, *Mizânü'l-müdde'eyn fî ikâmeti'l-beyyineteyn (Usul Hukukunda Karşıt Delillerin Tercihi içerisinde)*, thk. Ömer Korkmaz (Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2021), 29-30.

³³³ Eserdeki meselelerin tasnifine örnek olması bakımından bk. Ek 2.

3. Ayn sadece birinin elinde olduğu halde ikisinin de mutlak mülkiyet iddia etmeleri
4. Ayn üçüncü bir kişinin elinde olduğu halde iki kişinin miras yoluyla mülkiyet iddia etmesi
5. Ayn o ikisinin elinde olduğu halde miras yoluyla mülkiyet iddia etmeleri
6. Ayn sadece birinin elinde olduğu halde ikisinin de miras yoluyla mülkiyet iddia etmeleri
7. Ayn üçüncü bir kişinin elinde olduğu halde iki dâvacının da iki kişiden satın alma yoluyla mülkiyet iddia etmesi
8. Ayn o ikisinin elinde olduğu halde iki kişiden satın alma yoluyla mülkiyet iddia etmeleri
9. Ayn sadece birinin elinde olduğu halde ikisinin de iki kişiden satın alma yoluyla mülkiyet iddia etmeleri
10. Ayn üçüncü bir kişinin elinde olduğu halde tek kişiden satın alma yoluyla mülkiyet iddia etmesi
11. Ayn o ikisinin elinde olduğu halde tek kişiden satın alma yoluyla mülkiyet iddia etmeleri
12. Ayn sadece birinin elinde olduğu halde ikisinin de tek kişiden satın alma yoluyla mülkiyet iddia etmeleri
13. Ayn üçüncü bir kişinin elinde olduğu halde iki kişinin biri mutlak mülkiyet diğeri nitâc yoluyla mülkiyet iddia etmesi
14. Ayn o ikisinin elinde olduğu halde biri mutlak mülkiyet diğeri nitâc yoluyla mülkiyet iddia etmeleri
15. Ayn sadece birinin elinde olduğu halde biri mutlak mülkiyet diğeri nitâc yoluyla mülkiyet iddia etmeleri
16. Ayn üçüncü bir kişinin elinde olduğu halde iki kişinin her ikisi de nitâc yoluyla mülkiyet iddia etmesi
17. Ayn o ikisinin elinde olduğu halde her ikisi de nitâc yoluyla mülkiyet iddia etmeleri
18. Ayn sadece birinin elinde olduğu halde ikisinin de her ikisi de nitâc yoluyla mülkiyet iddia etmeleri
19. Ayn üçüncü bir kişinin elinde olduğu halde iki kişinin tek kişiden muhtelif iki sebeple mülkiyet iddia etmesi
20. Ayn o ikisinin elinde olduğu halde tek kişiden muhtelif iki sebeple mülkiyet iddia etmeleri

21. Ayn sadece birinin elinde olduğu halde ikisinin de tek kişiden muhtelif iki sebeple mülkiyet iddia etmeleri
22. Ayn üçüncü bir kişinin elinde olduğu halde iki kişinin iki kişiden muhtelif iki sebeple mülkiyet iddia etmesi
23. Ayn o ikisinin elinde olduğu halde iki kişiden muhtelif iki sebeple mülkiyet iddia etmeleri
24. Ayn sadece birinin elinde olduğu halde ikisinin de iki kişiden muhtelif iki sebeple mülkiyet iddia etmeleri³³⁴

Görüldüğü üzere aslında bu 24 mesele aynın üçüncü kişinin elinde olması, her ikisinin elinde olması ve sadece birinin elinde olması itibarları hariç tutulduğunda 1. mutlak mülkiyet olarak, 2. miras yoluyla, 3. iki kişiden satın alma yoluyla, 4. tek kişiden satın alma yoluyla, 5. biri mutlak mülkiyet diğeri nitâc yoluyla, 6. her ikisi de nitâc yoluyla, 7. tek kişiden muhtelif iki sebeple ve 8. İki kişiden muhtelif iki sebeple olmak üzere 8 temel meseleye irca edilebilir. Burada Esîrîzâde'nin sebepli mülkiyetlerden sadece miras ve satın almaya yer verdiği görülmektedir.

Bedreddîn es-Simâvî, *et-Teshîl*'de iki kişinin mülkiyet dâvalarının toplam 7670 meseleye ulaştığını ifade eder.³³⁵ İbn Nüceym'in *el-Bahru'r-râik* isimli şerhinde ise mülkiyete dair meselelerin 512 meseleye çıkarılabileceği ifade edilmektedir.³³⁶ Ulemanın bu taksimi, beyyinelerin tercihi konusundaki bilginin sadece mülkiyete dair meydana gelebilecek konularda bile pek çok dâva ihtimalinde kullanılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Esîrîzâde'nin eserin sonraki literatüre etkisi bakımından İbn Abidinzâde'nin (ö. 1306/1889) *Kurretü 'uyûni'l-ahyâr li-tekmileti Reddi'l-muhtâr* isimli tekmiyesinin dâva bölümünde dîbâce kısmı olmaksızın risâleyi naklettiği tespit edilmiştir.³³⁷ Mahmud Hamza'nın *et-Tarîkatü'l-vâziha*'sında ve Ahmed Feyzi Çorûmî'nin *Feyzü's-sübhân*'ında da sıklıkla risâleden istifade edildiği görülmüştür.³³⁸ Ayrıca Akifzâde Abdurrahîm el-Amâsî (ö. 1223/1808) de *Mecelletü'l-mehâkim*'de Esîrîzâde'nin eserini nakillerini hazf derek muhtasar olarak aktarmıştır.³³⁹

³³⁴ Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi, *Mizânü'l-müdde'iyeyn*, 65-73.

³³⁵ Bedreddîn Simâvî, *et-Teshîl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 598), 413a-414a.

³³⁶ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 7/235.

³³⁷ İbn Âbidinzâde, *Kurratü 'uyûni'l-ahyâr*, 8/132-147.

³³⁸ Çorûmî, *Feyzü's-sübhân* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 4367), 2b-7a; Hamzâvî, *et-Tarîkatü'l-vâziha*, 107, 136, 176, 214-223.

³³⁹ Abdurrahîm b. İsmâil el-Amâsî Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, 274), 229b-230a.

Risâlenin çeşitli kütüphanelerde tercümesine ait nüshalar da bulunmaktadır.³⁴⁰ Tercüme, Halîl Niyâzî'nin *Hediyyetü'l-kudât*'ı ve Hisâlî'nin *Tercihu'l-beyyinât*'ıyla birlikte *Risâle-i İstihkâk* ismiyle basılmıştır.³⁴¹ Eserde istifade edilen kaynaklar genellikle meselelerle birlikte zikredilmiştir. Nevâzil türü eserlerin ağırlıkta kullanıldığı risâlede mevzu bahis literatürden Gânim el-Bağdâdî'nin eserine müracaat edilmiştir.³⁴²

Eserin, kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır.³⁴³ Genellikle eserin orijinal ismi korunmakla birlikte bazen farklı isimler ile de kaydedildiği olmuştur. Ezher kütüphanesi 950 numarada “*el-Kavlü'l-muhtâr mine'l-akvâli'l-muhtelifeti fi mezhebi Ebî Hanîfe*” ismiyle kayıtlı risâle, sehven İbn Âbidîn'e nispet edilmiş olup aslında *Mizânü'l-müdde'iyeyn*'in nüshalarından biridir. *Delîlü'l-mehâcic fi beyyineti'd-dâhil ve'l-hâric* ile *Risâle fi da'va'l-hâric ve zilyed ve sâlis ve gayri zâlik* isimli müellifi meçhul bir şekilde Ezher kütüphanesine kayıtlı olan eserler de kütüphane fihristinde yer alan giriş cümlelerine bakıldığında Esirizâde'nin eserinin bir nüshası olmalıdır.³⁴⁴

Eserin yazma nüshalarda muhtelif müelliflere nispetle kayıtlı olmasından hareketle müellife aidiyetini belirlemeye yönelik bir makale çalışması yapılmıştır. Çivizâde Muhyiddin Efendi, Abdurrahman el-Hisâlî ve Ebû Saîd el-Hâdimî'ye nispetinin değerlendirildiği makalede Esirizâde'ye olan nispeti daha güçlü bulunmuştur.³⁴⁵ Eser, 2021 yılında Ömer Korkmaz tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.³⁴⁶

3.2.1.5. Süleyman b. Ahmed Hinû: *Risâle fi'l-beyyinât*

Risâle, *Risâle fi'l-beyyinât* ismiyle Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Or. 2528 numarada yer almaktadır. Nüshanın zahriyesinde eserin ismi bu şekilde kaydedilip Ahmed Hinû el-Hanefî'ye nisbet edilmiştir. Ancak risâlenin sonunda müellif eserini *el-Cüdül zü't-tahsîl ve'l-beyân fi mâ*

³⁴⁰ Tercümenin nüshaları: 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 1026; 2) Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi, 166; 3) Çankırı, 331/4.

³⁴¹ *Risâle-i İstihkâk* (İstanbul: 57 Numaralı Matbaa, 1288), 117-125.

³⁴² Risâlenin kaynakları için bk. Ömer Korkmaz, *Usul Hukukunda Karşıt Delillerin Tercihi (Mizânü'l-müdde'iyeyn Örneği)* (Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2021), 19-25.

³⁴³ Risâlenin muhtelif nüshaları için bk. Rukiye Yiğit, “Mizânü'l-Müdde'iyeyn fi-İkâmeti'l-Beyyineteyn Adlı Eserin Aidiyet Problemi”, *İslâm Tetkikleri Dergisi* 11/1 (Eylül 2021), 390-391.

³⁴⁴ *Fihristü mahtûtâtı Mektebeti'l-Ezheri's-Şerîf* (Malezya: Sekîfetü's-Safâ el-İlmiyye, 2016), 6/9, 33, 59.

³⁴⁵ Yiğit, “Mizânü'l-Müdde'iyeyn fi-İkâmeti'l-Beyyineteyn Adlı Eserin Aidiyet Problemi”, 392-394.

³⁴⁶ Korkmaz, *Usul Hukukunda Karşıt Delillerin Tercihi*, 63-140.

yedde'îhi'r-racûlân diye isimlendirdiğini söylemektedir.³⁴⁷ Risâlenin başında müellif, kendisini Ümmü'l-kurâ sakini Ebu'l-berakât Süleyman b. Ahmed b. Hasan b. Ahmed Hinû el-Hanefî (ö. 1095/1983'ten sonra) diye tanıtmaktadır.³⁴⁸ *Hizânetü't-türâs*'ta Mekke'de yer alan Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâu't-Türâsî'l-İslâmî'de 90/612 numarada bir nüshasının daha bulunduğu kaydedilmiştir.³⁴⁹

Müellif kendisinin bir müddet fetva eminliği ile meşgul olduğundan ve çözümü zor bazı fıkıh meseleleri ile karşılaştığından bahseder. Eseri fetva eminliğinden ayrıldıktan sonra 1085 senesinde tamamlandığı ifade eden müellif döneminin Mekke kadısı Hocaşade diye meşhur Seyyid Osman Efendi'den (ö. 1112/1700) bahseder.³⁵⁰ Hocaşade'nin 1095/1683-1096/1684 tarihleri arasında Mekke'de kadılık yaptığı bilinmektedir.³⁵¹ Dolayısıyla müellifin bu tarihlerde hayatta olduğu ve eserini telif ettiği söylenebilir. *Hulâsatü'l-eser*'de Mekke müftülüğü yapan Pirîzâde İbrâhim'in (ö. 1099/1688) öğrencileri arasında sayılan Süleyman Hînû'nun da aynı kişi olması muhtemeldir.³⁵²

İbn Nüceym'in *el-Bahru'r-râik* isimli şerhinde iki kişi arasında mülkiyet dâvası konusunda vuku bulacak ihtilaflara dair meselenin beş yüz on ikiye ulaştığına dair metni aktaran müellif, bu ibarede hata bulunduğunu, bu taksimi bir cetvelde beyan etmek için bir müddet bunu tashih etmeye çabaladığını, ancak eski yeni bütün nüshalarda ibarenin bu şekilde olup hatayı düzeltecek bir nüsha bulamadığını söylemektedir. Hüseyin et-Tûrî'nin (ö. 1138/1725) *el-Kenz*'e yaptığı şerhinde bu hatanın varlığına işaret edecek ifadeler bulunduğu bahseder. Daha sonra İbn Nüceym'in hattı ile bir tezkere bulduğunu dile getiren müellif, burada meselelerin dokuz yüz altmış kısma ulaştırıldığını belirtir. Onun ibaresini aktardıktan sonra

³⁴⁷ Risâlenin başı:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي أظهر خفي ما شاء على يد ما شاء من عباده والصلاة والسلام على سيدنا محمد أزكى خليقته وأفضل عباده وعلى آله وصحبه وتابعيه وحزبه. وبعد؛ فيقول قصير الباع والزراع الراجي من كرم ربه أن ... بسعة الاطلاع أفقر الورى الساكن بأمر القرى أبو البركات سليمان بن أحمد بن حسن بن أحمد حينئذ الحنفى

Sonu:

والله أسأل وبنيبيه أتوسل أن يجعله خالصاً لوجهه الكريم وينفع به إنه جواد كريم ويدفع عنه كبر الكابرين ويمنع عنه شر حسد الحاسدين

³⁴⁸ Süleyman b. Ahmed, *Risâle fi'l-beyyinât*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Or. 2528, 1b.

³⁴⁹ Merkezü Melik Faysal, *Hizânetü't-türâs - Fihrisü mahtûtât* (el-Mektebetü's-Şâmîle, 1431), 48/137.

³⁵⁰ Süleyman b. Ahmed, *Risâle fi'l-beyyinât*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Or. 2528, 1b-2a.

³⁵¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ: Şeyhî'nin Şekâik Zeyli* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 3/2160.

³⁵² Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh el-Hamevî el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi'l-yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1431), 1/20.

kendisi de taksime ilavelerde bulunarak bin beş yüz altı kısma ulaştırır.³⁵³ Eserde beyyinelerin teâruz durumuna dair taksim ele alınmakta olup hangisinin tercih edileceğine dair bilgi yer almamaktadır.

3.2.1.6. İbrâhim el-Mizcâcî: *Cem‘u‘l-müteferrikât fî teâruzi‘l-beyyinât*

Tam adı İbrâhim b. Muhammed b. Abdülhâlik b. Ali el-Mizcâcî (ö. 1265/1849) olan müellif Yemen’de sünni ulemânın yetiştiği bir şehir olarak bilinen Zebîd’de³⁵⁴ dünyaya gelmiştir. İbrâhim el-Mizcâcî hakkında ilk elden bilgiye kendisiyle aynı dönemde yaşayan ve hocaları Muhammed b. ez-Zeyn’e birlikte öğrencilik yapan el-Hasan b. Ahmed Âkış ed-Damedî’nin tabakât eserlerinden ulaşılmaktadır. Ona göre müellif 1212/1797-98 yılında doğmuş, 1256/1849 yılında oldukça erken bir yaşta vefat etmiştir.³⁵⁵ İbrâhîm el-Mizcâcî, önceleri Benü’s-sünnî diye tanınan, daha sonra ise dedeleri Muhammed b. Ebi‘l-Kâsım’ın Mizcâce’ye yerleşmesinden sonra Mizcâcî nisbesi alan, Hanefî mezhebine mensup ilim ehli ve sünneti muhafaza edip yaymakla şöhret kazanmış bir aile içerisinde yetişmiştir.³⁵⁶

Zebîd’deki birçok ulemadan ilim alan İbrâhim el-Mizcâcî, h. 1252’de hocası Muhammed b. ez-Zeyn’in vefat etmesinin akabinde onun yerine Zebîd’de bulunan Mescidü‘l-Eşâ‘ır’da tedris faaliyetini yerine getirmiştir. Yürüttüğü ilmi faaliyetlerinin yanı sıra ilmi yetkinliğine delâlet eden diğer bir husus ise kendisine getirilen meseleler konusunda fetva vermesidir.³⁵⁷ Özellikle sarf, nahiv, meânî, beyân gibi dil ilimlerinde muhakkik olan müellifin muhtelif konularda pek çok eseri bulunmaktadır.³⁵⁸

Müellifin konu ile ilgili risâlesinin ismi *Cem‘u‘l-müteferrikât fî te‘âruzi‘l-beyyinât*’tır.³⁵⁹ Risâlenin ismi ve müellife aidiyeti incelenen nüshanın zahriyye kısmında açık bir şekilde beyan

³⁵³ Süleyman b. Ahmed, *Risâle fî‘l-beyyinât*, Or. 2528, 1b-2a.

³⁵⁴ Cengiz Tomar, “Zebîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/166.

³⁵⁵ el-Hasan b. Ahmed ed-Damedî Âkış, *Hadâiku‘z-zehr fî zikri‘l-eşyâhı a‘yâni‘d-dehr* (Riyad: Mektebetü‘l-Ayikân, 1413), 244; el-Hasan b. Ahmed ed-Damedî Âkış, *‘Ukûdü‘d-dürer bi terâcimi ‘ulemâi‘l-karni‘-s-sâlis ‘aşer* (San‘a: Mektebetü‘l-Ceyli‘l-Cedîd, 1434), 208.

³⁵⁶ Abdurrahmân Ba‘kar, *Kevâkibü Yemeniyye fî semâi‘l-İslâm* (Beyrut: Dâru‘l-Fikr‘i‘l-Muâsır, 1410), 572-573.

³⁵⁷ Âkış, *Hadâiku‘z-zehr*, 244; Âkış, *‘Ukûdü‘d-dürer*, 208; Muhammed b. Muhammed b. Yahya Zibâra, *Neylü‘l-vatar min terâcimi ricâli‘l-Yemen fî‘l-karni‘-s-sâlis aşar* (San‘a: Merkezü‘d-Dirâsât ve‘l-Ebhâsü‘l-Yemeniyye, ts.), 1/38.

³⁵⁸ İsmâil b. Ali el-Ekvâ‘, *Hiceru‘l-‘ilm ve me‘âkulu‘hû fî‘l-Yemen* (Beyrut: Dâru‘l-Fikr‘ul-Muâsır, 1416), 4/2038. Müellifin hoca ve eserlerinin listelenmiş hali için bk. Abdullah b. Mahmûd Feccâl, “Risâletü‘l-iktisâd fî bahsi mîrsâd li‘l-Allâme İbrâhîm b. Abdî‘l-Hâlik el-Mizcâcî”, *Mecelletü Câmî‘ati Ümmi‘l-Kurâ li‘Ulûmi‘l-Lügât ve Âdâbihâ* 32 (Aralık 2023), 143.

³⁵⁹ Ahmed Muhammed İsevî - vd., *Fihrisü‘l-mahtûtâtü‘l-Yemeniyye li Dâri‘l-mahtûtâtü ve‘l-Mektebetü‘l-garbiyye bi‘l-Câmii‘l-kebîr* (İran: Mektebetü Semâha Âyetillah el-Uzmâ el-Maraşı, 1426), 1/562, 2/1858.

edilmiştir. Ferâğ kaydından ise hicri 1246 senesi Cemâziyelâhir ayında telif edildiği bilgisine ulaşılmaktadır. Bu durumda söz konusu risâlenin müellifin henüz *Mescidü'l-eşâir*'de hocasının yerine geçmesinden önce telif edildiği anlaşılmaktadır. Yemen (San'a) Daru'l-Mahtûtât ve'l-Mektebetü'l-Garbiyye bi'l-Câmii'l-kebir'de 3213 numarada Gânim el-Bağdâdî'nin *Melceü'l-kudât fî teâruzi'l-beyyinât*'ı ile aynı mecmuada kayıtlı olan nüsha, eserin telif edilmesinden 27 yıl sonra 8 Muharrem 1273'te istinsâh edilmiştir.³⁶⁰

Eser, bey' akdinde sıhhat ve butlan ile ilgili kendisi de ulemadan olan Muhammed Tâhir Enbârî tarafından İbrâhîm el-Mizcâcî'ye yöneltilen soru üzerine aralarında geçen soru, cevap ve itirazlara binaen müellifin konuyu daha geniş tahlil etme isteği ile telif edilmiştir. Şöyle ki; aralarındaki diyalog ilk aşamada Muhammed Tâhir Enbârî'nin bey' akdinin iki tarafının sıhhat ve butlan dâvasında ihtilaf etmeleri durumunda her biri iddia ettiği şey hususunda beyyine getirirse, beyyinelerden birinin diğerine takdim mi edileceği yoksa her iki beyyinenin de sâkıt mı olacağına dair İbrâhîm el-Mizcâcî'ye sorduğu soru ile başlamıştır. Mizcâcî, onun bu sorusuna cevap verirken sıhhat ve fesâd beyyinelerinin teâruz etmesi durumunun aksine muâmelâtta fesâd ile butlanı ayıranlara göre sıhhat ve butlan beyyineleri teâruz ettiğinde sıhhat beyyinesinin tekaddüm edeceğini izah etmekle yetinir. Ancak Enbârî tarafından bu cevabın sadece sorunun içerdiği şey ile sınırlı olması yönünde bir itiraz gelmesi üzerine Mizcâcî, *el-Eşbâh* üzerinden *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'den nakilde bulunarak alışveriş taraflarının sıhhat ve butlan konusunda ihtilaf etmeleri üzerine butlan iddiasını söyleyenin sözünün kabul edileceğini, her ikisi beyyine getirirse sıhhat beyyinesinin takdim edileceğini izah ederek cevap verir.³⁶¹

Ne var ki, mesele ile ilgili diyalog burada son bulmamış, Mizcâcî'nin mezkûr cevabı sonrasında kendisine niçin fetvada kimden nakilde bulunduğu ile ilgili bilgi vermediğine dair itiraz yöneltilmiştir. Mizcâcî ise böyle bir itirazı soru soranın durumuna uygun görmeyerek müftüye mezhebi hususunda güven duyulması gerektiğini, soru soranın herhangi bir şüphesi bulunması durumunda görüşün naklini yapacağını ifade eder. Daha sonra soru soran tarafından *el-Eşbah*'ın *el-Bezzâziyye*'nin bey' kitabında sıhhat-butlan dâvasından yaptığı naklin şehâdet kitabındaki küçüklük-büyüklik meselesinden nakledildiği zannıyla söz konusu iki vasfın ise butlan değil fesad nev'inden olduğu söylenilerek soru ile nakil arasında uyum bulunmadığına dair yeni bir itiraz yöneltilmiştir.³⁶²

³⁶⁰ İbrâhîm b. Muhammed el-Mizcâcî, *Cem'u'l-müteferrikât fî te'âruzi'l-beyyinât*, Daru'l-Mahtûtât ve'l-Mektebetü'l-Garbiyye bi'l-Câmii'l-kebir, 3213, 40a.

³⁶¹ Mizcâcî, *Cem'u'l-müteferrikât*, 3213, 26b.

³⁶² Mizcâcî, *Cem'u'l-müteferrikât*, 3213, 27a.

Burada ifade edilen soru, cevap ve itirazlar sonucunda meseledeki karışıklığı ortadan kaldırmak istediğini belirten Mizcâcî, beş konu, tetimme ve hâtime olmak üzere tertip ettiği risâlede meseleyi ayrıntılı bir şekilde ele almayı amaçlamıştır. Birinci konuda fetva verme usulünden söz eden müellif, kâide ve zâbıtlar ile fetva vermenin helal olmadığına ve müftünün açık bir nakil aktarmasının gerekliliğine değinerek bunu kâidelerin külli değil ekseri olması ve ilgili meselenin kâidenin istisnasından olma ihtimalinin bulunması gibi gerekçeler ile izah eder. Meselenin hükmünün söz konusu kâidelerden çıkarılmasının sadece müçtehid için mümkün olduğunu belirten müellif, kısaca içtihad için gerekli görülen şartlardan ve müçtehidin içtihad etmesi veya nakilde bulunması durumundaki sorumluluğundan bahseder.³⁶³

İkinci konuda müellif ilk soruda bulunan bey' akdinin sıhhat ve fesâd vasıflarını açıklama maksadına binaen bey' akdinin genel olarak nâfiz, lâzım, mevkuf, mekruh, batıl ve fasid olmak üzere kısımlarına ve tariflerine yer vererek muamelatta sıhhat, butlan ve fesâdın sonuçlarını zikreder.³⁶⁴

Üçüncü konuda sıhhat ve butlan beyyinelerinin teâruz ettiği dâva ile sıhhat ve fesad beyyinelerinin teâruz ettiği dâva arasındaki farkı ortaya koymaya çalışan Mizcâcî, ilkinde butlan beyyinesinin ikincisinde ise sıhhat beyyinesinin tercih edilmesini gerekçeleriyle izah eden nakillerde bulunur. Ancak bu, mezhepte tercih edilen görüş olmakla birlikte fesâd beyyinesinin daha evlâ görüldüğü durumlar da mevcuttur.³⁶⁵

Müellif, dördüncü konuyu soru soran tarafından *el-Bezzâziyye*'de fesad türünden mi yoksa butlan türünden mi olduğu açıkça ifade edilmeksizin küçüklük-büyüklük meselesinde beyyinelerin teâruz etmesine dair yer alan ibare ile ilgili yöneltile itiraza hasretmiştir. Müellife göre Bezzâzî'nin söz konusu naklin bulunduğu yerde küçüklük-büyüklük vasıflarının hangi türden olduğunu açıklamamasının nedeni daha önce bey' kitabında fesadı gerektiren bir durum bulunmadığı sürece Hanefilere göre sabinin yaptığı alışverişin bâtil veya mevkuf olacağına dair beyanının bulunmasıdır.³⁶⁶

Beşinci konu ise yine soru soranın küçüklük ve büyüklüğün vasfı olduğu, vasfın ise butlan değil fesâddan kabul edildiğine dair sözü hakkındadır. Müellif, vasfın; ârizî, aslî, fesâdı gerektiren ve gerektirmeyen, muhayyerlik gerektiren ve gerektirmeyen, bağlayıcı olan ve olmayan gibi

³⁶³ Mizcâcî, *Cem 'u'l-müteferrikât*, 3213, 27b-28a.

³⁶⁴ Mizcâcî, *Cem 'u'l-müteferrikât*, 3213, 28b.

³⁶⁵ Mizcâcî, *Cem 'u'l-müteferrikât*, 3213, 28b-30a.

³⁶⁶ Mizcâcî, *Cem 'u'l-müteferrikât*, 3213, 30a-31a.

muhtelif kısımlarının bulunduğuna dikkat çekerek Hanefî mezhebinde vasfın fesâd cinsinden kabul edilmesinin mutlak anlamda kullanılmadığını, büyüklük-küçüklük vasfının fesadı değil muhayyerliği gerektirdiğini belirtir.³⁶⁷

Tetimmede ise beyyinelerin teâruzuna dair toplam 55 meseleye yer veren Mizcâcî, bunları muteber kitaplardan aldığını ve mutavvel kitapların içerisinde araştırıldığını, düşünüp araştırıldığında daha fazlasının bulunabileceğini belirtir. Bu meseleleri ele alırken kimi zaman sadece mesele ve hükmünü zikretse de çoğunlukla ortaya çıkması muhtemel farklı durumları da göz önünde bulundurarak meseleyi detaylandırmayı tercih ettiği ve zaman zaman ihtilaf edilen görüşlere de yer verdiği görülür.³⁶⁸ Bu meyanda Mizcâcî'nin bey' iddiasında bulunan taraf ile vakıf iddiasında bulunan tarafın beyyinelerinin teâruz etmesine dair zikrettiği 26. meselede kendisine yöneltilen soruya yer vermesi yaşadığı dönemde de beyyinelerin teâruz ve tercihinine dair meselelerin güncelliğini koruyan meselelerden olduğuna örnek teşkil etmektedir.³⁶⁹

Mizcâcî, son olarak hâtime kısmını beyyinelerin tercihinde Hanefî mezhebi tarafından kabul görmeyen esaslara tahsis etmiştir. Bu meyanda şahitlerin sayısının ziyadesi veya adalet vasfının ziyadesi ile tercih yapılamayacağından bahsederek bunun gerekçelerini zikreder.³⁷⁰ Sonuç olarak eser incelendiğinde müellifin eserini her ne kadar ilk aşamada sıhhat-butlan dâvasında beyyinelerin teâruzu meselesini izah etmek üzere kaleme almış olsa da gerek konuya dair tetimme kısmında beyyinelerin teâruz ve tercihi ile ilgili 55 meseleyi bir arada sunması gerekse soruyu soranın yönelttiği itirazları da göz önünde bulundurarak her açıdan cevap olacak nitelikte bir tertip gözetmesi müellifin yetkinliğini göstermesinin yanı sıra eserinin konuya dair telifât içerisindeki önemini de ortaya koymaktadır.

Eserde gerek usul gerek fûrû kaynaklardan istifade eden müellif, sadece Hanefî mezhebinin kaynaklarını değil diğer mezheplerin kaynaklarını da kullanmıştır.³⁷¹ Hanefî mezhebi furû' fıkıh eserlerinden özellikle Timurtâşî'nin *Tenvîru'l-ebâr*'ı ile *Minehu'l-gaffâr* isimli şerhinden ve İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eseri ve şerhlerinden sıklıkla istifade ettiği görülmüştür. Öte yandan her ne kadar müellif, konuya dair eser veren diğer ulemaya nispetle

³⁶⁷ Mizcâcî, *Cem'u'l-müteferrikât*, 3213, 31a-32a.

³⁶⁸ Mizcâcî, *Cem'u'l-müteferrikât*, 3213, 32a-39b.

³⁶⁹ Mizcâcî, *Cem'u'l-müteferrikât*, 3213, 35a.

³⁷⁰ Mizcâcî, *Cem'u'l-müteferrikât*, 3213, 39b.

³⁷¹ Mizcâcî, *Cem'u'l-müteferrikât*, 3213, 28b, 31a, 32a.

daha geç bir dönemde yaşamış olsa da beyyinelerin teâruz ve tercihine münhasıran telif edilen literatüre ise herhangi bir atıfta bulunmaması dikkat çekicidir.

3.2.1.7. Ahmed Feyzî Çorûmî: *Feyzû's-sübhân 'inde teâruzi'l-burhân*

1253/1837 tarihinde Çorum'da dünyaya gelen Ahmed Feyzî Çorûmî (ö. 1328/1909), ilmi mensubiyeti olan bir ailede yetişmiştir. Babası Ali Ârif Bey ve dedesi Osman Raif Efendi de müftülük görevinde bulunmuşlardır. Tasavvufi bağlılığı bulunan Çorûmî, Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye koluna mensuptur.³⁷² Çorum medreselerinde eğitim gördükten sonra İstanbul'a giderek yüksek öğrenimini Beyazıd Medresesi'nde yapmıştır. Eğitiminin ardından Çorum'a döndükten sonra müderrislik, vaizlik ve müftülük görevlerinde bulunan Ahmed Feyzî Efendi, Yozgat ağır ceza mahkemesi başkanlığı ve Çorum istinaf mahkemesi üyeliği yapmıştır. Çorum'da müftülüğü esnasındaki sert tutumu nedeniyle Deli Müftü diye tanınan Ahmed Feyzi Efendi'nin, zaman zaman hakkında yapılan şikayetler üzerine görevden alındığı bilinmektedir.³⁷³

Osmanlı Müellifleri'nde *el-Fetâvâ 'l-Hamîdiyye*'deki fetvaların nakillerini tespit ettiği zikredilir. Aynı zamanda vefatından üç yıl kadar önce 1325 senesinde Abdurrahim Efendi'nin fetvalarını nükullu olarak yayınlama konusunda izin aldığına dair Osmanlı Arşivlerinde bir belge bulunmakla birlikte her iki eserin de mahtut veya matbu haline ulaşılamamıştır.³⁷⁴

Babası ve dedesinden kendisine intikal eden kitapları da dahil ederek bir araya getirdiği kütüphanesinde yer alan 6112 eseri Çorum İl Halk Kütüphanesi'ne bağışlamıştır.³⁷⁵ Söz konusu kitaplar arasında yer alan icazet nüshalarından istifade ile Çorûmî'nin ilmi birikimi hakkında fikir edinmek mümkündür. Muhammed Nureddin b. Hafız Musa el-Kangirî el-İskiplî el-Çorûmî, İbrâhim b. es-Senûsî el-Husnî, Hüseyin b. Ömer ed-Derbendî, Mehmed b. Ahmed el-Alâî ve İbrâhim Fâzıl el-İstanbulî'den muhtelif konularda aldığı icazetler bulunmaktadır.³⁷⁶ Ayrıca ferâiz ilmine dair Ömer Fazlı b. Mehmed'e ve Osmancıklı Hüseyin Sabri Efendi'ye

³⁷² Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/195; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2/47; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/250; Kamil Şahin, "Ahmed Feyzi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/67.

³⁷³ Abdullah Gündoğdu, *Çorum'un 2 Numaralı Şer'îyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme: (H. 1268-1280 M. 1852-1863)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 23,120,349; Şahin, "Ahmed Feyzi", 2/68; Abdullah Ercan, *14. yüzyıldan günümüze Çorumlu şairler* (İstanbul: Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı, 1998), 189.

³⁷⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/150; Başbakanlık Osmanlı Arşivi BOA, *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT]*, 1032-16, 1a.

³⁷⁵ Şahin, "Ahmed Feyzi", 2/68.

³⁷⁶ Ahmed Feyzi Çorûmî, *el-İcâze* (Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 5536), 57a, 62b, 76a.

verdiği icazetler mevcuttur.³⁷⁷ Özellikle Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde ona nispetle kayıtlı dil, kelam, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi birçok alana dair eser bulunmakla birlikte bu eserlerin müellife aidiyetlerinin tespit edilebilmesi için ayrı bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Müellifin ilgili konuda *Feyzü's-sübhân 'inde teâruzi'l-burhân* isimli risâlesinin tespit edilebilen tek nüshası da müellifin kendisi tarafından bağışlanan sözü geçen kitaplar arasında yer almaktadır.³⁷⁸ Müellif hattıyla kayıtlı sekiz varaktan müteşekkil nüshanın gerek zahriyyesinde gerekse mukaddimesinde eserin ismi ve müellife aidiyeti açık bir şekilde beyan edilmiştir. Ayrıca yine zahriyye kısmında Vankulu'nun *Tercîhu'l-beyyinât*'ında hamdele ve salvele sonrasında konuya giriş yapmadan önce risâlesini telif etme sebebine yer verdiği ifadeler aynı şekilde aktarılmıştır.³⁷⁹

Berâet-i istihlâl sanatının kullanıldığı hamdele ve salvele kısmında da yine Vankulu'nun eserine çok yakın ifadelere yer veren müellif, risâleyi telif etme sebebinin muhalefet edemeyeceği ve karşı çıkmasının mümkün olmadığı bir kişinin kendisinden tercih yönleri ile ilgili meselelere dair görüşleri muteber kitaplardan bir araya getirmesi konusundaki isteğine bağlar. İlgili diğer eserlerden farklı olarak Çorûmî eserin girişinde meseleye dalmanın müddeî ve müddeâ aleyhin tarifine dayandığını beyan ederek en açık tarifin müddeînin zâhirin hilâfına tutunan, müddeâ aleyhin ise zâhire tutunan şeklindeki tarifi olduğunu ifade ederek giriş yapar.³⁸⁰

Konuyla ilgili telif edilen eserlerden Vankulu'nun risâlesine atıfla onun kendi zamanına dair bir fetvayı nakleden müellif, ayrıca risâlenin hâmişinde atıfta bulunmaksızın onun eserinden özet bilgilere yer vermiştir.³⁸¹ Daha sonra risâlenin büyük bir kısmını, Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi'nin *Mizânü'l-müddeyyeyn fî ikâmeti'l-beyyineteyn* isimli eserinde yer verdiği 96

³⁷⁷ Ahmed Feyzi Çorûmî, *el-İcâze* (Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 3237/8), 72b-76a; Ahmed Feyzi Çorûmî, *İcâzetnâme-i İlm-i Ferâiz* (Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 06 Mil Yz A 2291/2), 4b-5a.

³⁷⁸ Çorûmî, *Feyzu's-sübhân* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 4367), 1a-8b.

Risâlenin başı:

الحمد لله الذي أظهر قواطع البينات بحيث لا يجرى فيها التعارض وأحكم سواطع البيانات بوجه لا يحوم حولها التناقض والصلاة على سيد الكائنات الذي شهد برسالته ما في السماوات والأرض وآله السادات الذين هم وسائط الهداية والتوفيق والفيض وبعد؛

Sonu:

وإن أرخ أحدهما ولم يورخ الآخر فذلك يقضى لخارج.

³⁷⁹ Çorûmî, *Feyzu's-sübhân* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 4367), 1a.

³⁸⁰ Çorûmî, *Feyzu's-sübhân* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 4367), 1b.

³⁸¹ Çorûmî, *Feyzu's-sübhân* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 4367), 2a-2b.

meseleye ayırır ve bu meseleleri daha özet bir şekilde yer verir.³⁸² Daha sonra delildeki eşitlik nedeniyle müddeâ bihin taraflar arasında ikiye taksim edildiği meselelere ve yine mülkiyet dâvalarındaki teâruz durumlarına dair nakillere yer verilen risâlede ferağ kaydı veya risâlenin nihayete erdiğine dair başka bir kayıt bulunmamaktadır.³⁸³ Risâlenin tamamlandığına dair bu tür bir kaydın bulunmaması, zahriyye ve hamîşde atıf yapılmaksızın Vankulu'nun eserinden nakilde bulunması ve risâlenin çok büyük bir kısmını Esîrîzâde'den aktarılan naklin oluşturması, eserin nihayete erdirilmemiş olduğunu düşündürmektedir.

3.2.1.8. Meçhul Müellif: *Risâle fî bâb da'va'r-racüleyn*

Müellif bilgisi bulunmayan risâlenin tespit edilen tek nüshası Esad Efendi 951'de yer almaktadır.³⁸⁴ Müellif, Molla Hüsrev'in *ed-Dürer*'inde geçen bir ifadesinde bulunan bahs/sıkıntı üzerine kendisinden ısrar ve teşvikle meseleyi tahrir etmesine dair istek üzerine telif ettiğini belirtir. Risâlenin girişinde hamdele ve salveleden sonra müellif konuya geçmeden önce uzun bir şiir nazmetmiştir. Daha sonra meseleye geçerek Molla Hüsrev'in sıkıntılı bulduğu ifadesine yer verir. Bu, "hâric ve zilyedin her biri nitâc ve benzeri bir şeye dair beyyine getirse satıcısının yanında bile olsa zilyedin hariçten evlâ olması da aynı şekildedir." ifadesidir. Müellif bütün nüshalarda ifadenin bu şekilde olduğunu belirtmektedir. Ancak müellif, meselede "her ikisinin de nitâc iddiası taşıması" kaydına yer verilmesini daha evlâ görür. Ayrıca bu meselenin zilyedin beyyinesinin evlâ olmasına dair önceki mesele ile aynı oluşuna dair ifade konusunda da eleştiride bulunmaktadır.³⁸⁵

3.2.2. Derleme yöntemi ile telif edilen eserler

Konuya dair müstakil olarak kaleme alınan eserlerde takip edilen ikinci telif yöntemi eserin sâbık fıkıh külliyyatından derleme yöntemi ile oluşturulmasıdır. Ancak bu yöntemin eserdeki bütün hükümler için kullanılması şart olmayıp müellifin kendisine ait bazı hüküm ve değerlendirmelerin bulunması, bu tasnif içerisinde yer almasına engel teşkil etmemektedir. Bu

³⁸² Çorûmî, *Feyzu's-sübhân* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 4367), 2b-7a.

³⁸³ Çorûmî, *Feyzu's-sübhân* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 4367), 7b-8b.

³⁸⁴ Risâlenin başı:

الحمد لله الذي أظهر دين الإسلام وأحكمه وأرسل الرسل العظام بالكتب المحكمة وفصل النزاع بين العباد بمشروعية الإثبات بالبينات والصلاة على سيد الأنام

Sonu:

لا يخفى أن المراد أنه لا يقضى للخارج وإن قضى له فغير مشروع ويشهر على مرأه ما سيأتي من كلامه ولكن حق التعبير أن يقول وإن قضى للخارج فلا يكون معتبرا لأن بينته دافعة لبينة الخارج فلا يكون مستندا إليه

³⁸⁵ *Risâle fî bâbî da'va'r-racüleyn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 951/4), 18b-22b.

tür eserlerin bir kısmı klasik fıkıh kitaplarında olduğu üzere bablara göre tasnif edilirken diğer bir kısmında böyle bir tasnif gözetilmemiştir. Bu başlık altında ele alınan eserlerde müellifler telif yönteminden bahsederken genellikle “bir araya getirdim” “muteber eserlerden derledim” gibi ifadeler kullanmışlardır.

3.2.2.1. Bab tasnifli eserler

Yapılan araştırmalarda beyyinelerin tercihi özelinde telif edilen eserlerden bir kısmında furû fıkıh kitaplarının telifinde de tercih edildiği üzere meselelerin özel bab başlıkları altında sınıflandırıldığı görülmüştür. Tespit edilebildiği kadarıyla bu metot üzere telif edilen müellifi belli olan yedi eserin yanı sıra müellifi belli olmayan iki eser daha mevcuttur. Söz konusu eserlerden özellikle Gânim el-Bağdâdî'nin (ö. 1032/1623) *Melceü'l-kudât 'inde teâruzi'l-beyyinât* isimli eseri gerek bu konuda telif edilen eserlerin ilklerinden olması gerekse kendinden sonraki literatüre etki etmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu başlık altında sunulacak eserler müelliflerinin vefat tarihleri esas alınarak sıralanacaktır.

3.2.2.1.1. Gânim el-Bağdâdî, *Melceü'l-kudât 'inde teâruzi'l-beyyinât*

Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan müellifin tam adı, Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Gânim b. Muhammed el-Bağdâdî'dir. Bağdat'ta ilim tedrisinden sonra Antep'e gelerek Şeyh Alâaddîn'e intisap etmiş ve burada on iki yıl geçirmiştir. Bağdat'a 998/1589'da kadı olan Rıdvan Efendi'nin tevcihiyle Müstensariyye medresesinde tedrise başlayan Gânim el-Bağdâdî, uzun yıllar burada müderrislik görevini sürdürmüştür. Bekir Subaşı'nın Bağdat'ı ele geçirmesi esnasında vuku bulan olaylarda vefat ettiği kaydedilen Gânim el-Bağdâdî'nin vefatının hicrî 1030'da gerçekleştiği söylenmiştir.³⁸⁶ Ancak Özdirek, söz konusu isyanın 1032'de vuku bulmasına binaen onun vefatının bu tarihte olması ihtimaline değinir.³⁸⁷

Muhtelif ilim dallarında eserleri bulunan Gânim el-Bağdâdî, özellikle fıkıhta tazmin hukukuna dair kaleme aldığı *Mecma'u'd-damânât* ile burada incelenecek olan *Melceü'l-kudât 'inde te'âruzi'l-beyyinât* isimli eserleri ile tanınmaktadır.³⁸⁸ Eser, gerek sonraki literatürde kendisine yapılan atıflarda gerekse kütüphane kayıtlarında tek bir isimle anılmamıştır. *Tercihu'l-beyyinât*,

³⁸⁶ Nev'izâde Atâyî, *Hadâiku'l-hâkâik fî tekmileti's-şekâik: Nev'izâde Atâyî'nin Şekâik Zeyli* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2/1064; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 2/545.

³⁸⁷ Recep Özdirek, “Gânim el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/350.

³⁸⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1816; Özdirek, “Gânim el-Bağdâdî”, 13/350-351.

Teâruzu'l-beyyinât, Melceü'l-kuzât 'inde teâruzi'l-beyyinât, Melceü'l-kuzât 'inde tercihi'l-beyyinât gibi muhtelif isimler kullanılmıştır.

Tespit edilebildiği kadarıyla eser, fıkıh babları esas alınarak telif edilen ilk eser olma özelliği taşımaktadır.³⁸⁹ Bir mukaddime, yirmi yedi fıkıh babı ve bir hâtimeden teşekkül eden kitabın babları “Kitâbü'n-nikâh” ile başlayıp “Kitâbü'l-vekâle ile sona ermektedir. Hatime kısmında ise kısaca fetva vermede takip edilecek usule yer verilmiştir.³⁹⁰ Eserde meseleler genellikle kaynaklarıyla birlikte zikredilmiştir.³⁹¹

Hediyyetü'l-ârifîn'de müellifin eserleri arasında *Melceü'l-kudât* haricinde ayrıca *Tercihu'l-beyyinât* isimli bir eseri daha zikredilmektedir.³⁹² Her ikisinin de aynı esere ait farklı isimlendirmeler olması ihtimal dahilinde olmakla birlikte eserin yazma nüshaları incelendiğinde iki farklı mukaddimenin bulunduğu görülmüştür. Öyle ki eserin bazı nüshalarında müellif eseri kadı kardeşlerinin tariz ve kinaye yoluyla dile getirdikleri talepleri nedeniyle derlediğini belirtirken diğer bazı nüshalarında ise daha önce eseri derlediği, ancak zamanın kısıtlı olması nedeniyle birçok meseleyi kaçırdığından bahsederek ikinci defa gayret göstererek müracaat edilmesi gereken yerlerden kaçırdıklarını derlediğini, böylece başka kaynaklardan müstağni kıldığını söylemektedir.³⁹³ Ancak müellifin eserleri için zikri geçen iki isim, yazma nüshalarda bu iki mukaddimeye sahip yazmalar için ayrı olarak isimlendirilmemiştir. Dolayısıyla bu isimlerin eserin ilk versiyonu veya ikinci versiyonuna özel olduğunu söylemek mümkün değildir. Eserin ikinci versiyonuna ait DİB Kütüphanesi'nde yer alan bir nüshada telif yeri Bağdat, telif tarihi ise Cemaziyelevvel 1025 olarak kaydedilmiştir.³⁹⁴

³⁸⁹ Sevindi'nin tezinde Vankulu'na aidiyetinde yanlışlık bulunan bir nüshadan hareketle fıkıh bablarını esas alarak ilk eser telif edenin Vankulu olduğu yargısına düşülmüştür. Emine Sevindi, *Osmanlı Yargılama Hukukunda Beyyinelerin Tercihi: Melceü'l-kudât ve Şeyhülislam Fetvaları Çerçevesinde* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2024), 32.

³⁹⁰ Konu başlıkları için bkz. EK 4.

³⁹¹ Hadi Sofuoğlu, “Osmanlı Kâdısının El Kitabı: Melceü'l-Kudât Inde Teâruzi'l-Beyyinât”, *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*, 2017, 177-179.

³⁹² Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/812.

³⁹³ “Beyyinelerin tercihi hakkındaki bu risâleyi, târizen ve kinâyetten iltimaslarından sonra kadılardan bazı kardeşlerim için derledim.”

“Bu risâleyi, kadılardan bazı kardeşlerim için derledim ancak zaman yetersizliğinden dolayı meselelerin çoğunu kaçırdım. Ardından dönülmesi gereken yerlere müracaat etmek için dizginleri ikinci kez sıktım ve ilk meselelerden kaçırdıklarımı yakaladım. Allah'a hamdolsun -risâle- bu türden meselelerin tamamlayıcısı oldu ve diğer kaynaklara müracaattan kurtardı.”

³⁹⁴ Gânim el-Bağdâdî, *Melceü'l-kudât 'inde te'âruzi'l-beyyinât* (DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3885/2), 119b.

Eserin Osmanlı döneminde üç farklı tercümesinin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum esere gösterilen rağbetin delillerindendir. Bu üç tercümenin her biri, telif usulü açısından birbirinden farklılık arz etmektedir. Şöyle ki bu tercümelerden ilki Ahmed b. Ali el-Aksarâyî tarafından *Terceme-i Melcei'l-kudât 'inde teâruzi'l-beyyinât* ismiyle gerçekleştirilmiştir. Muhammed b. Abdülhalim el-Aksarâyî tarafından 1142 senesinde istinsah edilen nüsha eserin telifinden kısa bir süre sonra tercüme edilecek kadar teveccüh ile karşılandığını göstermektedir. Aksarâyî tercümesinde Osmanlı dönemi fetva yazımında tercih edilen soru cevap şeklindeki bir usul takip etmiştir.³⁹⁵

Eserin ikinci tercümesi, şeyhülislâm İmâm-ı Sultânî Mehmed Efendi'nin (ö. 1141/1728) oğlu Ladîkîzâde Feyzullah Nâfîz Efendi (ö. 1181/1767) tarafından *Dürretü'l-muhâkemât fî şerhi Melcei'l-kudât* ismiyle yapılmıştır. Ladîkîzâde eserin mukaddimesini tercüme etmeyip kendi ayrı bir mukaddime telif etmiştir. Feyzullah Nâfîz Efendi'nin eseri sadece tercüme etmekle yetinmeyip aynı zamanda bir nevi şerh de ettiği görülmektedir. Eser hicri 1300 senesinde neşredilmiştir.³⁹⁶

Eserin üçüncü tercümesi ise Tırnakçızâde Saîd Zîver (ö. 1290/1873) tarafından yapılan tercümedir. Mütercim, tercümenin mukaddimesinde esbâb-ı kazanın en başlıcasının beyyine olduğu ve ilgili hadise binaen müddeînin hangi taraf olduğuna, diğer bir ifadeyle nefy suretinde görünen birçok meselenin aslında ispat manası ifade etmesi hasebiyle ispatın hangi tarafa gerektiğinin önemine dikkat çekmektedir. Bu durumdan hareketle fukahânın beyyinelerin tercihi ile ilgili meselelerin derlendiği hususi risâle ve kitap tertip ettiklerini belirterek Gânim el-Bağdâdî'nin söz konusu kitabının daha fazla izah içermesinden dolayı onda yer alan meseleleri madde madde tercüme etmeye başladığını ifade eder. Ancak Said Zîver tercümede eserde yer alan bütün meseleleri birebir maddeleştirmemiş, ayrıca müellifin konu tertibinden de farklı bir usul tercih etmiştir. Tercümeyi üç bölümde tanzim eden Sa'îd Zîver, ilk bölümü beyyinelerin tercihin tahsis etmiş ve fasıllar halinde meselelere yer vermiştir. Konu başlığı itibarıyla *Melcei'l-kudât*'ta bulunmayan bazı başlıklar ilave etmesinin yanı sıra onda bulunan başlıklardan bir kısmına ise yer vermemiştir.³⁹⁷ İkinci bölümde şahitlerin ihtilafını, üçüncü

³⁹⁵ Ahmed b. Ali Aksarâyî, *Terceme-i Melcei'l-kudât 'inde teâruzi'l-beyyinât* (Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 3955), 30a-139a.

³⁹⁶ Feyzullah Nâfîz Ladîkîzâde, *Dürretü'l-muhâkemât fî şerhi Melcei'l-kudât* (İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1300). Özdirek, "Gânim el-Bağdâdî", 13/350.

³⁹⁷ Saîd Zîver, bu bab altında nikâh, nafaka, radâ, 'itâk, vakf, bey', şuf'a, icâre, hibe, âriye, vedîa, gasb, cinâyât, ikrar, müzâra'a, müdârabe, şirket, kısmet, dâva, şehâdet, sirkât, hacr, kitâbet ve son olarak çeşitli meseleler diye yirmi dört alt başlığa yer vermiştir. Bk. Saîd Zîver, *Terceme-i Melce-i Kudât* (Milli Kütüphane, Yazmalar, 2080), 15b-80b.

bölümde ise tahlifi ele alan mütercim son olarak tenâkuz hükümlerinin beyanına dair bir başlık açmıştır. Eser, beyyinelerin tercihinine dair 173, şahitlerin ihtilafına dair 25, tahlife dair 24, tenakuza dair 61 olmak üzere toplamda 283 madde barındırmaktadır.³⁹⁸ Bu açıdan Sa‘îd Zîver’in çalışması sadece tercüme olmanın ötesinde telifi de ihtiva eden bir eser olarak ayrı bir önemi haizdir.

Burada *Melceü’l-kudât*’ın kendisinden sonraki literatüre etkisini ortaya koyma bakımından birkaç anekdota yer verilmelidir. Kendisinden sonra konuyla ilgili telif edilen eserlerde ona sıkça atıf yapıldığı, meselelerin asıl kaynağı yerine ondan nakledildiği görülmüştür. Aynı şekilde daha sonra telif edilen şerh ve fetva türü eserlerde de yine ondan istifade edilmiştir.

Haskefî (ö. 1088/1677), *ed-Dürri’l-Müntekâ* isimli şerhi’nde şahitlerin ihtilafı başlığı altında beyyinelerin teâruz ve tercihinine dair meselelere yer verdikten sonra bu meselelerin tamamının Gânim el-Bağdâdî’nin eserinde geçtiğini, kendisinin ise bunları hususi bir telif içerisinde güzel bir şekilde özetlediğini ifade eder.³⁹⁹ İbn Âbidîn ise Hâmid el-İmâdî’nin (ö. 1171/1757) fetvalarını tertip ettiği *el-‘Ukûdü’d-dürriyye fî tenkihi’l-fetava’l-Hamidiyye*’de 1236 Ramazan ayında Rum müftüsü Yahya Efendi’nin fetvasına nispet ederek altmış kadar mesele zikrettiğini, Gânim el-Bağdâdî’nin kitabında müellifin zikrettiğine ilave pek çok mesele bulunduğunu görüp bu kitabı ilgili yeri yazarken özetlemek istediğini dile getirir. Bu özette iki beyyineden birinin diğerine tercih edildiği meseleler ile sınırlı kaldığını söyleyerek bab başlıklandırmalarına da yer vererek yaptığı özeti aktarır.⁴⁰⁰

Kütüphanelerde pek çok yazması bulunan eser, 1344’te konuya dair başka risâlelerle birlikte neşredilmiş, 1982’de Abdülazîz Mustafâ el-Hâlid tarafından Ümmü’l-Kurâ Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilen eserin dirase kısmında eser ve müellifi hakkında bilgi verilmiş, ayrıca eser içerisinde geçen kâideler sıralanmıştır.⁴⁰¹ Eserin ilk defa tahkikli neşri ise Abdullah et-Tuhays tarafından 2016’da yapılmıştır.

³⁹⁸ Sa‘îd Zîver, *Terceme-i Melce-i Kuzât* (Yazmalar, 2080), 15b-80b.

³⁹⁹ Alâüddîn Muhammed b. Alî el-Haskefî, *ed-Dürri’l-müntekâ fî şerhi’l-Mültekâ’l-ebhûr* (İstanbul: el-Matbaatü’l-Âmire, 1310), 2/210-211.

⁴⁰⁰ İbn Âbidîn, *el-‘Ukûdü’d-dürriyye*, 1/331-336.

⁴⁰¹ Bkz. Gânim el-Bağdâdî, Gânim b. Muhammed, *Melceü’l-kudât ‘inde te‘âruzi’l-beyyinât*, Hzr. Abdülazîz Mustafâ el-Hâlid, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi‘atü Ümmi’l-Kurâ Külliyyetü’ş-Şerî’a ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, Mekke-i Mükerrreme 1403/1986.

3.2.2.1.2. Bâlizâde Mustafa Efendi, *el-Akvâlu'l-mu'tebera izâ ihtelefâ ve'l-berâhinü'r-râciha izâ ekâmâ ala tertibi'l-kütüb*

Tam ismi Mustafa b. Bâlî b. Süleyman el-İstanbûlî (ö. 1073/1662), babasına nispetle Bâlizâde diye tanınmaktadır. Şeyhülislâm Hocaâde Mehmed Efendi'den (ö. 1024/1615) mülâzemet alan Bâlizâde, daha sonra sırayla 1025/1616'te Sitti Hatun, 1029/1619'da Mesih Paşa, 1030/1621'da İbrâhim Paşa-yı Atîk, 1030/1621'da Osman Paşa, 1032/1623'te Ayşe Sultan medreselerine, 1033/1624'te Sahn-ı Semân medreselerine, 1035/1626-1037/1627 tarihleri arasında Edirne Sultan Bayezid Medresesi'ne ve son olarak 1040/1631'ta Hâkaniyye-i Vefâ Medresesi'ne tedris için görevlendirildi.⁴⁰²

1043/1633-1045/1635 tarihleri arasında Medine'de kadılık görevini üstlenen Bâlizâde Mustafa Efendi'ye 1049/1639'da Üsküdar, 1051/1641'te Mudurnu kazası arpalık olarak tahsis edildi. 1057/1647 Bursa kadılık pâyesi verilerek Galata kadılığına getirildi. 1058/1648 Rumeli kazaskerliği görevi tevcih edildikten sonra 1060/1650'de Antep, 1061/1651'de ise Sire'ye kadı olarak tayin edildi. 1062/1652 Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1063/1652 görevden ayrıldı. Mustafa Efendi, 3 Safer 1067/21 Kasım 1656 Hanefî Mehmed Efendi'nin (ö. 1069/1658) yerine şeyhülislâm oldu. Kısa bir süre sonra 9 Şâban 1067 / 23 Mayıs 1657'de şeyhülislâmlıktan alınan Balizâde, 1073/1662 senesinde vefat etti.⁴⁰³

Bâlizâde'nin fıkıh alanında Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik*'i üzerine *el-Ferâ'id fî halli'l-mesâ'il ve'l-fevâ'id* isminde bir şerhi ve nevâzil türü *es-Seyfü'l-meslûl fî şer'i'r-Resûl, el-Ahkâmü's-şamediyye fî ş-şer'i'ati'l-Muhammediyye, Mîzânü'l-'amel* veya *Mîânü'l-Fetâvâ* diye anılan üç eseri bulunmaktadır.⁴⁰⁴

Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin burada yer verilen risâlesi, onun Yeni Cami koleksiyonunda yer alan *Mizanü'l-fetava* isimli mecmuasının sonunda bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Yeni cami nüshasında

⁴⁰² Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/855-856; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 258; *İlmiyye Salnamesi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334), 272; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl* (İstanbul, ts.), 67-68.

⁴⁰³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/856-857; Mehmet İspirli - Eyyüp Said Kaya, "Mustafa Efendi, Bâlizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/294.

⁴⁰⁴ Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İspirli - Kaya, "Mustafa Efendi, Bâlizâde", 31/294; Asel Ebrar Dönmez, *17. Yüzyıl Şeyhülislamlarından Bâlizâde Mustafa Efendi ve Elden Verdiği Fetvaları* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 49-70.

⁴⁰⁵ Risâlenin başı:

الحمد لله المعين عباده في الأقوال والأفعال والصلاة والسلام على سيدنا محمد عظيم الخلق وكريم الخصال وعلى آله وأصحابه ذوي العز والكمال قال ولو اختلف الزوجان

Sonu:

bölüm isimlendirmesi fihrist kısmında “el-Akvâlu’l-mu’tebera izâ ihtelefa ve’l-berâhinü’r-râciha izâ ekâma ala tertibi’l-kütüb” diye kaydedimiştir.⁴⁰⁶ Bâlizâde’nin eserini tertip eden Gedûsî Mehmed Efendi (1752-1837), risâleye şâhitlik başlığı altında yer vermiştir.⁴⁰⁷ Fıkıh bablarına göre meselelerin tasnif edildiği eser, nikâh bahsiyle başlayıp kısmet bahsiyle sona eren yirmi sekiz kısımdan müteşekkildir.⁴⁰⁸ Gedûsî, bu muhtasarın müellifin mecmuasının zeyli olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁹

3.2.2.1.3. Muhammed Rıfkî, *Tercîhu’l-beyyinât*

Eserin tek nüshası Esad Efendi koleksiyonunda 585 numara ile kayıtlı olan müellif nüshasıdır.⁴¹⁰ Eserin müellifi hakkında kaynaklarda bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Tercîhu’l-beyyinât* isimli risâlenin zahriyyesinde Muhammed Rıfkî’nin Osmanlıca olarak düştüğü kayıt bulunmaktadır. Bu kayıta müellif, Gânim el-Bağdâdi’nin *Tercîhu’l-beyyinât*’ının müstağni kılmaması sebebiyle *Kâdihân*, *el-Bezzâziye*, *ed-Dürer*, *el-Hidâye*, *Lisânü’l-hükkâm*, *Müştemilü’l-ahkâm* ve *Hizânetü’l-ekmel*’den ilave edeceği çok sayıdaki meseleyi müsvedde olarak tahrîr ettiğini ve daha sonra hoş bir yazı ile temize çektilme niyetinde olduğuna beyan eder. Yine zahriyyede yer alan fihristte risâle, nikâh bahsi ile başlayıp cinayât bahsi ile sona ermektedir.⁴¹¹ *el-Eşbâh ve’n-nezâir* şerhinden yirmi altı meseleyi ve *Muhîtü’l-vâkıât*’tan aktaran müellif, cinayât bahsini de hatimeden sonra eserin hâmişine eklemiştir. Ferağ kısmında 1096 senesi Zilkade ayının sonlarında tahrir ettiği yazılmıştır.⁴¹²

فيقول أحدهما أخذت أنت يا فلان أكثر من حقك أو غصبت الزيادة غصبا بعد ما قبضته ويقول الآخر أخذت حقى وما أخذت الزيادة كان القول قول الآخر والبيئة بينة صاحبه ولا يتحالفان ولا يترادان القسمة تمت.

⁴⁰⁶ Bâlizâde Mustafa Efendi, *el-Akvâlu’l-mu’tebera izâ ihtelefa ve’l-berâhinü’r-râciha izâ ekâma ala tertibi’l-kütüb* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 675), 675a-700a.

⁴⁰⁷ Risâlenin nüshaları: 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 675, 675a-700a; 2) DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3980, 150b-184b; 3) DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3960, 634b-658b.

⁴⁰⁸ Eserin bab başlıklandırmaları için bk. Ek 2.

⁴⁰⁹ Bâlizâde Mustafa Efendi, *el-Akvâlu’l-mu’tebera izâ ihtelefa ve’l-berâhinü’r-râciha izâ ekâma ala tertibi’l-kütüb* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3980), 150b.

⁴¹⁰ Risâlenin başı:

كتاب النكاح اختلفا في المهر ففي أصله يجب مهر المثل وفي قدره...

Sonu:

وبينة المتصرف عاقلا أولى من بينة مخلوط العقل أو مجنوننا من محيط الوقعات حرر ترجيح بيناه لملأ غانم مع ضم مسائل مفيدة من بعض كتب المعتبرة العبد الفقير محمد الرفقي في أواخر ذي القعدة سنة ست وتسعين بعد الألف.

⁴¹¹ Muhammed Rıfkî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Süleymaniye, Esad Efendi, 585), 9a.

⁴¹² Muhammed Rıfkî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Esad Efendi, 585), 58b-59b.

3.2.2.1.4. Hisâlî Abdurrahmân Efendi, *er-Rüchân 'inde teâruzi'l-burhân*

Hisâlî mahlası ile bilinen Abdurrahmân Efendi (ö. 1087/1677), Bursalı tarafından Karadâvudzâde Süleymân Çelebi'nin mahdumu olduğu söylenmiştir.⁴¹³ Bazı kaynaklarda ise müellifin tam ismi, Abdurrahman b. Eyyüb b. Süleyman es-Saruhânî er-Rûmî diye kaydedilmiştir.⁴¹⁴ Şeyhülislâm Zekerîyyâzâde Yahyâ Efendi'den (ö. 1053/1644) mülâzemet alan Hisâlî, 1054/1644'te Bursa Hoca Tursun Medresesi'nde başladığı müderrislik görevine 1061/1651'de Silivri Pîrî Mehmed Paşa medresesi, 1063/1653'te Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi Medresesi, 1067/1657'de Fatih'teki Çukur Medrese, 1068/1658'de ise Edirnekapi Mihrimah Sultan Medresesine tayin edilerek devam etti. Bu tedris faaliyetinin akabinde 1069/1658-1070/1659 tarihleri arasında Kayseri'de, 1075/1665-1077/1667 tarihleri arasında ise Sakız'da kadı olarak görev yaptı. En uzun süreli kadılık görevini 1077/1667-1085/1674 arasında Sapanca'da yapan müellif, 1085/1674-1086/1676'te Hayrabolu, 1086/1676'da ise Eyüp kadılığına tayin edildi. 1087 senesi Cemâziyelevvel ayında Bursa'da vefat etmesi üzerine dedelerinin burada yaptırdığı caminin hazîresine defnedildi.⁴¹⁵

Hisâlî'nin fıkıh alanında doksan dört eserden istifade ile hazırladığı bir fetva mecmuası ve İbrâhîm el-Halebî'nin eseri üzerine telif ettiği *el-Atâ fî şerhi'l-Mültekâ* isimli bir şerhi bulunmaktadır.⁴¹⁶ Dönemindeki diğer fetva kitaplarında da benzerlerinin görüldüğü üzere Fetâvâsı içerisinde şehâdet kitabının altında tercîhu'l-beyyinât için hususi bir başlık açmıştır.⁴¹⁷

Hisâlî Abdurrahman Efendi'nin beyyinelerin teâruz ve tercihine dair eseri ise kütüphanelerde *Tercîhu'l-beyyinât* başta olmak üzere *Teâruzü'l-beyyinât*, *Beyyine leha'r-rüchân 'inde teâruzi'l-burhân*, *Tercîhu'l-beyyinât fî'l-fetâvâ* isimleri ile kayıtlıdır. Yirmi beş babdan oluşan risâle, “Kitâbü'n-Nikâh” ile başlayıp “Kitâbü'l-Me'zûn” ile sona ermektedir.⁴¹⁸ Hisâlî, risâlesinde ilgili konu başlıkları altında teâruz ve tercihe dair hükümleri sıralamakla yetinmiştir. Her hükmü istifade ettiği kitabın ismine atıfta bulunarak aktardığı görülen Hisâlî'nin nadiren

⁴¹³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/295.

⁴¹⁴ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/550; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 5/127.

⁴¹⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 2/1105; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 2/668; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/295-296; Cengiz Kallek, “Hisâlî Abdurrahman Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/126.

⁴¹⁶ Abdurrahmân Çelebi Hisâlî, *el-Fetâvâ* (Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1128), 306a-306b; Kallek, “Hisâlî Abdurrahman Çelebi”, 18/126.

⁴¹⁷ Hisâlî, *el-Fetâvâ* (Atıf Efendi, 1128), 120a-132a.

⁴¹⁸ Risâlenin konu başlıkları için bkz. EK 4.

de olsa herhangi bir kitaba veya müellife atıfta bulunmayarak yer verdiği hükümlere de rastlanmaktadır.⁴¹⁹

Bab tasnifli telife öncelik eden Gânim el-Bağdâdî'nin *Melcelü'l-kudât*'ına *Tercihu'l-beyyinât* ismiyle atıfta bulunan Hisâlî, nevâzil türü eserler ağırlıkta olmak üzere *Kâdîhân*, *Fusûlü'l-imâdî*, *Mülteka'l-ebhur*, *Câmiu'l-fusûleyn*, *Hulâsâ*, *Dürer*, *Bezzâziyye*, *Vecîz*, *Tetimetü'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-i Ebi's-Suûd*, *Kunye*, *Hizânetü'l-fetâvâ*, *Hidâye*, *Câmiu'l-fetâvâ*, *Hulâsatü'l-fetâvâ*, *Müştemilü'l-ahkâm*, *Sadru's-şerîa*, *Zahîra*, *Muhîtü's-Serahsî*, *Vâkıâtü'l-muhît*, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, *ez-Zahîratü'l-Burhâniyye*, *Zübdetü'l-fetâvâ*, *Zahîratü'l-fetâvâ*'dan istifade etmiştir.

Hisâlî'ye kendisi ile aynı dönemde yaşayan Hasan b. Nasûh Bosnavî tarafından da atıfta bulunulmasının yanında Âkîfzâde el-Amâsî de *Mecelletü'l-mehakim*'de Hisâlî'nin eserini nakillerine yer vermeden ihtisar ederek aktarmıştır. Hisâlî'nin Gânim el-Bağdâdî'den naklettiği meselelerden bazılarını onun eserine müracaat ederek tam halini aktarmış ve zaman zaman kendi görüşlerine de yer vermiştir.⁴²⁰

Yazma eser kütüphanelerinde risâlenin birçok nüshasının yer almasının yanı sıra 1288'de Halil Niyâzî'nin *Hediyetü'l-Kudât*'ıyla birlikte ve 1344'te Gânim el-Bağdâdî ve Mahmud Hamza'nın eserleriyle birlikte basıldığı göz önünde bulundurulduğunda eserin ilim çevreleri tarafından hüsn-i kabul ile karşılandığı anlaşılmaktadır.⁴²¹ 2022'de Kudüs Üniversitesinde Ahmed Muhammed Ebû Savi tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilen eser, aynı yıl Zeyd Gânim İbrâhîm tarafından da üç nüshadan hareketle tahkik edilerek makale olarak neşredilmiştir.⁴²²

3.2.2.1.5. Hasan b. Nasûh el-Bosnavî, *Mecmau tercîhi'l-beyyinât*

Hasan b. Nasûh b. Fîruz ed-Dümnevî el-Bosnavî'nin *Mecmau tercîhi'l-beyyinât*'ı da derleme yöntemi ile telif edilen ve fıkıh bablarına göre tasnif edilen eserlerden biridir. Müellif ve

⁴¹⁹ Abdurrahmân Çelebi Hisâlî, *el-Beyyine lehar-rüchân 'inde teâruzi'l-burhân* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 697/4), 79b-87a.

⁴²⁰ Hasan b. Nasûh ed-Dümnevî el-Bosnavî, *Mecme'u tercîhi'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 357), 8a,10a; Âkîfzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), 232a-239b.

⁴²¹ Abdurrahmân Çelebi Hisâlî, *Tercihu beyyinât* (İstanbul: 57 Numaralı Matbaa, 1288), 126-150; Kallek, "Hisâlî Abdurrahman Çelebi", 18/126.

⁴²² Zeyd Gânim İbrâhîm, "Tercihu beyyinât (er-Ruchân inde teâruzi'l-burhân) Abdurrahman b. Eyyüb b. Süleymân es-Saruhânî (h. 1087) dirâse ve tahkîk", *Mecelletü Külliyyeti'l-İmâmi'l-A'zâm el-Câmia* 2/41 (2022), 18.

risâlenin ismi eserin girişinde zikredilmiştir.⁴²³ Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte eserlerinde doğum olarak ed-Dümnevî nispet olarak el-Bosnavî künyelerini kullandığı görülür.⁴²⁴ Vefât tarihine tam olarak ulaşamadığımız Bosnavî'nin kütüphane kayıtlarında müellif hattıyla kayıtlı h. 1087 tarihli Kıvâmüddîn el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) *Uyûni'l-mezâhib* eseri üzerine yazdığı *Câmi'u'l-mezâhib limâ fih min ihtilâfi'l-mezâhib* isimli bir şerhi bulunmaktadır.⁴²⁵

Fürû fıkıh bablarına göre tasnif edilen alelerin bir kısmında görüldüğü esas alarak nikâh bahsiyle başlayıp mezun bahsiyle sona ermektedir.⁴²⁶ Eserin bazı nüshalarında h. 1092'de tamamlandığı kaydedilmiştir. Eserini kadılar için muteber fıkıh kitaplarından derlediğini dile getiren Bosnavî, her bab altındaki meseleleri önce zâbıt sonra “مثلاً” ifadesini kullanarak örneğini zikrederek incelemiştir. Örneklerden sonra istifade ettiği fıkıh kitabı ve babına işaret etmiştir. Bosnavî'nin istifade ettiği kaynaklar; *Hidâye*, *Melceü'l-kudât*, *Kâdîhân*, *Înâye*, *Hulâsa*, *Hizâne*, *Vecîz*, *Mebsût*, *Câmiu'l-fetâvâ*, *Şerhu'l-Mecma'*, *Şerhu'l-Kenz*, *el-Hâvî*, *Câmiu's-sağîr*, *Hakâik*, *Muhtasaru'l-fikh*, *Dürer*, *Kunye*, *Câmiu'l-fusûleyn*, *Müştemilü'l-ahkâm*, *Muhît*, *Nâtîfî*, *Müntekâ*, *Hisâlî*, *el-Muhîtü's-Serahsî*, *Ahkâmu's-sığâr*, *Mülteka'l-ebhur*, *Bezzâziyye*, *Kudûrî*, *Düreru'l-bihâr*, *Tetimetü'l-fetâvâ*, *Îmâdî*, *Ebussuûd*, *et-Tevfîk*, *Eşbâh*, *Şerhu Rûhu's-şurûh*, *Fetâva'l-Feyziyye*, *Tatarhâniyye* diye sıralanabilir.⁴²⁷

Risâle Hayâtîzâde Mehmed Esad tarafından *Keşfü'l-berâhîn* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴²⁸ Hayâtîzâde, tercümesinin girişinde Bosnavî'nin risâlesinde bulunmayan “Der beyân-ı usûl-i ictihâd ve esahh-ı akvâl ile amel” ve “Der beyân-ı şurût-ı nikâh ve evliyâ

⁴²³ Risâlenin başı:

الحمد لله على نواله والصلاة على محمد وآله، أما بعد فإن العبد الفقير إلى ربه الغني حسن بن نصوص البسنوي يقول هذا كتاب في ترجيح البينات عند تعارض البراهين والبيانات جمعته من الكتب المعتبرات لبعض إخواني من القضاة مرتباً بالكتاب مسمياً بمجمع ترجيح البينات مستعيناً بالله وهو الهادي إلى الأعمال بالبيانات..

Sonu:

وإن أقام العبد والصبي البينة أنهما فعلاً قبل الإذن وأقام المقر له البينة أنها فعلاً بعد الإذن فبينة المقر له أولى كما في الترجيح للغانم ناقلاً عن الوجيز.

⁴²⁴ Hazim Sabanovic, *Knjizevnost muslimana bih na oruentalnimjezicima* (Sarajevo: Izdâvacko Preduzece, 1973), 210-211.

⁴²⁵ Hasan b. Nasûh ed-Dümnevî el-Bosnavî, *Câmi'u'l-mezâhib şerhi Uyûni'l-mezâhib* (Milli Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 768), 338a.

⁴²⁶ Risâlenin konu başlıkları için bk. Ek 4.

⁴²⁷ Bosnavî, *Mecme'u tercihi'l-beyyinât* (Pertevniyal, 357), 1b-29a.

⁴²⁸ Tercümenin nüshaları: 1) Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 1447, 85; 2) Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 156/4, 90-130; 3) Konya Bölge Yazmalar, Akşehir Kütüphanesi, 210. 4) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, NEKTY02326, 5) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, NEKTY06231,

ahvalleri” başlıklı iki bölüm ve sonuna da İbn Vehbân’dan nakiller yaptığı bazı meselelere yer verdiği “mesâil-i şettâ” başlıklı bir bölüm ilave etmiştir. Hayâtîzâde’nin tercümeyi h. 1223-1255 yılları arasında padişahlık yapan II. Mahmud Han’a ithaf etmiştir. Tercümenin en erken 1230 tarihli yazması tespit edilmiştir.⁴²⁹ Eser üzerine Selma Uzatma tarafından yüksek lisans tezi olarak tercüme ve tahlil çalışması yapılmakla birlikte eser henüz neşredilmemiştir.

3.2.2.1.6. İzmîrî Mehmed Efendi, *Tercîhu’l-beyyinât*

Mevlânâ Mehmed b. Veli b. Resûl el-Kırşehrî el-İzmîrî (ö. 1165/1751) hakkında kaynaklarda pek fazla malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte ilmi birikimine dair Kırşehir’de gerçekleştirdiği ilk öğreniminden sonra İstanbul’da Mirzâ Fâzıl’dan ve cüz’iyyata dair ilimleri ise başka ulemadan eğitim aldığı bilinmektedir. Aldığı icazet sonrasında davet üzerine İzmir’e giderek orada tedris faaliyetinde bulunmuştur. Daha sonra yine orada kendisine tevdi edilen müftülük vazifesiyle birlikte h. 1165 senesinde vefat edene kadar tedris, telif ve ifta faaliyetlerine devam etmiştir.⁴³⁰

Eserlerini müstakil teliften ziyade daha çok şerh ve haşiye olarak kaleme alan İzmîrî’nin fıkıh, kelim, tefsir, mantık, münazara, siyer gibi birçok alana dair eseri bulunmaktadır.⁴³¹ Fıkıh alanında özellikle Molla Hüsrev’in *Mir’âtü’l-usûl*’ü üzerine kaleme aldığı haşiyeye binaen Mir’ât Muhaşşisi olarak şöhret kazanan İzmîrî’nin *Kemâlî’l-dirâye fî cem’i’r-rivâye ve’d-dirâye* isimli *Mülteka’l-ebhûr* şerhi de fikhî yönünü ortaya koyması hasebiyle önem arz etmektedir. Müellifin gerek zikri geçen haşiyesi gerekse diğer eserleri incelendiğinde ilimdeki vukufiyeti aşikâr hale gelmektedir.

Müellifin *Tercîhu’l-beyyinât* ismiyle kayıtlı burada yer verilecek olan eserin konuyla ilgili diğer risâlelere nispetle oldukça hacimli olduğu görülür. Eserdeki meseleler, fıkıh bab başlıklandırılmalarından da istifade edilen bir tertip içerisinde sunulmuştur.⁴³² Eserin ismi bazı nüshalarda *Tercîhu’l-beyyinât ve’l-kavlü li-men* şeklinde kaydedilmiştir.

⁴²⁹ Hayâtîzâde, *Keşfü’l-berâhîn* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, NEKTY06231), 2a-4a, 82a, 85b.

⁴³⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/137; Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 2/328; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, 12/95; Ferhat Koca, “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/529.

⁴³¹ Eserlerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/137-138; Karabulut - Karabulut, *Mu’cemü târihi’t-türâsi’l-İslâmî fî mektebâtî’l-âlem el-mahtûtât ve’l-matbû’ât*, 5/3275-3276.

⁴³² Risâlenin konu başlıkları için bk. EK 4.

Eserin en erken nüshası, Bursa İnebey Kütüphanesi'nde Hüseyin b. Âşur el-Kelezî tarafından 1133 senesinde istinsah edilmiştir.⁴³³ Ancak nüsha incelendiğinde eserin telifinin iki farklı versiyona sahip olduğu tespit edilmiştir. Müellif, eserin ilk yazımına ait olduğunu düşündüğümüz bu nüshanın mukaddimesinde eserini iki kitap olarak tertip ettiğini ifade eder. Birinci kitap 'Tercîhu'l-beyyineteyn', ikinci kitap ise 'el-Kavlü li men' başlığını taşımaktadır.⁴³⁴ Eser ikinci kitabın ikrah faslının sonuna kadar tamamlanmış olup eserin son sayfasının hâmişinde "menkulün anı asıldan mukabele edildiği"ne dair bir kayıt yer almaktadır.⁴³⁵ *İcmâlü tercîhi'l-beyyinât* ismiyle Dâru'l-kütübi'l-mısriyye'de yer alan yazma, eserin bu birinci versiyonun bir nüshasıdır.⁴³⁶

Eserin ikinci defa gerçekleşen telifinde, birinci versiyonunun üzerine birtakım yeni bölümler ilave edildiği görülmüştür.⁴³⁷ Bu telifte eser, üç kitap ve bir hâtime olarak tertip edilmiştir. Birinci kitapta iki beyyineden birinin tercih edildiği meselelere, ikinci kitapta her iki beyyine ile amel edilen meselelere, üçüncü kitapta ise beyyinelerin bulunmadığı durumda taraflardan birinin sözünün tercih edildiği meselelere yer verilmiştir.⁴³⁸ Son olarak hatime kısmında ise yargılama usulüne dair 51 kâideye yer verir. Bu kâidelerden nefy üzere şahitliğin kabul edildiği meseleler, esasen doğrudan tercîhu'l-beyyinât ile ilgili meselelere dair iken, tenâkuz, dâvanın şartları babından zikredilen kâideler ise dolaylı olarak eserin konusuna uygunluk arz eder. Öte yandan kâideler arasında sâkite söz nispet edilmeyeceği, bir şeye vaktinden önce acele edenin ondan mahrum kalacağına dair eserin ana konusunu ilgilendirmeyen birtakım kâideler de yer almaktadır.⁴³⁹

Müellif hakkında bilgi veren tabakat kitaplarında burada yer verilecek olan eserinden bahsedilmemektedir. Ancak eserin her iki telifinin mukaddimesinde de müellif kendisini "Muhammed b. Veli el-Kırşehrî Nezîlü İzmir" şeklinde kaydeder. Ayrıca eserin ikinci defa

⁴³³ Mevlânâ Mehmed b. Resûl İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4249), 150a.

⁴³⁴ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Genel, 4249), 1b.

⁴³⁵ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Genel, 4249), 150a.

⁴³⁶ Mevlânâ Mehmed b. Resûl el-İzmîrî, *İcmâlü tercîhi'l-beyyinât* (Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Hanefî Fıkhı, 20702), 1b.

⁴³⁷ Eserin ikinci versiyonuna ait tespit edilen bazı nüshalar: 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1026, 12b-152a; 2) Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Nuri Efendi, 35, 172; 3) Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 3443, 165; 4) Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B15228, 157; 5) Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 4393, 148, 6) Dâru İs'âf en-Neşşâşîbî Kütüphanesi, Ms70.

⁴³⁸ Mevlânâ Mehmed b. Resûl İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1026), 14b.

⁴³⁹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Hacı Mahmud Efendi, 1026), 138a-152a.

gerçekleşen telifin mukaddimesinde konuya dair fetvaları bir araya getirme isteğinden *Mültekâ*'ya yaptığı şerhte bahsettiğini, fetva makamına getirildiğinde ise bunların tedvin ve tertibin edilmesine dair ihtiyaç vuku bulduğunu, *Mirâtü'l-usûl*'e haşiye yazarken bu konuda söz verdiğini belirtir.⁴⁴⁰ Eserin yine ikinci telifine ait nüshaların son sayfasının hâmişinde kelamda Mâturîdî usulü için kapsamlı bir metin hazırladığı, daha sonra bu metni şerhederek Eş'arîler ile Mâturîdîler arasındaki 65 ihtilaflı mevzuya işaret ettiği ve kendisinden önce kimsenin böyle bir telif yapmadığına dair ifadelerini içeren bir minhuvat kaydının yer alması da müellifin zikri geçen telifi malum olduğundan yine eserin ona aidiyetini kuvvetlendiren hususlardan sayılır.⁴⁴¹

Eserin her iki telif versiyonunda da beyyinelerden birinin tercih edildiği meselelere hasredilen birinci kitabın sonunda ayrı bir bölüm açan müellif, şeyhülislam fetvalarının vaki olduğu fetvalara yer verir. Ne var ki iki versiyonda zikredilen kâideler aynı değildir. Birinci versiyonda bu bölüm, “şeyhülislam fetvalarının yanı sıra daha önce geçen nakillerin icmâli hakkında tenbih”⁴⁴² ifadesi ile ikincisine ise bir tetimme başlığı açılarak sunulmuş ve beyyinelerin tercihinine dair Şeyhülislam fetvalarının vaki olduğu 23 mesele sıralanmıştır.⁴⁴³

Eserde yer alan meseleler çoğunlukla kaynaklarıyla birlikte zikredilmiştir. Genel olarak *Kâdîhân*, *Hulâsatü'l-fetâvâ*, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, *Hizânetü'l-müftî*, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, *Velvâliciyye*, *Fetâvâ-i Ankarâvî*, *Câmiu'l-Fusûleyn*, *Kunyetü'l-münye* gibi nevâzil ve fetvâ türü eserlerin yanı sıra müellif, beyyinelerin tercihinine dair müstakil literatürden Gânîm el-Bağdâdî'nin eserinden nakilde bulunmuştur.⁴⁴⁴

Müellif, “أقول” ifadesi ile kimi zaman kendi görüşünü ortaya koymuş, “توضيح المسألة” ibaresini kullanarak kapalı gördüğü meselelerin izahına yer vermiştir.⁴⁴⁵ Mezhep içi ihtilaflara da yer veren müellif, zaman zaman fûrû' ve nevâzil türü eserlerden meseleler hakkındaki hükmü zikretmesinin akabinde “وبه أفتى مشايخ الإسلام” ifadesiyle meşâyih tarafından verilen fetvalara da işaret etmiştir.

⁴⁴⁰ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Hacı Mahmud Efendi, 1026), 14b.

⁴⁴¹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Hacı Mahmud Efendi, 1026), 152a.

⁴⁴² İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Genel, 4249), 72b-82a.

⁴⁴³ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Hacı Mahmud Efendi, 1026), 84a-84b.

⁴⁴⁴ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Hacı Mahmud Efendi, 1026), 7a.

⁴⁴⁵ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Hacı Mahmud Efendi, 1026), 2b.

Teâruz eden beyyineler karşısında tercihte bulunurken esas alınması gereken asıldan söz eden İzmîrî, onun ya ispat etme bakımından daha kuvvetli olması ya da aslî durumun aksini ortaya koyması şeklinde iki durum söz konusu olacağını ifade eder. Beyyinelerin ispat için meşru kılınması ve aslî olan durumun esas olarak ispata ihtiyaç duymamasını buna gerekçe gösterir. Buna binaen ona göre ulema tarafından zikredilen sıhhat beyyinesinin fesâd beyyinesinden evlâ olması, akıl beyyinesinin cünun beyyinesinden evlâ olması gibi beyyinelerin tercihine dair evleviyyet içeren kâideler, mezkûr iki asla râcidir.⁴⁴⁶

3.2.2.1.7. Mahmûd el-Hamzâvî, *et-Tarîkatü'l-vâziha ile'l-beyyineti'r-râciha*

Tam adı Mahmûd b. Muhammed Nesîb b. Hüseyin b. Yahyâ Hamza el-Hüseyinî el-Hamzâvî olan müellif, 1236/1821 senesinde Şam'da doğmuştur. Dedelerinden Hamza el-Harrânî'ye nispetle Benû Hamza olarak bilinen meşhur bir aileye mensuptur. Seleflerinde de olduğu üzere İbnü'l-Hamzâ el-Hüseyinî veya el-Hamzâvî nisbeleri ile de anılmaktadır.⁴⁴⁷

İlk eğitimini babası Muhammed Nesîb Efendi yanında alan Mahmûd Hamzâvî, daha sonra Saîd el-Halebî'den fıkıh, usul, kelam ve nahiv, Abdurrahman el-Küzberî'den hadis, Hâmid el-Attâr'dan tefsir, Ömer el-Âmidî'den meâni ve beyan, Hasan eş-Şattî'den ferâiz, hesap ve arûz ilimlerini öğrenmiştir.⁴⁴⁸ Kadı nâipliği, vakıf müdürlüğü gibi yerine getirdiği çeşitli vazifelerden sonra 1284 senesinde Şam'da müftülük görevi kendisine tevdi edilmiştir. 1305/1887 senesinde Şam'da vefat edene kadar bu görevi îfâ etmeye devam eden Hamzâvî, 'Şam Müftüsü' namıyla şöhret kazanmıştır.⁴⁴⁹

Müellifin beyyinelerin tercihine dair kaleme aldığı *et-Tarîkatü'l-vâziha ile'l-beyyineti'r-râciha* isimli eserinde meseleler fıkıh bablarının da dikkate alındığı bir tasnif içinde sunulmuştur.⁴⁵⁰ Sultan II. Abdülhamid'den övgü ile bahseden müellif eserini ona ithaf etmiştir.⁴⁵¹ Eserin girişinde insanların beyyinelerin kaynağına müracaat ve zapt konusundaki tembelliğinden söz ederek fetva veya kaza görevinde bulunanları kitaplara müracaat etmekten

⁴⁴⁶ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Hacı Mahmud Efendi, 1026), 3b.

⁴⁴⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/185; Muhammed Abdüllatif Salih Ferfûr, *A'lâmu Dimaşk fi'l-karni'r-râbi'i aşer el-hicrî* (Dimaşk: Dâru'l-Mellâh, 1408), 333.

⁴⁴⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 12/200; Mustafa Baktır, "Mahmûd Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/365.

⁴⁴⁹ Abdürrezzâk b. Hasan el-Meydani ed-Dimaşki el-Baytâr, *Hilyetü'l-beşer fi tarihi'l-karni's-salis aşar*, thk. Muhammed Behçet el-Baytâr (Beyrut: Dâru Sâdir, 1413), 3/1468-1469; Baktır, "Mahmûd Hamza", 27/365.

⁴⁵⁰ Risâlenin konu başlıkları için bkz. EK 4.

⁴⁵¹ Hamzâvî, *et-Tarîkatü'l-vâziha*, 4.

müstağni kılacak bir cetvel hazırlayarak onlara ulaşımı kolaylaştırmak istediğini belirtir. Hamzâvî'ye göre her ne kadar kendisinden önce Gânim el-Bağdâdî'nin *Tercîhu 'l-beyyinât*'ı, Hasan el-Adevî'nin *Fusûl*'ü,⁴⁵² Esîrîzâde Abdülbâkî'nin *Mîzân*'ı ve Vankulu'nun risâlesi bu konuyu münferiden ele alsalar da onların elde edilmesine ve onlardan istifadeye herkes muktedir olamamaktadır. Nitekim onun eseri, bab başlıklandırması açısından diğer eserler ile benzerlik arz etmekle birlikte telif metodu sayesinde kendisinden istifade edilmesine daha fazla imkân tanınması hasebiyle imtiyaz kazanmaktadır. Kendisinin de ifade ettiği üzere müellif, teâruz eden iki beyyineyi terazinin iki kefesine koyar gibi sağ tarafta râcih, sol tarafta ise mercûh beyyinenin, hemen yan tarafında ise meselenin elde edildiği kaynak bilgisinin yer aldığı bir usul benimsemiştir. Ayrıca eğer bir meseledeki hüküm mezhep içi farklı görüşlerden birinin tercihinine dayalı ise sütun dışında bu duruma işaret edilmiştir. Eser, mukaddimededen sonra ilk olarak teâruz eden iki delilden birinin tercih edildiği meseleler, daha sonra ise her iki taraf için ortak hüküm verilen meselelerin ele alındığı iki fasıl halinde tertip edilmiştir.

Mukaddime kısmında beyyinelerin tercihinine dair meselelerin çoğunluğunun hâric ve zilyedin bilinmesine bağlı bulunduğunu dile getiren müellif, onların ayrımını izah eden meselelere yer verir. Risâlenin ana mevzusunu teşkil eden mezkûr fasıllar içerisindeki meseleler ise fıkıh bab başlıkları ile tasnif edilerek sunulmuştur. Ayrıca Hamzâvî, meseleleri ele alırken her iki taraf bey' gibi aynı sebebe binaen hak iddiasında bulunuyorsa meseleyi o bab başlığı altında, farklı sebeplere binaen hak iddiasında bulunuyorsa dâva başlığı altında incelediğini belirtir.⁴⁵³ Fasılların nihayetinde ise şahitliği kabul edilmeyen kişiler hakkında bir tetimme yer almaktadır. Daha sonra eser, delillerin tehâtürü (teâruz eden delillerin tercih yapılamayıp sâkıt olmaları), tevatür, dâva taraflarının tanımları ve fetva verme adabı gibi muhâkeme usulünü ilgilendiren mevzuların bulunduğu hâtime ile sona ermektedir.⁴⁵⁴ Müellif eserini sonlandırırken telif usulüne dair daha önce kimsenin böyle bir usul üzere bulunmadığını dile getirir. Ayrıca beyyinelerin teâruzu konusunda son telifte bulunan *Tenkîh* sahibi diye İbn Âbidîn'in *el-Ukûdü'd-dürriyye*'sine işarette bulunarak onun 170 mesele bir araya getirdiğini kendisinin ise yaklaşık 2000 kalıptan 4000 mesele bir araya getirdiğini ifade ederek eserinin önemine dikkat çekmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵² Bu eserin Hasan el-Adevî el-Hamzâvî'nin (ö. 1303/1886) *Tebîrâtü 'l-kuzât ve 'l-ihvân fî vaz'ı 'l-yed ve mâ yeşhedü lehû mine 'l-burhân* isimli eseri olduğu düşünülmektedir. Eser ile ilgili Kazâ ve muhkeme literatüründe beyyinelerin teâruz ve tercihi başlığına bakınız.

⁴⁵³ Hamzâvî, *et-Tarîkatü 'l-vâziha*, 2-3.

⁴⁵⁴ Hamzâvî, *et-Tarîkatü 'l-vâziha*, 224-248.

⁴⁵⁵ Hamzâvî, *et-Tarîkatü 'l-vâziha*, 248.

Müellif, eserin girişinde mezhebin muteber kitaplarından istifade ettiğini söyleyerek furû eserlerin yanı sıra usul eserlerinden *Menâr* şerhleri, *Fusûlü'l-bedâi'* ve *Telvîhi*, tercîhu'l-beyyinât literatüründen ise Gânim el-Bağdâdî ve Esîrîzâde'nin eserlerini zikretmektedir. Bu kitaplar müellifin yer verdiği sıralama ile el-Câmi'ü's-sağîr, el-Hidâye, İmam Serahsî'nin el-Vecîz'i, el-Hâniyye, ez-Zahîre, el-Bahr, Kerderî'nin el-Vecîzi, Düreru'l-hükkâm, Dürrü'l-muhtâr, Tahtâvî, Hindiyye, Mecelle, Ankarâvî, Fetâvâ-i Ali Efendi, tenkîh, Câmi'ü'l-icâreteyn, Nûru'l-ayn, Feyzu'l-Kerakî, el-Hâvi'l-kudsî, Câmi'ü'l-fusûleyn, Şerhu't-teshîl, Mîzânü'l-mütedâiyye, Bağdâdî'nin Tercîhu'l-beyyinât'ı, Fetâvâ Kâriu'l-Hidâye, Kuhistânî, Hayriyye, Neticetü'l-fetâvâ, el-Feyziyye, el-Behçe, Menar şârihleri Fusulü'l-bedâi', Telvîh'tir.⁴⁵⁶

Eserin telifi 1299 senesi Recep ayında nihayete ermiştir. Eser, müellifinin talebi üzerine Muhammed Ârif el-Münîr el-Hüseynî tarafından tashihi yapılarak 1300 yılında basılmıştır.⁴⁵⁷ Eserin bu baskısı haricinde müellifin diğer risâlelerinin de içerisinde bulunduğu tahkikli neşri gerçekleştirilmiştir.⁴⁵⁸

Basra istinaf mahkemesi reisliği yapan Muhammed Bahâüddîn b. Abdullah b. Ali b. Ahmed el-Hâdimî el-Mevlevî tarafından *el-Beyyinetü'r-râciha fî tarîkatî'l-vâdiha* ismiyle tercüme edilmiştir. Müellifin benimsediği usul üzere meseleleri râcih-mercûh şeklinde iki sütun altında serdeden mütercim, meselelerin kaynaklarını zikretmemiştir.⁴⁵⁹ Eserin sonunda yer alan tevâtür başlığında ise müellifin neye yer verdiğinden kısaca bahseden mütercim, bunların Mecelle ve şerhlerinde tafsilatıyla mevcut olduğunu ve vaktinin müsait olmaması hasebiyle eserin geri kalan kısmını tercüme etmediğini belirtir.⁴⁶⁰

Eserin tespit edilen diğer bir tercümesi ise Yenişehir-i Fenârî Hüseyin Şevket b. Mâlik Efendi (1286/1869-1952) tarafından yapılmıştır.⁴⁶¹ Süleymaniye Yazma Bağışlar koleksiyonunda tercümenin iki nüshası bulunmaktadır. Tercümede müellifin sütun şeklindeki sunumu tercih

⁴⁵⁶ Hamzâvî, *et-Tarîkatü'l-vâziha*, 3-4.

⁴⁵⁷ Hamzâvî, *et-Tarîkatü'l-vâziha*, 249-250.

⁴⁵⁸ Mahmud b Muhammed Nesîb Hamzâvî, *Mecmû'u resâilî'l-allâme Mahmud Efendi el-Hamzâvî.*, thk. Muhammed Vâil el-Hanbelî (İstanbul: Darü'l-Lübâb, 1442), 1/303-493.

⁴⁵⁹ Muhammed Bahâüddîn b. Abdullah, *el-Beyyinetü'r-râciha fî't-tarîkatî'l-vâziha* (İstanbul: Sırât-ı Müstakîm Matbaası, 1328), 9-138.

⁴⁶⁰ Muhammed Bahâüddîn b. Abdullah, *el-Beyyinetü'r-râciha fî't-tarîkatî'l-vâziha*, 150.

⁴⁶¹ Mütercimin hayatı hakkında bk. İsmail Avcı, "Hikmetle Hükûmet Etmek: Hüseyin Şevket'in Hz. Ali'den Yaptığı Manzum Ahidname Tercümesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 74 (2015), 152-154; Yaşar Aydemir - Fatih Yerdemir, "Hüseyin Şevket'in Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divanını Nazmen Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (2022), 284. Makalede hayatı hakkında arşiv belgesinden bahsediliyor bakılabilir

edilmeyip bu şekilde sunulan kısımdaki her bir mesele numaralandırılarak düz yazı şeklinde ayrıntılarıyla yazılmıştır. Asıl metinde esas alındığı üzere tercümede de meselelerin kaynaklarına işaret edilmiştir. Mütercim, sadece tercüme ile yetinmeyip zaman zaman meseleler altında kendi notlarına yer vermiştir. 7606 numaralı nüshada numaralandırma 1012'ye ulaşmaktadır. Bu nüsha, eserin sonunda yer alan hâtime kısmı da dâhil olmak üzere eserin tamamını ihtiva etmektedir.⁴⁶² 7605 numaralı nüshada eserin aslı ve tercümesine iki sayfada karşılıklı olarak yer verilmiştir. Eksik olan bu nüsha muhayyerlik bahsine gelmeden 515. meselede sona ermiştir.⁴⁶³ İki nüshadaki numaralandırmalar birbirine uymamakta ve her iki nüsha da müsvedde sayılabilecek derecede tashihler içermektedir.

3.2.2.1.8. Müellifi meçhul eserler

Tercîhu'l-beyyinâta dair fıkıh bab başlıkları esas alınarak derleme yöntemi ile yazılan telifât içerisinde değerlendirilmesi gereken iki tane müellifi meçhul eser tespit edilmiştir. Bu eserlerin ilkinin müellifi bilinmemesine rağmen oldukça fazla nüshasının bulunduğu görülmüştür.

3.2.2.1.8.1. Tercîhu'l-beyyinât 'ale'l-icmâl

Beyyinelerin tercihine dair telif edilmiş eserlerden müellifi meçhul olanlar arasında kütüphanelerde en fazla nüshası bulunan bu risâledir.⁴⁶⁴ Eserin ismi bazı nüshalarda sadece *Tercîhu'l-beyyinât* diye kayıtlı iken bazılarında *Tercîhu'l-beyyinât 'ale'l-icmâl* şeklinde zikredilmiştir.⁴⁶⁵ Sadece mezkûr isimlendirmelerin bulunduğu nüshaların yanı sıra eserin

⁴⁶² Hüseyin Şevket b. Mâlik Efendi Yenişehir-i Fenâri, *Tercîh-i Beyyinât Tercemesi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7606), 1a-147a.

⁴⁶³ Hüseyin Şevket b. Mâlik Efendi Yenişehir-i Fenâri, *Terceme-i Tercîhu'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7605), 2a-88b.

⁴⁶⁴ Risâlenin tespit edilen bazı nüshaları şunlardır: 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 924, 115b-118b; 2) Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 628, 35a-36b; 3) Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2770, 11b-15a, 4) Kayseri Reşid Efendi, 182, 17a-18a; 5) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 993, 33b-36a; 6) Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1420, 1b-2b; 7) Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 1049, 29b-31a; 8) Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 248, 145b-150b; 9) Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 211, 41b-43a10) DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 7262, 1b-3a, 11) Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2012, 266b-267b; 12) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar, 13) Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1911, 406b-407b; 14) Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 491, 133b-135b; 15) Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1049, 129a-131a.

⁴⁶⁵ Risâlenin nüshalarının bir kısmında besmele ve hamdele bulunmakta bir kısmı ise doğrudan şu şekilde başlamaktadır:

“بينة الزوج على سكوت المرأة عند بلوغها أولى من بينة المرأة على رد النكاح عند بلوغها....”

Sonu:

وبينا سبب الملك بدون ذكر التاريخ وأقاما البينة تقبل بينة مدعي الكل والله أعلم بالصواب.

müellifi meşhur olmasa da makbul ve muteber olduğuna dair kayıt ile başlıklandırmaların yapıldığı nüshalar da mevcuttur.⁴⁶⁶

Risâlenin nüshalarında genellikle tarih bulunmamakla birlikte elde edilen nüshalardan en eski tarihli olanı, Nuruosmaniye Kütüphanesi 1191’de yer alan 1106 tarihli nüshadır. Risâlede geniş örneklendirmelere ve kaynaklara değinilmeksizin doğrudan kısa zâbıt ve hüküm şeklinde doksan dört mesele tetkik edilmiştir. Ayrıca risâlenin her ne kadar hacmi küçük olsa da furû fıkıh kitaplarında olduğu üzere başlıklandırma yapıldığı ve nikâh, talâk, nafaka, irza‘, vakf, büyü‘, icârât, hibe, vedîa ve âriye, gasb, cinâyât, ikrar, sulh, rehn, müzâraa, mudârabe, daâva, şirket ve kismet şeklinde bölümün yer aldığı görülmüştür.⁴⁶⁷

3.2.2.1.8.2. *Tercîhu’l-beyyinât* (Atıf Efendi, 1163)

Risâlenin tespit edilen tek nüshası Atıf Efendi Kütüphanesindedir.⁴⁶⁸ Müellifi, telif tarihi veya istinsah tarihine dair bilgi bulunmayan risâlede meseleler, kaynakları zikredilmeden ve talil edilmeden serdedilmiştir. Genellikle ayrıntıya girilmeden muhtasar olarak zikredilen meselelerde zaman zaman mezhep içi ihtilaflara yer verildiği görülmüştür. Fıkıh bablarına göre tasnif edilen risâle, nikâh, mihr, hul‘, ‘itâk, vakf, bey‘, da‘va, şuf‘a, icârât, hibe, âriye ve vedîa, rehn, gasb, sulh ve ikrâr, mudârabe, muzâraa ve şirket ile müteferrikât kısımlarını muhtevidir.⁴⁶⁹

3.2.2.2. Bab tasnifsiz eserler

Konu ile ilgili telif edilen eserlerden bir kısmında, belirli bir mesele veya iddia belirlemeksizin ve konu bakımından meseleleri tasnif de etmeksizin sadece ilgili meselelerin derlenmesi ile yetinildiği görülmüştür. Bu tür derleme yapan eserlerden bir kısmı kaynak sınırlaması yapmazken bir kısmı ise müellifi tarafından belirlenen bir veya birkaç kitaptaki ilgili kâidelerin derlenmesi amacıyla telif edilmiştir. Bu başlık altında ele alınan derlemeler genellikle bir mukaddimesi veya hâtimesi bulunmayan doğrudan meselelerin veya onların kâideleştirilmiş

⁴⁶⁶ “ترجیح البینات الذی لا شهرة لمن جامعها وهي معتبرة مقبولة عند من يعرفها”، Bk. *Tercîhu’l-beyyinât ‘ale’l-icmâl* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 628), 35a.

⁴⁶⁷ *Tercîhu’l-beyyinât ‘ale’l-icmâl* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1911), 406b-407b.

⁴⁶⁸ Risâlenin başı:

هذا کتاب ترجیح البینات کتاب النکاح بینة البکر البالغ علی رد النکاح عنده تزویج ولیها أولى من بینة الزوج علی السکوت

Sonu:

لکن التاریخ حالة الانفراد ولا یعتبر عند أبی حنیفة فکان دعوی صاحب البد ومطلق الملك لدعوی الخارج فیقضى ببینة الخارج، تمت.

⁴⁶⁹ *Tercîhu’l-beyyinât* (Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1163), 8b-11b.

hallerinin bir araya getirilmesinden ibarettirler. Dolayısıyla özellikle müellifi meçhul eserlerin nüsha birliklerinin tespitinde ve sınırlandırılmasında büyük bir zorluk bulunmaktadır. Aynı sebebe binaen kütüphanelerdeki yazmalara ulaşımın artması durumunda bu tür eserlerin sayısında da artış olacağı âşikârdır.

3.2.2.2.1. Kemâlpaşazâde, *Tercîhu'l-beyyinât*

Tam adı Şemseddin Ahmed b. Süleyman olan Kemalpaşazâde, 873/1469 senesinde dünyaya gelmiştir. Büyükbabası Kemal Paşa'ya nispetle Kemalpaşazâde veya İbn Kemal olarak tanınmıştır. Hocaları arasında meşhur Osmanlı ulemasından Molla Lutfi (ö. 900/1495) ve Kesteli (ö. 901/1496), öğrencileri arasında ise Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574), Celalzâde Salih Çelebi zikredilmektedir.⁴⁷⁰

Edirne Ali Bey Medresesi'nde başladığı tedris görevine Üsküp İshak Paşa Medresesi, Edirne Halebiye Medresesi, Üç Şerefeli Medrese, İstanbul Sahn-ı Semân Medresesi ve Edirne Sultan Bayezid Medresesi'nde devam etti. 921/1515 senesinde Edirne kadılığına getirilen Kemalpaşazâde, 922/1516'da Anadolu kazaskerliği görevine tayin edildi. 926/1520'de Edirne Dâru'l-hadîsi, 928/1522'de Edirne Sultan Bayezid Medresesi, 930/1524'te İstanbul Fatih Medresesi'nde müderrislik görevine devam etmiştir. Şaban 932/Mayıs 1526'da Zenbilli Ali Efendi yerine şeyhülislamlığa getirilen Kemalpaşazâde, bu görevine devam ederken 2 Şevval 940/16 Nisan 1534 senesinde vefat etmiştir.⁴⁷¹ Velûd bir alim olan Kemalpaşazâde, gerek fıkıh gerekse diğer ilimlerde birçok eser telif etmiştir.⁴⁷²

Tespiti yapılan tek nüshası Nuri Arsalez koleksiyonunda yer alan risâle, “Kemâlpaşazâde'nin cem ettiği beyyinâtı” başlığını taşımaktadır.⁴⁷³ Bu başlık altında Arapça olarak zâbıtlar

⁴⁷⁰ Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/238.

⁴⁷¹ *İlmiyye Salnamesi*, 346-347; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl*, 16-18.

⁴⁷² Eserleri hakkında daha geniş bilgi için bk. İlyas Çelebi, “Kemalpaşazâde (Eserleri)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/245-247.

⁴⁷³ Risâlenin başı:

كمال باشازاده مرحومك جمع ايتديكي بيناتدر. البينة بينة الشفيق وعند أبي يوسف بينة المشتري، ملتقى. البينة بينة المشتري إذا قال لم أجد الباقي على تلك في خيار العيب، عمادية. البينة بينة مدعى الفساد إذا ادعى أحد المدعين الفساد والآخر الصحة، خلاصة. البينة بينة المسلم إليه إذا اختلف رب السلم مع المسلم إليه فقال رب السلم تصرفا قبل نقد رأس المال وقال المسلم إليه لا بل بعد النقد خلاصة

Sonu:

بينة القرض أولى من بينة الأمانة والهيئة عمدة الفتاوى أما بينته هل ترجح أم لا ما ظفرت على ذلك لكن أظن أن يرجع بينة الهبة قياسا على العارية لا يصدق مدعى الرسالة إلى المرسل إليه بأنه وقع إلا ببينة؟ على الرسالة. اعلم أن الأصل إذا تعارضا البيئتان أنه البينة المظهرة للزيادة أولى من البدائع.

hâlinde beyyinelerin tercihini içeren meselelere yer verilen risâlenin yapılan kütüphane taramalarında başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.⁴⁷⁴ Ancak Rahmetullah Efendi'nin cemettiğine dair aktarılan risâlelerin birçoğunun son kısmı Kemalpaşazâde'nin risâlesi ile büyük oranda benzerlik taşımaktadır.

Meselelerin kaynaklarıyla birlikte zikredildiği risâlede *el-Mültekâ, İmâdiyye, Hulâsâ, ed-Dürer, Kâdîhân, Fusûlü İmâdî, Fetâva-i Kemalpaşazâde, Ebussuûd, Şerhu'l-Balabân fî telhîsi'l-Câmi'î'l-kebîr li'l-Hilâfî, Câmi'u'l-fusûleyn* ve *Umdetü'l-fetâvâ*'dan istifade edilmiştir. “Vakf-ı evlâd beyyinesi vakf-ı âmm beyyinesinden evlâdır” diye maddeleştirilen ve *Fetavâ-i Kemalpaşa* kaynağına atfedilen mesele, onun fetvasında “Zeyd ile Amr bir vakıfta niza edip Zeyd “vakf-ı evlâddır” diye beyyine ikamet eylese, Amr “vakf-ı âmmdır” diye beyyine ikamet eylese şer'an hangi beyyine evlâdır? Cevap: Zeyd'in evlâdır” diye zikredilmiştir.⁴⁷⁵ Müellif, eserin sonunda emânet beyyinesinin hibe beyyinesine tercih edilip edilmeyeceğinin hükmüne muzaffer olamadığını ancak âriyeye kıyas ile hibe beyyinesinin tercih edileceğine dair kanaatini paylaşır.

3.2.2.2.2. Yaverizâde, *Tercîhu'l-beyyinât*

Süleymaniye Kütüphanesi Nuri Arlasez Koleksiyonu'nda “Merhum Yaverizâde'nin cem ettiği beyyinattır”⁴⁷⁶ başlığı ile beyyinelerin tercihine dair otuz iki zâbta yer verilmiştir.⁴⁷⁷ Kütüphane kayıtlarında yer almayan risâlenin başka bir nüshası tespit edilememiştir.

Tabakât kitaplarında Yâverizâde lakabıyla sadece Isparta doğumlu Kabîlî Mehmed Efendi (ö. 1044/1635) zikredilmiştir. Abdülğanî Efendi'nin oğlu olduğu kaydedilen Yâverizâde'nin eğitimi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte Sunullah Efendi (ö. 1021/1612) tarafından kendisine mülâzemet verildiği kaydedilmiştir. 1025/1616'da Canbaziyye medresesine müderris olarak tayininden sonra 1027/1618'te Ahmed Paşa Medresesi,

⁴⁷⁴ Kemâlpaşazâde, *Tercîhu'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, 57), 82a.

⁴⁷⁵ Kemâlpaşazâde, *Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 270), 97b.

⁴⁷⁶ Risâlenin başı:

بينة الوفاء أولى من بينة البات. بينة الكره أولى من بينة الطوع. بينة الهبة أولى من بينة العارية. بينة الصحة أولى من بينة الموت. بينة اليسار أولى من بينة العسار.

Sonu:

بينة أن البيناء قديم أولى من بينة الحدوث. بينة المتصرف عاقل أولى من كونه مجنوناً. بينة ولاء الموالاة أولى من ولاء العتق. بينة الإبراء أولى من بينة أن له عليه كذا في بينة الهبة والصدقة سواء. بينة الإرث والملك المطلق سواء. تم

⁴⁷⁷ Kabîlî Mehmed b. Abdüganî Yâverizâde, *Tercîhu'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, 57), 82a.

1028/1619'da Dâvud Paşa Medresesi, 1029/1620'de Şeyhülislâm Zekerîyya Efendi Medresesi, 1031/1622'de Gevher Han Sultan Medresesi, 1032/1623'te önce Sahn-ı Semân Medreseleri'nde daha sonra ise Bursa Muradiye Medresesi'nde tedris görevini sürdürdü. 1034/1624'te tekrar İstanbul'a gelerek İsmihan Sultan Medresesi'nde görev alan Yâverizâde, 1034/1625'te Hâkâniyye-i Vefâ'da 1036/1626-27'de Süleymaniye Medreseleri'nde müderrislik faaliyetlerine devam etti. 1038/1629-1040/1631 tarihleri arasında kendisine tevcih olunan Galata kadılığına icra ettikten sonra 1042/1633'te Nazilli kadılığına getirilen, 1044/1634'te ise Selanik kadılığı görevini üstlenen Yaverizâde, bu görevine devam etmekteyken 1044/1635'te vefat etmiştir.⁴⁷⁸

Kaynaklarda Kâbilî mahlasını kullanarak şiir yazdığı aktarılan müellifin eserlerinden söz edilmemektedir. Kütüphane kayıtlarında ise kendisine ait bir fıkıh mecmuası ile Sunullah Efendi'nin fetvalarını derlediği bir mecmua yer almaktadır. Mecmuanın sonunda tercihu'l-beyyinata yer veren Yâverizâde, ziyadeyi ispat edenin beyyinesi, hâricin beyyinesi, sıhhat beyyinesi, hilâf-ı zâhir beyyinesi, ilzâm eden beyyine, en yakın vakte izafe eden beyyinenin evlâ olması gibi kapsamlı bazı başlıklar hazırladığı ve bunlardan bazılarının altına birkaç mesele ilave ettiği görülmüştür.⁴⁷⁹

3.2.2.2.3. Rahmetullah Efendi: *Tercîhu'l-beyyinât*

Rahmetullah Efendi'nin *Tercîhu'l-beyyinât*'nın girişinde ise Ahîzâde Hüseyin Efendi (ö. 1043/1634) döneminde fetva eminliği yaparken furû fıkıh kitaplarından topladığı kaydedilmekte olup konuya dair ayrıntılı mesele veya izaha yer vermeksizin sadece tercih kurallarını ihtiva ettiği görülmüştür.⁴⁸⁰ Bu tarzda telif edilen eserler arasında kütüphanelerde en fazla bu eserin yazması bulunmaktadır. Birkaç varaktan oluşmaktadır.⁴⁸¹ Ahîzâde Hüseyin

⁴⁷⁸ İbrahim Hasib Efendi Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şaka'ik: Uşşakizade'nin Şaka'ik zeyli* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 214; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/236-237; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/854.

⁴⁷⁹ Kâbilî Mehmed b. Abdüganî Yâverizâde, *Mecmû'atü'l-mesâilî'l-fıkhiyye* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3968), 307b-309b.

⁴⁸⁰ Risâlenin başı:

بينة الصحة أولى من بينة المرض. بينة الموت أولى من بينة الحياة. بينة الموت من الجرح أولى من بينة الموت بعد البرء. بينة التملك أولى من بينة العارية. بينة البيع أولى من بينة الرهن. بينة بيع الوفاء أولى من بينة بيع البات. بينة المواضعة أولى من بينة بيع البات

Risâle, nüshalarda muhtelif şekilde sonlanmıştır.

⁴⁸¹ Rahmetullah Efendi, *Tercîhu'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi), 186-187.

Efendi'nin 1041/1632-1043/1634 seneleri arasında şeyhülislamlık görevini icra ettiği bilgisine binaen eserin bu senelerde derlendiği söylenilebilir.⁴⁸²

Aslen Yenişehirli olan Rahmetullah b. Osman, Hocaîzâde Abdülazîz Efendi'ye (ö. 1027/1618) mülâzemet aldıktan sonra 1031/1622'de Ümmüveled Medresesi'ne, 1036/1627'da Haydar Paşa Medresesi'ne, 1037/1627'de Ahîzâde Hüseyin Efendi tarafından kurulan medreseye ilk müderris olarak 1039/1630'da Mihrimah Sultan Medresesi, 1041/1631-32'de Sahn-ı Semân medreseleri, 1042/1633'de Haseki Sultan Medresesi, 1043/1634 II. Bayezid Medresesi, 1044/1634 Edirne Selimiye Medresesi 1050/1640'de Üsküdar Valide Sultan Medresesi, 1052/1642'de Süleymaniye Medreselelerinden birinde müderris olarak görev yapmıştır. 1054/1644-1055/1645 arasında Halep kadılığı yapan Rahmetullah Efendi, 1058/1648'de altı ay kadar yaptığı Dımaşk kadılığı haricinde 1057/1647-1059/1649 tarihleri arasında Mısır kadılığını icra etmiştir. 1060/1650-1063/1653 yılları aralığında Menemen kadılığını sürdürmüş, 1063/1653'te kendisine sırayla İstanbul/Kostantiniye ve Üsküdar kadılığı tevcih edilmiştir.⁴⁸³

Bab başlığı veya konu sınırlaması bulunmaksızın beyyinelerin tercihi ile ilgili kuralların sıralandığı risâlelerden en çok nüshası bulunan Rahmetullah Efendi'nin *Tercîhu'l-beyyinât*'ıdır.⁴⁸⁴ Ahîzade Hüseyin Efendi döneminde fetva emini olduğu kaydedilen Rahmetullah Efendi'nin derlediği tercih kâideleri de sıhhat beyyinesinin tercihinine dair kâide ile başlamakta olup sonu muhtelif şekilde sonlanan nüshalar tespit edilmiştir.

Nuri Arlasez numara 57'de yer alan ve Nimetullah Efendi'ye ait olarak kaydedilen ve Diyanet yazmalar nr. 4374'te Ahmedullah Efendi Emin el-Konevî'ye nispet edilerek kaydedilmiş olan eserler, aslında Rahmetullah Efendi'nin söz konusu risâlesinin nüshalarından ibarettir.

⁴⁸² Mehmet İpşirli, "Ahîzâde Hüseyin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/548-549.

⁴⁸³ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şaka'ik*, 412-413; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/688-699.

⁴⁸⁴ Risâlenin tespit edilen nüshaları: 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 993, 36a-37a. 2) Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp paşa, 628, 36b-37b; 3) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 585, 94a-94b. 4) Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 182/2, 18a-19a; 5) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 985/5, 186a-186b (başlı farklı başlıyor.) 6) DİB 5b-6b 005355-II hamisinde 7) Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi / 06 Hk 2743 201b Ib 8) Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi / 06 Hk 1049 32a-33a; 9) Bölge Yazma Eserler/ BY00006999/1 130b-131a 10) Ulucami / 3535/21 105a-105b sıhhat ile başlıyor 11) Fatih / 02273 92b-93b 12) Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 635/3

3.2.2.2.4. Müftü Hüseyin Efendi, *Tercihu'l-beyyinât*

Risâle, “zamanımızda faziletli Müftü Hüseyin Efendi’nin cem ettiği beyyinattır” ifadeleri ile sunulmuştur.⁴⁸⁵ Müellifinin nisbesi tam olarak zikredilmediğinden kim olduğu tespit edilememiştir. İki nüshası tespit edilen risâlede⁴⁸⁶ meselelerin nadiren kaynağı zikredilmiştir.⁴⁸⁷

3.2.2.2.5. İmam Bosnavî, *Kitâbu Tercîhî'l-beyyinât*

Müellifi İmam Bosnavî diye kaydedilen eserin iki nüshası tespit edilmiştir.⁴⁸⁸ Risâlenin her iki nüshasında da eser ve müellif ismi aynı şekilde kaydedilmiştir.⁴⁸⁹ Risâlede meselelerin kaynakları genellikle zikredilmiş, meselelere kimi zaman kısa zâbıtlar halinde kimi zaman ise ayrıntılarıyla yer verilmiştir.⁴⁹⁰

3.2.2.2.6. Şeyhülislâm Yahya Efendi, *Tercihu'l-beyyinât*

Şeyhülislâm Yahya Efendi’nin hattından muhtasar bir derleme olan risâlenin muhtelif kütüphanelerde genellikle fıkıh ile ilgili bir eserin başında veya sonuna kaydedilmiş olarak bulunur.⁴⁹¹ Eserin nüshaları incelendiğinde bazı ilave ve eksiklikler bulunduğu

⁴⁸⁵ Risâlenin başı:

لو أقام أحدهما على البيع والآخر على الهبة أو القبض أو الرهن أو الإجارة كان البيع أولى، ولو أرخا وتاريخ الهبة أو الهن أسبق يقضى له بالأسبق ذكره الإمام حصري. رجل في يده عبد ..

Sonu:

بينة الاشتراك أولى من بينة الاستقلال. بنية البيع مع كل عيب أولى من بينة البيع صحيحا سالما. بينة الإجارة أولى من بينة الرشوة. هذا مما جمعه الفاضل في زماننا حسين أفندي المفتي رحمه الله.

⁴⁸⁶ Risâlenin tespit edilen nüshaları: 1) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 10334, 1b-2a. 2) Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Amasya Beyazıt, 1653, 137a.

⁴⁸⁷ Müftü Hüseyin Efendi, *Tercihu'l-beyyinât* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 10334), 1b-2a.

⁴⁸⁸ Risâlenin başı:

بينة البيع باتا أولى من بينة الرهن. بينة القرض أولى من بينة المضاربة. بينة الأمانة أولى من بينة الشراء.

Sonu:

بينة بيع الوفاء أولى من بينة البات. بينة كون المتصرف عاقلا أولى من بينته مجنونا أو مخلوط العقل. بينة الإفاقة أولى من بينة الجنون.

⁴⁸⁹ Risâlenin tespit edilen nüshaları: 1) Saint Joseph Üniversitesi, Doğu Kütüphanesi, MS 2/822, 108a-118a; 2) Lübnan Maruni Misyonerlik Tarikatı Kütüphanesi, MS207, 1b-12a.

⁴⁹⁰ İmâm Bosnavî, *Tercihu'l-beyyinât*, Saint Joseph Üniversitesi Doğu Kütüphanesi, MS 2/822, 108a-118a.

⁴⁹¹ Risâlenin başı:

بينة الوفاء أولى من بينة البات وبينة الكره أولى من بينة الطوع وبينة الهبة أولى من بينة العارية

Sonu:

بينة الخيار أولى من بينة البات

görülmektedir.⁴⁹² Nüshaların bir kısmında Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin bizzat hattından aktarıldığı yer almıştır.

Yahya isminde şeyhülislamlik yapan Zekeriyyazâde (ö. 1053/1644), Minkârizâde (ö. 1088/1678) ve Yahya Tevfik (ö. 1205/1791) olmak üzere üç alim bulunmaktadır. Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde yer alan nüshaya 1053 tarihi düşülmüştür.

3.2.2.2.7. Atâullah Efendi, *Tercîhu'l-beyyinât*

Eserin tek nüshası, Gânim el-Bağdâdî ve Hisâlî'nin eserlerinin de yer aldığı bir mecmuanın içerisinde. Risâle, “Atâullah Efendi'nin tercîhâtıdır.” ifadesi ile başlamakta ve mesele başlığı ile ilgili hükümler sıralanmaktadır. Risâledeki ilk fetva, âriyet ve mehir beyyinelerinin teâruz etmesine konusunda sorulan bir meseleye dairdir:

Hind nefsin Amr'a tezvîc ettikde babası Bekr Hinde bir miktar esvâb vermiş olsa hâlâ Bekr ol esvâbı âriyet vermiş idim deyup Hind mehr-i muaccel olmak üzere vermiş idin deyu dâva idüb ikisi dahi ikâme-i beyyine eylese kankisi evlâdır? El-cevâb: Hind'in beyyinesi evlâdır.⁴⁹³

Osmanlıca telif edilen risâlede fetva soru cevap kalıbı kullanılmış, bazen cevaba kaynaklık eden meseleye Arapça olarak da yer verilmiştir. Fetva sorulan mesele akabinde “kangisinin beyyinesi evlâdır?” diye sorulmakta cevap olarak da kimi zaman “Zeyd'in beyyinesi evlâdır” şeklindeki râcih tarafın kısaca beyan edilmesi ile yetinilirken bazen cevap hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ayrıca risâlede meselelerin genellikle kaynaklarıyla birlikte cevaplandırıldığı görülür.⁴⁹⁴

3.2.2.2.8. Abdurrahmân Efendi, *Tercîhâtü'l-beyyinât*

Tek nüshası tespit edilen eser, kütüphane kayıtlarında *Muhtasar-u Beyyine leha'r-rüchân 'inde te'âruzi'l-burhân* ismiyle Hisâlî Abdurrahmân Çelebi'ye nispet edilerek kaydedilmiştir. Ancak müellif, eserin başında kendisini sâbık Anadolu kazaskeri Abdurrahmân diye vasıflandırarak meseleleri fıkıh kitaplarından bir araya getirdiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁵ Hisâlî'nin ise Anadolu kazaskerliği yaptığı bilgisi bize ulaşmamıştır. Eserin içerisinde bulunduğu mecmuada otuz

⁴⁹² Risâlenin bazı nüshaları: 1) Saint Joseph Üniversitesi, Doğu Kütüphanesi, MS 2/721, 2) Süleymaniye Kütüphanesi, Erzincan, 48 (müellif hattından), 3) DİB Yazma Eserler, 1703/18, 4) Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 579, 45a 5) Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 5026, 299b. 6) DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 7262, 3b; 7) Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, 8994/3. bazı nüshaların sonuna *بينة البيع* meselesi ile bazılarına ise *بينة من بينة مع البات* meselesi ile bazılarına ise *بينة الرهن للإجارة* ilave edilmiştir.

⁴⁹³ Atâullah Efendi, *Tercîhu'l-beyyinât* (Milli Kütüphane Yazmalar, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1730/3), 74b.

⁴⁹⁴ Atâullah Efendi, *Tercîhu'l-beyyinât* (Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1730/3), 74b-84a.

⁴⁹⁵ Abdurrahman Efendi, *Tercîhâtü'l-beyyinât* (Diyaret İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1703/18), 85b.

küsür risâle yer almakta olup bazılarının istinsah tarihi 1178 ve 1179 tarihi olarak kaydedilmiştir. *Sicilli Osmânî*'de zikri geçen istinsâh tarihinden önce yaşayan Abdurrahman isminde Anadolu kazaskerliği yapan üç kişi kaydedilmiştir. Bunlar; Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (ö. 922/1526), Şeyhzâde Abdurrahmân Efendi (ö. 1078/1667) ve Seyrekzâde Abdurrahman Efendi (ö. 1085/1674) olup eserin bunlardan birine ait olması muhtemeldir.⁴⁹⁶

Konu tasnifi yapılmayan eserde meseleler genellikle kaynaklarıyla birlikte zikredilmiştir.⁴⁹⁷ Risâlede “المسألة اختلافية” ibaresi ile meselede ihtilaf bulunduğu işaret edilmiş, “الفتوى في زماننا”, “وبه يفتى في زماننا” ve “الفتوى اليوم” gibi ifadelerle ilgili mesele hakkında kendi döneminde fetva verilen görüş beyan edilmiştir. Eser beyyinelerin tercihinine dair meselelerin akabinde sözün kime ait olacağına ve hürmet-i musahareye dair bazı meselelerin zikri ile sona ermiştir.⁴⁹⁸

3.2.2.2.9. Osman b. Mustafa el-Gelibolî, *Mesâilü't-tercîh*

Risâle, Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur*'u, Timurtâşî'nin *Tenvîru'l-ebâr*'ı ve Secâvendî'nin *el-Ferâizü's-sirâciyye*'sinin müellif Osman b. Mustafa el-Gelibolî tarafından istinsah edildiği Nuruosmaniye'de kayıtlı mecmua içerisinde yer almaktadır.⁴⁹⁹ İlk eserin ferağ kaydında müellif Ümmüveled Medresesi'nde müderris olduğu, fetva tesvidi hizmetinde bulunması hasebiyle eserin hâmişine fetva ve kazada ihtiyaç duyulacak meseleler, faydalı bilgiler ve kâideler ilave ettiğine dair kayıt düşmüştür. Eserin 1106 senesinde istinsah edilmesi müellifin zikri geçen medresedeki görev zamanı hakkında bilgi vermektedir.

Vekâyi'u'l-fuzalâ'da bu bilgilerle örtüşen Gelibolulu Mektûbî Osman Efendi (ö.1136/1724) namıyla meşhur bir alim kayıtlıdır. 1088/1677'de hocası Abdürrahimzâde Mehmed Efendi'den (ö. 1099/1688) mülâzemet alan Osman Efendi, on yıl sonra 1098/1687'te Ali Efendizâde Dârulhadîsi'nde tedris görevine başlamıştır. Daha sonra sırayla 1102/1691'te Siyâvuş Paşa Medresesi'ne, 1105/1593'te Ümmüveled Medresesi'ne, 1109/1697'de Mustafa Paşa Medresesi'ne, 1112/1700'de Sahn-ı Semân Medreseleri'ne, 1113/1701'de İsmihan Sultan Medresesi'ne, 1115/1703'te Kahriye Medresesi'ne, 1117/1705'te Ülâ-yı İbrâhim Medresesi'ne

⁴⁹⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/89, 92-94.

⁴⁹⁷ Risâlenin başı:

ترجيحات البينات جمعتها من الكتب الفقهية بقدر الوسع والطاعة وأنا الفقير عبد الرحمن القاضي بعساكر أناطولي سابقا. بينة مدعي الوفا أولى من بينة البات والمسألة اختلافية لكن الفتوى في زماننا الأول عمدة. بينة المجنون والمعتوه أولى من بينة العاقل والمسألة اختلافية وسيأتي عمدة.

⁴⁹⁸ Abdurrahman Efendi, *Tercîhâtü'l-beyyinât* (Yazma Eserler, 1703/18), 85b-88a.

⁴⁹⁹ Osman b. Mustafa el-Gelibolî, *Mesâilü't-tercîh* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1865/4), 1b-8b.

ve son olarak 1120/1708 Süleymaniye Medreseleri'ne tayin edilerek yirmi küsur sene müderris olarak görev yapmıştır. Müderrislikten sonra kadı olarak ilk 1121/1709 tarihinde Galata'da göreve başlayan Osman Efendi, 1122/1710'a kadar bu görevde kalmıştır. 1127/1715-1128/1716 tarihleri arasında Bursa'da kadılık görevini yerine getiren Osman Efendi, 1129/1717'de Bayramiç'e, 1131/1719'da Vize'ye, 1135/1723'te ise sırayla Yund ve Dinek Keskini'ye tayin edilmiştir. Daha sonra kendisine Mekke kadılığı tevcih edilince 1136/1724'te Mekke'ye giderken yolda Şam'da vefat etmiştir.⁵⁰⁰

Molla Hüsrev'in *Mirkât*'ına *Teshîlü Mirkâti'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* ismiyle yaptığı tercüme, Bursalı tarafından Osman b. Abdullah el-Gelibolu'ya nispet edilerek müellifin vefat tarihi h. 1036 olarak verilmiştir.⁵⁰¹ Tercümenin neşrinin başında yer alan müellif biyografisinde de babasının adı Abdullah olarak kaydedilmiştir. Bu biyografide müellifin görev yerleri Şeyhî'nin eseri ile paralellik arz etmekle birlikte burada da vefat tarihi h. 1036 olarak verilmiştir.⁵⁰² Ancak tercümeyle ait yazma bir nüshasının ferağ kaydında müellif, tercümeyle h. 1132 senesinde yaptığını belirterek kendisini doğumu bakımından Gelibolulu vatan edinmesi bakımından Eyyûbi ve İstanbulî olarak kaydetmiş ve Bursa kadılığından ayrıldığını ifade etmiştir.⁵⁰³ Bu bilgiler dikkate alındığında Şeyhî Mehmet Efendi'nin verdiği tarihin doğru olduğu kabul edilmelidir.

Müellifin burada yer verilen risâlesinin tek nüshası tespit edilebilmiştir.⁵⁰⁴ Müellif nüshası olan bu nüshada eserin ilk sayfasının hamisinde eserin telifi hakkında bilgi verilmiştir. Müellif ismini Osman el-Gelibolî olarak verdiği bu kayıta Kazasker Kadri Efendi diye tanınan Abdülkâdir b. Yusuf'a (ö. 1084/1674) ait Vâkıâtü'l-müftîn ve Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1098/1687) nisbet edilen mecmuada yazılı olan tercih meselelerini bir araya getirdiğini ve fetvada ihtiyaç duyulacak bazı meseleleri daha ilave ettiğini belirtmiştir.

⁵⁰⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 4/3066-68.

⁵⁰¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/325.

⁵⁰² Osman b. Mustafa el-Gelibolî, *Teshîlü Mirkâti'l-vusûl* (İstanbul, 1288), 1.

⁵⁰³ Osman b. Mustafa el-Gelibolî, *Teshîlü Mirkâti'l-vusûl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 507), 281b.

⁵⁰⁴ Risâlenin başı:

رجلان شهدا أن فلانا قد مات وهذه قد كانت امرأته وشهد آخران أنه كان طلقها قبل الموت قال الشيخ الإمام أبو بكر محمد بن الفضل شهود الزوجية أولى...

Sonu:

...لا يسمع الدعوى عليه ويقضى بفراغ الذمة لأنه يلزم تكذيب الشاهد بالضرورة والضرورات مما لا يدخله الشك بزانية في الشهادة على النفي من كتاب الشهادات.

Risâlenin *Mesâilü 't-tercîh* ismi de bu kayıttan alınmıştır.⁵⁰⁵ Risâlede meseleler, ayrıntılı bir şekilde yazılmış ve meselelerin aktarıldığı kaynakların isimleri zikredilmiştir.⁵⁰⁶

3.2.2.2.10. Müellifi meçhul eserler

Telif yöntemi olarak herhangi bir tasnife tabi olmaksızın konuyla ilgili kural veya meseleleri serdetmeyi tercih eden müellifi meçhul birçok eser tespit edilmiştir. Bu eserlerden bazıları tek nüshaya sahip iken bazılarının ise birden fazla nüshasının bulunduğu görülmüştür.

3.2.2.2.10.1. *Tercîhu 'l-beyyinât ve tevcîhu 'l-mühimmât li'l-kudât*

Tercîhu 'l-beyyinât ve tevcîhu 'l-mühimmât li'l-kudât isimli risâle, beyyinelerin tercihinine dair kaleme alınmış olup konu tertibi dikkate alınmadan doğrudan beyyinelerin tercihiyle ilgili zâbıtların sıralanması usulü üzere telif edilmiştir.⁵⁰⁷ Risâle, tabakât ve fihrist türü kitaplarda yapılan taramalarda tespit edilememiştir. Ancak müellifi meçhul bir şekilde birden fazla nüshası bulunduğu görülmüştür.⁵⁰⁸

Risâlede sadece beyyinelerin tercihi ile ilgili meseleler yer almamakta, bu meselelerin yanı sıra tenâkuz, şahitlik ve dâva ile ilgili meseleler de bulunmaktadır. Zaman zaman meselelerin kaynağına yer verilen risâlede ilgili literatürden *Melceü 'l-kudât*'a da atıfta bulunulması dikkat çekicidir. Meseleler genellikle sadece kâide veya hüküm olarak kaydedilmekle birlikte kimi zaman hükmün gerekçesine de yer verildiği görülür.⁵⁰⁹ Ali Haydar Efendi'nin Mecelle'nin 362 ve 365. maddeleri şerh ederken bu risâleye atıfta bulunmuştur.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Gelibolî, *Mesâilü 't-tercîh* (Nuruosmaniye, 1865/4), 1b.

⁵⁰⁶ Gelibolî, *Mesâilü 't-tercîh* (Nuruosmaniye, 1865/4), 1b-8b.

⁵⁰⁷ Risâlenin başı:

هذه المسائل متعلقة بما فيه ترجيح البينات وتوجيه المهمات للقضاة بينة الوفاء أولى من بينة البات

Sonu:

رجل أقام البينة على امرأة أنه تزوجها وأقامت المرأة بينة على رجل منكر أنه تزوجها فالبينة بينة الرجل

⁵⁰⁸ Nüshaları: 1) Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa, 7648, 1b-17a; 2) Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, 1893; 3) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 586, 4) Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6303/III, 91b-98b; 5) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 587, (Baş kısmı eksik).

⁵⁰⁹ *Tercîhu 'l-beyyinât ve tevcîhu 'l-mühimmât li'l-kudât* (Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, 1893).

⁵¹⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürerü 'l-hükkâm şerhu Mecelleti 'l-ahkâm*, 1/606,614.

3.2.2.2.10.2. *Mesâilü tercihi'l-beyyinât*

Risâlenin iki farklı isim ile iki nüshası tespit edilmiştir.⁵¹¹ Kütüphane kayıtlarında Hacı Mahmud Efendi koleksiyonundaki nüsha *Mesâilü tercihi'l-beyyinât* ismiyle Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'ye (ö. 1013/1604) nispet edilmektedir. Esad Efendi koleksiyonundaki nüsha ise *Risâle fî tehâlûfî'd-da'vâ* ismiyle müellifi meçhul olarak kaydedilmiştir. Esad Efendi koleksiyonundaki isim sadece mecmuanın zahriyesinde yer almıştır. Nüshaların her ikisinde de risâlenin başında, sonunda veya içerisinde bulunduğu mecmuanın zahriyesinde müellifine aidiyetini gösteren bir kayıt bulunmamaktadır.⁵¹²

Risâlenin Esad Efendi koleksiyonunda yer aldığı mecmuada Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'ye ait başka risâlelerin bulunması bu risâlenin ona nispet edilmesinin gerekçesi olabilir. Nitekim bu gerekçe ile Ahîzâde'ye nispet edilerek yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.⁵¹³ Ancak risâlenin müellife aidiyetini gösteren başka bir nüshasının tespit edilememesi, mecmua içerisinde Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'ye ait olmayan başka risâlelerin yer alması, onun hayatının yer aldığı tabakat kitaplarında da böyle bir risâleden bahsedilmemesi risâlenin ona nispet edilmesini zayıflatan hususlardandır. Buna binâen risâlenin müellifi meçhul eserler arasında değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

İsmine de uygun olmak üzere risâlede beyyinelerin tercihinine dair meseleler ve hükümleri zikredilmiş, zaman zaman mezhep içi ihtilaflara da değinilmiştir. Zâhiru'r-rivâye, nevâdir, metin, şerh ve nevâzil türü birçok kaynaktan istifade edilen risâlenin kaynakları; *Bidâyetü'l-mübtedî*, *Ziyâdât*, *Hulâsatü'l-fetâvâ*, *Tetimmetü's-suğrâ*, *el-Muhît*, *Nevâdiru İbn Semâ'a*, *el-Kunye*, *ez-Zahîre*, *Câmi'u'l-fusûleyn*, *Fetâvâ Raşîd*, *et-Tatarhâniyye*, *Fusûlü İmâdî*, *el-Müntekâ*, *el-Câmiu'l-kebîr*, *Edebü'l-kâdî* (Hassâf), *el-Câmi'u's-sağîr*, *el-Ecnâs*, *et-Tecrîd*, *Mecmû'u'n-nevâzil*, *Fetâvâ'n-Nesefî*, *Kâdîhân*, *el-Mebsûd*, *el-Hidâye*, *Hâherzâde*, *Şerhu't-*

⁵¹¹ 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 246, 87b-114b; 2) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 707, 2b-37b.

⁵¹² Risâlenin başı:

باب وإذا ادعى اثنان عينا في يد آخر كل واحد منهما يزعم أنها له وأقاما البينة قضي بينهما

Sonu:

وإن كان بغير عينة نحو أن يقول أعرني جوالقا وكل فيه فكال والمشتري حاضر صار قابضا لكن هذا قول أبي يوسف وعند محمد رحمه الله تعالى لا يصير قابضا خلاصة الفتاوى.

⁵¹³ Muhammed Abdullah Yeter, *Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'nin "Mesâilü tercihi'l-beyyinât" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025), 12.

Tahâvî, ed-Dürer ve'l-Ğurer, el-Fetâvâ'l-Attâbiyye, el-Fetâvâ'z-Zâhiriyye, Vâkı'âtü'l-Hüsâmî, en-Nevâzil ve el-Velvâliciyye şeklinde sıralanabilir.⁵¹⁴

3.2.2.2.10.3. *Kitâbü Tercîhi'l-beyyineti 'ale'l-beyyine*

Birkaç farklı eserin yer aldığı bir mecmuada bulunan risâle, mesele ve cevap şeklinde Osmanlı Türkçesiyle telif edilmiş otuz kadar fetvanın bir araya getirilmesinden müteşekkildir.⁵¹⁵ Risâlede müellif, telif veya istinsah tarihi gibi hususlarda bilgi verilmemiştir. Fetvaların hepsinde kaynak zikredilmemekle birlikte bir kısmının sonunda “ketebehû Es'ad el-fakîr” ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca risâlenin hâmişlerinde de muhtelif kitaplardan nakilli veya nakilsiz bir şekilde konuya dair başka meselelere de yer verilmiştir.⁵¹⁶

Fetvaların sonunda yer alan ibareden hareketle Şeyhülislam Hocaîade Mehmed Esad Efendi'nin (ö. 1034/1625) fetvaları incelendiğinde Kitâbü'l-ferâiz'in altında tercîhu'l-beyyinâta dair bir bab açtığını ve mezkûr risâledeki fetvaların bu babın altında yer alan fetvaların bir bölümü olduğu tespit edilmiştir.⁵¹⁷

Meselenin zikredilmesinden sonra “Kangisinin beyyinesi evlâdır?”, “Kangisinin beyyinesi takdîm olunur?”, “Kangisinin beyyinesi tercih olunur?”, “Kangisinin beyyinesi ile amel edilir?” şeklinde râcih beyyinenin cevabına delâlet eden sorulara yine aynı kalıplarla ve zaman zaman “âdile ise” ve “târih-i muahhara değılse” gibi beyyinenin hükmünü değıştirecek kayıtlar da ilave edilerek cevap verilmiştir.⁵¹⁸

3.2.2.2.10.4. *Mimmâ yühimmü fi'l-beyyinât*

Tek nüsha tespit edilen risâlenin ismi, baş kısmına kaydedilmiştir.⁵¹⁹ Müellif, telif veya istinsâh kaydı bulunmayan risâle, sırasıyla Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*'si,

⁵¹⁴ *Mesâilü tercîhi'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 246), 87b-114b.

⁵¹⁵ Risâlenin başı:

مسألة زيد بر محلده اولان بيوت أربعة سنك سطحري برابر اولوب وسطحنده اولان اويك اوزرينه

Sonu:

زيدك ورثسي دخي زيد كلام مذکوري ديوب اوج کوند نصکره وفات ايتدي ديواقامت بينه ايلسه لر قنقسنک مقبوله اولور؟ الجواب: بينه عمر اولی در کتبه أسعد الفقير عفي عنه.

⁵¹⁶ *Kitâbü Tercîhi'l-beyyineti 'ale'l-beyyine* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler, NEKAY05337/06), 111b-114b.

⁵¹⁷ Hocaîade Mehmed Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 1116), 408a-414a.

⁵¹⁸ *Kitâbü Tercîhi'l-beyyineti 'ale'l-beyyine* (Arapça Yazma Eserler, NEKAY05337/06), 111b-114b.

⁵¹⁹ *Mimmâ yühimmü fi'l-beyyinât* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4374/2), 19b-20a.

Sadruşşehîd'in (ö. 536/1141) *Umdetü'l-fetâvâ*'sı ve Burhaneddin el-Buhari'nin (ö. 616/1219) *el-Muhîtu'l-Burhânî*'sinde yer alan beyyinelerin toplu halde sunulmasından teşekkül etmiştir. Meseleler, okuyucu için görünürlüğünü kolaylaştıran bir yazım biçiminde sunulmuştur.⁵²⁰

3.2.2.2.10.5. *Beyyinâtu'l-fikhiyye*

Tek nüshası tespit edilen risâle, Vankulu ve Gânim el-Bağdâdî'nin eserlerinin de içerisinde bulunduğu mecmuada yer almaktadır.⁵²¹ Risâlenin kendisinde müellif bilgisi, telif veya istinsah kaydı bulunmamakla birlikte risâlenin sonuna 1170 senesi kayıt düşülmüştür. Risâlenin ismi nüsha içerisinde zikredilmediğinden burada kütüphane kayıtlarındaki ismi tercih edilmiştir.

Risâlede meselelerin bir kısmı kısa dabitler halinde sıralanırken bir kısmında ayrıntılı bir şekilde zikredilmiştir. Kaynaklar da bazen meşhur ismi bazen ise müellifinin ismi ile zikredilmiştir. İstifade edilen kaynaklar şunlardır: el-Bezzâziyye, el-Vecîz, Melceü'l-kudât, Tetimmetü'l-fetâvâ, Hizâne, Kâdihân, el-Muhîtu Kunye, el-Hidâye, Mülteka'l-ebhur, İmâdiyye, Cevâhiru'l-fikh, ed-Dürer, Sadruşşerîa, Vâkıâtu Hüsâmî, Câmiu'l-fusûleyn, el-Hulâsâ, Mecmau'l-fetâvâ.⁵²²

3.2.2.2.10.6. *Risâle fi'l-beyyine*

Beyyineler arasında tercih kâidelerinin sıralandığı risâle, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd ez-Zâhidî'nin (ö. 658/1260) *Kunyeti'l-münye li tetmîmi'l-gunye* isimli kitabının şahitlik bölümünde iki zıt beyyineden birinin diğerine tercihi bâbında ele aldığı meselelerin

⁵²⁰ Bezzâziyye'nin başı ve sonu:

بينة التمليك أولى من بينة العارية، بينة الصحة أولى من بينة المرض.....ينفذ القضاء في المجتهدين إذا علم القاضي أنه المجتهد فيه من البرازية.

Umde'nin başı ve sonu:

بينة الوفاء أولى من بينة البات. بينة الكره أولى من بينة الطوع.....بينة الطلاق في الصحة أولى من بينة الطلاق في المرض من عمدة الفتاوى

Muhit'in başı ve sonu:

بينة الحلال أولى من بينة الحرام والحدوث من القدم والموت والقتل أولى وذو حملها أولى من معلق كوزه كذا في المحيط البرهاني

⁵²¹ Risâlenin başı:

بسم الله الرحمن الرحيم بينة الوفاء أولى من بينة البات وبينة الكره أولى من بينة الطوع وبينة البراءة أولى من بينة الإقرار وبينة البيع باتا أولى من بينة الرهن وبينة القرض أولى من بينة المضربة...

Sonu:

ولأنه لا يكون بينهما أخذ ولا إعطاء وقضاء بدون المعرفة وذكر الدوري أنه تقبل مجمع الفتاوى.

⁵²² *Beyyinâtu'l-fikhiyye* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3885), 131b-136b.

daha veciz hale getirilerek bir nevi kâideleştirilmesinden ibarettir.⁵²³ Risâlede müellifi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁵²⁴ Sonraki literatürde mecmualar içerisinde risâlenin olduğu gibi aktarılması, meseleleri derli toplu bir şekilde arz etmesi hasebiyle olduğu düşünülmektedir. Risâlenin sonunda 1027 tarihi kayıt düşülmüştür.

3.2.2.2.10.7. *el-Beyyinât fî Şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*

Burada yer verilecek olan eser, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eseri bir şerhinde zikredildiği söylenerek aktarılan, iki beyyine arasındaki teâruz ve tercih ile ilgili meselelerin yirmi altı meseleye ulaştığının zikredildiği bir fevâidden ibarettir.⁵²⁵ Eserin nüshaları kütüphane kayıtlarında yer almamakla birlikte genellikle konu ile ilgili diğer telifâtın sonuna ilave edilmesine binaen tespit edilebilmiştir.⁵²⁶ Esad Efendi 585 numaralı nüshanın Muhammed Rıfkî tarafından kendi risâlesi içerisine dahil edilmesi ve o risâlenin telif tarihinin ise 1096 olması hasebiyle en azından *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'e ait söz konusu şerhin bu tarihten önce telif edildiği söylenebilir.⁵²⁷

3.2.2.2.10.8. *Tercihu'l-beyyinât* (Ragıp Paşa, 461)

Müellifi belli olmayan bu risâle, kütüphanelerde biriden fazla nüshaya sahiptir. En erken nüshası h. 1115 tarihlidir.⁵²⁸ Risâlede meseleler kısa kâideler şeklinde değil, ayrıntılı bir

⁵²³ Risâlenin başı:

بينه الموت بسبب الجرح أولى من بينه بعد البرء. وبينه الغبن أولى من بينه كون القيمة في ذلك الوقت مثل الثمن.

Sonu:

ثم ادعى الآخر الملك على المطلق على المقضى له تقبل أنه له الملك المطلق بخلاف العتق لأنه قضاء على الناس من القنية. سبع وعشرين وألف.

⁵²⁴ Risâlenin bazı nüshaları: 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 921, 308a; 2) Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, BY0009435/18, 98b-200b; 3) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler, NEKAY04645/2, 22a-23a, 4) Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 89, 13b-14b.

⁵²⁵ Risâlenin başı:

ذكر في شرح الأشباه والنظائر أن التعارض والترجيح بين البينتين يرتقي إلى ستة وعشرين مسألة؟ بينه الموت بسبب الجرح أولى من بينه بعد البرء

Sonu:

إلا إذا عين الواقف فيبينة الوقف أولى لأنه مقضيا عليه فلا بد من التعيين كبينة الملك مع بينه الفسق انتهى.

⁵²⁶ Eserin nüshaları: 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 582, 100b-101b. 2) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 585, 92b-93b. 3) Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 89, 12b-14b. 4) Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 756, 44a-45b. 5) Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şeriyeye, 450, 183a-185b.

⁵²⁷ Muhammed Rıfkî, *Tercihu'l-beyyinât* (Esad Efendi, 585), 93b.

⁵²⁸ Risâlenin tespit edilen bazı nüshaları: 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 182, 73b-78a; 2) Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1650/2, 177a-178b; 3) Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, 8994/2, 28-33;

biçimde izah edilmiştir.⁵²⁹ Meselelerin kaynakları ile zikredildiği risâlede Gânim el-Bağdâdî'nin eserinden de istifade edilmiştir.⁵³⁰

3.2.2.2.10.9. *Tercîhu'l-beyyinât* (Reşid Efendi, 182)

Risâlenin tespit edilen tek nüshası, Reşid Efendi 182 numarada kayıtlı bir mecmuada yer almaktadır.⁵³¹ Mecmua içerisinde Hisâlî ve Gânim el-Bağdâdî'nin eserlerinin yanı sıra konuya dair başka müellifi meçhul risâleler de bulunmaktadır. Başında *Tercîhu'l-beyyinât* başlığı kaydedilen risâlenin müellif bilgisine ve herhangi bir ferağ kaydına rastlanmamıştır.

Risâlede meseleler kâideleştirilmeden olduğu haliyle aktarılmış ve zaman zaman meselelerin gerekçeleri de zikredilmiştir. Meselelerin kaynaklarıyla birlikte zikredildiği risâlede *Kâdihân*, *el-Mebsûd*, *el-Kunye*, *Câmi'u'l-fusûleyn*, *Tercîhu'l-beyyinât*, *el-Bezzâziyye*, *el-Velvâliciyye*, *el-Vecîz*, *İbnü'l-Hümâm*, *el-Hulâsâ*, *Minehu'l-gaffâr*, *Vecîzü's-Serahsî*, *Münyetü'l-müftî* ve *et-Tatarhâniyye*'den istifade edilmiştir.⁵³²

4) Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi 1544/3 82-89; 5) Ragıp Paşa, 461, 152a-153b; 6) Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1128, 302a-305a.

⁵²⁹ Risâlenin başı:

بينه الزوج على أن يكون ثوبه المبعوث إلى امرأته مهرا أو كسوة أولى من بينتها على كونه صلة أو هدية وكذا لو أعطاهم درهم فقال هي نفقة وقالت هي هدية قاضيخان في النفقة بينة المرأة على مقدار النفقة المفروضة.

Sonu:

بينه ذي اليد على الشراء من المدعي الخارج أولى من بينة المدعي على أن يكون ملكه هدية في باب المزبور. بينة الزوج في أصل المهر وقدره أولى من بينه المرأة ملتقى في أواخر باب المهر. ثم في أواسط شهر جمادي الآخرة لسنة خمسة عشر ومائة وألف.

⁵³⁰ *Tercîhu'l-beyyinât* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 461), 152a-153b.

⁵³¹ Risâlenin başı:

رجلان شهدا أن فلانا قد مات وبهذه كانت امرأته وشهدا آخران أنه كان طلقها قبل الموت قال الشيخ الإمام أبو بكر محمد بن الفضل...

Sonu:

فإن أقاما جميعا البينة فبينه المقر له أولى وإن لم يكن للمقر له بينة وأراد استحلاف الورثة كان له ذلك تاتارخانية في الفصل الحادي والعشرين من كتاب الإقرار.

⁵³² *Tercîhu'l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 182), 19a-21b.

3.2.2.2.10.10. *Tercîhu'l-beyyinât* (Fatih, 2341)

Risâlede hangi beyyinenin tercih edileceğine dair toplam 28 kâideye yer verilmiştir.⁵³³ Risâlenin sonunda *Umdetü'l-fetâvâ*'dan nakledildiği kaydı bulunmaktadır. Müellifi belli olmadığı halde birden fazla nüshaya sahiptir.⁵³⁴

3.2.2.2.10.11. *Tercîhu'l-beyyinât* (Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2812)

Müellif, telif ve istinsahına dair bilgi bulunmayan eser *Tercîhu'l-beyyinât* başlığını taşımaktadır.⁵³⁵ Gânim el-Bağdâdî'nin eserinden çokça alıntı yapılan eserde genellikle hükmün kaynağı hakkında bilgi verilmiştir. Eserin başlangıcında muhtasar olarak tercih kâidelerine yer verilirken daha sonraki meseleler daha ayrıntılı olarak aktarılmıştır.⁵³⁶

3.2.2.2.10.12. *Tercîhu'l-beyyinât* (Ali Emiri Şerriyye, 450)

Risâle Hisâlî'nin risâlesinden sonra yer almaktadır. *Tercîhu'l-beyyinât* başlığı bulunmaktadır. Risâlede meseleler genel olarak nakilsiz aktarılmakla birlikte bazen nakillere yer verilmiştir. *Umdetü'l-fetâvâ*, *Câmiu'l-fusûleyn*, *Müeyyedzâde* ve *Atâullah Efendi*'den nakiller bulunmaktadır.⁵³⁷

⁵³³ Risâlenin başı:

بينة الصحة أولى من بينة المرض

Sonu:

بينة الهبة بعوض أولى من بينة الرهن. نقل من عمدة الفتاوى

⁵³⁴ Risâlenin tespit edilen bazı nüshaları: 1) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3670, 111a; 2) Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2341, 215a; 3) Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 579, 1a.

⁵³⁵ Risâlenin başı:

بينة الصحة أولى من بينة المرض بنية الموت أولى من بينة الحياة بنية الموت من الجرح أولى من بينة الموت بعد البرء بينة التملك أولى من بينة ...

Sonu:

بينة الغاصب على هلاك المغصوب عند المالك أولى من بينة المالك على هلاكه عند الغاصب خلافا لأبي يوسف ملتقى في الغصب.

⁵³⁶ *Tercîhu'l-beyyinât* (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2812), 388b-390b.

⁵³⁷ Risâlenin başı:

بينة الصحة أولى من بينة المرض، بينة العين أولى من بينة العكس، بنية الموت أولى من الحياة بينة الملك أولى من الغصب

Sonu:

بينة الهبة بشرط العوض أولى من هبة المطلق، بينة الهبة بشرط المفسد أولى من بينة الهبة بلا شرط.

3.2.2.2.10.13. *Tercîhu'l-beyyinât* (Ümmü'l-kurâ Üniversitesi Kütüphanesi, 21516)

Tek nüshası tespit edilen risâle, *el-Kâfî 'ale'l-Hidâye* isimli kitaptan derlenen meselelerden teşekkül etmiştir.⁵³⁸ İsmi risâlenin başına kaydedilmiş olup müellif bilgisi, telif ve istinsah kaydı bulunmamaktadır. Ancak mecmuadaki kendisinden önce yer alan eserin istinsah kaydı 1140 olarak tarihlendirildiği ve aynı istinsah yazısına sahip olduğundan bu risâlenin de yakın tarihlerde istinsah edildiği düşünülmektedir.⁵³⁹

3.2.2.2.10.14. *Tercîhu'l-beyyinât* (Esad Efendi, 585)

Besmele ile başlanan eserin başında Rahmetullah Efendi'nin cemettiği beyyinelere yer verilmiştir. Eser, kütüphane kayıtlarında *Müntehâb min Tercîhi'l-beyyinât li Molla Gânim* ismiyle kaydedilmiştir. Eserde Gânim el-Bağdâdî'nin eserlerinden alıntılar olmakla birlikte başka kaynaklar da bulunmaktadır.⁵⁴⁰

3.2.3. 'el-Kavlü li-men' konusuna yönelik telif edilen eserler

Daha önce belirtildiği üzere fetva kitaplarının şehâdet bölümünde dâvalarda sözün kime ait olduğu ve hangi tarafın beyyinesinin tercih edileceğine dair kimi zaman müstakil kimi zaman ise ortak başlıklara yer verilmiştir. Burada beyyinelerin tercih edilmesi ile doğrudan bağlantılı olan taraflardan hangisinin sözüne itibar edileceği meselesini konu edinen eserler incelenecektir.

el-Kavlü li-men ifadesi tarafların beyyine getirmemesi durumunda sözü itibara alınarak hüküm verilecek taraf olan müddeâ aleyhin kim olduğunu beyan etmede kullanılır. Çoğu zaman beyyine bulunmaması durumunda sözü kabul edilen, tarafların her ikisi beyyine getirmesi

⁵³⁸ Risâlenin başı:

بينة القرض أولى من بينة الرهن. بينة البائع أولى من بينة الشراء في الثمن. بينة الإكراه أولى من بينة الطوع. بينة الكل أولى من بينة النصف..

Sonu:

بينة الموت والقتل أولى من بينة الحياة انتهى من الكافي على الهدية والله اعلم وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم....

⁵³⁹ *Tercîhu'l-beyyinât*, Ümmü'l-kurâ Üniversitesi Kütüphanesi, 21516, 214a.

⁵⁴⁰ Risâlenin başı:

بينة الصحة أولى من بينة المرض، بينة الموت أولى من بينة الحيوة، بينة الموت من الجرح أولى من بينة الموت بعد البرء

Sonu:

وكذا إذا كانت المرأة في يد الزوج ونكاحه ظاهر لا تقبل بينة الخارج على وجه السبق من ترجيح البيئات، تم.

durumunda beyyinesi kabul edilmeyen taraftır. Ancak bazı istisnâî meselelerde hem sözü hem de beyyinesi kabul edilen tarafın aynı taraf olduğuna hükmedilmiştir.

Daha önce tercihu'l-beyyinatın yanı sıra eserlerinde el-Kavlü li-men meselelerini de ele alan Balîzâde Mustafa Efendi'nin (ö. 1073/1662) *el-Akvâlu'l-mu'tebera izâ ihtelefa ve'l-berâhinü'r-râciha izâ ekâma ala tertibi'l-kütüb*'ü ile İzmîrî Mehmed Efendi'nin *Tercihu'l-beyyinat*'ın burada ayrı bir başlık açılarak yer verilmeyecektir.⁵⁴¹ Bunlar haricinde bir tanesinin müellifi meçhul olmak üzere konuyla ilgili toplam beş eser tespit edilmiştir. Bu eserlerin hepsi aynı tarzda telif edilmemişlerdir. Beyyinelerin tercihi ile ilgili literatürde itibara aldığımız tasnif açısından Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'nin (ö. 1013/1604) eserini tahlil yöntemi ile telif edilenler arasında, Nevizâde Atâî'nin (ö. 1045/1635) eserini ise bab tasnifli derleme eserler arasında, müellifi bilinmeyen risâleyi ise bab tasnifsiz derleme yöntemi ile telif edilenler arasında değerlendirmek gerekir.

3.2.3.1. Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, *el-Fark beyne'l-müddeî ve'l-müddeâ aleyh*

Tam adı Abdülhâlîm b. Mehmed b. Nurullah b. Yusuf olan müellif, 963/1555 senesinde doğmuştur. Kazasker Ahîzâde Mehmed Efendi babası, Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi (ö. 1043/1634) ise kardeşidir. Hocaları arasında Hüsamüddîn b. Karaçelebî, Arapzâde Abdürraûf, Salih Molla, Hocaşade Efendi, Fadil el-Cemâlî ve Ebüssuud Efendi zikredilebilir. Yeni İbrâhim Paşa, Kasım Paşa, Yeni Ali Paşa, Şah Sultan, Haseki, Sahn-ı Semân, Şehzade ve Üsküdar Vâlîde Sultan medreselerinde müderrislik yapan Ahîzâde, 1000/1592 de Bursa, 1001/1593-1003/1595'te Edirne ve İstanbul kadılığını üstlenmiş, ayrıca 1005/1597 ve 1008/1599 tarihlerinde iki defa Anadolu, 1010/1601-1011/1603 arasında ise Rumeli kazaskerlik görevine getirilmiştir. 1013/1604 yılının Muharrem ayında şirpençe hastalığı nedeniyle vefat eden Ahîzâde, Çukur Medrese'ye bitişik türbeye defnedilmiştir.⁵⁴²

Şiirlerinde Halîmî mahlasını kullandığı aktarılan Ahizâde, fıkıh başta olmak üzere muhtelif ilim dallarında şerh, hâşiye, fetva, risâle ve tercüme türü eserler ortaya koymuştur. Fıkıh alanındaki telifatına *Şerhu'l-Hidâye*, *Mürşidü'l-ahyâr fî beyânı şurûtı sıhhati'l-cum'a fî'l-emsâr*, *Ta'likât 'ale'd-Dürer ve'l-gurer*, *Fetâvâ Ahîzâde Abdilhalîm*, *Ta'likât 'alâ Câmi'u'l-fusuleyn*, *Ta'likât*

⁵⁴¹ Balîzâde ve İzmîrî'nin eserlerinin tasnifi için bk. Ek 1.

⁵⁴² Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/504; Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, 2/319; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 5/97-98; Hasan Güleç, "Ahîzâde Abdülhalîm Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/548.

'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir, Muâraza fî mes'eleti'r-radâ, Risâle fî mefhûmi'l-muhâlefe örnek verilebilir.⁵⁴³

Eser, doğrudan tercihu'l-beyyinâta dair telif edilmemiş olmakla birlikte beyyinelerin tercihi konusunda iki vecihten önem arz eder. Birincisi, dâvalarda tarafların beyyine getirmemesi hâlinde sözün kime ait olduğunu göstermek maksadıyla telif edilen diğer eserlerde de olduğu üzere sözün kime ait olduğunun tespitinin çoğunlukla her iki dâva tarafının beyyine getirmesi durumunda hangisinin beyyinesinin tercih edileceğine dair fayda sağlayacak olması hasebiyledir. Zira çoğunlukla bir kişinin dâva da sözü kabul ediliyorsa diğer tarafın da beyyinesi kabul edilmektedir. Eserin beyyinelerin tercihinin önemini gösteren diğer vecih ise beyyinelerin teâruzunda hangisinin tercih edileceğinin bilinmesi için temel taşlardan biri olan müddeî ile müddeâ aleyh arasındaki farkın anlaşılmasına dair katkı sunmasıdır.

Ahizâde Abdülhalîm Efendi, *Aksâmü'l-müddeî* ismiyle de kaydedilen *el-Fark beyne'l-müddeî ve'l-müddeâ aleyh* isimli risâlesine besmele, hamdele ve salveleden sonra müddeâ aleyhin kısımlarından bahsedeceğini, böylece müddeînin de kısım ve hükümlerinin bilineceğini ifade ederek başlamıştır. Daha sonra doğrudan müddeâ aleyhin kısımları hakkında bilgi vermeye yönelir. Müddeâ aleyhi dört kısma ayıran Ahizâde, ilk kısımda zâhiri, hakikî, sûrî ve mânevî bakımdan, diğer bir deyişle her açıdan müddeâ aleyh olan, ikincisinde sureten müddeî olsa da manen müddeâ aleyh olan, üçüncüsünde zahiren müddeî olsa da hakikatte müddeâ aleyh olan, dördüncüsünde ise bir vecihten müddeî diğer vecihten müddeâ aleyh olan şeklinde dört gruba ayırmaktadır.⁵⁴⁴ Daha sonra bunlardan her biri ile ilgili sözün kime ait olacağına dair meseleleri işlemektedir. Risâlede ayrıca dâvanın sıhhat şartlarından sayılan tenâkuz bulunmaması, müddeâ bihin malum olması, sıhhat ile fesad beyyinesinin teâruz etmesi gibi dâvayı ilgilendiren birtakım meseleler de ele alınmıştır.⁵⁴⁵

Eserde kullanılan kaynaklar; es-Sadru's-şehîd'in (ö. 536/1141) *Şerhu edebi'l-kâdî li'l-Hassâf* 1, Ahmed b. Tahir el-Buhârî'nin (ö. 542/1148), *Hûlasatü'l-fetâvâ*'sı, Radiyyüddîn es-Serahsî'nin (ö. 571/1176) *Muhîtü's-Serahsi*'si, Kâdîhân'ın (ö. 592/1196) *el-Hâniyye*'si ve *Şerhu'z-ziyadât* 1, Merginânî'nin (ö. 593/1198) *el-Hidâye*'si, Burhaneddin el-Buhârî'nin (ö. 616/1219), *el-Muhîtü'l-burhânî* ve *Zahîratü'l-fetâvâ*'sı, Zahidî'nin (ö. 658/1260) *el-Kunye*'si, Zeynüddin

⁵⁴³ Ahizâde'nin hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Muhammet Selman Tüfekçioğlu, *Ahizade Abdülhalîm Efendi'nin el-Fark Beyne'l-Müddeî ve'l-Müddeâ Aleyh Risâlesi'nin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017), 10-15.

⁵⁴⁴ Müellifin müddeâ aleyh taksimi hakkında daha ayrıntılı bilgi için Dâvanın Tarafları başlığına bakınız.

⁵⁴⁵ Ahizâde Abdülhalîm Efendi, *el-Fark beyne'l-müddeî ve'l-müddeâ aleyh*, 100-112.

el-Merginânî'nin (ö. 670/1271) *Fusulü'l-imadi*'si, Sadruşşeria'nın (ö. 747/1346) *Şerhu'l-Vikaye* ve *et-Tavzîh*'i, Feridüddin ed-Dihlevî'nin (ö. 786/1384) *et-Tatarhâniyye*'si, Bâbertî'nin (ö. 786/1385) *el-Înaye*'si, Bedreddin es-Simâvî'nin (ö. 823/1420) *Câmiu'l-fusûleyn*'i, İbn Şihâb el-Kerderî'nin (ö. 827/1424) *el-Bezzâziyye*'si, İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457), *Fethü'l-Kadir*'i, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1481) *Dürerü'l-Hükkâm*'ı, İbn-i Nuceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbah ve'n-nezâir*'i, Şemseddin et-Timurtâşî'nin (ö. 1006/1598) *Mu'inü'l-müftî*'si diye sıralanabilir.⁵⁴⁶ Eserin sonraki literatür tarafından tanınırlığı hakkında *el-Kavlü li-men* ismiyle İbn Âbidin ve Âkifzâde el-Amâsî tarafından atıf yapılması zikredilebilir.⁵⁴⁷

Eser üzerine bir tanesi başka bir müellife nispet edilerek yapılan üç tahkik çalışması bulunmaktadır. İlki, Muhammed Selman Tüfekçioğlu tarafından tespit edilen on iki nüshanın beş tanesi esas alınarak 2017'de yüksek lisans tezi olarak tahkik edilip 2023'te müellifin diğer bazı risâleleriyle birlikte neşredilmiştir.⁵⁴⁸ İkincisi, 2020 yılında Abdülaziz b. Fehd b. Davud tarafından Ezher Kütüphanesi'ndeki bir yazmadan hareketle Ahîzâde Yusuf b. Cüneyd et-Tokâdî'ye (ö. 905/1500) nispet edilerek yapılan tahkiktir.⁵⁴⁹ Üçüncüsü ise Abdülmecîd b. Muhammed b. Ali Becevî tarafından 2023'te tahkik edilmiştir.⁵⁵⁰

3.2.3.2. Celâleddîn el-Arab, *el-Kavlü li-men*

Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657), *el-Kavlü li-men* isimli bir eserin Celâleddîn el-Arab tarafından mahkeme kâtibi olduğu esnada önünde meydana gelen olaylar ve muteber kitaplardan cemedilmiş bir mecmua olduğunu, daha sonra Nevîzâde'nin onu alıp ilavelerde bulunarak *el-Kavlü'l-hasen* ismini verdiğini ifade etmektedir.⁵⁵¹ Sözü edilen eserin herhangi bir nüshasının tespit edilememesinin yanı sıra müellifi hakkında da bir bilgiye ulaşılamamıştır. Dördüncü başlıkta *el-Kavlü li men ve tezyîlühâ bi'l-mülhakât* ismiyle müellifi meçhul olarak yer verilecek olan risalenin, Celâleddîn el-Arab'ın eserinin bir nüshası olma ihtimali bulunmaktadır.

⁵⁴⁶ Tüfekçioğlu, *Ahizade Abdülhalim Efendi'nin el-Fark Beyne'l-Müddeî ve'l-Müddeâ Aleyh Risâlesi'nin Tahkik ve Tahlili*, 26-27.

⁵⁴⁷ İbn Âbidîn, *el-'Ukûdü'd-dürriyye*, 1/228.

⁵⁴⁸ Tüfekçioğlu, *Ahizade Abdülhalim Efendi'nin el-Fark Beyne'l-Müddeî ve'l-Müddeâ Aleyh Risâlesi'nin Tahkik ve Tahlili*, 28-34; Ahîzâde Abdülhalim Efendi, "Beyânu ahvâlî'l-müddeî ve'l-müddeâ aleyh (ev Risâletü'd-dâvâ)", *Resâil fi'l-fikh*, thk. Muhammed Selman Tüfekçioğlu (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 49-75.

⁵⁴⁹ Abdülaziz b. Fehd b. Davûd, "el-Kavlü li men fi'l-müdde'î ve'l-müdde'â 'aleyh li Yûsuf b. Cüneyd Tahkikan ve Dirâseten", *Mecelletü'l-Kazâ* 20 (Eylül 2020), 18.

⁵⁵⁰ Abdülmecîd b. Muhammed b. Ali Becevî, "Ma'rifetü'l-kavli li men ve'l-müddeî ve'l-müdde'â 'aleyh ve'l-hâric ve zi'l-yed li Abdilhalim bin Muhammed eş-Şehir bi Ahîzâde Efendi tahkikan ve dirâseten", *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benât bi'l-İskenderiyye* 39 (2023), 1922-1923.

⁵⁵¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1364.

3.2.3.3. Ahmed b. Hüsâm, *el-Kavlü li-men*

Kaynaklarda sözün kime ait olduğuna dair telifinin bulunduğu bahsedilen diğer bir kişi de Mollacık diye tanınan Ahmed b. Hüsâm er-Rûmî es-Sîrôzî el-Hanefî'dir. Ahizâde Abdülhalim Efendi'ye mülâzim olan Ahmed b. Hüsâm, Timurhisâr, Zagra-i Atik, Hezârgirad ve Sirozda kadılık görevini üstlenmiştir. 1032'de Nevizâde yerine Hezârgirâd'a kadı olan müellif, sene tamamlandıktan sonra azledildiği, şiddetli kış ve hastalık sebebiyle 1033/1624 Cemâziyelevvel'de vefat etmesi üzerine orada bulunan İbrahim Paşa Cami'nin haziresine defnedildiği aktarılır. Bağdâdî, müellifin eserleri arasında onun *el-Kavlü li-men* isimli tamamlanmamış bir telifinin bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁵² Nevizâde de onun böyle bir eseri tertibe yöneldiğini “ancak günler müsait olmamıştı” diyerek bitiremediğini, bu eserin daha sonra kendisine intikal ettiğini ifade etmiştir.⁵⁵³ Bu ifadelerden hareketle eserin Nevizâde'nin eseri için en azından bir ön bilgi oluşturduğu söylenebilir. Sözü edilen eser hakkında kaynaklarda başka bir bilgi tespit edilememesinin yanı sıra eserin herhangi bir nüshasına da ulaşamamıştır.

3.2.3.4. Nevîzâde Atâî, *el-Kavlü 'l-hasen fî cevâbi kavli li-men*

Tam ismi Atâullah b. Yahyâ b. Pir Ali b. Nasûh olan Nev'îzâde Atâî, 991/1583'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Nev'î Yahya Efendi'ye nispet edilerek Nev'îzâde ismiyle tanınmaktadır. Nev'îzâde, babası Yahya Efendi'nin başka Kafzâde Feyzullah Efendi (ö. 1020/1611) ve Karaca Ahmed Efendi'den (ö.1023-24/1615) tedris görmüş, 1010/1601'de Abdülhalim Efendi'den mülâzemet almıştır. 1014/1605'te İstanbul Canbaziye Medresesi'nde müderrisliğe başlayan Nev'îzâde, daha sonra kadılığa geçerek 1017/1608'te Lofça'da göreve başlamıştır. 1019/1610'da Babaeski kadılığına tayin olmuş, buradan sonra 1022/1613-1040/1631 tarihleri arasında Varna, Rusçuk, Silistre, Rodosçuk, Hezargrad, Tırnova, Sahra, Mezistre ve Tırhala kadılıkları kendisine tevcih edilmiştir. Son olarak 1042/1633-1044/1634-35 arasında Üsküp kadılıklarında görev yapmıştır. Sonrasında İstanbul'a dönen müellif, kısa süre sonra burada vefat etmesi üzerine Şeyh Vefâ Tekkesi hazîresine defnedilmiştir. Özellikle Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) tabakât türü eseri *eş-Şekâikü 'n-nu 'mâniye*' sine

⁵⁵² Bağdâdî, *Hedîyyetü 'l-ârifîn*, 1/156.

⁵⁵³ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâiku 'l-hâkâik*, 2/1661.

yazdığı *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik* isimli tek milesiyle meşhur olan Nev'izâde'nin bilindiği kadarıyla fıkıh alanındaki tek eseri *el-Kavlü'l-hasen fî cevâbi kavli li-men*'dir.⁵⁵⁴

Müellifin *el-Kavlü'l-hasen fî cevâbi kavli li-men* isimli eseri el-kavlü li-men meselesi hakkında telif edilen en kapsamlı eserdir. Atâî, risâlesini dâvalarda hasımlardan birinin yemini ile veya yemini olmaksızın sadece sözü ile lehine hüküm verilecek hususlara dair hâkimlere faydalı olması için düzenlediğini belirtmektedir.⁵⁵⁵ Atâî'nin bu eserini, konuya dair telif edilen diğer risâlelerden ayıran en önemli yönü, eserinde sadece muâmelât ve ukûbât ile ilgili dâvalarla sınırlı kalmayıp eserine ibâdât bölümünü de dâhil etmesidir.⁵⁵⁶ Ayrıca ibadet ve muamelat konularında şahitlik kabilinden olmakla birlikte şahitlikteki nisabın bulunmadığı birtakım haberleri de daha istifadeli olacağı kanaatiyle kitaba dahil ettiğini belirtmektedir.⁵⁵⁷

Müellif, eserin girişinde telife başlarken topladığı kitapları fetva, şerh ve mecmua şeklinde üç grupta sınıflandırarak sıralamıştır. Buna göre fetva türü eserlerden; *Fetâva'l-Kâdîhân*, *el-Hulâsâ*, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, *Hizânetü'l-fetâvâ*, *Mecma'u'l-fetâvâ*, *Câmi'u'l-fetâvâ*, *Kunyetu'l-Munye*, *Fetâvâ Kâri'u'l-Hidâye*, *Câmi'u'l-fusûleyn*, *el-İs'âf fî emri'l-evkâf*, *et-Te'sîs* (ed-Debûsî), *Lisânu'l-hükkâm*, *Mu'înu'l-hükkâm*, *Enfa'u'l-vesâil*, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, şerh kategorisinde *el-Hidâye*, *Şerhu'l-Vikâye* (Sadruşşerîa), *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gururu'l-ahkâm*, *Bedâi'u's-sanai' fî Şerhi't-Tuhfe*, İbn Şihne'ye ait *Şerhu'l-Manzûmetu'l-Vehbâniyye*, *Şerhu's-Şumunnî alâ Muhtasari'l-Vikâye*, *el-İslâh ve'l-izâh*, *Hâşiyetu Yakûp Paşa*, *Hâşiyetu Mevlânâ Ahî* şeklinde kimi zaman şerh edilen eserin ismini zikrederek kimi zaman ise müellifine işaret ederek zikreder. Mecmua türü içerisinde ise *Hadikatu'l-Müftî*, *Mecmûatu Müeyyedzâde*, *el-Fetâva'l-Adâliyye*, *Mecmûatu Mevlâna Abdulganî*, *Mecmûatu'l-Mevlâ Pîr Muhammed Müftî'l-Üskûb*, Gânim el-Bağdâdî'nin *Tercîhu'l-beyyinât*'ı yer vermiştir.⁵⁵⁸

Eserin telifine uygun berâat-i istihlâl sanatını kullanarak besmele, hamdele ve salveleye yer veren Nev'izâde, genel olarak ilmi kapıları açık bir meyve bahçesine, fıkıh ilmini ise kökü

⁵⁵⁴ Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekayi'u'l-Fuzala : Şeyhi'nin Şaka'ik zeyli (inceleme-tenkitli metin-dizin)*. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 1/193-195; Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî'aşer*, 4/263; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/332, 4/1252; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/95; Halûk İpekten, "Atâî, Nev'izâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/40-42.

⁵⁵⁵ İpekten, "Atâî, Nev'izâde", 4/42.

⁵⁵⁶ Risâlenin konu başlıkları için bkz. EK 4.

⁵⁵⁷ Atâ'ullah b. Yahyâ b. Pîr Ali el-İstanbulî Nev'izâde Atâî, *el-Kavlü'l-hasen fî cevâbi kavli li men* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 532), 2b.

⁵⁵⁸ Nev'izâde Atâî, *el-Kavlü'l-hasen* (Yeni Cami, 532), 2b-3a.

sabit, dalları leziz meyveli olan bir ağaca benzetmektedir.⁵⁵⁹ Müellif, eserini Mezistre’de kadılık yaptığı esnada telif ettiğini belirterek eserin girişinde telife hicrî 1038 senesinin Şâban ayının başında başladığını, ferağ kaydında ise aynı senenin Zilhicce ayının başında tamamladığını kaydetmiştir.⁵⁶⁰ Kütüphanelerde birçok yazması bulunan eserin nüshalarının başında genellikle manzum halinde bir fihrist bulunmaktadır.⁵⁶¹

Eser üzerine 2014 Sudan Ummu Derman İslam Üniversitesi Abdullah b. Muhammed el-İsa tarafından doktora tezi olarak *el-Kavlü ’l-Hasen fî Cevâbi ’l-Kavli li-Men li-Muellifihi Nev ’îzâde el-Hanefî rahimehullah: Dirâse ve Tahkîk min Bidâyeti Kitâbi ’ş-Şehâde ilâ Nihâyeti ’l-Mahtût* ismiyle kısmi tahkik çalışması yapılmıştır.

3.2.3.5. Meçhul Müellif, *el-Kavlü li-men ve tezyîlühâ bi’l-mülhakât*

Sözün kime ait olacağına dair yazılan eserlerden sadece bir tane müellifi meçhul eser tespit edilmiştir.⁵⁶² Bu risâlenin mukaddimesinde müellif, mahkemede kâtip iken çoğunlukla *Hulâsâ*, *Bezzâziyye* ve *Müeyyedzâde*’den, kısmen *Kâdîhân*, *Münye*, *Kenz* ve *Aynî*’nin şerhinden bir araya getirdiği fevâid olduğunu ve risâlesini *el-Kavlü li-men ve tezyîlühâ bi’l-mülhakât* diye isimlendirdiğini belirtmektedir.⁵⁶³ Risâlenin, daha önce sözü edilen mahkeme katibi Celâleddin el-Arab’ın derlemesi olma ihtimali bulunmaktadır. Risâlede her bir meselenin başında مسألة ibaresi kullanılmış ve genellikle meseleler kaynaklarıyla birlikte zikredilmiştir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Nev’îzâde Atâî, *el-Kavlü ’l-Hasen* (Yeni Cami, 532), 1b.

⁵⁶⁰ Nev’îzâde Atâî, *el-Kavlü ’l-Hasen* (Yeni Cami, 532), 2b, 178a.

⁵⁶¹ Örnek olarak bk. Nev’îzâde Atâî, *el-Kavlü ’l-Hasen* (Yeni Cami, 532), Ib-IIa. Eserin Türkiye kütüphaneleri ve Ezher Kütüphanesi’ndeki yazma nüshaları için bk. Betül Ek Bozkuş, *Osmanlı dönemi Tercihu ’l-beyyinat literatüründe şehâdet: Nev’îzâde Atâî ve Mahmud Hamza Efendi’nin eserleri özelinde* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024), 25-27.

⁵⁶² Risâlenin başı:

بسم الله الرحمن الرحيم عليك اعتمادي بالكريم الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى والصلاة والسلام على نبيه مصطفى وآله وصحبه المستكملين الشرف أما بعد؛ فهذه فوائد جمعتها من الكتب المعتبرة كفاء الحوادث الواقعة بين يدي وأنا إذ ذاك كاتب بالمحكمة الواقعة بخطة السراجين بدار السلطنة قسطنطينية.

Sonu:

مسألة كفل عن رجل بمال فوكله صاحب المال بقبضه من الغريم لم يصح لأن الوكيل من يعمل لغيره ولو صح هذا صار عاملاً لنفسه في إبراء ذمته فأنعدم الركن وفيها إضافية الوكيل بقبض الدين إذا كفل صح وتبطل الوكالة لأن الكفالة أقوى من الوكالة كونها لازمة فتصلح ناسخة لها بخلاف العكس من الدرر باب التوكيل بالبيع تمت الرسالة بعون الله الملك القدير بيد الفقير عبد الباقي بن محمد غفر ذنوبهما وستر عيوبهما بحرمة حبيبه أمين برحمك يا أرحم الراحمين والحمد لله وحده

⁵⁶³ *el-Kavlü li men ve tezyîlühâ bi’l-mülhakât*, el-Haramu’l-Mekkî Kütüphanesi, 2033/4, 158b.

⁵⁶⁴ *el-Kavlü li men ve tezyîlühâ bi’l-mülhakât*, 2033/4, 158b-162b.

Risâlenin biri eksik olmak üzere üç nüshası tespit edilmiştir.⁵⁶⁵ Bunlardan Mekke el-Haramu'l-Mekkî Kütüphanesi'nde kayıtlı olan, fıkha dair başka risâleleri de ihtiva eden bir mecmua içerisinde yer alan nüsha, bize eserin telif tarihi hakkında fikir vermektedir. Şöyle ki risâle, mecmuadaki diğer risâlelerin de müstensihî olan Abdülbâkî b. Muhammed el-Kostendî tarafından istinsah edilmiştir. Risâlenin kendisinde tarih bulunmasa da mecmua içerisindeki diğer risâlelerin hicri 1055'te istinsah edilmiş olması, *el-Kavlî li-men* risâlesinin de bu tarihten önce telif edildiği kanaati oluşturmaktadır.

3.3. Genel Değerlendirme

Burada beyyinelerin teâruz ve tercihine dair müstakîl tarzda telif edildiği zikredilen eserler birkaç açıdan değerlendirilecektir. Kronoloji, şekil, konu, telif sebebi, üzerine çalışma yapılması, sonraki literatüre etkisi, kendinden önceki literatüre vukûfiyet ve müelliflerin ilmi birikimi gibi muhtelif açılardan değerlendirilecektir.

Kronolojik açıdan değerlendirildiğinde konuyla ilgili risâlelerin telifi, tespit edilebildiği kadarıyla hicri X. yüzyılda Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) eseri ile başlamakta, Yenişehir-i Fenârî Hüseyin Şevket Efendi'nin (ö. 1371/1952) Mahmud Hamzâvî'nin eseri üzerine yaptığı tercüme ile sonlanmaktadır. Ancak başı sonu belli tam bir risâle olarak kabul edilecek ilk eser, Vankulu'nun (ö. 1000/1592) *Tercîhu'l-beyyinât*'ıdır. Müelliflerinin vefat tarihi bilinen eserlerden tahminen on bir tanesi XI./XVII. yüzyılda, dört tanesi XII./XVIII. yüzyılda, sekiz tanesi ise XII./XVIII. yüzyıldan sonra kaleme alınmıştır.⁵⁶⁶

Dönemsel olarak eserlerin telifinde yaşanan yoğunluğun sebebini ortaya koymakta güçlük bulunmaktadır. Ancak XI./XVII. yüzyılda telif edilen el-kavlî li-men türü eserlerin müellifleri arasındaki ilişki dikkate alındığında ilki Ahîzâde Abdülhalim Efendi (ö. 1013/1604) olup bu konuya dair eser telifine başladığı aktarılan Ahmed b. Hüsâm'ın ona mülâzîm olması, kendisinin bitiremediği eserini ise Nevizâde Atâî'ye aktarması, aynı ilmî çevreye mensup olmanın eser telif etmedeki etkenlerden biri olarak kabul edilebileceğini düşündürmektedir.

Eserlerden içinde hakkında en fazla çalışma yapılanı, Ganim el-Bağdâdî'nin *Melceü'l-kudât*'ıdır. Üç tercümesi bulunan eser, ayrıca Muhammed Rıfkî tarafından konuya dair telif ettiği eserde esas kabul edilmiştir. Mahmud Hamzâvî'nin eseri üzerine iki tercüme, Esîrîzâde

⁵⁶⁵ Risâlenin nüshaları: 1) el-Haramu'l-Mekkî Kütüphanesi, 2033/4, 158b-162b; 2) Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4689/4, 124b-132b, 3) Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin, 241, 260a-262b (Risâle sonu başka bir eserle devam etmiştir.)

⁵⁶⁶ Müellifinin vefat tarihi tespit edilen veya telif tarihine dair bilgi bulunan eserlerin kronolojik sıralaması için bk. Ek 2.

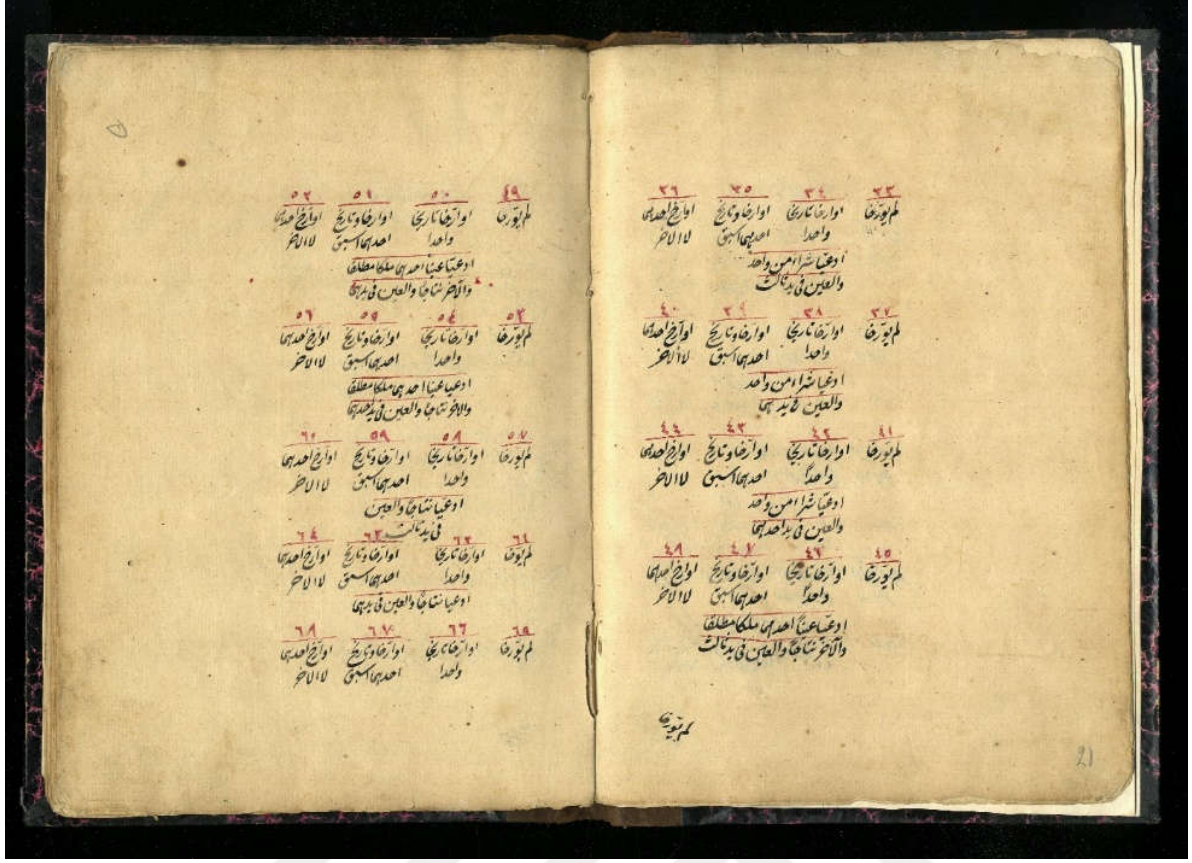
ve Bosnavî'nin eseri üzerine ise birer tercüme çalışması bulunmaktadır. Bu tercümelerden *Melceü'l-kudât* üzerine Ladîkîzâde'nin, Esîrîzâde üzerine müellifi meçhul Risâle-i istihkâk isimli tercüme ve Mahmud Hamzâvî'nin eseri üzerine ise Muhammed Bahaüddin'in yaptığı tercümeler basılmıştır.

Gânim el-Bağdâdî, bab tasnifli olarak meseleleri derleyen ilk eser olması hasebiyle bu usulde telif edilen diğer eserlere öncelik etmiş, birçoğu ondan nakilde bulunmuştur. Kendinden önceki telifat hakkında en fazla bilgi sahibi olan müellif bunların tamamını eserinde kullanmamakla birlikte Mahmud Hamzâvî'dir.

Müellifi meçhul eserler konu bakımından incelendiğinde, bunların çoğunluğunun herhangi bir tasnifte bulunmaksızın doğrudan meseleleri fûrû fıkıh kitaplarından derleyen eserler olduğu görülür. Bu tür eserlerden bir kısmı belirli bir veya birkaç kitaptaki beyyine tercihlerini derlemeyi amaçlamışken çoğunluğunda böyle bir sınırlama bulunmamaktadır.

Müelliflerin ilmî birikimine delâlet etmesi açısından icrâ ettikleri görevler dikkate alındığında, iki müellifin şeyhülislamlık görevinde bulunmasının yanı sıra diğer müelliflerin çoğunlukla kadılık olmak üzere iftâ ya da tedris gibi görevler icra ettikleri görülür. Eserlerin telifinde de kimisi kendi kadılık dönemlerinde beyyinelerin tercihinine dair meselelere ulaşmada yaşadığı zorluklar nedeniyle telife yöneldiğini ifade ederken kimisi ise genel olarak kadılara fayda sağlamak maksadıyla telif ettiğinden bahseder. Rahmetullah Efendi'nin risâlesi, fetva emini görevini yerine getirirken derlenmiş ve müellifi meçhul el-kavlü li-men türü risâle ise yine müellifin mahkemede kâtip iken karşılaştığı meselelere dair hükümlerin derlenmesiyle oluşturulmuştur. Dolayısıyla tercîhu'l-beyyinât literatürünün oluşmasında dönemsel bir tartışmanın varlığından söz edilemez. Özellikle derleme türü eserlerin telifinde temel maksat, meselelerin bir araya getirilerek hükme ulaşmanın kolaylaştırılmasıdır. Bunun dışında Vankulu'nun eseri genel kâideler oluşturmak için, Şürunbülâlî ve Mizcâcî'nin eserleri fetvaya yönelik meselenin izahı için telif edildiğinden bu durumun istisnaları arasında sayılabilir.

Söz konusu eserler şekil açısından incelendiğinde Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi'nin eseri, mülkiyete dair davaları 96 meseleye taksim etmesi ve eserin nüshalarında bu meselelerin dikkat çekici ve hükme ulaşmayı kolaylaştırıcı tablolar halinde sunulması bakımından ayrıcalık kazanmaktadır.

Şekil 1. *Mizânü'l-müddeiyyen*'de meselelerin nasıl ele alındığını gösteren görsel

Şekil 1'de görüldüğü üzere 24 meseleye yatay olarak yer verilirken her bir meselenin tarih bildirip bildirmeme bakımından alt taksimi olan 4 mesele ve hükümleri bunlar altında serdedilmiştir. Görsel risâlenin girişinde 96 meselenin toplu bir şekilde yer verildiği kısma aittir. Ayrıca risâle içerisinde de her meselenin altında ilgili hükme dair ayrıntılı nakiller zikredilmiştir.

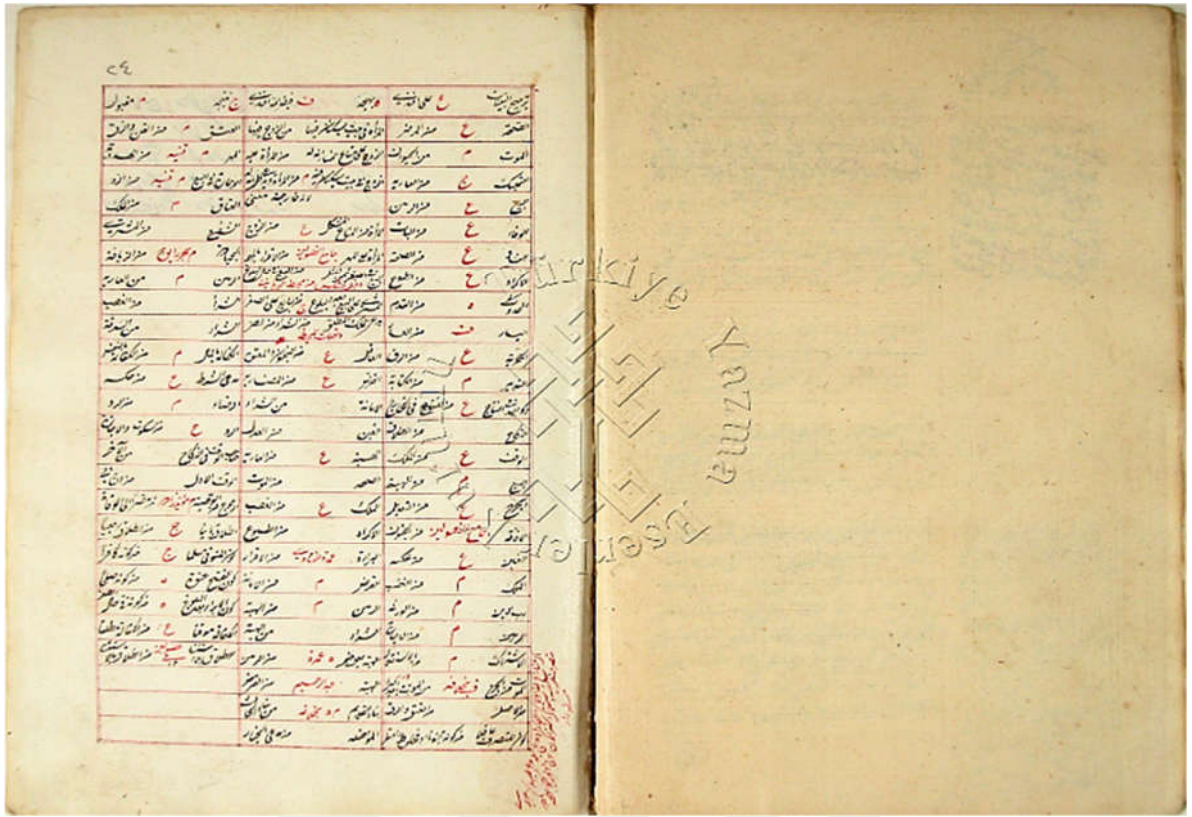
Şekil açısından farklı bir metot takip edilen diğer bir eser, Mahmud Hamza'nın eseridir. *et-Tarîkatü'l-vâdiha*'da da yine ilgili hükmü öğrenmek isteyen kolay ulaşmasını sağlamayı amaçlayan bir metot takip edilmekle birlikte meselelerin tertibinde konu açısından ihtimallerin taksim edilmesi itibara alınmayıp her bir konu başlığı altında yer verilen meseledeki râcih ve mercûh tarafların daha kolay görülebilir hâle getirilmeye çalışılmıştır.

١٢٨			١٢٩		
مراجعة		المأخذ	مراجعة		المأخذ
(مسائل النفس)					
بينة الخارج على بيت في	بينة ذي اليد على البيت	بينة	بينة الخارج على بيت في	بينة ذي اليد على البيت	بينة
يد آخر انه في قسمه	انه وقع في قسمه	تفج	يد آخر انه في قسمه	انه وقع في قسمه	تفج
بينة الخارج على اذرع من	بينة ذي اليد على تلك	بينة	بينة الخارج على اذرع من	بينة ذي اليد على تلك	بينة
ارض آخر انها في	الادرع انها في قسمه	فاضيلان	ارض آخر انها في	الادرع انها في قسمه	فاضيلان
بينة الخارج على بيت من	بينة ذي اليد على المنزل	بينة	بينة الخارج على بيت من	بينة ذي اليد على المنزل	بينة
منزل انه في قسمه	ان البيت في قسمه	فاضيلان	منزل انه في قسمه	ان البيت في قسمه	فاضيلان
بينة الخارج على ان هذا	بينة ذي اليد على ان الحد	بينة	بينة الخارج على ان هذا	بينة ذي اليد على ان الحد	بينة
الحد له ودخل في	له ودخل في نصيبه	فاضيلان	الحد له ودخل في	له ودخل في نصيبه	فاضيلان
نصيب الآخر	نصيب الآخر	فاضيلان	نصيب الآخر	نصيب الآخر	فاضيلان
بينة الخارج على ان هذا	بينة ذي اليد على ان الحائط	بينة	بينة الخارج على ان هذا	بينة ذي اليد على ان الحائط	بينة
الحائط له دخل في	له دخل في نصيبه	فاضيلان	الحائط له دخل في	له دخل في نصيبه	فاضيلان
نصيب الآخر	نصيب الآخر	فاضيلان	نصيب الآخر	نصيب الآخر	فاضيلان
بينة الخارج على ان هذه	بينة ذي اليد على ان هذه	بينة	بينة الخارج على ان هذه	بينة ذي اليد على ان هذه	بينة
الارض اصابت في	الارض اصابت في	فاضيلان	الارض اصابت في	الارض اصابت في	فاضيلان
القسمه	القسمه	فاضيلان	القسمه	القسمه	فاضيلان

Şekil 2. *et-Tarikatü 'l-vâdiha*'da meselelerin ele alınış şeklini gösteren görsel

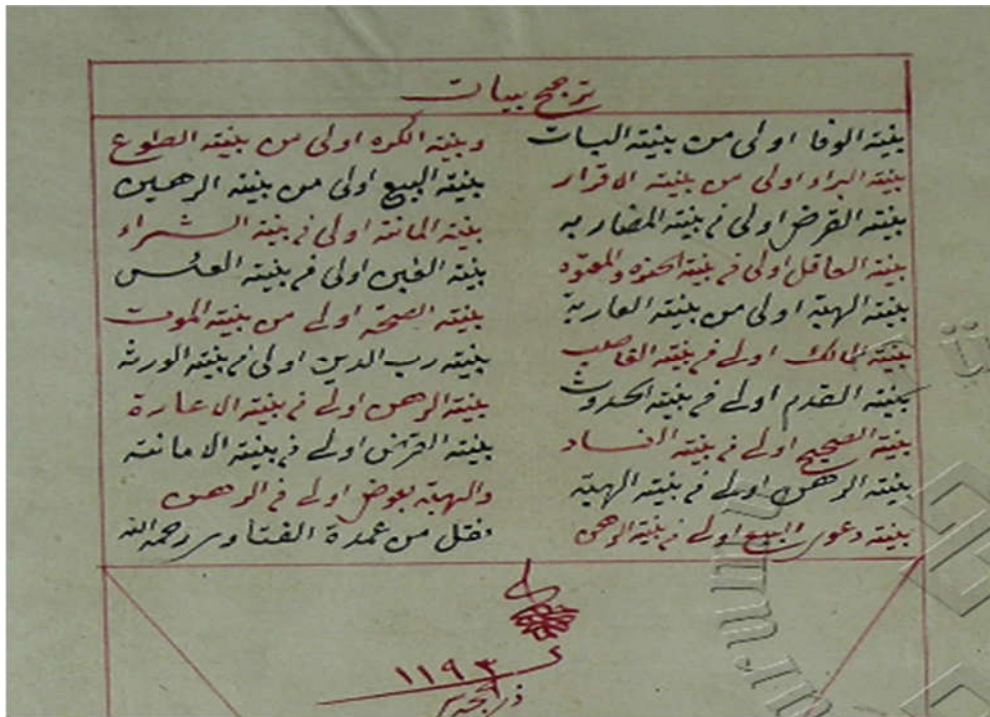
Şekil 2’de yer alan görselde görüldüğü üzere Mahmud Hamzâvî’nin eserinde meseleler râcihi-mercûh sütunları altında zikredilerek her meselenin kaynağına yer verilmiştir. Ayrıca müellif eserin hâmişlerinde mezhep içi ihtilafa dair kısa açıklamalarda bulunmuştur. Mahmud Hamzâvî’nin de ifade ettiği üzere konuya dair telif edilen eserlerden herkesin istifadesi kolay olmadığından bu şekilde bir üslup tercih etmiştir. Ancak Esîrîzâde’nin eserinde mülkiyet konusu bütün olarak ihtimaller üzerinden değerlendirilirken Hamzâvî’nin eserinde konuyu bütün olarak bulmak mümkün olmamakta ilgili başlık altında aranması gerekmektedir.

Konu başlıklandırmalarına yer verilmeyip doğrudan meselelerin kâide ve zâbıtlar halinde sunulduğu eserlerin bazı nüshalarında da yine okuyucunun hükme ulaşmasını kolaylaştırmak amacıyla muhtelif yazım usulleri tercih edilmiştir. “بينة” ifadelerinin kırmızı mürekkep ile yazılması veya alt alta serdedilmesi gibi göze hitap eden yöntemler izlenmiştir.

Şekil 3. Tercihü'l-beyyînâta dair Reşîd Efendi 255 24a'da yer alan bir görsel

Örneğin şekil 3'te yer alan görselde beyyinelerin Ali Efendi, *Neticetü'l-fetâva*, *Behçetü'l-fetâvâ*, Feyzullah Efendi'nin fetvaları için rumuz belirleyerek birkaç kelime ile beyyinelerin teâruz ve tercihini ifade eden bir tablo oluşturulmuştur.

Şekil 4. Fatih 2341'de yer alan eserin nüshası

Şekil 4'teki görselde ise beyyinelerin tercihinine dair meselele uzun sütunlar halinde kısa ve öz ifadeler ile sunulmuştur. Özellikle konu tasnifi bulunmaksızın meselelerin derlendiği eserlerde meseleler sıklıkla bu şekilde “بينة” ifadesi alt alta gelecek şekilde serdedilir.

Bu tür tablolar, tercihu'l-beyyinât literatürünün oluşmasındaki temel hareket noktası olan ilgili meselelere dair hükme kolay ulaşımı sağlamaktadır. Ancak meselelerin kısa ve öz maddeler halinde sunulması, okuyucunun mesele hakkında temel bilgiye sahip olmasını gerekli kılar. Zira bu tür öz ifadelerde genellikle mezhepteki ihtilafa değinilmez. Mesela hudûs ve kıdem beyyinelerinin teâruz etmesi meselesine kimi eserlerde “بينة القدم أولى من بينة الحدوث” ifadesiyle, kimisinde ise tam tersi “بينة الحدوث أولى من بينة القدم” şeklinde yer verilmiştir. Dolayısıyla bu tür eserler ihtisas sahibi okuyucuya bir nevi hükmü hatırlatma işlevi görür.

4. OSMANLI FAKİHLERİNDEN İZMİRİ MEHMET EFENDİ ÖRNEĞİNDE HANEFÎ MEZHEBİNDE BEYYİNELERİN TEÂRUZ VE TERCİHİ

Beyyinelerin teâruzu durumunda takip edilecek usûl, fıkıh kitaplarında genelde açık bir şekilde izah edilmemiştir. Beyyinelerin teâruzuna binaen dâvaların teâruzunu ele alan Kâsânî'ye (ö. 587/1191) göre iki beyyine zâhirde teâruz ettiğinde onlardan birini diğerine tercih etmek mümkün olduğunda râcih olan beyyine ile amel edilir. O, bu durumu beyyinenin şeriatin hüccetlerinden biri olması ve şeriat hükümlerinde râcih olan hükmün kesin olan hükme ilhâk edilmesi ile gerekçelendirir. Beyyinelerden birini tercih mümkün olmadığında beyyinelerden her biriyle her vecihten amel etmek mümkün olursa bu şekilde amel edilir. Her vecihten amel etmek mümkün olmayıp her iki beyyine ile tek bir vecihten amel etmek mümkün olursa tek vecihten amel edilir. Hiçbir surette birlikte amel edilmesi mümkün olmazsa beyyineler itibara alınmayıp yok hükmünde olurlar.⁵⁶⁷

Tebâyün eden beyyinelerden biri mütevatir olmadığı müddetçe aralarında üç durum meydana geleceğini ifade eden Ali Haydar Efendi (1853-1935) ise bunların mütehâtir olma, iki beyyine ile de amel etme ve yalnız birisiyle amelin tercih edilmesi olduğunu dile getirmiştir.⁵⁶⁸ Nitekim gerek beyyinelerin teâruzuna dair ele alınan meseleler göz önünde bulundurulduğunda gerekse teâruz eden iki şey arasında meydana gelebilecek durumlar aklî taksime tabi tutulduğunda bunların genel itibariyle sözü edilen üç kısımda ele alınabileceği ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı döneminde konuya dair telif edilen müstakil eserler içerisinde gerek konuların çoğunluğunu ele alması gerek zaman zaman konuya dair izahlarda bulunması gerekse diğer eserlere nispetle daha sonraki dönemde telif edilmesi açısından konuya dair mesâilin incelenmesinde İzmirî Mehmed Efendi'nin (ö. 1165/1751) eseri esas alınmıştır.

Beyyinelerin teâruz ve tercihine dair meselelere geçmeden önce bir dâvada teâruzun hangi durumda meydana geldiğinin ortaya konulmasında fayda bulunacağı aşîkardır. Bu maksatla öncelikle İzmirî'nin bir kadının nikâhı konusunda taraflar arasında vuku bulan durumları nasıl serdettiğine yer verilecektir. Şöyle ki iki kişi, bir kadının nikâhının kendisine ait olduğunu iddia etse, bu iddia ya kadın hayatta iken ya da vefat etmişken olabilir. Şayet kadın hayatta iken böyle bir iddiada bulunmuşlarsa ya iddia birbiri ardınca yapılmıştır ya da birlikte yapılmıştır. Dâvanın birlikte yapılması durumunda ise dâvada ya beyyine vardır ya da beyyine yoktur. Taraflardan hiçbirinin beyyinesi olmaması halinde ya tek bir tarafın iddiasını destekleyip ona öncelik veren

⁵⁶⁷ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi*, 6/232.

⁵⁶⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/598-599.

bir mana (yed, duhul, kadının ikrarı) vardır ya da her iki tarafın da iddiasını destekleyici bu tür bir mana bulunmaktadır.⁵⁶⁹

İlk durumda, yani kadın hayatta iken her iki tarafın da beyyinesi olmamakla birlikte taraflardan birinin iddiasını destekleyen mezkûr manalardan birinin bulunması durumunda her iki taraf aynı anda bir kadın hakkında nikâh iddiasında bulunuyorsa, bu durumda kadının nikâhı, zikri geçen manalardan birinin kendisini desteklediği taraf lehine hükmedilir. İkinci durumda, yani her iki tarafı destekleyen bir mananın bulunması hâlinde Muhammed b. Fadl'ın (ö. 381/991) görüşüne binaen zilyedin lehine hükmedilir. Taraflardan herhangi birini destekleyen bir mana bulunmadığı zaman ise tarafların dâvası sâkıt olur. Buraya kadar nikâh dâvası, dâvada beyyine bulunmamakla birlikte taraflardan biri için nikâhın varlığına işaret eden bir mana bulunup bulunmaması açısından ortaya konulmuştur. Dâvada beyyine bulunması halinde ise ya tek bir tarafın ya da her iki tarafın da beyyinesi olabilir. Taraflardan birinin beyyinesi varsa mezkûr manalardan diğer tarafın iddiasını destekleyen bir mana ister bulunsun isterse de bulunmasın fark etmeyip kadının beyyineyi getiren tarafın karısı olduğuna hükmedilir. Zira beyyine bu manalardan daha kuvvetlidir.⁵⁷⁰

Beyyineler arasında teâruzun vukû bulacağı aşama olan her iki tarafın beyyine getirmesi durumu, dâvada tarafların nikâha dair tarihinin bulunup bulunmaması açısından dört kısımda incelenir. Bu durumda ya her ikisi de tarih belirtmemiş ya taraflardan biri tarih belirtmiş ya her iki taraf da aynı tarihi belirtmişler ya da taraflar farklı tarihler belirtmişlerdir. Her iki tarafın tarih belirtmemeleri veya aynı tarihi belirtmesi durumunda tarafların iddialarını destekleyen bir mana da bulunmuyorsa beyyineler eşit olup aralarında tercih yapılamayacaktır. Şayet bu durumda kadın da hayatta ise nikâhın ortaklık kabul etmeyen bir akit olması hasebiyle her iki beyyineyle birlikte amel edilmesi mümkün olmayacağından beyyineler batıl hâle gelir. Taraflardan birini destekleyen bir mana bulunuyorsa o tarafın beyyinesi kabul edilir. Ancak diğer taraf önceliği olduğuna dair beyyine getirirse onun beyyinesine öncelik verilir. Zira söz konusu manalar bir tarafın önceliğini delâleten ortaya koyarken beyyine sarâhaten ortaya koymaktadır. Genel kâide olarak ise sarihin delâletten daha evlâ olduğu kabul edilmektedir. Taraflardan birinin zilyedliği bulunurken diğer tarafı kadının ikrarı destekliyorsa zilyedin beyyinesinin tercih edileceğine dair zayıf bir görüş de bulunmakla birlikte ikrar olan taraf tercih edilmektedir. Her iki taraf duhul konusunda beyyine getirirse veya kadının her iki taraf için de

⁵⁶⁹ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 2b.

⁵⁷⁰ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 2b-3a.

ikrarı varsa bu durumda da yine eşitlik bulunacağından beyyinelerin batıl olduğuna hükmedilmiştir.⁵⁷¹

Taraflardan sadece biri beyyinesinde tarih de bildiriyorsa, yani onun şahitleri nikâh ve vakit konusunda şahitlik ediyorlarsa diğer tarafı destekleyen bir mana da bulunmuyorsa bu durumda daha fazla ispat edici olması gerekçesiyle tarih bildiren tarafın beyyinesi kabul edilir. Diğer tarafı destekleyen yed, duhul veya ikrar gibi bir mana bulunuyorsa yed ve duhul önceliğe delâlet etmesi gerekçesiyle, kadının ikrarı bulunması durumunda ise akit taraflarının sözlerinin birbirini tasdik etmesi gerekçesiyle bu manaların kendisini desteklediği tarafın beyyinesi tercih edilir. Taraflar birbirini takip eden tarihler bildirmişlerse diğer tarafı destekleyen bir mana bulunup bulunmaması fark etmeksizin tarihi önce olan tarafın beyyinesi evlâ kabul edilir. Meşâyih'in⁵⁷² bu şekilde fetva verdiklerini belirten İzmîrî, gerekçe olarak ise beyyinelerin ispat için meşru kılınması kuralını zikrederek hangi beyyine daha fazla ispat edici ise onun daha evla olacağına binâen tarihi önce olan beyyinenin daha ispat edici olduğunu ifade etmiştir. Zira ona göre lâhik tarih bildiren sadece nikâhı ispat ederken sâbık tarih bildiren hem nikâh hem de nikâhın önceliğini ispatlamaktadır.⁵⁷³

Buraya kadar dâvada zikredilen kayıtlar kadının hayatta olması durumu ile ilgilidir. Şayet dâva kadının vefat etmesi durumunda meydana gelmiş ve tarafların her ikisi de beyyine getirmişse her iki beyyine ile amel edilerek tarafların ikisi için tek bir kocanın mirasına hükmedilir. Zira vefattan sonra nikâhın hükmü miras olup mirasın ise ortaklığa ihtimali bulunmaktadır. Bu durum, tarafların beyyinelerinin müsavi olması yani tarafların tarih bildirmemeleri veya aynı tarihi bildirmeleri hâlinde geçerlidir. Kadının çocuğu varsa her iki taraf için nesep sabit olup çocuk her ikisinden de tam bir oğul mirası alır. Taraflar ise çocuktan tek bir baba mirasına ortak olurlar. Taraflardan birinin daha önceki bir tarihi bildirmesi durumunda ise sadece onun lehine hüküm verilir. Sözü edilen ihtimallerin tamamında kadının ikrarı tarafların beyyine ikamesinden sonradır. Kadın beyyine getirilmeden ikrarda bulunması hali hakkında ihtilaf

⁵⁷¹ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 3a-3b.

⁵⁷² Meşâyih kelimesi, ıstılah haline gelmeden önce bir bölgenin öncü fakihleri veya bu ifadeyi kullananın hocaları anlamını ihtiva ederken ıstılah olarak Ebû Hanîfe'ye yetişemeyen Hanefî fakihleri anlamında kullanılmıştır. Genelde meşâyihunâ veya el-meşâyih hali ile kullanılan kavram, zaman zaman bir şehir veya bölgeye nispet edilerek de kullanılmıştır. Ateş, kaynaklarda meşâyih olarak yer alan fakihlerden yola çıkarak hicrî üçüncü asrın ilk yarısından dokuzuncu asra kadar üç dönem ve 18 tabaka olarak taksim ettiği bir dönemlendirme yapmıştır. Bu dönemlendirmede Kâdîhân üçüncü meşâyih döneminde yer almaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Mustafa Ateş, *Hanefî Mezhebinde Meşâyih: Kavramsal ve Kronolojik Bir Araştırma* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2023), 23-107.

⁵⁷³ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 1b-3b.

edilmiştir.⁵⁷⁴ Görüldüğü üzere bir nikâh dâvasında tarafların beyyinelerinin teâruz etmesi durumunda tarih bildirip bildirmemeleri, kadının hayatta olup olmaması, beyyineleri destekleyen bir mananın bulunup bulunmaması gibi muhtelif ihtimaller göz önünde bulundurularak hüküm verilmektedir.

Beyyineler arasında teâruz ve tercihe dair meselelerde vuku bulabilecek ihtimallerin ve hâkimin bu meselelerde hüküm verme konusunda itibara alınması gereken ayrıntıların ortaya konulabilmesi önem arz etmektedir. Bu maksatla literatürde mülkiyete dair gerçekleşen dâvalar için muhtelif taksimler yapılmıştır. Burada konunun hassasiyetini ortaya koyması açısından bu tür taksimlerden en fazla ihtimâli dikkate alan taksim Bedreddîn es-Simâvî'ye (ö. 823/1420) ait taksime yer verilecektir. Simâvî, *et-Teshîl*'de iki kişinin mülkiyet dâvalarının toplam 7670 meseleye ulaştığını ifade etmiştir. Şöyle ki, mülkiyet iddiası ya mutlak mülkiyet şeklinde ya da miras, satın alma, hibe, sadaka, rehin, nikâh, icare, şuf'a, sulh, vakıf veya vasiyet olmak üzere 12 farklı sebebe binaen yapılabilir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.⁵⁷⁵

Her iki dâvacı da zikredilen bu gerekçelerden aynı gerekçeye dayanarak hak iddia etmişse 12 farklı mesele oluşur. Dâvacılar muhtelif gerekçelere dayanarak hak iddia ederlerse 66 türde farklı dâva ihtimali ortaya çıkmaktadır.⁵⁷⁶ Toplamda 78 dâva ihtimali olur ki bunların 12 tanesi mutlak mülkiyet, geriye kalan 66 tanesi ise sebepli mülkiyet dâvaları ile ilgilidir.

Aynı gerekçe ile hak iddia edilen 12 dâvada ise ayn/müddeâ bih ya her ikisinin de elinde ya sadece birinin elinde ya da üçüncü bir şahsın elinde olmak üzere 3 ihtimal bulunur. Bu durumda aynı gerekçe ile hak iddiası ile gerçekleşen dâvalar, 36 farklı dâva ihtimaline ulaşır. Dâvacıların farklı cihetlerden hak iddia ettiği 66 meselede ise ya ayn/müddeâ bih her ikisinin de elinde ya

⁵⁷⁴ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 4a.

⁵⁷⁵ Bedreddîn Simâvî, *et-Teshîl* (Yeni Cami, 598), 413a-414a; Bedreddîn Simâvî, *Letâîfü 'l-işârât Şerhi et-Teshîl Şerhu Letâîfi 'l-işârât*, ed. H. Yunus Apaydın (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), 2/1610-1614.

⁵⁷⁶ Biri mutlak mülkiyet, diğeri miras, satın alma, hibe, sadaka, rehin, nikâh, icare, şuf'a, sulh, vakıf veya vasiyet sebeplerinden birine binaen ki bunlar on bir tanedir. Biri miras, diğeri satın alma, hibe, sadaka, rehin, nikâh, icare, şuf'a, sulh, vakıf veya vasiyet sebeplerinden birine binaen mülkiyet iddiasında bulunur ki bunlar on dâva türünü ihtiva eder. Biri satın alma yoluyla diğeri ise hibe, sadaka, rehin, nikâh, icare, şuf'a, sulh, vakıf veya vasiyet sebeplerinden biriyle hak iddiasında bulunabilir ki bunların sayısı ise dokuzdur. Biri hibe, diğeri sadaka, rehin, nikâh, icare, şuf'a, sulh, vakıf veya vasiyet yoluyla hak iddia etmişse bunların sayısı sekizdir. Biri sadaka, diğeri ise rehin, nikâh, icare, şuf'a, sulh, vakıf veya vasiyet gerekçelerinden biriyle hak iddiasında bulunmaları şeklinde yedi tanedir. Biri rehin, diğeri ise nikâh, icare, şuf'a, sulh, vakıf veya vasiyet gerekçelerinden biriyle hak iddiasında bulunabilir. Bunlar da altı tanedir. Biri nikâh, diğeri ise icare, şuf'a, sulh, vakıf veya vasiyet gerekçelerinden birisiyle hak iddiasında bulunabilir. Bunlar da beş tanedir. Biri icare, diğeri ise şuf'a, sulh, vakıf veya vasiyet gerekçelerinden birisiyle hak iddiasında bulunabilir. Bunlar da dört tanedir. Biri şuf'a diğeri ise sulh, vakıf ve vasiyet gerekçelerinden birisiyle hak iddiasında bulunabilir. Bunlar da üç tanedir. Biri sulh diğeri ise vakıf veya vasiyet gerekçelerinden birisiyle hak iddiasında bulunabilir. Bunlar da iki tanedir. Biri vakıf, diğeri ise vasiyet sebebiyle hak iddia etmesi muhtemeldir.

üçüncü bir şahsın elinde ya sadece birinin elinde olup zilyet bir cihetten hâriç ise başka bir cihetten hak iddiasındadırlar ya da tam aksi olmak üzere 4 ihtimal bulunur ve bunlar da 264'e ulaşır. Toplamda aynı gerekçe ve farklı gerekçeye dayanan dâvalar, müddeâ bihin kimin zilyedinde olduğu dikkate alındığında 300'e ulaşmıştır.

Bu 300 dâvanın 47'si mutlak mülkiyet dâvaları ile ilgili olup 3 tanesi münferiden yani tarafların her ikisinin de mutlak mülkiyet iddiasında bulunmasına mahsustur ki aynın sadece birinin elinde, her ikisinin elinde veya üçüncü şahsın elinde olması durumundaki dâvalardır. Bunlardan son iki ihtimal durumunda yani ayn her ikisinin veya üçüncü şahsın elinde ise tarih belirtilip belirtilmemesi açısından 4 ihtimal bulunmaktadır. Ya her ikisi de tarih belirtmemiş, ya her ikisi de aynı tarihi belirtmiş, ya birinin belirttiği tarih diğerinden daha önce ya da sadece biri tarih belirtmiştir. Böylelikle bu iki ihtimal 8'e çıkmış olur. Ayn sadece birinin elinde ise 6 ihtimal ortaya çıkar. Şöyle ki ya ikisi de tarih belirtmemiş ya aynı tarihi belirtmişler ya zilyedin belirttiği tarih daha önce veya tam aksi, ya da zilyet tarih belirtmemiş veya tam aksidir. Nihayetinde daha önce zikredilen 8 ihtimalle birlikte her iki dâvacının da mutlak mülkiyet iddia ettiği dâva ihtimalleri toplamda 14'e ulaşır.

Mutlak mülkiyet ile ilgili 47 dâva türünden sadece bir tarafın mutlak mülkiyet iddiasında bulunduğu diğer tarafın ise farklı bir gerekçe ile mülkiyet iddia ettiği 44 dâva türünde ise 9 ihtimal bulunmaktadır. Bunlar; 1. her ikisinin de tarih belirtmemesi, 2. her ikisi de kendi mülkiyetleri için aynı tarihi belirtmesi, 3. biri kendi mülkiyeti diğeri kendisine temlik edenin mülkiyeti için aynı tarihi belirtmesi, 4. her ikisi de kendi mülkiyeti için farklı tarihler belirtip tarihi önce olanın mutlak mülkiyet iddia etmesi veya 5. sebepli mülkiyet iddia etmesi, 6. biri kendi mülkiyeti diğeri kendisine temlik edenin mülkiyeti için farklı tarihler belirtip tarihi önce olanın mutlak mülkiyet iddia etmesi veya 7. sebepli mülkiyet iddia etmesi, 8. sadece mutlak mülkiyet iddia eden tarafın tarih bildirmesi ve 9. sadece sebepli mülkiyet iddia eden tarafın tarih bildirmesidir. Böylelikle tek tarafın mutlak mülkiyet iddia ettiği dâvalar 396 çeşit olup iki tarafın da mutlak mülkiyet iddia ettiği dâvalarla birlikte toplamda 410'a ulaşmaktadır.

Tarafların aynı gerekçe veya farklı gerekçelere binaen mülkiyet iddia ettikleri dâvalardan (300) mutlak mülkiyet ile ilgili olan 47 haricinde 253 dâva ihtimali bulunmaktadır ki bunlar da her iki dâvacının da aynı kişiden veya farklı kişilerden temlik ettiği iddiası taşıması bakımından 506'a ulaşır. Bunların 66 tanesi tarafların aynı gerekçe ile, kalan 440 ise farklı gerekçeler ile mülkiyet iddia ettiği dâvalardır. Mutlak mülkiyet haricinde aynı sebebe binaen mülkiyet iddia edilen 66 dâvanın her birinde; 1. her iki tarafın da tarih belirtmemesi, 2. her ikisinin de kendi mülkiyetleri için tarihi bildirmeleri, 3. her ikisinin temlik edenin mülkiyeti için tarihi

bildirmeleri, 4. biri kendi mülkiyeti, diğeri temlik edenin mülkiyeti için aynı tarihi bildirmesi, 5. her ikisinin de kendi mülkiyeti için farklı tarih bildirmesi, 6. her ikisinin temlik edenin mülkiyeti için farklı tarih bildirmesi, 7. kendi mülkiyeti için tarih bildirenin tarihinin temlik edenin mülkiyeti için tarih bildirenden daha önce olması, 8. başkasının mülkiyeti için tarih bildirenin kendi mülkiyeti için tarih bildirenden daha önce olması, 9. tek bir tarafın tarih bildirmesi, 10. tarih bildiren tek tarafın kendi mülkiyeti veya temlik edenin mülkiyeti için tarih bildirmesi ihtimalleri göz önünde bulundurulduğunda 660'ya ulaşılır. Farklı sebeplere binaen mülkiyet iddia edilen 440 dâvanın her birinde ise sözü edilen ihtimallerden 4, 5, 6, 9 ve 10. maddelerdeki durumun tam aksinin de meydana gelmesi de dâhil edilerek 15 ihtimal olarak hesaplanır. Böylece farklı sebeplere binaen mülkiyet dâvaları da 6600'e ulaşmış olur. Sonuç olarak, Simâvî mutlak mülkiyet dâvası ile ilgili olmayan dâvalar, aynı sebebe bağlı olmak üzere 660, farklı sebebe bağlı olmak üzere ise 6600 muhtelif dâva ihtimalini barındırarak toplamda 7260'a ulaştığın, mutlak mülkiyet ile ilgili olan 410 dâvayla birlikte 7670 türde dâvanın oluşma ihtimali bulunduğunu dile getirmiştir.⁵⁷⁷

Simâvî'nin eserinde sözü edilen bu ihtimallerin her biri için ayrı ayrı hüküm verilmemiştir. Kadının söz konusu ihtimalleri dikkate alarak vukû bulan dâvalarda hükmü zikredilen meselelerden hükmüne yer verilmeyen meseleler için hükme ulaşması beklenmektedir.

Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi ise iki dâvacının bir ayn konusunda mülkiyet iddiasıyla beyyine getirmesi durumunu ele aldığı risâlesinde tarafların mutlak olarak, miras yoluyla, iki kişiden satın alma yoluyla, tek kişiden satın alma yoluyla, biri mutlak mülkiyet diğeri nitâc yoluyla, her ikisi de nitâc yoluyla, tek kişiden muhtelif iki sebeple ve iki kişiden muhtelif iki sebeple olmak üzere 8 temel meseleye yer vermiştir. Bunları ise öncelikle zilyedliğin bulunup bulunması bakımından aynın üçüncü kişinin elinde olması, her ikisinin elinde olması ve sadece birinin elinde olması şeklinde 3 kısma taksim etmiştir. Son olarak ise toplamda 24 meseleyi tarih bulunup bulunmaması bakımından da taksim ederek tarafların tarih belirtmemesi, aynı tarihi söylemeleri, birinin diğerinden daha önce olan bir tarih ifade etmesi ve sadece bir tarafın tarih belirtmesi şeklinde dört açıdan incelemiştir. Esîrîzâde eserinde toplamda ele aldığı 96 meseleyi sadece taksim etmemiş aynı zamanda her birinin hükmünü de izah etmiştir. Burada Esîrîzâde'nin sebepli mülkiyetlerden sadece miras ve satın almaya yer verdiği görülmektedir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁷ Bedreddîn Simâvî, *et-Teshîl* (Yeni Cami, 598), 413a-414a; Bedreddîn Simâvî, *Letâîfû'l-işârât Şerhi et-Teshîl Şerhu Letâîfû'l-işârât*, 2/1610-1614.

⁵⁷⁸ Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi, *Mîzânü'l-müdde'iyeyn*, 65-73.

İzmîrî ise mülkiyet dâvaları konusunda Bedreddîn Simâvî'nin *Câmi' u 'l-fusûleyn*'inde geçen taksime yer vermiştir. Bu taksime göre iki kişi bir ayn konusunda mülkiyet iddiasında bulunup beyyine getirirlerse ya mutlak ya miras ya da satın alma yoluyla mülkiyeti elde ettiklerini iddia ederler. Her biri müddeâ bihin üçüncü bir şahsın zilyedinde olması, her iki tarafın zilyedinde olması veya sadece birinin zilyedinde olması ihtimallerini barındırır. Bu ihtimallerin her biri ise tarafların tarih bildirmemeleri, her iki tarafın da aynı tarihi bildirmesi, taraflardan birinin diğerinden daha önce olan bir tarihi bildirmesi veya tek bir tarafın tarih bildirmesi şeklinde dört kısım ihtiva eder. Böylece taksim toplamda otuz altı kısma ulaşır.⁵⁷⁹ Bu otuz altı kısma dair hükümlere ilgili oldukları başlıklar altında işaret edilecektir.

Mezkûr örneklerde görüldüğü üzere davalarda beyyinelerin karşı karşıya geldiği birçok durum meydana gelebilmektedir. Burada beyyineler teâruz ettiğinde takip edilecek usûl, beyyinelerden birinin tercih edilmesi, her iki beyyine ile amel edilmesi ve beyyinelerin tehâtürü olmak üzere üçlü tasnif dahilinde tahlil edilecektir.

4.1. Beyyinelerden Birini Tercih Etme

Beyyinelerin teâruzu durumunda ortaya çıkan durumlardan biri de beyyinelerden birinin diğerine tercih edilmesidir. Fıkıh kitaplarında teâruz eden beyyinelerden hangisinin tercih edileceğine dair kuralları toplu bir şekilde bulmak mümkün değildir. Bununla birlikte bir meselede tercih edilen beyyine izâh edilirken zaman zaman tercih edilme sebeplerine de değinilmiştir. “البينة على المدعي واليمين على المدعى عليه” / *Beyyine iddia sahibine yemin ise iddia edenedir*” hadisi,⁵⁸⁰ yargılama usulünün medârını teşkil etmektedir. Bu hadis gerek dâva taraflarının sorumluluklarının tespiti gerekse beyyinelerin teâruzu durumunda beyyinesi evlâ olan tarafın tespiti hakkında bilgi sağlamaktadır. Zira beyyine getirme sorumluluğu yüklenen taraf, dâva taraflarının karşılıklı beyyine getirmeleri durumunda da beyyinesine öncelik verilecek taraftır.

Bir dâvada her iki taraf beyyine getirdiğinde her ne kadar tarafların ikisi de bir şeyi iddia ediyor gibi görünse de hangisinin beyyinesinin tercih edileceğinin belirlenmesi, genelde hangisinin müddeâ olduğunun, diğer bir ifadeyle beyyine külfetinin hangisine gerektiğinin tespitine dayanmaktadır. Bu nedenle fukahâ, müddeâ ve müddeâ aleyhin tefrik edilebilmesi için birtakım tanımlamalar yapmışlardır. Dâva tarafları başlığında da ifade edildiği üzere bu tanımlamalarda

⁵⁷⁹ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 48b-50b.

⁵⁸⁰ Tirmizî, *Sünenü 't-Tirmizî*, “Ahkâm”, 12.

esas alınan hususlardan biri de müddeînin iddiasını ispat için beyyineye ihtiyaç duyarken müddeâ aleyhin herhangi bir beyyineye ihtiyaç duymaması, mevcut halin onun hakkını destekliyor olması itibarıyladır. Nitekim bu bağlamda müddeînin sözünün ispat içerdiği ve mülkiyet veya bir hak ispatı amaçladığı; müddeâ aleyhin sözünün ise nefy barındırmakta olup kendisine yönelecek iddiaları def ettiği dile getirilmiştir. Diğer bir ifadeyle müddeî sadece nefyederek talep ettiği hakka ulaşamazken müddeâ aleyh hakkı elinde tutması için delile ihtiyacı bulunmayıp nefyetmesi suretiyle devam eder.⁵⁸¹

Ebussuud Efendi'ye (ö. 982/1574) tarafların her birinin beyyine getirmesi durumunda hangisinin beyyinesinin tercih edileceğine dair kitaplarda zikredilen ta'lillerden zâhirin hilâfını veya ziyadeyi ispat etmek gibi mukarrar bir kâide bulunup bulunmadığına dair sorulduğunda bu ikisi dışında başka kâide bulunmadığını ve bu kâidelerin de muttarid olmadığını ifade etmiştir:

Bazı kitaplarda müddeînin her biri kendi murâdına muvâfık beyyine ikâme eylese hangisinin beyyinesi tercih olunduğun beyân eylemişler bazı mevâde de aynı ile bulunmaz bazı ta'lillerden bazı nesne eklenir mesela hilâf-ı zâhire yahut ziyadeye ikâmet olunan beyyine evlâ olmak gibi. Bu bâbda dahi bir kâide-i mukarrare var mıdır? el-Cevâb: Onlardan gayri kâide yokdur. Onlar dahi muttarid değildir. Kemâl-i ihtiyat üzerine olup mehmâ emken tevakkuf olunup vech-i hükm mütebeyyin olmadan yazmamak gerekdir.⁵⁸²

Vankulu Mehmed Efendi (ö. 1000/1592), Ebûssuûd Efendi'nin kavline bir kâide daha ilave ederek tercihe şâyan olan beyyineleri; zâhirin hilâfını ispat eden, ziyâdeyi ispat eden ve kabul edildiğinde her iki beyyine ile de amelin mümkün hale geldiği beyyine olmak üzere üç kısımda değerlendirir.⁵⁸³

İzmîrî Mehmed Efendi ise iki beyyineden birinin diğerine tercih edilmesinde iki asıl bulunduğunu zikreder. Birincisi, beyyinelerden birinin daha çok ispat edici olması, ikincisi ise aslın hilâfına dayalı olmasıdır. Bu durumu beyyinelerin ispat için meşru kılınması, aslolan durumun ise ispata ihtiyaç duymaması ile gerekçelendirir. Ona göre fukahânın zikrettiği sıhhat beyyinesinin fesad beyyinesinden evlâ olması, ikrâh beyyinesinin tav' beyyinesinden evlâ olması, yesâr beyyinesinin i'sâr beyyinesinden evlâ olması, akıl beyyinesinin cünun beyyinesinden evlâ olması, ispat beyyinesinin nefy beyyinesinden evlâ olması, vefa beyyinesinin bât beyyinesinden evlâ olması, bey'beyyinesinin hibe ve sadaka beyyinesinden

⁵⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 17/31; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/181; Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 9/5; Trablusî, *Mu'inü'l-hükkâm fî mâ yeterreddü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*, 53.

⁵⁸² Veli Yegan, *Mecmû'atu'l-fetâvâ* (İsmihan Sultan, 223), 170b.

⁵⁸³ Vankulu Mehmed Efendi, "Tercihü'l-beyyinât", thk. Mehterhan Furkani, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (2024), 165-166.

evlâ olması gibi hususlar esas itibariyle söz konusu iki asıla dayanmaktadır.⁵⁸⁴ Müftüzade Ahmed, İzmîrî'nin Mehmed Nuri Efendi nüshasının hamîşinde tercihin üç aslı olduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi beyyinenin mülzim olması, ikincisi karşıt beyyinenin mülzim olmaması şartıyla ziyadeyi ispat etmesi, üçüncüsü ise hilâf-ı asıl olmasıdır.⁵⁸⁵

Fıkıh kitaplarında beyyinelerin tercihinine dair meseleler gerekçelendirilirken çoğu zaman beyyinelerin ispat için meşru kılındığı söylemi ile yetinilmiştir.⁵⁸⁶ Dolayısıyla beyyinelerin ispat açısından tercihi genel asıl olduğu, ispat beyyinesi ile nefy beyyinesi teâruz ettiğinde ispat beyyinesinin tercih edilmesi gerektiği söylenebilir.⁵⁸⁷ İspat beyyinesinin tercih edilmesi hususunda iki gerekçe sunulduğu görülmektedir. Birincisi, beyyinelerin aslen ispat için meşru kılınması, ikincisi ise ispat edici beyyinede ispat edici olmayan beyyinelerde bulunmayan fazladan bir bilginin varlığıdır.

Beyyinelerin ispat edici olmasına binâen tercih edildiği mesâile geçmeden önce burada nefy üzere gelen beyyinelerin kabul edildiği istisnâ meselelerin ele alınması yerinde olacaktır. Ebussuûd Efendi'nin de ifade ettiği üzere beyyinelerin tercihinde esas alınan kâideler muttarîd olmayıp bazı istisnâları bulunmaktadır. Nefy beyyinesinin tercih edildiği durumlar da bu tür istisnalardan kabul edilebilir.

Nefy beyyinesi, iki şâhidin bir köle, cariye, hayvan, ev, meta veya başka bir şey hakkında “falancaya ait değildir” veya bir kişi hakkında “falanca kişiye borcu yoktur” diyerek yapacakları şahitliği ifade etmekte olup İmam Muhammed bunların tehâtür eden şahitlik nevinden olup kabul edilmeyeceğini ifade etmiştir. Benzer bir şekilde bir şeyin olmadığına veya birinin bir şeyi yapmadığına dair yapılan şahitlik de yine nefy üzere gerçekleştiği için kabul edilmez.⁵⁸⁸

İzmîrî, eserinin sonunda cüzî meselelerin istisnâ edildiği kavâid-i külliyyeye hasrettiği hâtime bölümünde ilk kâide olarak nefy üzere şahitliğin kabul edilmemesine yer vererek İbn

⁵⁸⁴ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 3b-4a.

⁵⁸⁵ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 4a.

⁵⁸⁶ Ebû Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilazîz Sadruşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî li'l-Hassâf*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1397), 2/371, 3/242; Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 7/617, 8/382, 9/6; Zeylai, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*, 3/154, 4/295, 304; Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, 7/477; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 9/365; Kadızâde, *Netâici'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*, 8/224; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-înâye*, 3/176; Halebî, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, 2/272.

⁵⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 21/160.

⁵⁸⁸ Şeybânî, *el-Asl*, 11/525.

Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'inde zikrettiği istisnâ edilen on meseleyi zikretmiştir.⁵⁸⁹ *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'de zikredilen on mesele şunlardır:⁵⁹⁰

1. Kişinin kadının talâkını bir şeyin olmamasına bağlayıp şahitlerde o şeyin olmadığına şahitlik ettiklerinde nefy üzere şahitlik câiz olur. Nitekim bir kişi karısına “Bugün eve girmezsem boşsun” dese, kadın onun eve girmediğine, dolayısıyla talâkın gerçekleştiğine dair şahit getirse kabul edilir. İzmîrî, bunun hakikatte nefy üzere şahitlik değil talâkın varlığına dair ispat üzere getirilmiş bir şahitlik olduğunu söylemektedir.⁵⁹¹ Hamevî, bu meselenin “Şartın nefy yoluyla bile olsa ispatı caizdir” kâidesine dahil olduğunu belirtir.⁵⁹²
2. Şahitlerin bir kişinin müslüman olup istisnada bulunmadığına şahitlik etmeleri meselesinde de yine kabul edilir. Şöyle ki iki şahit bir kişinin müslüman olup istisnâda bulunduğu şahitlik ederken diğer iki şahit müslüman olup istisnada bulunmadığına şahitlik etse kabul edilir. Bu şahitlikte nefy bulunmasına rağmen kabul edilmesi, şahitlerin maksadının kişinin müslüman olduğunu ispatlamak olmasına bağlanmıştır.⁵⁹³
3. Şahitlerin bir kişinin “Mesih Allah'ın oğludur” deyip Hristiyanların sözlerini söylemediğine şahitlik ettiklerinde yine nefy üzere şahitlik etmişlerdir. Bu mesele bir kadının, kocasının mezkûr sözü söylemesi ile kafir olduğuna ve aralarının tefrik edilmesine dair iddiası üzerine şahit getirmesi, kocanın ise sözlerine “Hristiyanların sözü” diye ilavede bulunduğunu belirtmesi ile gerçekleşir.⁵⁹⁴ İbn Nüceym, buradaki şahitliğin sureten nefy olduğunu, manen ise konuşma akabinde dudakların kapanması anlamında emr-i vucûdî olan sukûta dair şahitlik edilmiştir.⁵⁹⁵ Ancak şahitler, “hristiyanların sözü ibaresini söylemedi” yerine “söylediklerini işitmedik” ifadesi kullanmış olsalardı hüküm farklı olurdu. Zira bu durumda kişi böyle bir söz ilave etmiş olsa bile onların duymama ihtimali bulunmaktadır.⁵⁹⁶

⁵⁸⁹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 155a-155b.

⁵⁹⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 187.

⁵⁹¹ Mevlânâ Mehmed b. Resûl İzmîrî, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 708), 296b.

⁵⁹² Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Ğamzu 'uyûni'l-besâir fî şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 2/334.

⁵⁹³ Hamevî, *Ğamzu 'uyûni'l-besâir fî şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, 2/334.

⁵⁹⁴ İzmîrî, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 708), 296b.

⁵⁹⁵ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 4/386.

⁵⁹⁶ Hamevî, *Ğamzu 'uyûni'l-besâir fî şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, 2/334.

4. Şahitler, bir hayvanın bir kişinin yanında iken yavru olduğuna ve onun mülkiyetinden çıkmadığına dair şahitlik etmeleri de nefy üzere şahitlik olsa da kabul edilir. İzmîrî, bunun sebebini burada şahitlikten maksadın malın mülkiyetten çıkmadığını değil mülkiyetin ispatı olduğunu belirterek açıklamıştır.⁵⁹⁷
5. Şahitlerin, hul‘ veya talâkın varlığına ve bunda istisnânın bulunmadığına şahitlik ettiklerinde de yine istisnâ bulunmadığına dair şahitliğin aslında vücûdî bir durum olan sükûtun varlığını ispatlaması hasebiyle kabul edileceği söylenmiştir. Bu meselede de üçüncü meselede olduğu üzere şahitlerin işitmediklerine dair değil istisna yapmadığına dair şahitlik yapmaları önem arz etmektedir. Aksi takdirde kocanın hul‘ veya talâkın bulunmadığına dair sözü esas alınır.⁵⁹⁸
6. Şahitler devlet başkanının bir şehir halkına emân verdiği zaman birtakım insanlar için emân zamanında o şehirde bulunmadıklarına dair şahitlik etmeleri durumunda da nefy üzere şahitlik kabul edilmiştir. İzmîrî, onların şahitliklerinin devlet başkanı için asıl hüküm olan muhayyerliği takrir ettiğini ifade eder.⁵⁹⁹ Şürûnbülâlî, bu meselede nefyin de şahitliğin de maksut olması nedeniyle kabul edilmesinde müşkil bulunduğunu söylemektedir.⁶⁰⁰
7. Şahitlerin selem akdinde sürenin zikredilmediğine şahitlik etmeleri durumunda da nefy üzere olmasına rağmen şahitlikleri kabul edilir. Müsellem ileyh selem akdinde süre zikredilmediği için akdin fâsid olduğunu iddia ederek beyyine getirse onun beyyinesi tercih edilir. Bu mesele de yine şartın nefy yoluyla dahi olsa ispatının câiz olması kâidesi gereğince.⁶⁰¹
8. Mirasta başka bir varis bulunmadığına şahitlik ettiklerinde bu şahitlik hakikatte miras konusunda nefy olsa da mirasın şartına dair bir şahitlik olması ile açıklanmıştır.⁶⁰² Şürûnbülâlî ise bu şahitliğin müstakil olarak başka vâris bulunmadığına dair şahitlik olmadığını, şahitlerin sebebini de zikrederek bir kişinin vâris olduğuna dair şahitlik ettiklerinde başka vâris bilmediklerine de şahitlik etmeleri suretiyle gerçekleşir.⁶⁰³

⁵⁹⁷ İzmîrî, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 708), 296b.

⁵⁹⁸ Hamevî, *Ğamzu 'uyûni'l-besâir fî şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, 2/335.

⁵⁹⁹ İzmîrî, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 708), 296b.

⁶⁰⁰ Şürûnbülâlî, *Îzâhu'l-hafıyyât li-ta'âruzi beyyineti'n-nefyi ve'l-isbât* (Fatih, 2470/41), 242a.

⁶⁰¹ İzmîrî, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 708), 296b.

⁶⁰² İzmîrî, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 708), 297a.

⁶⁰³ Şürûnbülâlî, *Îzâhu'l-hafıyyât li-ta'âruzi beyyineti'n-nefyi ve'l-isbât* (Fatih, 2470/41), 242b.

9. Süt annenin kendi sütü ile değil, koyun sütü ile emzirdiğine şahitlik ettiklerinde. Şöyle ki süt anneye çocuğu kendi sütü ile emzirmesi şart koşulduğunda şahitlerin zikredildiği üzere yapacakları şahitlik kabul edilmiştir. Bunun nedeni şahitlerin süt annenin kendi sütü ile emzirmedikğine dair nefy üzere şahitliklerinin koyun sütü ile emzirdiğine dair ispat üzere yaptıkları şahitlik zımında gerçekleşmesidir. Şayet koyun sütü ile emzirdi, kendi sütü ile emzirmede şeklinde maksut nefy şahitliğinde bulunsalardı bu şahitlik kabul edilmezdi.⁶⁰⁴
10. Mütevatir nefy beyyinesi. Mütevatir nefy beyyinesi, mütevatir ispat beyyinesi ile aynı derecede görülmüştür. Tevâtür ile ilm-i zârûrî olduğundan tevâtür beyyinesini getirenin müddeî veya müddeâ aleyh olması fark etmeksizin beyyinesi râcih olur.⁶⁰⁵

Şürünbülâlî, bu meselelere ilave olarak kocanın bulûğa ermiş bâkirenin sükutu hakkında getireceği şahitliğin de nefy üzere olmasına rağmen kabul edileceğini belirtir.⁶⁰⁶ Zikredilen meseleler incelendiğinde şahitlerin nefy üzere şahitliklerinin kabulünde ya şarta dair şahitlik etmeleri ya ispat zımında bulunması ya da ispat veya nefyin etkin olmadığı tevâtüren şahitlik şeklinde gerçekleştiği görülür. Mecelle’de de beyyinenin ispat için meşru kılınması dolayısıyla sırf nefyetmek suretiyle yapılan şahitliğin kabul edilmeyeceği kaydedilmiştir.⁶⁰⁷ Ali Haydar Efendi, bu durumun istisnaları nefy üzere şahitliğin tevâtür şartlarını taşıması veya menfî şart üzerine ikame edilmesi olarak izah eder.⁶⁰⁸

Beyyinelerin teâruzu durumunda tercih yöntemi olarak aşağıda zikredilecek hususlardan hilâf-ı zâhiri ispat eden beyyinenin tercihi, ziyâdeyi ispat eden beyyinenin tercihi, hakkı kendisi için ispat eden beyyinenin tercihi ve emr-i ârızî ispat eden beyyinenin tercihi daha genel ve aslî kâidelerken diğer yöntemler ise bu kâidelerle ilişkili olup bir nevi onların uygulama alanını teşkil etmektedir.

4.1.1. Hilâf-ı zâhiri ispat eden beyyinenin tercih edilmesi

Bir dâvada taraflardan biri zâhiri iddia ederken diğeri hilâf-ı zâhiri iddia etse onun beyyinesi tercih edilir. Zira daha önce de bahsedildiği üzere Hanefî mezhebinde müddeî ve müddeâ aleyhin tarif edilmesinde dikkate alınan hususlardan biri de dâva taraflarının zâhir hâle tutunup

⁶⁰⁴ Şürünbülâlî, *Îzâhu’l-hafıyyât li-ta’ârûzi beyyineti’n-nefyi ve’l-isbât* (Fatih, 2470/41), 243b.

⁶⁰⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/447; Hacı Reşîd Paşa, *Ruhu’l-Mecelle*, 1/167.

⁶⁰⁶ Şürünbülâlî, *Îzâhu’l-hafıyyât li-ta’ârûzi beyyineti’n-nefyi ve’l-isbât* (Fatih, 2470/41), 243b-244a.

⁶⁰⁷ Mecelle, md. 1699.

⁶⁰⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/447.

tutunmamasıdır. Bu bağlamda müddeî, zâhir olan hükmü izale etmek için bâtın durumu iddia eden, sâbit olmayana tutunarak iddiada bulunan, sonradan meydana gelen bir durumu iddia eden taraf olarak izah edilmiştir.⁶⁰⁹ Daha önce ifade edildiği üzere İzmîrî, Mehmed Efendi'nin beyyinelerin teâruz ve tercihinde esas kabul ettiği iki husustan biri hilâf-ı zâhiri ispat etmesi, diğeri ise daha ziyade ispat edici olmasıdır. Ne var ki İzmîrî, bu görüşünü ifade etmesi ve diğer tercih kâidelerinin bu esaslara râcî olduğunu beyân etmesi haricinde genel olarak beyyinelerin tercihinin gerekçelendirirken zâhir halin hilâfını ispat eden beyyinenin tercih edilmesi kuralını kullanmamaktadır.⁶¹⁰

Zâhirin ıstılâh “herhangi bir mahalde meydana gelmesi râcîh olan duruma delâlet eden hâl” diye tanımlanması mümkündür.⁶¹¹ Furû‘ fıkıh kitaplarında doğrudan zâhir ile ilgili derli toplu bilgiye ulaşılamamakla birlikte zaman zaman zâhir durumları ihtivâ eden meselelerde zâhirin delil değerinden bahsedilmiştir. Şöyle ki hakikati ortaya çıkmadığı veya hilâfına delil bulunmadığı müddetçe hükmün zâhir üzere bina edilmesi asıl kabul edilmiştir.⁶¹² Muhtemel olan bir şeye binaen zâhir ile amelin iptal edilemeyeceği, şek veya vehim derecesindeki bir delil ile zâhirin hükmünün defedilemeyeceği veya ertelenemeyeceği belirtilmiştir.⁶¹³ Zâhir ile sâbit olan hükümler, yakîn ve katî bir şekilde sâbit olan hüküm derecesinde görülerek sadece yakîn bilgi ifade eden bir delil ile hükmünün kaldırılabilmesi ifade edilmiştir.⁶¹⁴ Öte yandan zâhir ile sâbit olan hüküm beyyine ve delil ile sabit olan hükümden daha alt mertebede görülerek aralarında teâruz gerçekleşmeyeceği izah edilmiştir.⁶¹⁵

Ebü'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340/952) *er-Risâle*'sinde zâhirin kendisini destekleyen kişinin sözünün kabul edileceğini, beyyinenin ise zâhirin hilâfını iddia edene gerekeceğini zikreder. Kerhî'nin zikrettiği kuralları örneklerle izah eden Ebû Hafs en-Nesefî (ö. 537/1142) de bunu

⁶⁰⁹ Zeylai, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*, 4/291; Bâbertî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*, 8/155; Haddâd, *el-Cevheratü'n-neyyire alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, 2/210; Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 9/5-6; Simnânî, *Ravzatü'l-kudât*, 1/165.

⁶¹⁰ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 3b-4a.

⁶¹¹ Muhammed Simâ'î el-Cezâirî, *Nazariyyetü'l-asl ve'z-zâhir fî'l-fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426), 32.

⁶¹² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/86, 7/152, 16/53.

⁶¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/209; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 1/304; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/50; Kemâlüddin Muhammed İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr* (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 1/519; Muhammed b. Süleymân Nâzırzâde, *Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlî*, thk. Hâlid b. Abdülazîz b. Süleymân (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 1425), 592.

⁶¹⁴ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 1/304; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/47, 50; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2/267; Nâzırzâde, *Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlî*, 592.

⁶¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/216; Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 5/413.

bir kişi, başka bir kişinin aleyhinde borç ve tazmin dâvasında bulunduğunda zimmetlerin borçtan beri olarak yaratılmasının asıl olduğundan hareketle müddeâ aleyh borcu inkâr ederse sözüne itibar edilirken zahirin hilafını iddia eden müddeinin beyyine getirmesi gerekeceğini belirterek şerh etmiştir.⁶¹⁶

İzmîrî de asıl olana tutunanın sözü kabul edildiği gibi aslın hilâfına beyyine getirenin de beyyinesinin kabul edileceğini ifade eder.⁶¹⁷ Mecelle'nin 77. maddesinde "Beyyine hilâf-ı zâhiri ispat için ve yemin aslı ibkâ içindir" şeklinde ifade edilmiştir.⁶¹⁸ Fıkıh kitaplarında beyyinenin ispat için meşru kılındığına yer verilmesinin yanı sıra zaman zaman meşruluk sebebi hilâf-ı zâhiri ispat etmek olarak beyân edildiği görülür.⁶¹⁹

Beraati zimmet, emr-i hâdisin en yakın vakte izafe edilmesi, sıfat-ı ârızanın ademi asıl olduğundan bu asılların hilâfını iddia eden taraf müddeî kabul edilerek beyyine getirmesi beklenir. Tarafların ikisinin de beyyinesinin bulunması halinde ise yine onun beyyinesi tercih edilir. Bu duruma örnek verilmesi gerekirse ârizî sıfatlarda yokluk asıl olduğundan örneğin müşteri, satın alınan malda kadim bir kusur bulunduğunu iddia etse satıcı ise inkâr etse ârizî sıfat olan ayb-ı kadîmin yokluğu asıldır. Dolayısıyla arızı sıfatın varlığını iddia eden müşterinin beyyine getirmesi gerekir. Her iki taraf beyyine getirirse müşterinin beyyinesi, hilâf-ı zâhiri ispat edeceğinden tercihte önceliği bulunmaktadır.⁶²⁰

Akitler söz konusu olduğunda ise her birinde asıl olan durum farklılık arz edebilir. Mesela, âriyet ve vekâlet konularında takyit asıl iken mudârebe ve kefâlet bahislerinde ise itlâk asıl kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu kâide gereğince âriyet ve vekâletin takyit edilmeden mutlak olarak vukû bulduğunu, mudârebe ve kefâletin ise takyit edilerek gerçekleştiğini iddia eden taraf, hilâf-ı zâhiri iddia ettiğinden beyyine getirmesi gerekmektedir.⁶²¹ Bey' akdinde ise dâva tarafları sürenin bulunup bulunmadığında ihtilaf ederlerse sürenin varlığını nefyedenin sözü

⁶¹⁶ Ebü'l-Hasen Ubeydullah el-Kerhî, *er-Risâle (Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar'ıyla birlikte)*, thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dimeşkî (Beyrut: Dâru İbn Zeydün, ts.), 161-162.

⁶¹⁷ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 88a.

⁶¹⁸ Mecelle, md. 77.

⁶¹⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/271; Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6/507; Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 1/347.

⁶²⁰ Ali Haydar Efendi, *Düreru'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/50, 52, 164.

⁶²¹ Hacı Reşîd Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, 1/168.

kabul edilirken varlığını ispat edenin beyyinesi tercih edilir. Zira bey‘ akdinde asıl olan sürenin bulunmamasıdır.⁶²²

4.1.2. Ziyâdeyi ispat eden beyyinenin tercih edilmesi

Teâruz eden iki beyyineden birinin diğerine tercihinin gerektiren kâidelerden biri de ziyadeyi ispat edenin beyyinenin tercih edilmesidir.⁶²³ Ziyadeyi ispat etme durumu genellikle bir akdi gerçekleştiren taraflar arasında semenin miktarı gibi hususlarda vuku bulurken beyyinelerden birinin diğerine göre daha çok ispat edici olması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Beyyinelerin meşru kılınma sebebi ispat olduğu için her iki tarafın beyyinesi ispat içeriyorsa daha çok ispat edici olanın beyyinesinin tercih edileceği kabul edilir. Bu gerekçe genelde “لأنها أكثر إثباتا” şeklinde ifade edilmiştir.

Bey‘ akdi gerçekleşikten sonra taraflar semenin miktarı, vasfı veya cinsi konusunda yahut mebî‘nin miktarı konusunda ihtilaf etseler sadece bir taraf beyyine getirmişse beyyine getiren tarafın lehine hükmedilirken her iki tarafın beyyine getirmesi durumunda ziyadeyi ispat eden tarafın beyyinesi tercih edilir. Hem semen hem de mebî‘ konusunda ihtilaf etseler satıcı bir köleyi iki bin semen karşılığında sattığını, alıcı ise iki köleyi bin semen karşılığında satın aldığını iddia etse semen konusunda satıcının beyyinesi, mebî‘ konusunda ise alıcının beyyinesi tercih edilir. Yine bu hüküm de ziyâdeyi ispat eden beyyinenin tercih edilmesi kâidesine dayanmaktadır.⁶²⁴

Mükâtebe akdinde de taraflar arasında kölenin ödeyeceği miktar konusunda ihtilaf edilmesi hâlinde hüküm yine aynı şekildedir. Mesela bir kişi kölesiyle mükatebe akdi gerçekleştirdikten sonra köle akdın bin lira, mevlası ise iki bin lira karşılığında gerçekleştiğini iddia etseler beyyine bulunmaması durumunda onun sözü kabul edilir. Taraflar beyyine getirmişlerse ziyadeyi ispat ettiğinden mevlânın beyyinesi tercih edilir.⁶²⁵

Ortaklık üzere kurulu akitlerde de tarafların kazançta edineceği miktar konusunda ihtilafa düşmeleri hâlinde de yine ziyadeyi ispat edenin beyyinesinin tercih edilmesi kâidesine başvurulur. Nitekim mudârabe akdinde rabbu’l-mâl ile mudârib arasında mudârib için şart

⁶²² İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik*, 5/301; İzmîrî, *Tercihu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 36b.

⁶²³ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/29.

⁶²⁴ Molla Hüsrev, *Dürrü’l-hükkâm fî şerhi Gururî’l-ahkâm*, 2/339; İzmîrî, *Tercihu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 33b-34a, 57a-57b.

⁶²⁵ İzmîrî, *Tercihu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 27b.

koşulan kazancın miktarı konusunda ihtilaf etseler yeminiyle birlikte rabbu'l-mâlin sözü tercih edilir. Zira her iki taraf da mudâربه akdinin varlığı konusunda ittifak etmekle birlikte mudârib, kazançta bir şartın ziyadesini iddia etmekte, rabbu'l-mâl ise bunu inkâr etmektedir. Bu hâlde her iki taraf da beyyine getirirse şarttaki ziyadeyi ispat etmesine binaen mudâribin beyyinesi evlâ görülmüştür.⁶²⁶

Rabbu'l-mâl ile mudârib, akdin nev'i konusunda ihtilaf etseler, rabbu'l-mâl mudâربه akdinin sıhhatine kâfi gelecek bir ikrarda bulunmadığını, aksine fâsid bir mudarebeyi ikrar ettiğini söyleyerek fasid hale gelen mudâribenin fâsid icâre akdine dönüştüğünü iddia etse, mudârib ise mudâربه ve icarenin iki farklı akit olduğunu ve mudâربه akdinin sahih olduğunu iddia etse beyyine bulunmaması durumunda rabbu'l-mâlin sözü kabul edilirken tarafların beyyine getirmesi halinde ise bir şartın varlığını iddia eden mudaribin beyyinesi tercih edilir. Bu hüküm gerekçesi, mudaribin beyyinesinin şartın varlığını ispat etmek için, muhalifinin ise nefyetmek için getirilmesi nedeniyledir. Bir şeyi ispat eden beyyinenin onu nefyeden beyyineye tercih edilmesi ise genel kâidedir.⁶²⁷

Müzâraa⁶²⁸ akdinde de toprak sahibi ile emek sahibi arasında paylaşılacak miktar konusunda ihtilaf yaşanırsa öncelikle tohumun kimin tarafından sağlandığı tespit edilir. Şayet tohum toprak sahibi tarafından verilmişse henüz zirâate başlanmadığı durumda taraflar beyyine getirirse toprağı ekenin beyyinesi daha evladır. Zira o, çıkan mahsuldeki ortaklıkta ziyâdeyi ispat etmektedir. Tarafların beyyinesi yoksa karşılıklı yemin edip (tehâlûf) ayrılırlar. Ancak ihtilaf zirâatten sonra meydana gelmişse, örneğin toprağı eken ürünün yarısı karşılığında anlaştıklarını, toprak sahibi ise üçte biri karşılığında anlaştıklarını iddia etseler, beyyine bulunmazsa ziyadeyi inkâr eden taraf olan toprak sahibinin yeminiyle birlikte sözü kabul edilir. Her ikisi de beyyine getirmişlerse kendisi için ziyadeyi ispat eden emek sahibinin beyyinesi ile hüküm verilir.⁶²⁹

Üçüncü bir kişinin zilyedinde bulunan bir ev hakkında bir kişi evin kendisine ait olduğu ve zilyedin gasp ettiğine dair beyyine getirirse, diğer bir kişi ise mutlak mülkiyet ile evin kendisine ait olduğuna dair beyyine getirirse gasp beyyinesi tercih edilir. Kâdîhân'da mutlak mülkiyet

⁶²⁶ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 79a.

⁶²⁷ Ferîdüddin Âlim b. Alâ, *el-Fetâva 't-Tatarhâniyye* (Murâdâbad: Mektebetü'z-Zekeriyyâ, ts.), 20/13/506; İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 34b.

⁶²⁸ Müzâraa, bir toprak sahibinin ekim yapıp mahsulün belirli oranda paylaşılması üzere bir emek sahibi ile yaptığı zirâi ortaklık akdidir. Bk. Hüseyin Kayapınar, "Müzâraa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/234.

⁶²⁹ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 74b, 77a.

iddiasında bulunan tarafın beyyinesi ile hüküm verileceğine dair bir mesele aktaran İzmîrî, gasp beyyinesinin mutlak mülkiyet beyyinesinden daha fazla ispat edici olması dolayısıyla Ganim el-Bağdâdî'nin görüşünü doğru kabul etmiştir.⁶³⁰

Ziyâdeyi ispat edenin beyyinesinin tercihinin esas alındığı diğer bir mesele ise taraflardan birinin diğeri aleyhinde tazmin sorumluluğunu ispat etmesidir. Rehin bırakılan bir mal hakkında râhin (rehin bırakan kişi), mürtehinin (rehin bırakılan kişi) yanında helak olduğunu ve rehnin düştüğünü iddia etse, mürtehin ise kabzettikten sonra malı râhine iade ettiğini ve onda helak olduğunu iddia etse her ikisi de beyyine getirirse râhinin beyyinesi kabul edilip borcun düştüğüne hükmedilir. Zira onun beyyinesi ziyadeyi ispat etmektedir. Mürtehin rehni kabzetmeden önce râhinin elinde helak olduğuna iddia ettiğinde tazmin sorumluluğuna dahil olduğunu inkâr ettiği için beyyine yoksa mürtehinin sözü kabul edilirken tarafların ikisinin de beyyine getirmesi durumunda tazmin sorumluluğunu ispat ettiği için râhinin beyyinesi tercih edilir.⁶³¹

Bir vasî vefat ettikten sonra ikinci vasî, onun vârislerine karşı murislerinin yetimin malını satıp parasını kendi ihtiyaçlarında kullandığını iddia etse, varisler ise yetimin ihtiyaçlarında harcadığını söyleseler, her iki taraf da beyyine getirdiğinde vasînin beyyinesi tazmini ispat ettiğinden öncelik kazanır.⁶³²

Bulûğa ermiş kızın nikâhı işittiğinde reddettiğine dair getireceği beyyine, koca tarafından kızın nikâhı işittiğinde sükût ettiğine dair beyyineden daha evlâdır.⁶³³ Şayet koca sükûta dair değil de kadına haber ulaştığında izin verdiğine dair beyyine getirirse bu durumda kocanın beyyinesi tercih edilmiştir. Bunun gerekçesi, kocanın ilk meseledeki beyyinesi yokluğa dayanmaktayken ikinci meselede ispata dayalıdır. Zira burada reddin yokluğuna delâlet etmiştir.⁶³⁴

4.1.3. Haklı kendisi için ispat edenin beyyinesinin tercih edilmesi

Beyyinelerin ispat için meşru kılındığı ve beyyine sorumluluğunun müddeî olan tarafa ait olması genel kâidedir. Bununla birlikte bazı durumlarda tarafların her ikisi de beyyine getirdiğinde her iki beyyinede de bir hak ispatının bulunduğu görülebilir. Şayet taraflardan biri

⁶³⁰ Hasan b. Mansûr el-Özkendî el-Fergânî Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihân fî mezhebi'l-İmâmi'l-Azâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 2/333; İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 64b.

⁶³¹ İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 73b.

⁶³² İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 85b.

⁶³³ İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 86b.

⁶³⁴ İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 7b-8a.

hakkı kendi lehine ispat ederken diğer taraf bir başkası lehine hak ispatında bulunuyorsa bu aşamada kendi lehine hak iddiasında bulunan tarafın beyyinesi tercih edilir. Nitekim daha önce dâva taraflarının tanımlarına yer verilirken dikkat çekildiği üzere bazı müddeî ve müddeâ aleyh tanımlarında da bu husus dikkate alınmıştır.⁶³⁵ Nitekim bir kişinin zilyedinde bulunan bir köle hakkında başka bir kişi kendisine ait olduğuna dair beyyine getirmesine karşın köle, zilyedin kölesi olduğuna dair beyyine getirirse, diğer kişinin beyyinesi daha evlâdır. Zira o kişinin beyyinesi kendisine ait mülkiyeti, kölenin beyyinesi ise bir başkasına ait mülkiyeti ispatlamaktadır.⁶³⁶

Alacaklılar ile vârisler arasında borçlar ödenmeden vârislerin terekeden bir şey satıp satmadıklarına dair ihtilaf meydana gelse alacaklılar vârislerin sattığına dair beyyine getirirken vârisler ise meyyitin sağlığında onu sattığı ve parasını kabzettiğine dair beyyine getirirler alacaklının beyyinesi tercih edilir. Zira alacaklı başkası aleyhinde kendi hakkı olan tazmini ispat ederken, vârisler tazmini nefyettirmektedirler.⁶³⁷

Kendi hakkını başkası aleyhinde ispat eden kişinin beyyinesinin kabul edilmesine bey' akdinden satıcının “Şu câriyeyi sana şu köle karşılığında sattım” demesine karşın müşterinin köle karşılığında değil söz gelimi bin lira karşılığında satın aldığını iddia etmesi örnek verilebilir. Bu meselede her ikisi de beyyine getirirler satıcının beyyinesi râcih kabul edilir. Zira aralarındaki ihtilaf semen hakkındadır. Semen ise satıcının hakkıdır. Dolayısıyla başkası aleyhindeki kendi hakkını ispat etmesine binaen onun beyyinesi tercih edilmiştir.⁶³⁸ Benzer bir durum satıcının bey' akdi yaptıkları cariye hakkında müşterinin zilyedinde iken vefat ettiğini iddia etmesi, müşterinin ise vefatın satıcının zilyedinde gerçekleştiğini iddia etmesi ve her ikisinin beyyine getirmeleri hâlinde de gerçekleşmektedir. Bu durumda satıcı beyyinesi ile müşteri aleyhinde kendisinin hakkı olan semeni ilzâm ettiği için onun beyyinesi râcih olur.⁶³⁹

İcâre akdinde de akdin konusunun ev, binit veya köle olması konusunda fark bulunmaksızın kirâcı henüz herhangi bir tasarrufta bulunmadan taraflar arasında ihtilaf meydana gelse kiracı beş dirheme kiraladığını, kiraya veren ise ücretin on dirhem olduğunu iddia etse her ikisi de

⁶³⁵ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 4/224; Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 9/5; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 2/109; İbn Âbidînâde, *Kurratü 'uyûni'l-ahyâr*, 8/6.

⁶³⁶ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 22b.

⁶³⁷ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 9/147; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 37a.

⁶³⁸ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 34a.

⁶³⁹ Tâhir b. Ahmed el-Buhârî, *Hulâsatü'l-fetâvâ* (Karaçi: Mektebetü Reşîdiyye, ts.), 3/86; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 36a.

beyyine getirmiş ise kiraya verenin beyyinesi tercih edilir. Zira kira ücreti kiraya verenin hakkı olup kiraya veren beyyinesi ile kendi hakkını ispat etmiş olur.⁶⁴⁰ Bu mesele ziyadeyi ispat edenin beyyinesinin tercih edilmesi ile de izah edilebilir.

İcâre akdindeki ihtilaf mesafe veya süreye dair ise beyyine bulunmadığı durumda kiraya verenin yemini ile hükmedilir. Taraflardan biri beyyine getirirse o beyyine gereğince hüküm verilirken her iki tarafın beyyine getirmesi halinde müstecirin beyyinesi kabul edilir. Mesela, müstecir on dirhem karşılığında iki aylığına kiraladığını iddia ederken mucir on dirhem karşılığında bir ay kiraladığını iddia etse ve her ikisi de beyyine getirirlerse müste‘cirin beyyinesi kabul edilir. Hem ücret hem de müddet veya mesafeye dair ihtilaf ederlerse ücret konusunda mucirin, mesafe ve müddet konusunda mucirin beyyinesi kabul edilir.⁶⁴¹ Öte yandan on dirheme bir senelik kiralanan bir ev konusunda müstecir on bir ayı bir dirhem karşılığında bir ayı ise dokuz dirhem karşılığında kiraladığını iddia etse, mucir ise on dirhem karşılığında bir sene kiraladığını iddia etse her ikisi de beyyine getirdiklerinde mucirin beyyinesi tercih edilir. Ev sahibi, getirdiği beyyine ile on bir ay konusunda kendi hakkı olan ücrette ziyadeyi ispat etmiştir. Geriye kalan bir ay hakkında ise bizzat müstecir ziyadeyi ikrar etmektedir. Ev sahibi dilerse bu ikrarı kabul eder, dilerse de yalanlayabilir.⁶⁴²

Nesep dâvalarında ise hak ebeveynden daha ziyade çocuğa ait olarak görülmüştür. Nitekim bir çocuk bulûğa erdiğinde bir adam ile karısının ebeveynleri olduğunu iddia ederek beyyine getirse, başka bir adam ile karısı ise kendi çocukları olduğuna dair beyyine getirirlerse, çocuğun beyyinesi tercih edilerek nesebinin kendi iddia ettiklerinden olduğuna hükmedilir. Burada nesep ispatı hususunda tarafların beyyineleri eşittir. Kendi hakkını ispat etmesi bakımından çocuğun beyyinesi tercih edilmiştir. Nesep tespiti menfaatin büyük çoğunluğu çocuğa ait olduğundan çocuğun nesebini iddia eden karı kocanın beyyinesinin kendi haklarını değil çocuğun haklarını ispat ettiği kabul edilir. Dolayısıyla çocuğun beyyinesi daha evlâdır.⁶⁴³

Kendi hakkını ispat edenin beyyinesinin başkasının hakkını ispat edenin beyyinesine tercih edilmesi genel kabul olmakla birlikte İzmîri, bir kişinin kendisinden bir dâvayı defetmesi durumunda getireceği beyyinenin bir başkasının hakkını ispat etse bile kabul edileceğini ifade etmiştir. Nitekim katledilen bir kişi bir mahalde bulunduğunda ve velileri oranın haltından diyet

⁶⁴⁰ İzmîri, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 57a.

⁶⁴¹ Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 2/278-279; İzmîri, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 57a-57b.

⁶⁴² İzmîri, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 57b.

⁶⁴³ İzmîri, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 15b-16a.

talep ettiklerinde bölge halkı bölge dışından iki şahit getirerek başka bir adamın onu katlettiğini iddia etseler her ne kadar başka bir adam aleyhinde bir hak ispat ediyor olsalar da kendilerinden diyeti defetmeleri konusunda bu şahitlik geçerli sayılmıştır.⁶⁴⁴

4.1.4. Emr-i ârızı ispat eden beyyinenin tercih edilmesi

Ârızî durumda asıl olan yokluk olduğundan taraflardan birinin ârızî durumun yokluğunu diğer taraf ise varlığını iddia etse yokluğunu iddia edenin sözü, varlığını iddia edenin ise beyyinesi râcihtir. *et-Tarîkatü 'l-vâdiha*'da emr-i ârızî iddia edenin beyyinesi istishâb beyyinesinden râcih olduğu kaydedilmiştir.⁶⁴⁵ Bu kâide, “sıfat-ı ârızada aslanan yokluktur”⁶⁴⁶ kâidesi bağlamında zâhirin hilâfını ispat eden beyyinenin evlâ olması kâidesine münderiştir. Emr-i ârızın yokluğunu iddia eden taraf yokluğun asıl olması hükmünü istishâb etmekte, hasmı ise aslî hüküm ile desteklenmeyen emr-i ârızın varlığını iddia etmektedir. Dolayısıyla istishâb edilen hükmü kaldırması için beyyine ile ispata ihtiyaç duyar.

Nitekim bir kişi bir vasîden bir şey alıp kabzetse daha sonra meyyitin vârisleri vasînin azledildikten sonra sattığını, dolayısıyla akdin sahih olmadığını iddia ederek beyyine getirseler, müşteri ise satıcının satış esnasında vasî olduğuna dair beyyine getirse her iki taraf da vasiliği kabul ettiği için ârızî durum olan azli ispat eden tarafın beyyinesi tercih edilir. Bakkâlî (ö. 562/1167), azil beyyinesinin talâk ve âzad beyyinesinden daha evlâ olduğunu söylemektedir.⁶⁴⁷ *el-Kunye*'de Zahîruddin el-Merginânî'nin müşterinin beyyinesini râcih gördüğü aktarılırken azil beyyinesinin bey', talâk ve itâk beyyinelerinden daha evla görüldüğüne yer verilmiştir.⁶⁴⁸

Bir kişi alacak iddiasında bulunduğu müddeâ aleyh inkâr ederek üzerinde onun alacağının bulunmadığını söylese, müddeâ alacağına dair müddeâ aleyh ise borcun ödendiğine veya ibrâ edildiğine dair beyyine getirse ârız olanı ispat etmesi hasebiyle müddeâ aleyhin beyyinesi kabul edilir.⁶⁴⁹ Zira gerek borcu îfâ gerekse borçtan ibrâ öncesinde borcun varlığını gerektirmektedir.

Bir bey' akdinde satıcı, satışı küçükken yaptığına dair beyyine getirse, müşteri ise bulûğdan sonra sattığına dair beyyine getirse müşterinin beyyinesi ârız olan bulûğu ispat etmesi

⁶⁴⁴ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 22b.

⁶⁴⁵ Hamzâvî, *et-Tarîkatü 'l-vâziha*, 51.

⁶⁴⁶ Mecelle, md. 9.

⁶⁴⁷ Âlim b. Alâ, *el-Fetâva 't-Tatarhâniyye*, 20/13/509; İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 34a.

⁶⁴⁸ Zâhidî, *Kunyetu 'l-Münye li-tetmîmi 'l-gunye* (Fatih, 2454), 322a.

⁶⁴⁹ Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 2/307; İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 37b.

dolayısıyla râcîh olur.⁶⁵⁰ Benzer bir şekilde bir kişi bir kadın hakkında babasının onu bulûğa ermeden önce kendisiyle evlendirdiğine dair beyyine getirirse, kadın ise bulûğa erdikten sonra rızası dışında evlendirdiğine dair beyyine getirirse kadının beyyinesi evlâdır. Bu hüküm bulûğun hâdis bir durum olması nedeniyle onu ispatlayan beyyinenin daha ispat edici olması ile izah edilir. Bu konuda ihtilaf bulunmakla birlikte meşâyihın bu şekilde fetva vermiştir.⁶⁵¹

İki şahit nikâha dair şahitlik ederken diğer iki şahit talâk vukû bulduğuna dair şahitlik etseler talâk beyyinesi evlâ olur. Zirâ talâk, nikâhtan sonra ârız olan bir durumdur. Talâkın nikâhtan daha önceki bir tarihte gerçekleştiğine dair bir bilgi bulunmadığı sürece talâk beyyinesi râcîh olur.⁶⁵² İki kişi, bir adam hakkında karısıyla evliyken öldüğüne, diğer iki kişi ise ölmeden önce o adamın karısını boşadığına dair şahitlik etmeleri durumu ile ilgili Ebu Bekir Muhammed bin Fazl ve Kadî İmam Ali es-Suğdî'den (ö. 461/1068) aktarılan iki görüş bulunmaktadır. İbn Fazl'a göre evlilik beyyinesi Suğdî'ye göre ise talâk beyyinesi tercih edilir. Şayet kadının iddiası iki akit bulunduğu yönünde ise İbn Fazl'ın görüşü tercih edilerek nikâh beyyinesi evlâ kabul edilir. Kadının iki akit iddiası, bir kere talâk gerçekleştikten sonra tekrar evlendiklerini iddia etmesiyle olur. Bu şekilde nikâh ârızî olacağından nikâh beyyinesi evlâ hâle gelmiştir. Diğer taraftan kadının iddiası iki akdin gerçekleştiği yönünde değilse Suğdî'nin görüşü üzere talâk beyyinesi tercih edilir.⁶⁵³

4.1.5. Hâricin beyyinesinin tercih edilmesi

Tercihu'l-beyyinâta dair meselelerin çoğunluğunun hâric ve zilyedin bilinmesine dayalı olduğunu dile getiren Mahmud Hamzâ, zilyedi “fayda sağlayacağı şekilde müddeâ bihin tasarrufunda bulunduğu kişi” olarak, hârici ise böyle olmayan kişi diye tarif etmiştir.⁶⁵⁴ Mecelle'de ise zilyed “bir ayna bilfiil vaz-ı yed eden yahut tasarruf-ı müllâk ile tasarrufu sâbit olan kimse” diye,⁶⁵⁵ hâric ise “vaz-ı yed ve tasarrufdan berî olan kimse”⁶⁵⁶ diye tarif edilmiştir. Hâricin beyyinesinin zilyedin beyyinesi ile teâruz edip hâricin beyyinesinin tercih edildiği durumları iki grupta değerlendirmek gerekir:

⁶⁵⁰ İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 85b.

⁶⁵¹ İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 7a.

⁶⁵² İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 11a.

⁶⁵³ Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 2/309; İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 9b.

⁶⁵⁴ Hamzâvî, *et-Tarîkatü'l-vâzîha*, 4.

⁶⁵⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/372-373.

⁶⁵⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/375.

a. Mutlak mülkiyet dâvalarında hâricin beyyinesi zilyedin beyyinesine tercih edilir.

Hâric ve zilyedin beyyinelerinin teâruz etmesi durumunda hangisinin beyyinesinin tercih edileceği mülkiyet iddiasının vasfıyla doğrudan ilişkilidir. Mecelle’de mutlak mülkiyet “irs ve şirâ gibi esbâb-ı mülkden biriyle mukayyed olmayan mülkiyet” diye tarif edilmiştir.⁶⁵⁷ Mutlak mülkiyet iddiasıyla bir kişi başka bir kişinin zilyedindeki bir aynın kendisine ait olduğunu iddia etse, zilyed de yine mutlak mülkiyet iddiasıyla aynın kendisine ait olduğunu iddia etse, tarih bildirmemişlerse veya aynı tarihi bildirmişlerse hâricin beyyinesi tercih edilir.⁶⁵⁸ Çünkü hâricin beyyinesi hilâf-ı zâhiri ispat etmesi hasebiyle zâhir durumu ispat eden zilyedin beyyinesinden daha ispat edicidir.

Ortak bir bina taksim edilip ortaklardan her biri bir pay aldığı anda, bir ortak diğerinin zilyedinde bulunan bir dairenin kendi payı olduğunu iddia etse, her iki taraf da beyyine getirirse hâric olan müddeînin beyyinesi tercih edilir. Zira zâhir hal zilyedi desteklemekte, hariç ise iddiasını desteklemek için beyyineye ihtiyaç duymaktadır. Bu bakımdan hâricin beyyinesi daha fazla ispat edici kabul edilmiştir. Bir başka örnek taksimi yapılan elbiseler hakkında verilebilir. İki kişiden her biri diğerinin zilyedinde bulunan elbisenin kendi payına isabet eden elbise olduğunu iddia ederek beyyine getirirlerse bu durumda her biri diğerinin zilyedindeki elbise için hâric konumunda olduğundan hâricin beyyinesi zilyede tercih edilerek her birinin zilyedindeki elbise hakkında diğeri lehine hüküm verilir.⁶⁵⁹

Vakıf dâvalarında mülkiyet iddia edilmesi durumu da burada örnek olarak zikredilebilir. Vakıf olan bir binanın mütevellisi aleyhinde mülkiyet iddia edilse, vakfın mütevellisi binanın vakıf olduğuna dair beyyine getirirse, müddeî ise mülk olduğuna dair beyyine getirirse müteveli zilyed konumunda değerlendirilerek hâricin mülkiyete dair beyyinesi tercih edilir. Mezhep içerisinde tercih edilen görüş bu olmakla birlikte Ebû Yusuf’un görüşüne göre vakıf beyyinesinin tercih edilmelidir.⁶⁶⁰ Bir kişi başka birini zilyedinde bulunan bir mal hakkında kendisine mutlak bir şekilde vakfedildiğini iddia etse zilyed ise kendisine satan kişinin onu vakıftan satın aldığını iddia edip tarih bildirirse vakıf beyyinesi tercih edilir. Sadece zilyedin vakıf beyyinesinden daha önceki bir beyyine getirmesi durumu hariç vakıf beyyinesi tercih edilir.⁶⁶¹

⁶⁵⁷ Mecelle, md. 1678.

⁶⁵⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/603.

⁶⁵⁹ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 83b.

⁶⁶⁰ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 28b.

⁶⁶¹ Zâhidî, *Kunyetu’l-Münye li-tetmîmi’l-gunye* (Fatih, 2454), 321a.

Karı koca arasında oturdukları evin mülkiyetine dair meydana gelen ihtilafta beyyine bulunmadığında kocanın sözü kabul edilirken her ikisi beyyine getirdiğinde kadın manen hâric mesabesinde görülerek onun beyyinesi tercih edilir.⁶⁶² Diğer taraftan ev eşyası konusunda ihtilafa düşseler bu durumda kadının sözü, kocanın ise beyyinesi evlâ kabul edilir.⁶⁶³

b. Tekerrürü kâbil sebepli mülkiyet dâvalarında da hâricin beyyinesi zilyedin beyyinesine tercih edilir.

Bir sebebe dayalı olan mülkiyetlerde sebep bazen satın alma, bina yapma, ağaç dikme ve ekin ekmede olduğu üzere tekrarlanması mümkündür.⁶⁶⁴ Bu tür dâvalarda beyyine ile hâricin delilleri teâruz etse hâricin beyyinesi evlâ olur. Nitekim bir kişi başka birinin zilyedindeki bir aynın kendisine miras olduğu iddiasıyla dâva edip beyyine getirirse, tarih bildirmemişlerse veya iki taraf da aynı tarihi bildirmiş ya da sadece bir taraf tarih bildirmişse tarih dikkate alınmaksızın hâricin beyyinesi evlâ görülmüştür. İmam Ebû Yusuf'tan bir rivayete göre tek bir taraf tarih bildirdiğinde tarih bildiren lehine hüküm verilir. İmam Muhammed'e göre taraflar birbirlerinden farklı tarih bildirdikleri durumda da yine esbâk olan değil hâricin beyyinesi tercih edilir.⁶⁶⁵

4.1.6. Zilyedin beyyinesinin tercih edilmesi

Zilyed ile hâric arasında meydana gelen dâvalarda zâhir durum zilyedi desteklediği ve hâricin hak ispatında beyyineye ihtiyaç duymaması hasebiyle hâricin beyyinesinin tercihi asıl kabul edilmiştir. Bununla birlikte zilyedin beyyinesinin tercih edildiği bazı durumlar bulunmaktadır.⁶⁶⁶ Hâricin beyyinesinin nitâc, tedbir,⁶⁶⁷ azad, istilad⁶⁶⁸ ve nikâh dâvaları haricinde zilyedin beyyinesinden daha evla olduğu kaydedilmiştir. Mezkûr dâvalarda ve tekerrür etmeyen sebepli mülkiyet dâvalarında zilyedin beyyinesi râcih olur.⁶⁶⁹ Bir eşyanın mülkiyeti konusunda hâric kendisine ait olduğu ve zilyedin kendisinden örneğin bir buçuk ay

⁶⁶² İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 11a-11b.

⁶⁶³ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 11b.

⁶⁶⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/606-607.

⁶⁶⁵ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 50a.

⁶⁶⁶ Hamzâvî, *et-Tarîkatü'l-vâziha*, 4.

⁶⁶⁷ Bir kimsenin kölesini kendi ölümüne bağlayarak azat etmesi anlamında kullanılan bir ıstılahtır. Bk. Fahrettin Atar, "Tedbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/258.

⁶⁶⁸ İstîlâd, bir kişinin cariyesinden çocuk sahibi olmasına binâen cariyesinin hürriyetine kavuşmasını ifade eder. Bk. Hamza Aktan, "İstîlâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/361.

⁶⁶⁹

önce çaldığı hususunda beyyine getirse, zilyed ise söz konusu eşyanın üçüncü bir şahsın bir sene önce babasından miras yoluyla mülk edindiği ve kendisinin ondan satın aldığı konusunda beyyine getirse Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre bu defî dâvadır. Aynı şekilde bir kişinin başka bir şahsın zilyedinde bulunan bir ayn hakkında üçüncü bir şahıstan kendisi için satın aldığı ve kabzın gerçekleştiğine dair beyyine getirmesi, zilyedin ise müddeînin malı kendisine vekil olarak malı satın aldığını söyleyerek yapacağı defî dâva da zilyed ile hariç arasında üçüncü bir şahıstan satın alma yoluyla mülkiyet iddiası kabilindendir. Buna bir kişinin karısının zilyedinde bulunan bir cariye hakkında onu Zeyd'den satın alıp kabzettim diye beyyine getirmesi karısının ise cariyeyi kendisine vekaleten satın alıp kabzettiğini söyleyerek defî dâvada bulunması da örnek verilebilir.⁶⁷⁰

Nikâh dâvalarında bir kadının nikâhını iddia ederek dâvalaşan iki taraftan biri zilyed olup ikisi de iddiasına beyyine getirmişse, kadın her ikisinin iddiasını da inkâr ediyorsa yani zilyedlik haricinde taraflardan birinin beyyinesinin tercihinin gerektiren ikrar gibi bir karine bulunmuyorsa zilyedin lehine hüküm verilir.⁶⁷¹

a. Nitâc dâvası – tekerrürü kâbil olmayan mülkiyet dâvalarında zilyedin beyyinesi tercih edilir.

Sebepli mülkiyet dâvalarında sebep nitâc ise taraflar mülkiyete dair herhangi bir tarih bildirmemişlerse müddeâ hakkında zilyedin lehine hüküm verilir. Mecelle'nin 1759. maddesinde tekerrürü kâbil olmayan mülkiyet dâvası örnek olma sadedinde nitâc yoluyla mülkiyet dâvasında zilyedin beyyinesinin evlâ olduğu kaydedilmiştir.⁶⁷² Ali Haydar Efendi, tekerrürü kâbil olmayan durumlara süt sağlamak, yün kırmak, pamuk bükme, deri yüzmeyi örnek vermektedir.⁶⁷³ Yapılması tekrarlanamayan her şeyde nitâca dair gelen rivayete binaen zilyedin beyyinesi tercih edilir. Fiilin tekerrür edip etmediği müşkil ise o fiili gerçekleştiren ehl-i sanata müracaat edilir. Onlar için de fiilin tekerrür eden fiillerden olup olmadığı aşikâr değilse Ebû Hafs el-Kebîr'den gelen rivayete göre hâric lehine hüküm verilir. Zira asıl olan hâricin lehine hüküm verilmesiyle nitâc konusundaki rivayet nedeniyle zilyedin lehine hüküm verilmişti. Ebû Süleyman el-Cüzcânî'den (ö. 200/816) gelen rivayete göre ise zilyed lehine hüküm verilir.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ Ankarâvî, *Fetavâ-yı Ankarâvî*, 1/462; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 86b.

⁶⁷¹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 1b.

⁶⁷² Mecelle, md. 1759.

⁶⁷³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/609.

⁶⁷⁴ Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 2/2/51; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 55a.

Kâsânî, nitâca dayalı olan beyyinenin mülkiyetin evveliyetine de dayandığını dolayısıyla önceliği gösterme hususunda iki beyyinenin eşit hale geldiğini belirtir. Zilyedin beyyinesinin tercih edilmesi ise zilyedliği sebebiyledir. Câbir'den (r.a.) bir adamın Resûlullah'ın (s.a.v.) önünde başka bir adamın zilyedinde bulunan bir devenin nitâcı konusunda iddiada bulunarak beyyine getirdiği, zilyedin de aynı şekilde beyyine getirmesi üzerine Resûlullah'ın (s.a.v.) deve hakkında zilyedin lehine hüküm verdiği rivayet edilmiştir. Mezhebin zâhir görüşünün zilyed lehinde hükmedilmesi olduğunu aktaran Kâsânî, İsâ b. Ebân'ın hüküm verilmeyeceğini, bu durumda beyyinelerin tehâtür ettiğini ve müddeânın hüküm verilmeksizin zilyedin elinde bırakılacağına dair görüşünü mezhep görüşüne muhalif olarak değerlendirmekte ve bunun hakiki bir kadâ olmadığını söylemektedir. Zira gerek mezkûr hadiste zilyedin lehinde hüküm verilmekte gerekse iki hâricin üçüncü bir kişinin zilyedinde bulunan bir ayn hakkında nitâc iddiasında bulunduklarında aynın zilyedin elinde bırakılmayıp onlara eşit bir şekilde taksim edilmektedir.⁶⁷⁵

Hâric ve zilyedin her ikisi bir hayvan hakkında kendisine ait olduğunu ve kendi yanında doğduğunu iddia ederek beyyine getirse kıyasta hâricin lehine hüküm verilmesi gerekirken istihsân bakımından zilyedin lehine hüküm verilir.⁶⁷⁶ Kıyas yerine istihsân uygulanması ise Câbir'den (r.a.) aktarılan mezkûr rivayet sebebiyledir.⁶⁷⁷

İzmîrî'nin eserinde de hâric ile zilyed arasında nitâc dâvası meydana geldiğinde dâvada tarih bildirilip bildirilmemesi dikkate alınmaksızın zilyedin beyyinesinin tercih edileceği aktarılmıştır. Ancak hayvanın yaşı, zilyedin mülkiyet iddia ettiği tarihe uygun olmayıp hâricin bildirdiği tarihe uyarsa bu durumda zilyedin beyyinesi geçersiz hâle geldiğinden hâricin lehine hüküm verilir. Hayvanın yaşı her iki tarafın bildirdiği tarihe de uygun değilse meşâyihın geneline göre beyyineler sâkıt olup zilyedin elinde olduğu halde bırakılır.⁶⁷⁸

Zilyedin nitâc konusundaki beyyinesi hâricin nitâc veya mutlak mülkiyet ile getireceği beyyineye tercih edilir. Ancak hâric zilyed aleyhinde gasp, vedâa, icâre, rehin ve âriye gibi bir fiile binâen dâvada bulunursa hâricin beyyinesi evlâ kabul edilir. Nitekim zilyed nitâc olduğunu

⁶⁷⁵ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi* , 6/234.

⁶⁷⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 8/5; Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, 20/13/148; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 53a.

⁶⁷⁷ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 9/116.

⁶⁷⁸ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 51a, 53b.

iddiâ ederken hâric, “zilyed onu benden gasp etti” veya “benden kiraladı” diyerek beyyine getirirse hâricin beyyinesi râcih olur.⁶⁷⁹

Bir kişi, başka birinin zilyedinde bulunan bir koyun hakkında kendi mülkiyetinde doğduğunu iddia ederek beyyine getirirse, zilyed ise koyunu başka birinden mülk edindiğine ve koyunun o kişinin mülkiyetindeyken doğduğuna dair beyyine getirirse yine zilyed lehine hüküm verileceği kabul edilir. Bu durumda zilyed koyunu mülk edindiği kişi adına hasım olmuştur. Verâset, vasiyet veya kabzedilmiş hibe yoluyla bir adamdan mülk edindiğini söylemesi durumunda da hüküm aynıdır.⁶⁸⁰

Nesep dâvaları da nitâc dâvası ile aynı hükme tabi tutulmuştur. Dolayısıyla bir çocuğun nesebi hakkında hem hâric hem de zilyed beyyine getirirse, beyyineleri birbirine müsâvî olduğunda zilyedin beyyinesi tercih edilir. Ancak zilyed ile hâricin beyyineleri eşit olmazsa bu hüküm geçerli değildir. Nitekim bir kişi, bir başkasının zilyedinde bulunan çocuk hakkında kendi karısından olan çocuğu olduğuna ve her ikisinin de hür olduğuna dair beyyine getirirse, zilyed ise çocuğun kendi çocuğu olduğu ve kendisinin de hür olduğu hususunda beyyine getirmekle birlikte çocuğun annesini zikretmese müddeî olan hâricin beyyinesi tercih edilmiştir. Zira onun beyyinesi hem anne hem de babayı ispat etmesi açısından daha ziyade ispat edicidir. Benzer şekilde hür olan bir kişi, bir köle ile cariyenin zilyedindeki bir çocuğun kendisi gibi hür olan karısından doğma çocuğu olduğunu iddia ederek beyyine getirirse, zilyed ise çocuğun kendisine ait olduğuna dair beyyine getirirse, zilyed ile hâricin beyyineleri eşit olmayıp hâricin beyyinesi nesep ile birlikte çocuğun hürriyetini de ispat etmesinden dolayı daha evlâ görülmüştür.⁶⁸¹

Görüldüğü üzere tekerrürü kâbil olmayan mülkiyet iddialarında zilyedin lehine hüküm verileceği konusunda ihtilaf bulunmamaktadır.

b. Birden fazla zilyedin bulunması (tenazu bil eydi) durumu.

İki katlı bir evin alt katı bir kişinin, üst katı ise başka bir kişinin zilyedinde bulunup üst katın yolu alt kattan geçiyorsa, her biri evin tamamının kendisine ait olduğunu iddia ediyorsa beyyineleri yoksa üst kat ve alt kattan geçiş hakkı üst katın zilyedine, alt kat ve üst katın rakabesi alt katın zilyedine hükmedilir. Beyyine getirmeleri durumunda her birine diğerinin

⁶⁷⁹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 51b.

⁶⁸⁰ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 51b, 54a.

⁶⁸¹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 18a-18b.

zilyesinde bulunan hükmedilir. Zira tarafların her biri diğzerinin karşısında hâric durumundadır.⁶⁸²

4.1.7. Fesâd beyyinesinin tercihi edilmesi

Beyyinelerin teâruzuna dair en temel meselelerden biri sıhhat ve fesâd beyyinelerinin teâruz etmesidir. Sadece kâideleri esas alan eserlerde bu meseleye “بينة الفساد أولى من بينة الصحة” şeklinde yer verilmiştir.⁶⁸³ İzmîrî de meşâyihu’l-islâma nispet ederek akitler konusunda fesâd beyyinesinin sıhhat beyyinesinden evlâ olduğuna yer verir. Bu konuda Kâdîhân (ö. 592/1196) ve Tâhir b. Ahmed el-Buhârî’nin (ö. 542/1147) fetâvâ türü eserlerinden nakilde bulunur.⁶⁸⁴

Bey‘ akdinin sahih ve fâsid olmasına dair taraflar arasında ihtilaf meydana gelse akdin fesâdına dair iddianın kaynağı tercihte hükmün temelini oluşturmaktadır. Akdi gerçekleştiren taraflardan biri akdin sıhhatini diğzeri ise fâsid bir şart veya fâsid bir müddete binaen fesâdını iddia ederek dâvalaşsalar beyyine bulunmaması durumunda akdin sıhhatini iddia edenin sözü kabul edilirken dâvada beyyine varsa fesâdını iddia edenin beyyinesi tercihe şayan görülmektedir. Kâdîhan (ö. 592/1196) bu konuda rivayetlerde ittifak bulunduğunu aktarır. Öte yandan akdin fesadını iddia eden taraf, kendisi olmazsa akdin de vuku bulmayacağı bedel gibi akdin özünde yer alan bir manaya dayanarak bu iddiada bulunuyorsa Kâdîhân bu konuda Ebû Hanîfe’den iki görüş rivayet edildiğini belirtir. Zâhiru’r-rivâyeye göre yine akdin sıhhatini iddia edenin sözünün akdin fesadını iddia edenin ise beyyinesinin râcih olacağını aktarmaktadır. Bir rivayete göre ise akdin fesadını iddia edenin sözü kabul edilir.⁶⁸⁵

Bey‘ akdinin müfsid bir şart ile gerçekleştiğini iddia edenin beyyinesi, akdin şartsız veya sahih bir şart ile gerçekleştiğini iddia edenin beyyinesinden evlâdır.⁶⁸⁶ Bey‘ akdinin sıhhat-fesâd dâvasında fâsid bir şarta binaen akdin fâsid olduğu iddiasına bir kişinin başka birinin zilyesinde bulunan bir köle hakkında bin dirheme satın aldığını iddia etmesi, satıcının ise bin dirhem karşılığında sattığını ancak satmaması ve hibe etmemesini şart koştuğunu iddia etmesi örnek olarak zikredilebilir. Bu durumda beyyine bulunmazsa fâsid şartı inkâr edenin sözü kabul edilirken tarafların beyyine getirmeleri durumunda fesâd beyyinesi tercih edilir. Satıcı ile

⁶⁸² İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 56a.

⁶⁸³ Gânim el-Bağdâdî, *Melceü’l-kudât ‘inde te‘ârûzu’l-beyyinât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 567), 15b; Yâverizâde, *Tercîhu’l-beyyinât* (Nuri Arlasez, 57), 83a; Hisâlî, *el-Beyyine lehar-rüchân ‘inde teâruzi’l-burhân* (Esad Efendi, 697/4), 84a; Bosnavî, *Mecme’u tercihi’l-beyyinât* (Pertevniyal, 357), 9b.

⁶⁸⁴ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 31a.

⁶⁸⁵ Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 2/54.

⁶⁸⁶ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

müşteri semenin aslı konusunda ihtilaf etseler, satıcı kölesini müşterinin kölesi karşılığında sattığını iddia etse, müşteri ise semenin köle değil bin dirhem ve bir ölçek şarap olduğunu iddia etse ve bu konuda beyyine getirirlerse satıcının beyyinesi kabul edilir. Kâdîhân, bu konuda dayanılacak olan kuralı da açıklamıştır. Ona göre satıcı ve müşterinin beyyineleri aynı semen konusunda birleşmekle birlikte bir tarafın beyyinesi semene bey' akdini fâsid hale getirecek bir şey ilave ediyorsa fesâd beyyinesi tercih edilir. Ancak bir önceki örnekte olduğu üzere tarafların iddia ettikleri semenler farklı cinsten olup yine bir tarafın beyyinesi akdin fasid olmasının gerektiriyorsa satıcının beyyinesi râcih kabul edilir.⁶⁸⁷ Burhâneddîn el-Buhârî'ye göre ise satıcı ve alıcı semen olmaya uygun bir şeyde ittifak edip taraflardan biri şarap veya domuz gibi akdi fâsid hale getirecek ilave bir şartın varlığını ispat ederse fesâd beyyinesi tercih edilir. Ancak taraflardan biri semen olmaya uygun bir şeyi, diğer taraf ise uygun olmayan bir şeyi ispat ederse sıhhat beyyinesi tercih edilir.⁶⁸⁸

Sıhhat ve fesâd konusunda meydana gelen ihtilaflarda fesâd beyyinesinin tercih edilmesi kâidesinden ikâle meselesi istisna tutulmuştur. Müşteri bey' akdinin konusu olan malı satıcıdan daha az bir paha karşılığında satın aldığını iddia etse satıcı ise ikâle gerçekleştiğini iddia etse müşterinin sözü kabul edilir. Halbuki müşteri söz konusu dâvasında akdin fesâdını iddia etmektedir.⁶⁸⁹

Bu teâruz durumuna vakıf mütevellisi ile vakfedenin vârisi arasında vakfin sahih ve fâsid olduğuna dair gerçekleşen ihtilaf örnek verilebilir. Vakıf mütevellisi vakfin sahih bir akit ile vakfedildiğini iddia ederek beyyine getirirse, vakfedenin vârisi ise vakfin fâsid olduğuna dair beyyine getirirse fesâd durumunun hangi husustan kaynaklandığına bakılır. İddia edilen fesâd, vakıfta onu fâsid kılacak bir şartın koşulması sebebiyle ise fesâd beyyinesi tercih edilir.⁶⁹⁰

Eşler doğumdan sonra nikâhın sıhhat ve fesadı konusunda ihtilaf etseler koca nikâhın fâsid olduğunu kadın ise sahih olduğunu iddia etse ve her ikisi de beyyine getirirlerse nikâhın fesâdını iddia edenin beyyinesi kabul edilir. Çocuğun nesebi ise sabit olur. Fesâd beyyinesinin sıhhat beyyinesine tercih edilmesi, ziyadeyi ispat etmesi hasebiyledir. Sıhhat beyyinesi sadece nikâhı

⁶⁸⁷ Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 2/54-55; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 31b.

⁶⁸⁸ Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 6/440.

⁶⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/491.

⁶⁹⁰ Zâhidî, *Kunyetu'l-Münye li-tetmîmi'l-gunye* (Fatih, 2454), 321a.

ispatlarken fesâd beyyinesi nikâhın yanı sıra onun fâsid olmasını gerektiren bir durumu da ispat etmiştir.⁶⁹¹

Mudârebe akdinde⁶⁹² mudârib sermaye sahibinin kendisi için kazancın üçte birini şart koştuğunu iddia etse, sermaye sahibi ise üçte biriyle birlikte on dirhem ziyade şart koştuğunu dolayısıyla mudârebe akdi fâsid olacağından mudârib için ecr-i misil gerekeceğini iddia etse beyyine getirmezlerse mudâribin sözü kabul edilir. Her iki taraf beyyine getirdiğinde sermaye sahibinin beyyinesi râcih olur. Zira her iki taraf akdin mudârebe akdi olduğuna dair ittifak etmelerinin yanı sıra sermaye sahibinin mudârebenin sıhhati için yeterli olan üçte birlik miktarı ikrar etmiştir. Ancak üçte birlik orana akdi ifsâd edecek bir şartın ilave edildiğini iddia ederek getirdiği beyyine ile bunu ispatlamıştır. Onun beyyinesinin daha fazla ispat edici olması, tercih edilmesini gerektirmiştir. Öte yandan sermaye sahibi akdin sıhhati için gerekli olan üçte birlik payın bulunduğunu kabul etmeyip kâr şartının sadece yüz dirhem olduğunu iddia etseydi mudârebe akdinin baştan fâsid olduğunu söylemiş olurdu. Bu durumda sermaye sahibinin sözü, mudâribin ise beyyinesi öncelik kazanırdı.⁶⁹³

Sıhhat ve fesâd beyyineleri teâruz ettiğinde fesâd beyyinesi tercih edilirken sıhhat ve butlân beyyinelerinin teâruz etmesi durumunda ise sıhhat beyyinesi tercih edilir. Ahizâde, bunun nedeninin batılın aslen akdedilmemiş olması ve butlan beyyinesinin akdi baştan inkâr etmesi ile izah eder.⁶⁹⁴ Ancak bu durum sıhhat ve butlan beyyinelerinin teâruz etmesi meselesinden farklılık arz etmektedir. Mizcâcî'nin eserinde de geniş bir şekilde ele alındığı üzere sıhhat ve fesâd beyyinelerinin teâruz etmesi durumunun aksine muâmelâtta fesâd ile butlanı ayıranlara göre sıhhat ve butlan beyyineleri teâruz ettiğinde sıhhat beyyinesinin tekaddüm eder.⁶⁹⁵

4.1.8. Bey' bi'l-vefâ beyyinesinin tercih edilmesi

Bey' bi'l-vefâ, “kişinin satış bedelini iade ettiği zaman bir malı geri alma şartına karşılık müşteriye alacağını teminat altına alma ve maldan faydalanma yetkisi tanıyan akit olarak

⁶⁹¹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 5b.

⁶⁹² Mudârebe, taraflardan birinin sermayesini diğerinin emeği ile işletmesiyle elde edilen kârın baştan tayin edilen oranla paylaşıldığı emek-sermaye ortaklığıdır. Bk. Cengiz Kallek, “Mudârebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/358.

⁶⁹³ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 79a-79b.

⁶⁹⁴ Ahizâde Abdülhalim Efendi, *el-Fark beyne'l-müddeî ve'l-müddeâ aleyh*, 108-109.

⁶⁹⁵ Mizcâcî, *Cem'u'l-müteferrikât*, 3213, 28b-30a.

tanımlanabilir.⁶⁹⁶ İzmirî de bey' akdinde akdin bât⁶⁹⁷ üzere mi yoksa vefâ üzere mi olması hususunda taraflar arasında ihtilaf meydana geldiğinde vefâ beyyinesinin tercih edileceğini kabul eder. Bu tercihin gerekçesini ise akdin sıhhat ve fesadı konusunda getirilen beyyinelerin teâruzu durumuna benzetmektedir. ⁶⁹⁸ Literatürde “بينة الوفاء أولى من بينة البات” şeklinde kâideleştirilen mesele, konuyla ilgili telif edilen eserlerin çoğunda yer almıştır.⁶⁹⁹

Taraflardan birisi bey' akdinin bey' bi'l-vefâ şeklinde gerçekleştiğini diğer taraf ise bey-i bât iddia etse vefâ beyyinesinin tercih edileceğinde ihtilaf bulunmamaktadır. Bey' bi'l-vefânın ya rehin ya da fâsid bey' akdi olduğu varsayılır. Şayet fâsid bey' akdi olduğunu kabul edenlerin görüşü esas alınırsa akdin fesâdı ile sıhhatini iddia eden tarafların beyyinesinde fesâd beyyinesinin tercih edilmesi burada da geçerli olur. Bey' bi'l-vefânın rehin akdi olduğunu savunanların görüşü esas alınacak olursa ise satıcının beyyinesi tercih edilir. Zira taraflardan birinin rehin diğerinin ise bey' akdi olduğunu iddia etmeleri durumunda bey' akdini savunanın beyyinesi kabul edilirken beyyine bulunmaması hâlinde bunu inkâr eden tarafın sözü kabul edilmektedir.⁷⁰⁰

Bey' bi'l-vefâ beyyinesinin katî bey' beyyinesine tercih edilmesine benzer bir durum taraflardan birinin akdin kesinleştiğini diğer tarafın ise muhayyerlik bulunduğunu iddia etmesi hâlinde de gerçekleşmektedir. Nitekim satıcı şart muhayyerliğinin bulunduğunu iddia etse müşteri ise akdin kesinleştiğini iddia etse Ebû Hanife'den gelen zâhiru'r-rivâye görüş şart muhayyerliğini iddia edenin sözünün kabul edileceğine dairdir. Ondan aktarılan başka bir rivayete göre satıcı şart muhayyerliğini kendisi için iddia ediyorsa onun sözü kabul edilir. İmam Muhammed'e göre de muhayyerliği iddia edenin sözü, inkâr edenin ise beyyinesi tercih edilir. Müşterinin kendisi için muhayyerlik iddia etmesi, satıcının ise bey' akdinin kesinleştiğini iddia etmesi durumunda İmam Ebû Hanife'den aktarılan her iki görüşe göre de satıcının sözü kabul edilir.⁷⁰¹

⁶⁹⁶ Eser Aksu, *Bey'u'l-vefâ Akdi ve Mâverâünnehir Bölgesinde Gelişimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2024), 26.

⁶⁹⁷ Bey-i bât, bey-i katî yani kesin satış anlamındadır. Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 53.

⁶⁹⁸ İzmirî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 32a.

⁶⁹⁹ Gânim el-Bağdâdî, *Melceü'l-kudât 'inde te'âruzi'l-beyyinât* (Hamidiye, 567), 15b; Yâverizâde, *Tercihu'l-beyyinât* (Nuri Arlasez, 57), 83a; Hisâlî, *el-Beyyine lehar-rüchân 'inde te'âruzi'l-burhân* (Esad Efendi, 697/4), 84a; Bosnavî, *Mecme'u tercihi'l-beyyinât* (Pertevniyal, 357), 9b.

⁷⁰⁰ Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihân*, 2/55; İzmirî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 32a.

⁷⁰¹ Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihân*, 2/55; İzmirî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 32a.

4.1.9. İkrâh beyyinesinin tercih edilmesi

Bir dâvada taraflar bey‘ akdinin ikrâh üzere mi yoksa tav‘/rıza üzere mi gerçekleştiği hususunda dâvalaşsalar bu konuda hangi tarafın beyyinesinin tercih edileceği hususunda ihtilaf edilmiştir. Tav‘ beyyinesinin kabulüne dair zayıf bir görüş bulunsa da genel olarak mesele “بينة الإكراه” “أولى من بينة الطوع” diye kâideleştirilmiştir. İkrâh beyyinesi, hilâf-ı zâhiri ispat etmesi hasebiyle tercih edilmiştir. Zira asıl olan tarafların bir akdi rıza ile gerçekleştirmeleridir.⁷⁰²

Ancak ikrâh beyyinesinin tercihi bütün bahislerde genel geçer bir kâide değildir. Bu nedenle kimi zaman kâideye tercihin geçerli olduğu bahislerin de ilave edildiği görülür. İbn Nüceym, bey, icâre, sulh ve ikrar bahislerinde tav‘ beyyinesi ile ikrâh beyyinesinin teâruz etmesi durumunda ikrâh beyyinesinin tercih edileceğini beyân eder.⁷⁰³ İzmîrî ise bey‘, mal dâvası, ibrâ, ve hûl meselelerinde meşâyıha göre ikrâh beyyinesinin daha evlâ olduğunu aktarır.⁷⁰⁴

Taraflardan biri bey‘ akdinin rıza üzere diğeri ise ikrâh üzere gerçekleştiğini iddia etseler sahih görüşe göre rıza üzere gerçekleştiğini iddia eden tarafın sözü kabul edilir. Tav beyyinesinin evlâ olduğuna dair zayıf bir görüş bulunmaktadır.⁷⁰⁵ İkrâr dâvalarında da kendisi için ikrarda bulunulan kişi ikrarın rıza ile gerçekleştiğine dair beyyine getirse bir başka kişi ise ikrah yoluyla gerçekleştiği hususunda beyyine getirse ikrâh beyyinesi ile hüküm verilir.⁷⁰⁶ Sulh dâvalarında da taraflardan biri sulhun ikrâh ile diğer taraf ise rıza ile gerçekleştiğini iddia etmesi durumunda ikrâh beyyinesi, tav‘ beyyinesine tercih edilir.⁷⁰⁷

İbn Nüceym icâre dâvasında da ikrâh beyyinesinin tercih edileceğini zikretmiş olsa da İzmîrî icâre konusunda tav‘ beyyinesinin tercih edildiğini aktarır. Şayet bir kişi başka biri hakkında kendisine dükkanını kiralaması konusunda hapsetme veya darp etmeyle korkutarak ikrâhta bulunduğunu iddia ederek beyyine getirirken, müddeâ aleyh ise rızasıyla kiraya verdiğine dair beyyine getirse onun beyyinesi kabul edilir.⁷⁰⁸ Hamevî, İbn Nüceym’in söz konusu eserde

⁷⁰² İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 3b-4a.

⁷⁰³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 194.

⁷⁰⁴ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷⁰⁵ Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 2/55.

⁷⁰⁶ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 69b, 70b.

⁷⁰⁷ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 72a.

⁷⁰⁸ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 58b.

icârede de ikrâh beyyinesinin tercih edileceğine dair ifadelerinin başka bir eserindeki görüşüne uygun olmadığını kaydetmiştir.⁷⁰⁹

4.1.10. Kıdem beyyinesinin tercih edilmesi

Dâvalarda bir taraf bir şeyin kâdim olduğunu yani eskiden beri var olduğunu iddiâ ederken diğer taraf hâdis olduğunu yani sonradan meydana geldiğini iddia etse, her ikisi de beyyine getirmeleri hâlinde hangisinin beyyinesinin kabul edileceğinde ihtilâf bulunmaktadır. İzmîrî, meşâyih'in görüşünü kıdem beyyinesinin hâdis beyyinesinden evlâ olması şeklinde aktarır.⁷¹⁰ Konuya dair telif edilen eserlerin bir kısmında da kıdem beyyinesinin evleviyyeti tercih edilirken⁷¹¹ diğer bir kısmında ise hudûs beyyinesinin evlâ olduğu kaydedilmiştir.⁷¹²

İzmîrî'ye göre kadîm beyyinesinin, hâdis beyyinesinden evlâ görülmesi, *el-Hulâsâ* ve *el-Bezzâziyye*'de aktarılan meseleye dayanmaktadır. Şöyle ki iki kişi ihtilaf edip biri kadîm olduğuna diğeri ise muhdes olduğuna dair beyyine getirirse kadîm beyyinesi evladır.⁷¹³ Bir görüşe göre hâdis beyyinesinin öncelikli olduğu söylendiği aktaran İzmîrî, hudûs beyyinesinin tercih edilmesini ise *el-Kunye*'deki bir mesele ile ilişkilendirmektedir.⁷¹⁴ Sözü edilen mesele, bir kişinin âmmeye ait yolda kenifi bulunup başka birinin onun muhdes olduğunu iddia etmesi, kenifin sahibinin ise kadîm olduğunu iddia etmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu meselede her ikisi de beyyine getirdiğinde muhdes olduğunu iddia edenin beyyinesi tercih edilir.⁷¹⁵

Mecelle'de ise hudûs ile kıdem beyyinesi bir araya geldiğinde hudûs beyyinesi tercih olunacağına hükmedilerek buna bir kişinin mülkünden diğer bir kişinin su yolunun geçmesi hâlinde vukû bulacak ihtilafa yer verilmiştir. Böyle bir meselede mülk sahibi hâdis olduğunu iddia ederek kaldırılmasını talep ederken buna karşılık su yolu sahibi kadîm olduğunu iddia edip olduğu hâlde bırakılmasını istese mülk sahibinin beyyinesi tercih edilir.⁷¹⁶ İbn Abidîn,, hudûs ve kıdem beyyinelerinin tercih edildiği nakillerin yanı sıra binada kıdem beyyinesinin

⁷⁰⁹ Hamevî, *Ğamzu 'uyûni'l-besâir fî şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, 2/370.

⁷¹⁰ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷¹¹ Hisâlî, *el-Beyyine lehar-rüchân 'inde teârûzi'l-burhân* (Esad Efendi, 697/4), 91b; *Tercîhu'l-beyyinât 'ale'l-icmâl* (Ragıp Paşa, 628), 38b.

⁷¹² Yâverizâde, *Tercîhu'l-beyyinât* (Nuri Arlasez, 57), 83a; Rahmetullah Efendi, *Tercîhu'l-beyyinât* (Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 628), 38b.

⁷¹³ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 56b.

⁷¹⁴ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 56b-57a.

⁷¹⁵ Zâhidî, *Kunyetu'l-Münye li-tetmîmi'l-gunye* (Fatih, 2454), 320b-321a.

⁷¹⁶ Mecelle, md. 1768.

kenifte ise hudûs beyyinesinin tercih edileceği görüşünü benimseyenlerin de bulunduğunu ifade eder. O, hudûsun ârîzî durum olduğunu, kıdemin ise asıl olduğunu ifade ederek hudûs beyyinesinin hilâf-ı aslî ispat etmesi hasebiyle bina veya kenife dair olması fark etmeksizin evlâ olduğunu söylemektedir.⁷¹⁷ Âkifzâde, kenif meselesinin kıdem beyyinesinin evlâ olmasından istisna olduğunu belirtir.⁷¹⁸

4.1.11. Cerh beyyinesinin tercih edilmesi

Bir dâvada şahitlik yapan kişilerin adalet vasfını taşıyıp taşımadığının belirlenebilmesi için yapılan soruşturmaya tezkiye denir. Tezkiye yapmaya uygun görülen kişilerin şahidin adalet vasfını taşıdığına dair olumlu görüş bildirmeleri ta'dil kavramı, şahidin adalet vasfını taşımadığına dair olumsuz görüş bildirmeleri ise cerh kavramı ile ifade edilmiştir.⁷¹⁹

Bir dâvada cerh ve ta'dil beyyinelerinin teâruz etmesi hâlinde cerh beyyinesi evlâ olur. Bu hüküm “بينة الجرح أولى من بينة التعديل” şeklinde ifade edilmiştir. İzmîrî de söz konusu hükmü meşâyih'in kabulü olarak aktarır.⁷²⁰ Cerh beyyinesinin tercih edilmesi, ta'dil edenin zâhir hâle göre değerlendirirken cerh edenin bâtınî bir duruma vâkıf olması hasebiyle hilâf-ı zâhiri ispat etmesi nedeniyledir.

Mecelle'de ise bu mesele “Müzekkîlerden bazısı şâhidleri cerh ve bazısı ta'dil eylese cerh tarafı müreccah olarak hâkim onların şehâdetleriyle hükmetmez” şeklinde kaydedilmiştir.⁷²¹ Ancak burada tezkiyeyi gerçekleştirenlerin sayısı önem arz etmektedir. Şayet tezkiyeyi gerçekleştirenler iki kişi olup biri ta'dil eder diğeri cerh ederse, cerhe öncelik verilerek bu şahitlik ile hüküm verilmez. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre cerh beyyinesi evlâdır. Çünkü cerh beyyinesinde zâhiru'l-hâl dışında bir delile dayanılmıştır. İki kişinin cerh, diğeri ikisinin ise ta'dil etmesi ile iki kişinin cerh on kişinin ise ta'dil etmesi arasında fark bulunmamaktadır. Zira iki kişinin sözü topluluğun sözüne müsavi olduğunda yine cerh daha önceliklidir.⁷²² Ta'dil eden iki kişi, cerh eden ise tek kişi ise ta'dil tercih edilir.⁷²³

⁷¹⁷ İbn Âbidîn, *el-'Ukûdû'd-dürriyye*, 1/330.

⁷¹⁸ Âkifzâde, *Mecelletü'l-mehâkim* (Kasidecizade, 274), 239a.

⁷¹⁹ Tuncay Başoğlu, “Tezkiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/77.

⁷²⁰ Gânim el-Bağdâdî, *Melceü'l-kudât 'inde te'ârûzî'l-beyyinât* (Hamidiye, 567), 64a; Bosnavî, *Mecme'u tercihi'l-beyyinât* (Pertevniyal, 357), 23b; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷²¹ Mecelle, md. 1725.

⁷²² İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 56b.

⁷²³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/523.

4.1.12. Yesâr beyyinesinin tercih edilmesi

Bi dâvada taraflardan biri diğèrinin hâl-i yesârını yani zengin olduğunu iddia ederek beyyine getirirken diğèr taraf, hâl-i i'sârını yani fakir olup elinin darda olduğunu iddia edip beyyine getirirse yesâr beyyinesi râcih kabul edilmiştir. İzmîrî de meşâhıyın yesâr beyyinesini i'sâr beyyinesine tercih ettiğini dile getirir. Bu mesele literatürde “بينه اليسار أولى من بينه العسرة/الإعسار” ifadeleri ile yer bulur.⁷²⁴ Genellikle alacak dâvalarında söz konusu olan teâruz alacaklı olan kişinin borçlunun yesârı konusunda, borçlu bir kişinin ise darda olduğu konusunda beyyine getirmesi ile gerçekleşmekte ve bu durumda yesâr beyyinesi tercih edilmektedir.⁷²⁵ Zira bir kişinin darda olması aslî durum, yesâr ise ârizî durum kabul edilir. Dolayısıyla borçlunun zengin olduğuna dair getirilen beyyine ârizî durumu ispat ettiğinden daha evlâ görülmüştür.

Yesâr beyyinesinin i'sâr beyyinesinden daha ziyâde bilgi içerdiğini ifade eden İbnü'l-Hümâm, müddeî tarafından müddeâ aleyhin mûsir olduğu iddia edilmesine karşılık müddeâ aleyh daha sonra dara düştüğünü söyleyerek beyyine getirirse bu durumda müddeâ aleyhin beyyinesi malın zâil olmasına dair hâdis durum hakkında bilgi içerdiğinden onun beyyinesinin tercih edileceğini söylemektedir.⁷²⁶ İbn Nüceym, müddeînin iddia ettiği yesârın müddeâ aleyhin iddia ettiği darlıktan sonra olması mümkün olduğunu ifade ederek İbnü'l-Hümâm'ın bu söylemine itiraz etmiştir.⁷²⁷ Buna karşın kardeşi Sirâcüddîn İbn Nüceym (ö. 1005/1596) ve İbn Âbidîn, onun bu itirazını kabul etmezler. Zira önemli olan alacaklı kişide aslî durumun ne olduğudur. İ'sârın aslî durum olması, insanın malı olmadığı halde doğmasıyla izah edilmiştir. Ancak eline mal geçtikten sonra aslî durum yesâr olur.⁷²⁸ Dolayısıyla yesâr ve i'sâr dâvasında herhangi bir kayıt bulunmadan taraflar beyyine getiriyorsa yesâr beyyinesi râcih olurken i'sâr iddiasında bulunan i'sârın muhalifinin iddia ettiği yesârdan sonra olduğuna ispatlaması hâlinde onun beyyinesi evlâ hâle gelir.

Yesâr beyyinesinin tercih edilmesine diğèr bir örnek de nafaka bahsinden verilebilir. Şayet bir baba oğlunun malından kendisi için harcasa, oğul da babasını dâva ederek malını mûsir olduğu halde harcadığını iddia etse, babası ise bunu inkâr ederek mu'sir olduğunu söylese, babanın

⁷²⁴ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷²⁵ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 14b.

⁷²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 7/280; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 15a.

⁷²⁷ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 6/314.

⁷²⁸ Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Ahmet Azv İnâye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 3/3/617; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/389.

dâvalaşma esnasındaki durumu dikkate alınır. Şayet o esnada mu‘sir ise maldan harcama yaptığı zaman da mu‘sir olduğu kabul edilerek onun sözüne itibar edilir. Bu durumda oğlunun yesâr iddiasını destekleyecek beyyine getirirse emr-i ârızı ispat ettiğinden onun beyyinesi tercih edilir.⁷²⁹

4.1.13. Muvâzaa beyyinesinin tercih edilmesi

Satım akdinden tarafların karşılıklı olarak vazgeçmesi, danışıklı işlemde bulunması anlamını ifade eden muvâzaa,⁷³⁰ klasik literatürde gizli anlaşma için kullanılırken gizli anlaşma ile birlikte zâhiren meydana gelen akdin tamamına telcie denilmiştir.⁷³¹ Muvâzaalı akitlerin hükmü konusunda muhtelif görüşler bulunmakla birlikte Hanefîlerin genel görüşü akdin fasid olması yönündedir.⁷³² Serahsî, telcienin bulunduğu bir bey‘ akdini bir kişinin başka bir kişiye “korktuğum bir şeyden dolayı kölemi sana satmak istiyorum, fakat bu gerçek bir satış olmayacak” dedikten sonra karşı taraf şahitler huzurunda evet cevabını vermesi, daha sonra ise başka bir mecliste bin dirhem gibi bir bedel söyleyerek akdi gerçekleştirmeleri şeklinde izah etmiştir.⁷³³

İzmîrî, meşâyih’in fetvâ verdiği tercihlerden bahsettiği kısımda “بينة المواضعة أولى من بينة الصحة” ifadesi ile bir akdin muvâzaalı gerçekleştiğini iddia eden taraf ile sıhhat üzere gerçekleştiğini iddia eden tarafın beyyinelerinin teâruz etmesi hâlinde muvâzaa beyyinesinin daha evlâ olduğuna dair kayıt düşmüştür.⁷³⁴ Mesela, bey‘ akdinde taraflardan biri, telcie yoluyla meydana geldiğini iddia etse diğer taraf ise telcieyi inkâr etse telcie iddia eden tarafın sözü beyyinesiz kabul edilmezken her iki taraf beyyine getirmişse telcie beyyinesi râcîh görülmüştür. Zira telcie bulunduğunu söyleyen kişi akdin fesâdını iddia etmektedir.⁷³⁵ Rahmetullah Efendi ve Ali Haydar Efendi, meseleyi bey-i muvâzaa beyyinesinin bey-i kâtî beyyinesinden râcîh olduğunu belirterek aktarırken Mahmud Hamzâvî ise satıcının akdin telcie olarak

⁷²⁹ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 14b-15a.

⁷³⁰ İbn Manzûr, “muvâdaa”, 8/401; Erdoğan, “Muvâza’a”, 405.

⁷³¹ Ahmet Meydan, *İslam Hukukunda Muvazaa Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006), 20; Cengiz Kallek, “Telcie”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/397.

⁷³² Muvâzaalı akdin hükmü ile ilgili görüşlere dair bk. Meydan, *İslam Hukukunda Muvazaa Kavramı*, 50-54.

⁷³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 24/122.

⁷³⁴ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷³⁵ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 32a.

gerçekleştiğine dair beyyinesinin râcih, müşterinin bâten gerçekleştiğine dair beyyinesinin ise mercûh olduğu ifadeleri ile yer verir.⁷³⁶

4.1.14. Bey‘ beyyinesinin tercih edilmesi

Bir kişinin zilyesinde bulunan bir ev hakkında dört kişi aynı kişiden şirâ, hibe, sadaka ve miras yoluyla mülk edindiklerini iddia ederek beyyine getirseler müşterinin beyyinesi tercih edilir. Zira bey‘ akdi, muâvazalı/her iki taraftan bedelli bir akit olması hasebiyle bey‘ akdini iddia eden beyyinesi diğerlerine göre daha kuvvetli görülmüştür. Ancak mülkiyeti farklı kişilerden elde ettiklerine dair beyyine getirmiş olsalardı bu durumda müddeâ bih aralarında eşit bir şekilde taksim edilirdi.⁷³⁷ Bey‘ beyyinesinin diğer akitlere tercih edilmesi onda diğer akitleri iddia edene nispetle ziyade ispat bulunması hasebiyledir.

a. Bey‘ beyyinesi hibe ve sadaka beyyinesine tercih edilmesi.

Bir kişi başka bir kişiye bir köle hibe etse, başka bir kişi ise köle hibe edenin zilyesinde bulunduğunu halde ondan o köleyi satın aldığını iddia etse, hibe edilen şirâdan önce kendisine kölenin hibe edildiği ve kabzettiğine dair beyyine getirse, müşteri de hibeden önce satın alıp kabzettiğine dair beyyine getirse şirâ beyyinesi tercih edilerek satın aldığını söyleyen kişinin lehine hüküm verilir.⁷³⁸

Dâva taraflarından biri müddeâ bih konusunda bir kişiden satın aldığını iddia etse diğer taraf ise aynı kişiden hibe ve kabz yoluyla mülk edindiğini iddia etse her iki taraf da beyyine getirmişler ve tarih belirtmemişlerse satın alma yoluyla mülk edindiğini iddia eden tarafın beyyinesi tercih edilir. Bey‘ akdini savunan tarafın beyyinesinin daha güçlü görülmesinin nedeni, râcih olan tarafın yani bey‘ akdini savunan tarafın karşılıklı bedelleşmenin bulunduğu bir akit olması ve bey‘ akdinde mülkiyet akdin kendisi ile meydana gelirken hibede mülkiyetin gerçekleşmesinin kabza bağlı olması ile izah edilir. Ancak mülkiyet edindikleri kişi farklı ise veya taraflar tarih bildiriyorlarsa şirâ beyyinesinin tercihte önceliği bulunmaz.⁷³⁹

b. Bey‘ beyyinesinin rehin beyyinesine tercih edilmesi.

⁷³⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/653; Hamzâvî, *et-Tarîkatü'l-vâziha*, 36.

⁷³⁷ Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 2/345; İzmirî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 42a.

⁷³⁸ İzmirî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 65a.

⁷³⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/619.

Zilyedin bey‘ beyyinesi, hâricin rehin beyinesinden evlâdır.⁷⁴⁰ İki kişi, üçüncü bir şahsın zilyedinde bulunan bir ayn hakkında dâvalaşarak biri o aynı Zeyd’den satın aldığını iddia ederken diğeri ise Zeyd’den rehin alıp kabzettiğini iddia etse, her iki taraf da beyyine getirseler, satın alma beyyinesi daha evlâdır. Bu hüküm her iki tarafın tarih bildirmediği veya her ikisinin de aynı tarihi bildirdiklerinde geçerlidir. Tek bir taraf tarih bildirmişse, onun beyyinesi öncelik kazanır. Taraflar birbirlerinden farklı tarih bildirmişlerse esbak olanın beyyinesi râcih kabul edilir.⁷⁴¹ Bey‘ akdinin rehin akdine râcih olması, bey‘ akdindeki muâvaza hemen gerçekleşirken rehin akdinde muâvaza sadece akdin mevzusunun helâkı durumunda söz konusu olmaktadır.⁷⁴² Ancak satış iddia eden taraf hakkı kendisi için ispat etmiyorsa, mesela bir kişinin zilyedindeki bir ev hakkında başka birinin kendisine bir ay önce bin liralık borcu karşılığında rehin bıraktığını ve kendisinin de kabzettiğini iddia etse daha sonra ise kendisinden ödünç istediğini ve onun da evi ona ödünç verdiğini iddia edip beyyine getirse, evin sahibi gaip iken zilyed evi dün sahibinden satın aldığını veya on gün önce satın aldığını iddia ederek beyyine getirse, evin rehin olduğunu iddia eden tarafın hak sahibi olacağı söylenmiştir.⁷⁴³

c. Bey‘ beyyinesinin icâre beyyinesine tercih edilmesi.

Zilyedin bey‘ beyyinesi hâricin icâre ve teslim beyyesinden evlâ görülmüştür.⁷⁴⁴ Zira bey‘ akdinde hem aynın hem de menfaatin temlikî söz konusu iken icâre akdinde sadece menfaatin temlikî bulunur.⁷⁴⁵ Dolayısıyla bey‘ akdini iddia edenin beyyinesi daha çok ispat edici kabul edilmiştir.

4.1.15. Rehın beyyinesinin tercih edilmesi

Rehin beyyinesi ile hibe ve sadaka beyyinesi bir araya gelse taraflardan birinin sâbık tarih bildirmesi veya tek bir tarafın tarih bildirmesi sebebiyle beyyinelerden biri öncelik kazanmadığı müddetçe rehin beyyinesi evlâ görülmüştür.⁷⁴⁶ Rehın beyyinesinin hibe beyyinesinden evlâ oluşu, hibede muâvaza bulunmaksızın temlik söz konusu iken rehin akdinde akit rehın helâkı

⁷⁴⁰ İzmîrî, *Tercîhu ’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷⁴¹ İzmîrî, *Tercîhu ’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 52a.

⁷⁴² Ali Haydar Efendi, *Dürerü ’l-hükkâm şerhu Mecelleti ’l-ahkâm*, 4/619.

⁷⁴³ İzmîrî, *Tercîhu ’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 66b.

⁷⁴⁴ İzmîrî, *Tercîhu ’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷⁴⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü ’l-hükkâm şerhu Mecelleti ’l-ahkâm*, 4/619.

⁷⁴⁶ İmâdî, *Fusûlü ’l-ihkâm fî usûli ’l-ahkâm* (Feyzullah Efendi, 1072), 57b; İzmîrî, *Tercîhu ’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 52b.

durumunda muâvazalı bir akde dönüşmektedir. Dolayısıyla onu iddia edenin beyyinesi daha ziyade ispat içerir.

İki kişiden biri bir ayn hakkında rehin olduğunu iddia etse, diğer kişi ise zilyed tarafından hibe ve kabzın bulunduğunu iddia etse ve her ikisi de tarih belirtmeksizin beyyine getirseler ve kabz da bulunmasa rehin beyyinesi daha evlâ kabul edilir. Ancak bu hüküm istihsân bakımından böyledir. Halbuki kıyas açısından bakıldığında hibe mülkiyeti ispat ederken rehinin ispat etmemesi, kâide olarak ziyadeyi ispat eden beyyinenin evlâ olması sebebiyle hibenin tercih edilmesi gerekirdi. Bu meselede istihsâna göre hüküm verilmesi rehinin daman türü bir akit hibenin ise emânet mesabesinde olması hasebiyledir. Zira daman türü akitler,⁷⁴⁷ emanet akitlerinden daha kuvvetli olduğundan rehin beyyinesi evlâ kabul edilmiştir.⁷⁴⁸

Öte yandan hibenin bedel karşılığında olması şart koşulmuşsa bu durumda hibe beyyinesi evlâ olur.⁷⁴⁹ Bununla gerekçesi bedel karşılığında olması şartıyla yapılan hibenin karşılıklı kabz gerçekleşikten sonra muâvazalı bey‘ akdi haline dönüşür. Rehinde ise muâvaza malın helâk olması ihtimaline bağlıdır. Dolayısıyla muâvazalı hibe beyyinesi, rehin beyyinesinden daha evlâ olur.

4.1.16. Hibe beyyinesinin tercih edilmesi

Bir dâvada taraflardan biri bir malın hibe ve teslim edildiğine dair beyyine getirmesine karşılık diğer taraf ise malın âriyet olarak verildiğine dair beyyine getirirse hibe beyyinesi âriyet beyyinesinden evlâ kabul edilmiştir.⁷⁵⁰ Zira hibe, hem aynın hem de menfaatin temlikini gerektirirken âriyette sadece menfaat temlik bulunmaktadır. Mecelle’de de genel olarak temlik gerektiren beyyinelerin âriyet iddia eden beyyineye tercih edileceği kaydedilmiştir.⁷⁵¹ Nitekim bir kişi başka birinin elindeki bir ayn hakkında âriyet olarak verdiğini iddia ederek iadesini talep ederken diğer taraf malı satın alma veya hibe gibi temlik gerektiren herhangi bir akit ile mülk edindiğini iddia etse, her iki taraf da beyyine getirmişlerse temlik ifade eden bey‘ veya hibe beyyinesi tercih edilir. Temlik sağlayan akitlerin âriyet akdinden evlâ olması malın menfaatinin

⁷⁴⁷ Damân türü akitlerde ödeme sorumluluğu bulunurken, emânet türü akitlerde taksir bulunmaksızın ödeme sorumluluğu bulunmamaktadır. Bk. Hayreddin Karaman, “Akid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/252.

⁷⁴⁸ Zeylai, *Tebyînü’l-hakâik fî şerhi Kenzi’ d-dekâik*, 4/318; İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 44a, 65a.

⁷⁴⁹ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 65a.

⁷⁵⁰ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷⁵¹ Mecelle, md. 1724.

yanı sıra aynı için de temlik sağlması bakımından ziyadeyi ispat edici kabul edilmesi hasebiyledir.⁷⁵²

4.1.17. Karz beyyinesinin tercih edilmesi

Bir dâvada taraflardan biri bir malın karz⁷⁵³ olarak verildiğini iddia ederken diğer taraf mudârahe sermayesi olduğunu iddia etse karz olduğunu iddia edenin beyyinesi mudârahe beyyinesine tercih edilir. Zira karz, tazmin sorumluluğunu gerektirirken mudârahenin gerektirmemesi hasebiyle karz beyyinesi daha ispat edicidir.⁷⁵⁴ İzmîrî, meseleyi “بينة القرض أولى من بينة المضاربة” ifadesiyle meşâyih’in fetva verdiği beyyineler arasında zikretmiştir.⁷⁵⁵

Şayet bir kişi başka birine bir mal verip diğer kişi emeğiyle bu maldan kâr elde ettiğinde, emek sahibi söz konusu malın karz olduğunu söylese, mal sahibi ise fâsid veya sahih mudârahe akdi olduğunu söylese beyyineleri yoksa mal sahibinin sözü evlâ kabul edilirken her ikisi de beyyine getirseler emek sahibinin beyyinesi tercih edilir. Çünkü taraflar akdin çeşidi hususunda ihtilafa düştüklerinden mal sahibinin sözüne öncelik verilir.⁷⁵⁶ Zikredilen meselede taraflar tam aksini iddia etselerdi, yani mal sahibi akdin karz olduğunu, malı alan ise mudârahe olduğunu iddia etseydi, bu durumda malı kabzedenin malda tasarrufta bulunup bulunmaması dikkate alınmıştır. Şayet malı kabzedenden taraf malda tasarrufta bulunmuşsa beyyine bulunmadığında mal sahibinin sözü tercih edilirken beyyine getirdiklerinde de yine onun beyyinesi ile hüküm verilecekti. Zira emeğiyle malı işleten taraf, mudârahe ile malda tasarrufta bulunduğunu ikrar ettiğinde tazmini gerektiren bir sebebi de ikrar etmiş olur. Bir başkasının malında tasarrufta bulunmak tazmini gerektirirken burada mal sahibinin tasarruf izni verdiği sabit değildir. Zira mal sahibi, akdin karz akdi olduğunu iddia etmektedir ki karz akdinde borcu alan kişinin tasarrufu karzı verenin iznine binâen değil karz edilen malın mülkiyetinin karzı alana geçmesi hasebiyledir. Mal sahibinin beyyinesi, malı alan tarafın tazmin etmesini, malı kabzedenin beyyinesi ise kazançta ortaklığı ispat etmektedir. Tazmin, ortaklıktan daha ilzâm edici olduğundan mal sahibinin beyyinesi daha fazla ispat edici olmuştur. Dolayısıyla her iki taraf beyyine getirdiğinde mal

⁷⁵² Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/618-619.

⁷⁵³ Geri ödemek üzere ödünç alınan mal anlamına gelen karz, Hanefî mezhebinde misli bir malın emsali ödenmek üzere verilmesi anlamında kullanılmıştır. Bir tüketim ödünçü olan karzda aynın mülkiyetinin karzı alana geçtiği kabul edilir. H. Yunus Apaydın, “Karz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520-522.

⁷⁵⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/618.

⁷⁵⁵ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷⁵⁶ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 80b.

sahibinin beyyinesi ile hüküm verilir. Diğer taraftan malı kabzedenden taraf, henüz malda tasarrufta bulunmamışsa beyyine getirmedikleri durumda onun sözüne itibar edilirken beyyine getirmeleri hâlinde mal sahibinin beyyinesi esas alınır.⁷⁵⁷

4.1.18. Tahsis beyyinesinin tercih edilmesi

Akitlerde asıl olanın ta'mim olduğunu ifade ederek Vankulu, tahsisi iddia edenin beyyinesinin hilâf-ı zâhiri ispat etmesine binâen tercih edileceğini belirtir.⁷⁵⁸ Ancak bu asıl her akit için genel geçer değildir. Nitekim âriyet akdinde takyîd asıl iken ıtlâkını iddia edenin beyyinesi tercih edilir.⁷⁵⁹

Tahsis beyyinesinin kabul edilmesine mudârebe akdinde taraflar arasında vuku bulan bazı ihtilaflar örnek verilebilir. Şayet mal sahibi malı yiyecek konusunda işletilmesi için verdiğini söyleyerek tahsis iddiasında bulunsa, mudârib ise özel bir ticaret ismi vermediğini söylese, henüz malda tasarruf gerçekleşmemişse mal sahibinin sözü kabul edilir. Bu durumda mudâribin malda iddia ettiği umumlukta tasarrufta bulunma hakkı yoktur. Tarafların ihtilafı mal üzerinde tasarruf gerçekleştikten sonra meydana gelmişse kıyas bakımından mal sahibinin sözü kabul edilmesi gerekirken istihşân bakımından mudâribin sözüne itibar edilir. Taraflar iddiaları konusunda beyyine getirmişlerse mal sahibinin beyyinesi tercih edilir. Tarafların iddialarında tarih bildirmemeleri veya sadece birisinin tarih bildirmesi durumunda hüküm bu şekildedir. Tahsis iddia edenin beyyinesi daha önce sabit olmayan bir durumu ispat etmiştir. Her iki taraf da tarih bildirmişse tarihi önce olanın beyyinesi tercih edilir.⁷⁶⁰

4.1.19. İbra beyyinesinin tercih edilmesi

Bir borca dair taraflardan biri kişinin borcunu ikrar ettiğine dair beyyine getirirken diğeri borçtan ibrâ edildiğini söyleyerek beyyine getirirse ibrâ beyyinesi evlâ olur. Borç beyyinesi ile ibrâ beyyinesinin teâruzu durumunda ibrâ beyyinesinin tercih edilmesi ibrânın borçtan sonra âriz olmasına binâendir. Nitekim iki şahit bir kişinin diğer bir kişiye bin lira borcu olduğuna dair şahitlik etseler, diğer iki şahit ise alacaklının onu ibrâ ettiğine dair şahitlik etse ibrâ beyyinesi tercih edilir.⁷⁶¹ Müddeî, müddeâ aleyhin ibrâ ettiğine dair beyyine getirdiğinde

⁷⁵⁷ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 80b-81a.

⁷⁵⁸ Vankulu Mehmed Efendi, "Tercîhû 'l-beyyinât", 165-166.

⁷⁵⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü 'l-hükkâm şerhu Mecelleti 'l-ahkâm*, 4/621.

⁷⁶⁰ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 81a.

⁷⁶¹ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 13b.

başlangıçta bir borcunun bulunduğunu ikrar ettiğinden müddeînin dâvası batıl hale gelmiş olur. Müddeâ aleyhin ibrâ beyyinesinin karşısında beyyine bulunmadığından onun beyyinesi evlâdır.⁷⁶²

Bir kadın eşinin bulunduğu güne kadar mehir borcu olduğuna dair ikrarda bulunduğunu iddia ederek beyyine getirirse, koca ise kadının mehirden kendisini ibrâ ettiğine dair beyyine getirirse ibrâ beyyinesi tercih edilir. Benzer bir durum, kadının nikâha dair beyyine getirmesi, kocanın ise aralarında nikâh olmadığını iddia etmesinin akabinde mehirden ibrâ ettiğine veya aralarında muhâlea⁷⁶³ meydana geldiğine dair beyyine getirmesi hâlinde de gerçekleşmektedir. Bu durumda kocanın nikâh bulunmadığına dair sözü mevcut durum için kullandığı kabul edilerek ârizî durum olan ibrâ veya muhâleayı ispatlayan beyyinesi tercih edilir.⁷⁶⁴

4.1.20. Gabn beyyinesinin tercih edilmesi

Gabn satış işlemindeki aldanmayı ifade eden bir kavram olup bir malın piyasa değerinin altındaki bir bedel karşılığında satılması veya değerinden fazla olan bir bedel mukabilinde satın alınması şeklinde gerçekleşebilir.⁷⁶⁵ Dâvada taraflardan biri bir satışın gabn-i fâhiş ile gerçekleştiğini iddia ederek beyyine getirirse, diğer taraf ise mislî semen karşılığında gerçekleştiğine dair beyyine getirirse gabn beyyinesi evlâdır.⁷⁶⁶ Gabn beyyinesinin tercih edilmesine dair hüküm, iki gerekçe ile izah edilmiştir. Birincisi, gabn beyyinesi zâid bir durumu ispat etmesi açısından tercih edilir. İkinci gerekçe ise fesâd beyyinesinin sıhhat beyyinesine râcih olmasına binâen verilmiştir.⁷⁶⁷

Buna vasînin vesâyeti altındaki çocuğun malını satması üzerine meydana gelebilecek ihtilaflar örnek verilmiştir. Şayet bir vasî, vesâyeti altındaki çocuğa ait üzüm bağını satsa, çocuk buluşa erdikten sonra satım akdinde gabn bulunduğu iddiasıyla beyyine getirirse, bağı satın alan müşteri ise gabn bulunmadığını bağa karşılık ödenen semenin satışın gerçekleştiği dönemde semen-i misil olduğuna dair beyyine getirirse gabn beyyinesi evlâ görülmüştür.⁷⁶⁸ Vasînin terekeden bir

⁷⁶² İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 70a-70b.

⁷⁶³ Muhâlea, kocanın ayrılmaya rıza göstermesi için kadının ona belirli bir bedel vermesiyle gerçekleşen ayrılma işlemi için kullanılan bir ıstılahtır. Bk. Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/397.

⁷⁶⁴ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 13a.

⁷⁶⁵ Ali Bardakoğlu, “Gabn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/268.

⁷⁶⁶ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷⁶⁷ Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2/383-384.

⁷⁶⁸ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 85a.

şey satması durumunda vârislerin gabn-i fâhiş ile sattığını iddia etmesi, müşterinin ise satışın adil olduğunu iddia etmesi meselesinde de müşterinin sözü, vârislerin ise beyyinesi evlâdır.⁷⁶⁹

4.1.21. Batnen ba'de batnin vakıf beyyinesinin tercih edilmesi

Batın, daha çok vasiyet, miras ve vakıf bahislerinde nesep açısından soyun derecelerini ifade etmek için kullanılmakta olup batnen ba'de batnin ise aile vakıflarında nesiller arasında yapılarak vakıftan istifade etme konusunda her neslin kendisinden sonraki nesle olan önceliğine delâlet eder. İlk batın ile vakfedenin çocukları, ikinci batın ile torunları, üçüncü batın ile de torunların çocukları kastedilir. Bu ifade ile yapılan vakıftan ilk batındaki nesilden biri bulunduğu müddetçe ikinci batın, ikinci batından biri bulunduğu müddetçe üçüncü batın istifade edemez.⁷⁷⁰

İzmîrî, meşâyıha göre batnen ba'de batnin vakıf beyyinesi ile mutlak vakıf beyyinesi teâruz ettiğinde vakfın takyid edildiği batnen ba'de batnin vakıf beyyinesinin tercih edildiğini zikreder.⁷⁷¹ Bunun misali, bir kişinin kardeşi ile kendisine vakfedilmiş bir vakıf hakkında kardeşi vefat ettiğinde kardeşinin çocukları ile vakfın mutlak mı yoksa batnen ba'de batnin olarak takyid mi edildiğine dair ihtilaf etmeleridir. Amca, vakfın batnen ba'de batnin şeklinde tahsis edilerek vakfedildiğini dolayısıyla vefat edenin çocuklarının vakıftan istifade edemeyeceğini iddia edip beyyine getirirse, vefat eden kardeşin çocukları ise vakfın mutlak olarak vakfedildiğini iddia ederek kendilerinin de vakıftan istifade etme haklarının bulunduğunu söyleyip beyyine getirseler vakfın takyid üzere batnen ba'de batnin şeklinde vakfedildiği beyyinesi evlâ kabul edilir.⁷⁷² İbn Âbidîn, bu evleviyyeti, zâhirin hilâfını ispat etmesi ile açıklar. Zira zâhir olan vakfın mutlak olmasıdır. Takyidi ispat eden ise buna dair ziyade bir bilgiye sahiptir.⁷⁷³

İtlâk beyyinesinin tercih edildiği diğer bir mesele ise âriyettir. Mecelle'de âriyette asıl olanın takyid olmasına binaen muîr âriyenin sayılı gün ile takyidini iddia ederken müste'ir itlâkını iddia etse onun beyyinesi hilâf-ı aslı ispat ettiğinden râcih olur.⁷⁷⁴

⁷⁶⁹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 85b.

⁷⁷⁰ Ali Şafak, "Batın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/186-187.

⁷⁷¹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷⁷² İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 28b.

⁷⁷³ İbn Âbidîn, *el-'Ukûdü'd-dürriyye*, 1/122.

⁷⁷⁴ Mecelle, md. 1765.

4.1.22. Yaralamadan kaynaklanan ölüm beyyinesinin tercih edilmesi

Bir kişi, bir insanı yaraladığında daha sonra yaralanan kişi vefat etmişse, öldürülen kişinin velileri yaralama sebebiyle vefat ettiğine iddia etseler, yaralamayı gerçekleştiren ise yaralanan kişinin iyileştikten sonra vefat ettiğini iddia etse her iki taraf da beyyine getirdiğinde hangisinin beyyinesinin tercih edileceğine dair mezhep içerisinde farklı görüşler bulunmaktadır.⁷⁷⁵

İzmîrî, konuyla ilgili öncelikle *Hulâsâ*'dan yaralamadan sonra sıhhat beyyinesinin tercih edildiği bir meseleyi aktarır. Bu meselede bir kişi, başka bir kişinin aleyhinde cariyesini darp ettiği ve bu darp sebebiyle cariyesinin vefat ettiğini iddia etmesine karşın müddeâ aleyh ise cariyenin darptan sonra iyileştiğine dair beyyine getirirse sıhhat beyyinesi tercih edileceğine hükmedilmiştir.⁷⁷⁶ Daha sonra İzmîrî, *el-Kunye*'den ölen kişinin velileri yaralamadan kaynaklanan ölüme dair beyyine getirdiklerinde, yaralayan kişi ise iyileşip on gün sonra öldüğüne dair beyyine getirdiklerinde velilerin beyyinesinin kabul edildiği meseleye yer vermiştir. Son olarak *ed-Dürer*'den bu görüşü destekleyen nakilde bulunarak konuyu sonlandırmıştır.⁷⁷⁷ Ebussuûd Efendi, konuyla ilgili kendisine yöneltilen soruya verdiği cevapta her iki nakle de yer vermekle birlikte *Hulâsâ*'nın görüşü ile fetva vermiştir.⁷⁷⁸

4.1.23. Âzat beyyinesinin tercih edilmesi

Bir köle veya cariyenin âzat olduğuna dair ikâme ettiği beyyine ile onun köle veya câriye olduğuna dair ikâme edilen beyyine teâruz etse âzat beyyinesi tercih edilmiştir. Bir kişinin zilyesinde bulunan bir cariyeye, falancanın ümmü veledi, müdebber veya mükâteb cariyesi olduğunu söyleyerek ya da onun kendisini azat ettiğini ifade ederek beyyine getirirse, zilyed ise falancadan satın aldığı kendi cariyesi olduğuna dair beyyine getirirse bütün bu durumlarda âzat beyyinesi evlâ görülmüştür. Ancak müşterinin elinde muâyen bir kabzın olması bundan hariç tutulmuştur.⁷⁷⁹

Nasıl ki talâk beyyinesi ile nikâh beyyinesi teâruz ettiğinde nikâh bulunmadan talâkın vâki olmayacağına binâen talâk ârizi durum kabul edilmekte, âzat beyyinesi ile kölelik beyyinesinin teâruz etmesi durumunda da aynı durum geçerli olmaktadır. Yani bir kişi hakkında iki şahit âzat

⁷⁷⁵ Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gururi'l-ahkâm*, 2/383; İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 68a.

⁷⁷⁶ İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 67b.

⁷⁷⁷ Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gururi'l-ahkâm*, 2/383; İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 68a.

⁷⁷⁸ Ebussuûd Efendi, *Fetâvâ-yı Ebussu'ûd el-İmâdî* (İsmihan Sultan, 241), 261a.

⁷⁷⁹ İzmîrî, *Tercihu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 23a.

olduğuna dair şahitlik etse, diğer ikisi ise köle olduğuna dair şahitlik ederse âzat beyyinesi evlâdır. Zira âzat olma da talâk gibi kölelikten sonra meydana gelen ârızî bir durumdur. Dolayısıyla rız durumun varlığını ispat ettiğinden âzat beyyinesi tercih edilir.⁷⁸⁰

şayet bir köle, bir kişinin kendisini azat ettiğine dair beyyine getirirse, başka bir kişi ise kendi kölesi olduğuna dair beyyine getirirse kölenin o kişiye ait olduğuna hükmedilir. Bunun sebebi, kölenin şahitlerinin sadece azat konusunda şahitlik edip mülkiyet konusunda şahitlik etmemeleridir. şayet onun mülkiyetinde olduğu halde azat ettiğine şahitlik ederlerse bu durumda kölenin beyyinesi râcih olur. Zira her iki tarafın beyyinesi mülkiyet ispatı konusunda müsâvî iken kölenin beyyinesi, azat olmayı da ispat etmesinden dolayı daha evlâ görülmüştür.⁷⁸¹ Bir köle, zilyesinde bulunduğu kişi aleyhinde başka bir kişi kendisine mâlik iken azat ettiğine dair beyyine getirirse, zilyed ise gâib durumdaki o kişinin köleyi kendisine vedîa olarak bıraktığına dair beyyine getirirse kıyas açısından kölenin azat olduğuna dair beyyinesi tercih edilirken, istihsan açısından kölenin hürriyetine hkmedilmeyip zilyed ile aralarının tefrik edileceği kabul edilir.⁷⁸²

4.1.24. Akıl beyyinesinin tercih edilmesi

Akıl beyyinesi, yani bir tasarrufta bulunan kişinin aklının yerinde olduğuna dair getirilen beyyine, onun mecnun ya da ma'tuh olduğu iddiasıyla getirilen beyyineden evlâdır. İzmîrî, meşyhn fetvâ verdiği meseleler arasında akıl beyyinesinin tercihinine “ بینة العقل أولى من بينة ” ifadeleri ile yer verir.⁷⁸³

Mecelle’de⁷⁸⁴ de yer verilen meseleye Ali Haydar Efendi, bir kişinin başka bir kişi hakkında falan evi senden kil olduğun halde şu bedele satın aldım iddiasına karşılık o kimse ise bey‘ esnasında mecnun olduğunu iddia etse her ikisi de beyyine getirseler akıl beyyinesinin tercih edileceğini örnek verir. Beyyinelerin tercihinine dair hazırladığı tabloda akıl beyyinesinin cnun beyyinesinden evlâ olmasını asıl kâide olan zâhir hâlin hilâfına olan beyyinenin tercih edilmesinden istisnâ olduğunu kaydetmiştir.⁷⁸⁵ Hacı Reşid Paşa ise ilgili maddeyi kişinin kendisi hakkında cnun iddiasıyla akdin gerektirdiği sorumluluğu defettiğini söyleyerek izah

⁷⁸⁰ İzmîrî, *Tercihu ’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 11a.

⁷⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 17/171; İzmîrî, *Tercihu ’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 22b.

⁷⁸² İzmîrî, *Tercihu ’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 24b.

⁷⁸³ İzmîrî, *Tercihu ’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷⁸⁴ Mecelle, md. 1767.

⁷⁸⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü ’l-hükkâm şerhu Mecelleti ’l-ahkâm*, 4/623, 653.

eder. Akıl iddiası ise söz konusu sorumluluğu ispatlamaktadır. Buna binâen akıl beyyinesi tercih edilmiştir.⁷⁸⁶

Vasiyet konusunda vâris, vasiyetin meyyitin aklının zâil olduğu durumda gerçekleştiğine dair beyyine getirse mûsâ leh ise aklı yerinde iken vasiyet ettiğine dair beyyine getirse mûsâ lehin beyyinesi tercih edilir. Bu hükümdeki tercih, onun beyyinesinin daha ziyade ispat edici olması ve hasmının aleyhinde kendisi için üçte birlik hakkını ispat etmesi ile ta‘lil edilmiştir.⁷⁸⁷ Muhâlea anlaşması yapan karı koca arasında ihtilaf meydana gelse, koca anlaşma esnasında mecnun olduğuna dair beyyine getirse, kadın ise akıl sahibi olduğuna dair beyyine getirse kadının beyyinesi evlâ olur. Meşâyih da bu şekilde fetva vermiştir.⁷⁸⁸

Daha önce Ebüssuûd Efendi'den aktarıldığı üzere beyyinelerin tercihinde bu tür kâideler muttarid değildir. İki beyyine teâruz ettiğinde hangi beyyinenin tercih edileceği konusunda bu tür kâideler ispat sorumluluğu olan tarafı, yani taraflardan asıl müddeî olanı tespit etmeyi kolaylaştırmaktadır. Akıl beyyinesinin tercih edildiği meseleler incelendiğinde mutasarrıfın akıllı olduğunu iddia eden taraf genellikle kendi hakkını ispat etmeyi amaçladığı, cünun veya ateh iddiasında bulunan tarafın ise bu hakkı nefyetmek istediği görülür. Dolayısıyla akıl beyyinesi daha ispat edici olduğundan tercih edilmiştir.

4.1.25. Sıhhat beyyinesinin tercih edilmesi

İzmîrî, beyyinelerin tercihinine dair meşâyih'in verdiği fetvaları muhtasar olarak aktardığı kısımda bey', vakıf ve hibe konularında sıhhat beyyinesinin maraz beyyinesinden daha evlâ görüldüğüne yer vermiştir.⁷⁸⁹ Bu meselelerdeki marazdan, kişinin ölüm ile sonuçlanan hastalığı olan maraz-ı mevt kastedilmektedir. Kişinin maraz-ı mevtte yapacağı tasarruflara kimi zaman alacaklı veya vârislerinin hakkını muhafaza etmek için birtakım sınırlamalar getirilebilmektedir. Burada ise bir akit veya tasarrufun kişinin sıhhatinde mi yoksa maraz-ı mevt durumunda mı vâkî olduğuna dair taraflar arasında meydana gelecek ihtilafta hangi tarafın beyyinesinin kabul edileceği mevzu bahistir. Böyle bir ihtilafta her iki taraf beyyine getirmesi hâlinde kişinin tasarrufu sağlıklı iken yerine getirdiğini ispatlayan beyyine evlâ görülmüştür.

Bir kişi vefat ettikten sonra mirasçılardan biri terekedeki bir mal hakkında meyyitin sağlığında hibe ettiğini iddia etse diğer mirasçılar ise maraz-ı mevtte hibe ettiğini iddia

⁷⁸⁶ Hacı Reşîd Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, 8/152.

⁷⁸⁷ Ankarâvî, *Fetavâ-yı Ankarâvî*, 1/458; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 84b.

⁷⁸⁸ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 13b.

⁷⁸⁹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

etseler ve her iki taraf da iddialarını beyyine ile destekleseler sıhhat beyyinesi tercih edilir. Bu hükmün yine sıhhat beyyinesinin daha ziyade ispat içermesine dayanmaktadır.⁷⁹⁰ Murisin varislerden birinin lehine ikrarda bulunması durumunda da hüküm aynıdır.⁷⁹¹ İzmîrî, vefat eden bir kadının kocası ile mirasçıları arasında kadının mehrinin kocasına sıhhatinde mi maraz-ı mevtte mi hibe edildiğine dair ihtilafa yer verir. Bu meselede koca, kadının mehri sıhhatinde iken hibe ettiğini iddia etmekte mirasçıları ise maraz-ı mevtte hibe ettiğini iddia etmektedirler Fetâvâ'n-Nesefî'de maraz beyyinesinin tercih edildiğini kaydeden İzmîrî bunun Câmiu's-sağîr'den aktarılan muhalif olduğunu söyleyerek sıhhat beyyinesinin tercih edileceğine dair olan nakle itimad edileceğini belirtmiştir.⁷⁹²

İbrâ konusunda da sıhhat beyyinesi tercih edilmiştir. Nitekim bir koca, vefat etmiş olan kadının kendisini sıhhatinde iken mehirden ibrâ ettiğini söyleyerek beyyine getirirse, vârisler ise maraz-ı mevtte olduğuna dair beyyine getirseler sıhhat beyyinesi kabul edilir.⁷⁹³

4.1.26. Hürriyet beyyinesinin tercih edilmesi

Hürriyet, Allah (c.c.) haklarından olup rızası dahi olsa hür bir kişinin köleleştirilmesi caiz görülmemiştir. Allah haklarını ispat etme konusunda bütün insanlar dâvada hasım kabul edilirler. Dolayısıyla bir kişinin mahkemede hazır bulunması tamamının hazır bulunması mesabesinde görülmüştür. Aynı şekilde bu haklara dair tek bir kişinin aleyhinde hüküm verilmesi de tamamına verilmiş gibidir. Diğer bir ifadeyle bir kişinin hürriyeti ve buna dahil olan meselelere dair hüküm verilmesi, sanki tüm insanlar orada hazır bulunup kölelik iddiasındalarken onun hürriyet beyyinesi ile hüküm verilmiş gibi kabul edilir.⁷⁹⁴

İzmîrî, “الإسلام الحرية، الأصل في دار الإسلام”/Dâru'l-İslâmda aslolan hürriyettir” kâidesini zikrederek kişinin aslî hürriyet iddiasında bulunarak beyyine getirmesi durumunda beyyinesinin kabul edilmeyeceğini, zaten söz konusu asıl gereğince kölelik beyyinesini defetmek için beyyineye ihtiyaç duymayacağı ve onun sözüne itibar edileceğini ifade etmiştir.⁷⁹⁵ Ancak bu durum kişinin

⁷⁹⁰ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 65a-65b.

⁷⁹¹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 69b.

⁷⁹² İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 65b.

⁷⁹³ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 11a. İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 12b.

⁷⁹⁴ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 25b.

⁷⁹⁵ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 21a-21b.

herhangi bir ihtilaf bulunmadığı durumda ibtidâen aslî hürriyetine dair beyyine getirmesi hâlinde böyledir.

Bir kişinin hürriyeti aleyhinde iddiada bulunulması durumunda ise İzmîrî'nin meşâyih fetvası olarak “بينة حرية الأصل أولى من بينة الرق” ifadeleriyle aktardığı üzere aslî hürriyetine dair beyyine getirenin beyyinesi kabul edilir.⁷⁹⁶ Şayet bir kişinin zilyedindeki köle hür olduğunu iddia ederken zilyed ise kendi kölesi olduğunu iddia etse kölenin beyyinesi evlâ olur. *el-Bezzâziyye*'de bu evleviyet, kölenin beyyinesinin hilâf-ı zâhiri ispat etmesi hasebiyle olduğu beyan edilmiştir.⁷⁹⁷ Serahsî (ö. 483/1090) ise mülkiyetin iptale ihtimali varken hürriyetin nakzedilmeye veya feshedilmeye ihtimali bulunmadığını ve hürriyet beyyinesine dair hükümlerin bütün insanlara teaddî etmesi hasebiyle daha ziyade ispat edici olduğunu belirterek hürriyet beyyinesi ile mülkiyet beyyinesi arasında teâruzun bulunmayacağını ifade etmiştir.⁷⁹⁸

Bir kişinin zilyedinde bulunan bir köle kendisinin hür olduğuna dair beyyine getirmesine karşın zilyed ise onun bir başkasının kölesi olduğu ve kendisine vedîa olarak bıraktığı veya kiraladığına dair beyyine getirirse kabul edilir. Ancak bir köle, efendisine karşı aslı hür olduğu iddiasıyla beyine getirirse, efendisi ise köle olduğu konusunda beyyine getirirse kölenin beyyinesi daha evlâdır. Zira bir önceki meseleden farklı olarak burada efendi kölenin hürriyetini ispat etmesi karşısında hasım olmaya uygundur. İlk örnekte ise zilyed kendisine vedîa bırakılan kişi olarak hasım olmaya uygun değildir. Kölenin hürriyetine dair hüküm verilemese de istihsan bakımından köle ile zilyedin tefrik edileceği söylenmiştir.⁷⁹⁹

Bir köle hakkında vârisler vefat gününe kadar babalarının kölesi olduğunu, kendilerinin ise vâris olduğunu iddia etseler, köle ise başka birinin mülkiyetinde iken azat ettiğine dair beyyine getirirse kölenin beyyinesi tercih edilir.⁸⁰⁰

4.1.27. Tarih bildirilen dâvalarda tercih

Klasik fıkıh kitaplarında dâvalar tarih bildirmesi bakımından ayrı bir tasnif içerisinde değerlendirilmemiştir. Genelde tarih bildirilmesi ihtimali bulunan dâvalarda tarih bildirilmediği durumda verilen hüküm zikredildikten sonra her iki tarafın aynı tarihi bildirmesi, tarafların birbirinden farklı tarih bildirmesi ve tek bir tarafın tarih bildirmesi şeklinde tarihin hükümde

⁷⁹⁶ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

⁷⁹⁷ Bezzâzî, *el-Fetâva 'l-Bezzâziyye*, 2/2/43; İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 23a.

⁷⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/172.

⁷⁹⁹ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 21b.

⁸⁰⁰ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 25a-25b.

etkin olup olmadığına, her iki durumda hükmün nasıl verileceğine dair meseleler aktarılmıştır.⁸⁰¹ Burada tarihin meselelere etkisinin daha kolay anlaşılabilmesi açısından dâvaları tarihin bulunup bulunmaması bakımından tasnif etmek uygun görülmüştür. Tarafların hak iddialarına dair tarih bildirdikleri dâvalar aklî taksim açısından her ikisinin aynı tarihi bildirmesi, birbirlerinden farklı tarihler bildirmeleri ve sadece tek bir tarafın tarih bildirmesi şeklinde üç kısımda ele alınabilir.

4.1.27.1. Teâruz eden iki beyyineden her birinin aynı tarihi bildirmesi

Dâvalarda her iki taraf hak iddiaları için aynı tarih bildirerek beyyine getirirlerse tercih konusunda tarihlere itibar edilmez. Şayet mutlak mülkiyet dâvasında tek bir tarafın hâric olması, netâc dâvasında bir tarafta zilyetlik bulunması gibi beyyinelerden birinin diğerine tercihin gerektiren başka bir tercih sebebi varsa o dikkate alınarak hüküm verilir.⁸⁰² Bu nedenle burada ilgili hükümlere ayrıca yer verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır.

4.1.27.2. Teâruz eden iki beyyineden birinin tarihinin diğerinden önce olması

Bir dâvada her iki taraf beyyine getirdiğinde şayet ikisi de hak iddialarına dair bir tarih bildirmiş ve tarihlerin biri diğerinden daha önce ise tarihi önce olanın beyyine evlâ görülmüştür. İzmîrî, meşâyih'in fetvasının bu şekilde olduğunu belirterek kuralı “بينة السابق أولى من بينة” *Biyyine's-sâbıkın beyyinesi lâhıkın beyyinesinden evlâdır*” ifadeleri ile kaydeder.⁸⁰³ Burada tarafların birbirlerinden farklı tarihler bildirerek beyyine getirdiği durumlar öncelikle mutlak mülkiyet ve sebepli mülkiyetlere dair örnekler üzerinden, daha sonra ise muhtelif fıkıh konularındaki uygulamasından bahsedilerek tahlil edilecektir.

Şayet iki kişi bir ayn hakkında mutlak mülkiyet iddiasıyla dâvalaşsalar aynın zilyedlerinde olup olmaması bakımından üç ihtimal söz konusudur. Birincisi; iki hâric üçüncü bir kişinin zilyedindeki bir ayn hakkında mutlak mülkiyet iddiasında bulunarak beyyine getirirler ve her ikisi de tarih bildirir, bildirilen tarihlerden biri diğerine göre daha önce ise tarihi önce olanın beyyinesi kabul edilir. Tarihi önce olan tarafın beyyinesinin tercih edilmesi, onun ayn hakkındaki mülkiyet iddiasını mülkiyet tartışmasının bulunmadığı bir zaman diliminde kendisi için ispat etmesi sebebiyledir. Aynın onun mülkü olduğuna hüküm verildiğinde bir başkasının

⁸⁰¹ Örnek olarak bk. İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 4a.

⁸⁰² Her iki tarafın tarih bildirmemesi ile tarafların aynı tarihi bildirmelerinde aynı hükmün verilmesine dair bk. Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi, *Mîzânü'l-müdde'iyeyn*, 77-128.

⁸⁰³ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87a.

ondan aldığına dair beyyine bulunması gerekir.⁸⁰⁴ İkinci ihtimal; mutlak mülkiyet dâvasının iki zilyed arasında meydana gelmesidir. İmam Ebû Hanife ve İmam Yusuf'a göre bu durumda tarihi önce olanın beyyinesi kabul edilir. İmam Muhammed'e göre ise tarih yok kabul edilerek hüküm verilir. Meşâyih bu meselede târihi daha önce olanın beyyinesi ile fetva vermişlerdir.⁸⁰⁵ Üçüncü ihtimâl ise mutlak mülkiyet dâvasında taraflardan birinin zilyed diğerinin hâric olmasıdır. Şayet her iki taraf da mülkiyete dair birbirlerinden farklı tarih bildirerek beyyine getirmişlerse yine tarihi önce olanın beyyinesi tercih edilir Tarihi eski olanın beyyinesinin tercih edilmesi, önce olan tarihte mülkiyet taraflardan biri için sâbit olduğundan mülkiyetin diğer tarafa geçmesi için beyyineye ihtiyaç duyulması hasebiyledir. İmam Muhammed, daha sonra bu konudaki görüşünden rücu ederek tarihe itibar edilmeyip hâricin lehine hüküm verileceği görüşünü benimsemiştir.⁸⁰⁶ Bununla birlikte meşâyih, İmam Ebû Hanife ile Ebû Yusuf'un görüşü olan târih-i esbak beyyinesi ile fetva vermişlerdir.⁸⁰⁷

Sebepli mülkiyet dâvalarından satın alma yoluyla mülk edindikleri iddiasıyla iki kişi bir ayn hakkında dâvalaşsalar ve birbirlerinden farklı tarih bildirerek beyyine getirseler tarihi önce olanın beyyinesi evlâdır. Zira taraflar müddeânın satıcının mülkü olduğuna dair ittifak etmişlerdir. İhtilaf edilen husus ise mülkün kendilerine intikal etmesine dairdir. Tarihi önce olanın beyyinesi mülkün intikali konusunda tartışmanın bulunmadığı zamana ait olması dolayısıyla onun beyyinesi tercih edilir. Ancak aynın sahibi olduğunu iddia ettikleri farklı kişilerden satın aldıklarına dair tarih bildirerek beyyine getirmiş olsalar bildirilen tarih satıcının mülkiyetine dair ise yine esbak olanın beyyinesi tercih edilirken tarih tarafların satın alma vaktini belirtiyorsa İmam Muhammed'e göre tarihe itibar edilmez. Zâhiru'r-rivâyeye göre yine tarihi önce olanın beyyinesi râcihtir.⁸⁰⁸

Sebepli mülkiyetlerden miras yoluyla mülkiyette ihtilaf meydana gelmesi durumunda iki kişi, üçüncü bir şahsın zilyesinde bulunan bir ayn konusunda babasından miras aldığına dair tarih bildirerek beyyine getirseler ve tarihlerden biri diğerinden daha önce ise Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre tarihi daha önce olanın beyyinesi kabul edilir. İmam Muhammed'den ise iki görüş aktarılmıştır. Ebû Hafs (ö. 216/831) rivayetinde tarih-i esbâk olanın beyyinesinin tercih edileceğini, Ebû Süleymân (ö. 200/816) rivayetinde ise mirasta tarihe itibar edilmeyip

⁸⁰⁴ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 48b.

⁸⁰⁵ Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi, *Mîzânü'l-müdde'iyeyn*, 80.

⁸⁰⁶ Bedreddîn Simâvî, *Câmi'u'l-fusûleyn*, 1/76; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 49a-49b.

⁸⁰⁷ Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi, *Mîzânü'l-müdde'iyeyn*, 81-82.

⁸⁰⁸ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 44b-45a.

aralarında ikiye taksim edileceğini kabul ettiği bildirilmiştir. Tarihe itibar edilmeyeceği görüşü miras iddiasında öncelikle mülkiyeti kendileri için değil murisleri için iddia etmektedirler. Murislerin mülkiyetlerine dair tarih bulunmadığından murislerin mutlak mülkiyet dâvasında bulunup beyyine getirmeleri durumuyla aynı hüküm verilir. Şayet bizzat murislerin mülkiyetlerinin tarihini bildiren beyyine bulunsaydı bu durumda tarih-i esbâk olanın beyyinesi kabul edilirdi. Bedreddin Simâvî (ö. 823/1420), tarihin dikkate alınıp alınmaması hususunda miras dâvasının şirâ dâvası ile aynı hükmü alması gerektiği görüşündedir. Zira murisler kendilerinden mülkiyetin alınması bakımından satıcılara benzemektedirler.⁸⁰⁹

Miras dâvasında taraflar vârisin ölüm zamanına dair beyyine getirirler İmam Muhammed'e göre ölüm konusunda tarihe itibar edilmez. Nitekim iki hâric birinin zilyesinde bulunan bir ev hakkında biri evin sahibinin seneler önce vefat edip evi kendisine miras bıraktığına dair beyyine getirir, diğer hâric ise bir sene önce vefat edip evi miras bıraktığını iddia ederek beyyine getirir, zilyed her ikisinin iddiasını da inkâr ediyorsa İmam Muhammed, tarih dikkate alınmayarak evin iki hâric lehine yarı yarıya hüküm verileceğini kabul eder. Ancak taraflardan biri, evin mülkiyetinin üç sene önce bir kişiye ait olduğuna dair tarih bildirerek kendisine miras kaldığına dair beyyine getirir, diğer taraf ise evin başka birine ait olduğuna ve onun kendisine miras bıraktığına dair beyyine getirir tarihleri mülkiyet hakkında olduğu için itibara alınarak tarihi önce olanın beyyinesi evlâ kabul edilmiştir.⁸¹⁰

Vakıf hususunda da tarihi önce olanın beyyinesi ile hükmedilir. Şöyle ki bir kişi bir evin kendisine vakfedildiğine dair beyyine getirir mescid sorumlusu da evin mescide vakfedildiğine dair beyyine getirir ve birbirlerinden farklı tarih bildirirler tarihi önce olanın beyyinesine hükmedilir. Bu konuda taraflardan birinin zilyed diğerinin hâric olması durumunda da hüküm açısından fark bulunmamakta yine tarihi önce olanın beyyinesi tercih edilmektedir.⁸¹¹

Nikâh dâvalarında iki kişinin bir kadının nikâhını iddia ettiği dâvalarda şayet taraflardan biri nikâh konusunda diğerinden daha önceki bir tarihi ispatlamışsa onun beyyinesi tercih edilir. Zira o beyyinesi ile hem nikâhı hem de nikâhın önceliğini ispatlarken diğer taraf sadece nikâhı ispatlamıştır. Dolayısıyla beyyinelerin ispat için meşru kılınması, tarihi önce olanın beyyinesinin ise daha fazla ispatlayıcı olmasına binâen râcîh görülmüştür.⁸¹²

⁸⁰⁹ Bedreddin Simâvî, *Câmi'u'l-fusûleyn*, 77; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 49b-50a.

⁸¹⁰ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 47a.

⁸¹¹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 28b.

⁸¹² İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 2a.

Velâ konusunda ise vefat eden biri hakkında iki kişi kendisini azat eden mevlâsı olduğunu ve başka vârisi bulunmadığını iddia ederek beyyine getirse, azat zamanına dair her ikisi de tarih bildirmişlerse tarihi önce olanın beyyinesi evlâ olarak kabul edilmiştir.⁸¹³

Bir kişi daha önce sözlü tasarrufta bulunmaya uygunken daha sonra durumunda meydana gelen bir bozulma (cünun gibi) nedeniyle kâdî tarafından hacredilse, bir kişi ondan bir şey satın almışsa, müşteri hacr edilmeden önce satın aldığını, satıcı ise hacredildikten sonra satın aldığını söylemeler, hacredilen kişinin sözü itibara alınır. Zira bey' akdi hâdis olup hâdisin en yakın vakte izafe edilmesi asıldır. Diğer bir ifade ile bey' akdinin hacr zamanında gerçekleştiği iddiası aslî durum ile desteklenmektedir. Tarafların ikisi de beyyine getirmesi durumunda müşterinin beyyinesi evlâdır. Bu evleviyyet iki gerekçe ile izah edilmiştir. İlki, müşterinin beyyinesinin akdi gerçekleştiren kişinin sıhhatini ispat etmesi, sıhhat beyyinesinin ise râcih olması sebebiyledir. İkincisi ise ilgili meselede hacredilen kişinin önce sözlü tasarrufa uygun iken daha sonra hacredildiği kaydı bulunması hasebiyle müşterinin beyyinesinin tarih bakımından önceliği ispat etmesi olarak açıklanmıştır. Şayet hacredilen kişinin hacri kaldırılmış olsaydı bu durumda hâdis bey' akdinin en yakın vakte izafe edilmesiyle akdin hacrin kaldırıldığı dönemde gerçekleştiği aslî hâl olurdu ki bu durumda aslî hâlin kendisini desteklediği taraf olan müşterinin sözü itibara alınırdı.⁸¹⁴

Tarihi önce olanın beyyinesinin kabul edilmesi genel esas olsa da kabul edilmediği bazı durumlar mevcuttur. Teâruz eden iddialardan birinin varlığı için diğerinin daha önce var olması gerekiyorsa bu durumda ona dair bildirilen tarihin önce olması dikkate alınmaz. Nitekim talâk ile nikâh beyyineleri teâruz ettiğinde, her ikisi beyyinede de tarih bildirilip talâkın tarihi nikâhtan daha önce ise talâk beyyinesi geçersiz olur. Zira nikâh olmadan talâkın gerçekleşmesi mümkün değildir.⁸¹⁵ Muhâleada da durum aynıdır. Şayet bir koca, kadın nikâhında olduğuna dair beyyine getirse kadın ise muhâlea yaptığına dair beyyine getirse kadının beyyinesi kabul edilirken beyyinede muhâleanın nikâhtan daha önceki bir tarihte vuku bulduğu bilgisi veriliyorsa nikâh olmadan muhâlea yapılamayacağı için kadının beyyinesi reddedilir.⁸¹⁶

⁸¹³ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 23b.

⁸¹⁴ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 84b.

⁸¹⁵ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 11a.

⁸¹⁶ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 13b.

4.1.27.3. Teâruz eden iki beyyineden sadece birinin tarihinin belli olması

Bir dâvada teâruz eden iki beyyineden sadece birinde ispat edilen hakka dair tarih bildiriliyorsa bu durumda verilecek hükümler farklılık arz etmiştir. Kimi zaman tarih dikkate alınmayarak hüküm verilirken kimi zaman ise tarih bildirenin beyyinesi tercih edilmiştir.

Mutlak mülkiyet iddiasıyla iki zilyed her ikisinin elinde bulunan bir ayn hakkında veya iki hâric başka birinin zilyesinde bulunan bir ayn hakkında sadece biri tarih bildirerek beyyine getirseler İmam Ebû Hanife'ye göre tarihe itibar edilmeyerek diğer hususlarda beyyinelerinin eşit olmasına binaen her ikisine yarı yarıya hükmedilir. Zira tek bir tarafın tarih bildirmesi diğerinin tarihinden önce olmasını gerektirmemekte, tarih bildirmeyenin mülkiyetinin daha önce olma ihtimali devam etmektedir. Bu ihtimale binaen her ikisi aynı tarihte mülk edindiği varsayılarak hüküm verilir. İmam Ebû Yusuf ise tarih bildirenin beyyinesi tercih edileceği görüşündedir. Bu görüşe göre tarih bildirenin beyyinesi o tarih için kendisinin mülkiyetini kesin olarak ispatlarken tarih bildirmeyenin beyyinesi dâva zamanı için mülkiyeti ispatlamakta, bildirilen tarihte malik olup olmadığı konusunda ise şüphe bulunmaktadır. İmam Muhammed ise tam aksine tarih bildirmeyenin beyyinesinin tercih etmektedir.⁸¹⁷ Esîrîzâde Abdülbâki Efendi, bu konuda meşâyihın Ebû Hanife'nin görüşüne göre fetva verdiklerini söylemektedir.⁸¹⁸ Mutlak mülkiyet dâvası hâric ile zilyed arasında meydana gelse ve tek bir taraf tarih bildirmişse Ebû Yusuf'a göre tarih bildirenin beyyinesi öncelik kazanırken İmam Muhammed, tarihin itibara alınmayacağı ve hâricin lehine hüküm verileceği görüşündedir. Bu konuda meşâyih fetvada İmam Muhammed'in görüşünü esas almışlardır.⁸¹⁹

Sebepli mülkiyet dâvalarından iki kişi bir ayn hakkında aynı satıcıdan şîrâ yoluyla mülk edindiklerini ve semeni de ödedikleri iddiasıyla beyyine getirseler, iddiası konusunda sadece bir taraf tarih bildirirse tarih bildiren tarafın beyyinesi öncelik kazanır. Şöyle ki her iki taraf da aynın zilyed olan satıcının mülkü olduğu konusunda ittifak etmişlerdi. Kendileri için mülkün sâbit olması aynı elde etmek suretiyle gerçekleşir. Onların iddia ettikleri satış hâdis bir durum olduğundan “Hâdis en yakın zamana izafe edilir” kâidesi gereğince amel edilir. Ancak taraflardan biri tarih bildirirken diğerinin muayen yani gözle görülen bir kabzı bulunsa bu durumda kabzeden tarafın beyyinesi tercih edilir. Kabzetmenin satın almaya delâleti, tarihin delâletinden daha zâhirdir. Buna karşın tarih bildiren tarafın şâhitleri karşı taraf kabzetmeden

⁸¹⁷ Bedreddin Simâvî, *Câmi'u'l-fusûleyn*, 1/76; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 49a.

⁸¹⁸ Esîrîzâde Abdülbâki Efendi, *Mîzânü'l-müdde'iyeyn*, 78-80.

⁸¹⁹ Esîrîzâde Abdülbâki Efendi, *Mîzânü'l-müdde'iyeyn*, 81-83.

önce satın aldığına şahitlik etseler bu durumda tarih bildirenin lehine hüküm verilir. Mezkûr meselede taraflar aynı kişiden değil de aynı sahibi olduğunu iddia ettikleri farklı kişilerden satın aldıklarına dair beyyine getirseler ve bir taraf tarih bildirse bunun tercih sebebi olmayacağı konusunda ittifak bulunmaktadır. Zira bu durumda onlar satıcılarının mülkiyetini ispat etmede satıcıları adına hasım olmuşlardır. Satıcılarının mülkiyetlerine dair tarih bulunmadığından satıcılar kendileri tarih bildirmeden mülkiyet ispat etmişler gibi kabul edilir ki bu durumda tarafların birbirlerine önceliği bulunmamaktadır.⁸²⁰ Aynı kişiden veya farklı iki kişiden hibe, sadaka veya miras yoluyla gerçekleştiği iddia edilen sebepli mülkiyetlerde de zikredilen meseledeki ile aynı hüküm verilmiştir.

Nikâh dâvalarında ise durum farklıdır. Şayet bir kadının nikâhını iddia eden taraflardan biri tarih bildirmiş ve şahitleri de hem nikâh hem de tarih hususunda şahitlik etmişlerse tarih bildirenin beyyinesi tercih edilir. İzmîrî, bu hükmün gerekçesini tarih bildirenin beyyinesinin daha ziyade ispat edici olması ile açıklar. Ancak diğer yandan tarih bildirmeyen tarafın zilyedliği bulunuyorsa zilyedin beyyinesi tercih edilir. Benzer bir durum tarih bildirmeyen tarafın hem nikâh hem de duhul konusunda beyyine getirmesinde de ortaya çıkar. Böyle bir durumda da yine tarih bildirmeyen tarafın beyyinesi tercih edilmektedir.⁸²¹

İki şahit bir kişinin öldüğü veya öldürüldüğüne dair şahitlik ederken diğer iki şahit yaşadığına dair şahitlik etse öldüğü veya öldürüldüğüne hakkında şahitlik edenlerin şahitliği tercih edilir. Yaşadığına dair yapılan şahitlik, öldüğüne dair yapılan şahitlikten sonraki bir tarih ihtiva ediyorsa bu durumda İbn Fadl'a göre hayatına şahitlik edenlerin şahitliği evlâ olur.⁸²²

4.2. Cem-Her İki Beyyine ile Amel Etme

Beyyineler arasında teâruz meydana geldiğinde bazı durumlarda her iki beyyine kullanılarak hüküm verilme imkânı bulunur. İzmîrî Mehmed Efendi, beyyinelerin her ikisi ile amel edilmesine dair ayrı bir başlık tahsis etmiştir.⁸²³ Ayrıca beyyinelerden birinin tercih edildiği meseleleri ele aldığı ilk başlık altında da zaman zaman her iki beyyine ile amel edilme durumuna işaret etmiştir.

Birbirleriyle teâruz eden iki beyyinenin her ikisi ile amel etmekten bahsedildiği meseleler incelendiğinde bunun her meselede aynı usul üzere gerçekleşmediği görülür. Zira her iki

⁸²⁰ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 44b-45a, 50b.

⁸²¹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 1b-2a, 3b.

⁸²² İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 68a.

⁸²³ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87b.

beyyine ile amel etmekten söz edilen bazı meselelerde sonuç itibarıyla tek bir tarafın beyyinesiyle amel edilirken bazılarında ise taraflar arasındaki eşitlik nedeniyle her iki taraf lehine de hüküm verilmektedir. Vankulu, birinci tür meseleleri yani her iki beyyine ile amel edildiği halde tek bir tarafın lehine hüküm verilen meseleleri “kendisi ile amel edildiğinde her iki beyyine ile amel edilmeye imkân tanıyan beyyinenin tercih edilmesi” beyanıyla ele alır.⁸²⁴ Aslında bu tür meselelerde beyyineler arasında aslen aykırılık bulunmadığına hükmedilmekte tarafların iki ayrı akitten veya iki ayrı tasarruftan bahsettiği kabul edilerek iddiası diğerinin iddiasını batıl hâle getirmeyen tarafın beyyinesi ile amel edilmekte ve onun lehine hüküm verilmektedir. Diğer tarafın iddiasını bâtil hâle getirmediği ve beyyineler arasında bir nevi tevfiğ işlemi gerçekleşmesi mümkün olduğundan bu tür beyyineler ile amel etmek, her iki beyyine ile amel etmek mesâbesinde görülmüştür.

Bir kişi bir adamın babasına yumruk attığını ve bunun sonucunda babasının öldüğünü iddia edip beyyine getirse vuran kişi ise babasının bu darptan sonra iyileştiği konusunda beyyine getirse bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre vuran kişinin kavli müddeînin dâvasına karşı defi dâvadır. İkinci görüşe göre ise ayrıntıya gidilmelidir. Şayet müddeî, müddeâ aleyhin babasına vurduğunu ve bu vurmadan dolayı babasının öldüğünü iddia ediyor olsa, şahitleri de aynı şekilde şahitlik etseler bu defi dâva olur. Ancak müddeî onun babasına vurduğunu ve onun vurması nedeniyle öldüğünü iddia etseydi yani bizatihi o vurma nedeniyle demeyerek genel olarak onun vurması nedeniyle olduğunu söyleseydi bu durumda müddeâ aleyhin maktulün iyileştigiine dair iddiası bu defi olmazdı ve onun tazmin etmesine hükmedilirdi. Bu meselenin her iki beyyine ile amel etme etme nevinden sayılması sanki onun babasına vurduğu ve sonra iyileştiği daha sonra ise ikinci bir defa vurduğu bu sefer ise öldüğü varsayımıyla.⁸²⁵

Beyyineler arasındaki teâruzun sözü edilen şekilde halledildiği meselelere İzmîrî’nin şefî (şuf’a hakkı sahibi) ile müşterinin semen konusuna dair zikrettiği ihtilaf örnek verilebilir. Ebû Hanîfe ve Muhammed’e göre beyyine bulunmaması halinde yeminiyle birlikte müşterinin sözü kabul edilirken her ikisi beyyine getirdiklerinde şefî’nin beyyinesi evlâ olur. Ebû Yusuf’a göre ise müşterinin beyyinesi önceliklidir. Onun bu görüşü, müşterinin beyyinesinin semen hakkında ziyadeyi ispat ederken şuf’a hakkı sahibinin beyyinesinin ise bunu nefyetmesi, ispat eden beyyinenin evlâ olması hasebiyledir. Ebû Hanife ile Muhammed’in görüşünde ise şefînin hakkı

⁸²⁴ Vankulu Mehmed Efendi, “Tercîhü’l-beyyinât”, 163.

⁸²⁵ İzmîrî, *Tercîhu ’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87b.

konusunda her iki beyyine ile amel etmenin mümkün olması tercih sebebi olmuştur. Burada her iki beyyine ile amel edilmesi, biri bin dirhem diğeri ise iki bin dirhem karşılığında iki akit bulunduğu kabulü üzerinedir. Zira iki bey' akdi bulunduğunda ikinci akdin varlığı, bey' akdini gerçekleştirenler arasında ilk akdin feshedilmesini gerektirirken şuf'a hakkı konusunda gerektirmez. İlk akit için şuf'a hakkı devam eder.⁸²⁶ Mahmud Hamzâvî de Ebû Hanîfe ve Muhammed'in şefi'nin beyyinesinin tercih edileceğine dair görüşüne metinde yer vermiştir.⁸²⁷

Vankulu'nun eserinde ise bu duruma dair rehin veren kişinin malı rehin olarak verdiğini iddia ederek beyyine getirmesi, rehin alanın ise malı satın aldığını söyleyerek beyyine getirmesi meselesi zikredilmiştir. Daha önce geçtiği üzere bey' akdini iddia edenin beyyinesi rehin beyyinesine tercih edilir. Bey' beyyinesi ile amel edildiğinde her iki beyyine ile amel edildiği kabulü, borçlunun malı önce rehin olarak verdiğini sonra aynı malı rehin alan kişiye sattığı varsayımına dayanmaktadır. Söz konusu varsayım ile satın aldığını söyleyen alacaklının beyyinesiyle amel edildiği gibi rehin verdiğini iddia eden borçlunun beyyinesi ile de amel edilmiş olur. Vankulu, rehin veren kişinin malı rehin olarak verdiğini yönündeki beyyinesi kabul edilseydi bey' akdinden sonra rehin mümkün olmadığından her iki beyyineyle amel etmek de mümkün olmayacağını belirtmiştir.⁸²⁸

Her iki beyyine ile amel edilmesinin ikinci şekli; beyyinelerin, kendileriyle ispat edilen istihkâkı gerektirici sebep konusunda eşit olmalarına binâen istihkâkta da eşit kabul edilmesi suretiyle gerçekleşir. Bu durumda müddeâ bihin taraflar arasında yarı yarıya taksimine hükmedilir. Bu tür cem işlemi, ortaklık kabul eden akitlerde iki zilyedin beyyinesi veya iki hâricin üçüncü bir kişinin zilyedindeki müddeâ bih hakkındaki beyyinesi ile amel edilmesi ile gerçekleşebilir. Bu şekilde her iki beyyine de makbul olduğu ve ikisiyle de amel edilmesi mümkün olduğu durumda birini diğerine tercih etmeyi gerektirecek bir mûraccih bulunmazsa kâdînın iki beyyineyi de kabul etmesi ve hasımlar arasında o beyyineler mucebince hüküm vermesi gerekmektedir.

Mutlak mülkiyet dâvalarına örnek olarak iki kişinin bir mal hususunda tartışıp her ikisinin de o mal üzerinde zilyedliği bulunması durumunda, yine iki taraf da malın sadece kendisine ait olduğuna dair beyyine getirdiğinde kadı iki beyyine ile de amel edeceği ve malı yarımşar

⁸²⁶ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 5/31; İzmîrî, *Tercihü'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 60b.

⁸²⁷ Hamzâvî, *et-Tarîkatü'l-vâziha*, 194.

⁸²⁸ Vankulu Mehmed Efendi, "Tercihü'l-beyyinât", 163.

şekilde onların ortaklığına hükmedeceği zikredilebilir.⁸²⁹ İki kişi, üçüncü bir kişinin zilyesinde bulunan bir ayn konusunda tarih bildirmeden veya aynı tarihi bildirerek mutlak mülkiyet iddiasında bulunsa tercih sebebi bulunmadığında her ikisinin de lehine hüküm verilir. Zira bu durumda beyyinelerden birinin diğerine önceliği bulunmamaktadır. Dolayısıyla müddeâ bihin ikisi arasında ortak olduğuna hükmedilir. Hanefî mezhebinde verilen bu hükümde Ebû Mûsâ el-Eş‘ârî’den aktarılan bir deve hakkında iki hâricin şahit getirerek mülkiyet iddiasında Hz. Peygamber (s.a.v.)’in deve hakkında yarı yarıya mülkiyet haklarının bulunduğu dair hüküm vermesi dayanak olarak kullanılmıştır. Burada da müddeâ bih iştirâka uygun olması ve tarafların istihkâk sebebi konusunda eşit olmaları, her iki beyyine ile amel etmeye imkân tanımıştır.⁸³⁰ Tek bir taraf tarih bildirmiş ise mezhep içerisinde ihtilaf bulunmakla birlikte meşâyih, İmam Ebu Hanife’nin yine taraflar arasında malın yarı yarıya taksim edileceği görüşü ile fetva vermiştir. Her iki tarafın miras veya satın alma yoluyla mülk edindiklerini iddia edip tarih bildirmemeleri, aynı tarihi bildirmeleri veya tek bir tarafın tarih bildirmesi durumunda ha hüküm aynıdır. Zayıf bir görüşe göre tek bir taraf tarih bildirmişse Ebû Yusuf, tarih bildirenin beyyinesinin tercih edileceğini söylemektedir.⁸³¹

Müddeîler icâre gibi bir sebebe binaen zilyedin elindeki mülk hakkında beyyine getirmeleri halinde de hüküm bu şekilde verilir. Mesela iki kişi, üçüncü bir kişinin elinde bulunan bir ev hakkında kendi mülkü olduğu ve zilyede 10 lira karşılığında kiraladığına dair beyyine getirse, zilyed ise her ikisinin dâvasını inkâr ediyor olsa söz konusu mülk müddeî taraflar lehine hükmedilir.⁸³² Yine bir kişinin zilyedindeki bir ayn hakkında bir kişi zilyedin kendisinden gasp ettiğini iddia ederek beyyine getirse diğer biri kişi ise aynı zilyede vedâ olarak bıraktığına dair beyyine getirse her iki beyyine kuvvet bakımından eşit kabul edilerek yarı yarıya taksim edilir.⁸³³ Zira her iki taraf da kendi mülkiyetlerine dair bilgi vermemekte, dolayısıyla mutlak mülkiyet nevinden sayılabilir.

Aynı sebebe binâen sebepli mülkiyet dâvalarında da başka bir tercih sebebi yoksa her ikisine ortak hükmedilir. Nitekim taraflar her iki kişinin zilyesinde bulunan bir elbise hakkında diğerinin kendisinden gasp ettiğine dair beyyine getirse elbise her ikisinin lehine hükmedilir.

⁸²⁹ Abdülkerîm Zeydân, *Nizâmü’l-kazâ fi’ş-şerîati’l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1409), 239-240.

⁸³⁰ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 44a-44b.

⁸³¹ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 48b-50b; Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi, *Mizânü’l-müdde’iye*, 78-88.

⁸³² İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 59a.

⁸³³ İzmîrî, *Tercîhu’l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 67a.

Vakıf bahsinden örnek ise bir kişinin bir evin kendisine vakfedildiğine dair beyyine getirmesi mescid sorumlusunun da evin mescide vakfedildiğine dair beyyine getirse ve tarih bildirmemeleri durumunda gerçekleşir. Bu meselede de her ikisinin beyyinesi ile de amel edilerek evin ikisi arasında ortak olduğuna hükmedilir.⁸³⁴

Velâ konusunda ise iki kişi vefât etmiş biri hakkında velâ hakkının bulunduğunu iddia etse ve her ikisi de meyyiti azâd ettiğine dair beyyine getirseler mülkiyette olduğu üzere velâda da ortaklığın mümkün olmasına binâen her iki müddeînin beyyinesi de kabul edilerek onlar lehine velâ ve miras hakkına hüküm verilir. Bu durumun tam aksi meydana gelse hüküm yine aynıdır. Yani vefat eden biri hakkında iki kişi kendisini azat eden mevlâsı olduğunu ve başka vârisi bulunmadığını iddia ederek beyyine getirse, azat zamanına dair de bir tarih bildirmemişlerse her ikisinin beyyinesi ile amel edilerek her ikisinin vâris olduğuna hükmedilir.⁸³⁵

İstihkâkte eşit olan farklı iki sebebe binâen mülkiyet/hak dâvalarında da taraflardan birinin beyyinesini tercih etmeyi gerektiren bir muraccih bulunmadığında aralarında taksim edilir. Bu duruma hibe ve sadaka yoluyla hak iddiası örnek verilebilir. Dâvalaşan iki taraftan biri bir malı hibe yoluyla alıp kabzettiğini diğeri ise aynı kişiden sadaka yoluyla alıp kabzettiğini iddia etse tarafların beyyinesi birbirine eşit kabul edilir. Ancak Ebû Hanife köle gibi taksime uygun olmayan hususlarda hüküm verilmeyeceğini söylemiştir.⁸³⁶

Benzer şekilde şirâ ve mehir beyyineleri de eşit kabul edilmiştir. Dolayısıyla bir kişi bir ayn hakkında başka bir kişiden satın aldığına dair beyyine getirse, bir kadın da müddeâ aleyhin kendisiyle o aynı mehir vermek üzere evlendiğini iddia etse mülkiyet sebepleri kuvvet bakımından eşit olduğundan tarafların beyyineleri de eşit kabul edilmiştir. Çünkü her iki akit de muâvazalı/karşılıklı bedele dayalı akitlerdir. İmam Ebû Yusuf'a göre söz konusu aynın yarısı kadının lehine hükmedilirken diğer yarısının kıymeti kocanın üzerine borç olur. Aynın diğer yarısı ilk müddeî olan müşteri lehine hükmedilirken diğer yarısına dair hakkı konusunda ister satıcıya rücu eder isterse de akdi fesheder. Şeriatin hüccetlerinden sayılan beyyineler ile mümkün olduğu müddetçe amel edilmesi gerektiği görüşüne binaen İmam Muhammed, şirâ beyyinesinin evlâ olduğunu ayn müşteri lehine hükmedilirken kadın için ise kocanın aleyhine aynın kıymeti borç olur. Ona göre başkasının mülkiyetindeki bir aynı mehir verme vaadiyle

⁸³⁴ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 28b.

⁸³⁵ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 23b.

⁸³⁶ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 65a.

evlenme câiz olup aynın kendisinin verilmesi mümkün olmadığı durumda kıymeti vâcip olacağından şîrâ beyyinesinin takdim edilmesiyle her iki beyyine ile de amel edilmiş olur.⁸³⁷

Bir kadın, kocasının “إِلا بِذَمِّهَا” lafzıyla kendi izni olmaksızın hamr içmeyeceğine dair talâkı konusunda yemin ettiğini, kendisinin ona bir defa izin verdiğini, onun ise bir kere içtikten sonra izni olmaksızın bir defa daha içtiğini ve talâkın gerçekleştiğini iddia ederek beyyine getirirse, koca ise yeminin “حَتَّى تَأْذَنَ لَهُ” lafzıyla yapıldığını, bu nedenle birden fazla içme sebebiyle talâkın gerçekleşmediğine beyyine getirirse bu mesele de her iki beyyine ile amel etme kabilinden sayılmıştır. Her iki beyyinenin kabulü ile her iki yemin de sâbit olur ve talâk gerçekleşir.⁸³⁸

Bazı dâvalarda ise tarafların her ikisinin beyyinesi ile amel edilirken her birinin beyyinesinin bir yönüyle amel edilmektedir. Bu durum, tarafların iddialarında birden fazla yön bulunmasına binaendir. Nitekim bir erkek ve bir kadın bir ev konusunda ihtilaf etseler kadın evin kendisine ait olduğunu erkeğin ise kölesi olduğunu iddia etse, erkek de evin kendisine ait olduğunu kadının ise karısı olduğunu iddia etse ve her ikisi de beyyine getirseler ev konusunda kadının beyyinesi, nikâh konusunda ise erkeğin beyyinesi kabul edilir. Dolayısıyla evin kadına ait olduğu ve aralarında evlilik ilişkisinin bulunduğu hüküm verilir.⁸³⁹ İbn Şücâ‘ (ö. 266/880) *en-Nevâdir*’inde erkek ve kadının zilyed olmadığı durumda erkek evin kendisine ait olduğu ve kadının da câriyesi olduğu konusunda beyyine getirirse, kadın da evin kendisine ait olduğu ve erkeğin ise kölesi olduğu konusunda beyyine getirirse evin aralarında yarı yarıya taksim edileceğini belirtmektedir.⁸⁴⁰

Son olarak burada her iki beyyine ile amel etmede zikredilen iki ana meselenin ilki bir nevi tercih işlemi olduğu görülürken diğer mesele ise tercihi gerektiren bir muraccıhın bulunmaması üzerine gerçekleşmektedir. Vankulu, teâruz eden beyyineler için tercih sebebi bulunmaması halinde kâdînin nasıl hüküm vereceği meselesinde tarafların beyyinelerini mahkemeye hüküm verilmeden önce sunup sunmamaları durumlarını göz önünde bulundurarak açıklar. Şayet taraflar hüküm verilmeden önce iddiaları için beyyine getirmişlerse ve beyyinelerden birinin diğerine tercih edilmesini gerektirecek bir sebep tespit edilememişse müddeâ bih taraflar

⁸³⁷ Zeylai, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*, 4/318; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 43b.

⁸³⁸ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87b-88a.

⁸³⁹ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 87b.

⁸⁴⁰ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 23b.

arasında yarı yarıya taksim edilir. Taraflardan biri beyyinesini hüküm verildikten sonra getirirse dikkate alınmaz.⁸⁴¹

4.3. Beyyinelerin Tehâtürü

Tehâtür kelimesi, sözlükte “kelâmdaki bir düşme ve hata” anlamındaki ‘هتر’ kelimesinden türemiştir. Tefâul babındaki mezkûr kelime, “iki taraftan birinin diğerinin sözünün batıl olduğunu iddia etmesi”, “birbirini yalanlayan şahitlikler” anlamında kullanılmıştır.⁸⁴²

Mahmud Hamzâvî bu kelimenin ıstılah olarak fıkıh kitaplarında kullanımında beyyinelerin tehâtür etmesinden, teâruz, tezâd, imkânsızlık, meşru olmama gibi birtakım sebeplere binâen birbirlerini iptal etmesi ve her ikisinin de sâkıt olması anlamının kastedildiğini beyan eder.⁸⁴³ Neseî de beyyinelerde tehâtürü tesâkut (karşılıklı sâkıt olma) olarak izah etmiştir.⁸⁴⁴

Muhâkeme esnasında dile getirilen beyyinelerin her ikisiyle birlikte amel etme imkânı bulunmadığında ve herhangi biri de tercih edilemediğinde beyyineler sâkıt olacağından teâruz nedeniyle birbirini iptal eden bu tür beyyineler ile artık amel edilemez. Beyyinelerin bu şekilde sâkıt olmasına iki şahidin Zeyd’in Amr’ı Kûfe’de Kurban Bayramı’nda öldürdüğüne şahitlik ederken diğer iki şahidin ise Bağdat’ta Ramazan’ın ilk günü öldürdüğüne şahitlik etmeleri örnek verilebilir. Zira böyle bir teâruz durumunda zikredilen şahitliklerden birinin yalan olduğunda kesinlik bulunmaktadır. Şahitliklerden birinin diğerine tercihinin gerektiren bir sebep bulunmadığından her iki şahitlik ile de amel edilmez.⁸⁴⁵

Görüldüğü üzere tehâtür sonucunda sanki beyyineler hiç getirilmemiş gibi kabul edilerek mevcut durum olduğu hal üzere bırakılır. İzmîrî beyyinelerin tehâtürü için özel bir başlık belirlememekle birlikte meselelerin tahlili esnasında zaman zaman beyyinelerin tehâtür edeceği durumlara değinmiştir.

Beyyinelerde tehâtürün gerçekleştiği diğer bir durum ise ortaklık kabul etmeyen bir konuda eşit konumda kabul edilen iki kişinin dâvalaşarak beyyinelerinin teâruz etmesidir. Nitekim nikâh ile ilgili iki kişinin her ikisinin de zilyedinde bulunmayan bir kadının nikâhının kendisine ait olduğunu iddia ederek beyyine getirmesi ve kadının her ikisinin iddiasını inkâr etmesi meselesi

⁸⁴¹ Vankulu Mehmed Efendi, “Tercihü’l-beyyinât”, 168.

⁸⁴² Feyyûmî, “hitr”, 2/633; Eyyûb b. Mûsâ Kefevî, *el-Küllîyyât mu’cem fi’l-istilâhât ve’l-furuki’l-lugaviyye*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Misrî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ts.), “tehâtür”, 314.

⁸⁴³ Hamzâvî, *et-Tarîkatü’l-vâzîha*, 226.

⁸⁴⁴ Neseî, *Tilbetü’l-talebe*, 133.

⁸⁴⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 4/598.

örnek olarak zikredilebilir. Böyle bir durumda her iki beyyinenin de batıl hale geleceği kabul edilir. Bu hükmün gerekçesi, nikâhın taraflar hayatta iken ortaklık kabul etmeyen bir akit olması hasebiyle her ikisinin beyyinesiyle birlikte amel etmenin mümkün olmamasıdır. Her ikisinin de beyyine getirmesi ve zilyedliklerinin bulunmaması bakımından eşit olmaları nedeniyle taraflardan birinin nikâh konusunda önceliği bulunmamaktadır. Bu durumda her iki beyyine de sâkıt olur. Aynı şekilde her iki tarafın şahitleri hem nikâh hem de duhul konusunda şahitlik etseler yine tehâtür meydana gelir.⁸⁴⁶

Bazı durumlarda taraflar farklı açılardan mülkiyet iddiasında bulunuyor olsalar dahi yine eşit konumda olabilirler. Nitekim tarafların bir ayna dair hibe ve sadaka yoluyla mülkiyet iddiasında bulundukları dâvalarda her iki tarafta da kabz bulunuyorsa akitlerin ikisi de teberru akdi⁸⁴⁷ olmaları hasebiyle eşit kabul edilirler. Dolayısıyla taksime ihtimali bulunmayan bir müddeâ hakkında bir kişi başka bir kişiden hibe ve kabz yoluyla mülk edindiğini iddia etmesine karşılık diğer bir kişi de aynı kişiden sadaka ve kabz yoluyla mülk edindiğini iddia etse her ikisi taraf da beyyine getirirlerse Ebû Hanife'ye göre bu beyyineler ile hüküm verilmez.⁸⁴⁸

Zilyed ve hariçten her biri, zilyeddeki ayn hakkında diğerinden satın aldığına dair vakit bildirmeksizin beyyine getirirse, Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre beyyineler sâkıt olup müddeâ bih zilyedin elinde bırakılır. İmam Muhammed'e göre ise her iki beyyine ile amel edilerek hâricin lehine hüküm verilir. Burada zilyed müddeâ bihi hariçten alıp kabzettikten sonra onu satmış gibi kabul edilir. Böylece hükümde her ikisinin beyyinesi ile amel edilmiş olur. Ebû Hanife ile Ebû Yusuf'un görüşünde ise satın almaya yönelmek mülkiyet ikrarı olarak değerlendirilmiştir. Karşılıklı ikrara dayalı beyyine getirilmesi durumunda beyyinelerin tehâtür edeceğine dair icma vardır.⁸⁴⁹ Nitekim bir zilyedin elinde bulunan bir ayn hakkında kendisine ait olduğunu, zilyedin onun hakkında lehine ikrarda bulunduğunu iddia ederek beyyine getirirse, zilyed ise müddeânın kendisi lehine ikrarda bulunduğunu iddia edip beyyine getirirse her biri

⁸⁴⁶ İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 1b.

⁸⁴⁷ Bir aynın mülkiyetinin veya bir hakkın başkasına devredilmesine dair hukuki işlem anlamındaki temlik, bir bedel karşılığında gerçekleşiyorsa muâvaza, bedelsiz olarak gerçekleşiyorsa teberru ismini alır. Hibe, sadaka, vasiyet, vakıf ve itk gibi işlemler teberru kapsamındadır. Bk. Bilal Aybakan, "Teberru", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/215; Bilal Aybakan, "Temlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/428.

⁸⁴⁸ Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 2/345; İzmîrî, *Tercîhu'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 65a.

⁸⁴⁹ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm fi şerhi Gururî'l-ahkâm*, 2/348.

diğerinin ikrarına dair beyyine getirdiğinden beyyinelerin tehâtür eder ve ayn ise olduğu haliyle zilyedde bırakılır.⁸⁵⁰

4.4. Genel Değerlendirme

Beyyinelerin teâruz etmesi durumu, aklen mümkün olan üç ihtimal dahilinde ele alınmıştır. Teâruz eden beyyinelerden hangisinin tercih edileceğine dair kabul edilen esasların arkasında öncelikle beyyinenin müddeîye, yeminin ise müddeâ aleyhe gerekeceğine dair rivayet bulunmaktadır. Bu hadis gereğince ispat sorumluluğu müddeîye yöneltmiştir. Dolayısıyla beyyinenin tercihinde öncelikle müspit olması esas alınmıştır. Ancak teâruz eden beyyinelerden her birinin ispat edici olması durumunda zâhir halin aksini ispatlayan, ziyade bir bilgiyi ispatlamak gibi daha fazla ispat edici olması, iddia ettiği hakkı kendisi için ispat etmesi tercih sebebi olmuştur. Teâruz eden dâvalarda bazen hakiki anlamda iki müddeî beyyine getirebileceği gibi kimi zaman ise beyyine getirenlerden biri müddeî iken diğeri aslında onun dâvasını inkâr eden münkirdir. Teâruz eden beyyinelerden zâhir halin ispatı ile beyyinesi tercih edilen taraf, aslında hakiki müddeî iken onun aksi beyyine getirerek hilâf-ı zâhiri ispatlayan taraf münkir durumundadır. Aynı şekilde ziyade bilgiyi ispat eden taraf müddeî konumunda iken beyyinesinde bu ziyadelik bulunmayan kişi o bilgi inkâr ettiğinden münkir konumundadır. Literatürde müddeînin hakkı kendisi için ispat etmesi şeklindeki tanımlar göz önünde bulundurulduğunda hakkı kendisi için ispat etmesiyle yapılan tercihte de yine hakiki müddeî tespit edilmektedir. Beyyinelerin tercihinine dair diğer esaslar mezkûr gerekçelere binaen kabul edilmişlerdir. Ancak bir beyyinenin diğere tercihi her zaman tek bir kâideye mebni olmayıp birden fazla kâideyle ilişkilendirilmesi mümkün olmaktadır.

Her iki beyyine ile amel edildiği ifade edilen dâvalar incelendiğinde, bunlardan bir kısmında teâruz eden beyyine sahiplerinin her ikisinin de müddeî olmaları ve -bir tarafın tarihinin önce olması gibi- beyyinelerden birinin diğere tercihinin gerektirecek bir muraccih bulunmadığından her iki beyyine hak ispatında eşit olması halinde şayet müddeâ bih ortaklığa uygun ise aralarında yarı yarıya ortak olduğuna hükmedilir. Şayet müddeâ bih nikâh gibi ortaklık kabul etmeyen bir şey ise bu durumda beyyineler tehâtür eder. Her iki beyyine ile amel edilen bazı meselelerde ise bu amel, iki hukuki tasarrufun varlığı kabul edilerek taraflardan birinin beyyinesi ile amel edilmesinin diğere beyyinesinin yok hükmünde sayılmamasına

⁸⁵⁰ İzmîrî, *Tercîhu 'l-beyyinât* (Mehmed Nuri Efendi, 35), 70a.

imkân tanınması ile gerçekleşmektedir. Bu durumda aslında birinin beyyinesi tercih edilmekte, diğerinin beyyinesi ise daha önce var olan bir işleme delâlet ettiği kabul edilmektedir.

İzmîrî, tercihe dair mesâilde meşâyihın görüşü esas almakla birlikte meşâyihın fetva verdiği tercihler sadedinde herhangi bir nakle yer vermemesi, meşâyih kavramı ile neyi kastettiğinin ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır. Konuya dair mesail, istikrar kazanması ve sabit bir hükme bağlanması bakımından tahlil edildiğinde Osmanlı dönemi eserlerinde kadîm ve hudûs beyyinelerinin teâruzu ve yaralamadan kaynaklı ölüm beyyinesi ile yaralamadan sonra sıhhat beyyinesinin teâruzu meselelerine dair ihtilafın devam ettiği görülmüştür. İzmîrî, meşâyih fetvasının ilk meselede kâdim beyyinesinin ikinci meselede ise yaralamadan kaynaklı ölüm beyyinesinin tercih edileceğine dair olduğunu aktarır.

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Hanefî mezhebinde beyyinelerin teâruz ve tercihinin Osmanlı dönemi örnekliğinde ele alındığı bu çalışmanın konuya dair kavramlar, özellikle Osmanlı döneminde telif edilen literatür ve konuya dair meselelerin ele alınış biçimi olmak üzere üç yönü bulunmaktadır.

Konu, alt yapısını oluşturan kavramlar açısından incelendiğinde dâva, müddeî, müddeâ aleyh, beyyine ve teâruz gibi birtakım ıstılahların önem arz ettiği görülmüştür. Özellikle dâvalarda hüküm verme konusunda kadıların karşısına çıkan ilk zorluk, dâva taraflarını belirleme, diğer bir ifadeyle taraflardan hangisinin müddeî hangisinin müddeâ aleyh olduğunun tespit edilmesidir. Bunun sebebi, tarafların sureten iddia eden taraf veya iddiayı inkâr eden taraf olmasının her zaman hakikati yansıtmaması veya bazen taraflardan her birinin hem müddeî hem de müddeâ aleyh özelliğini taşıması hasebiyledir. Bu bakımdan tarafların tespitinin ulema tarafından önemsendiği ve genellikle dâva kitaplarının başında meselenin önemine vurgu yapılarak taraflar arasındaki farkı ortaya koymaya yönelik tanımların zikredildiği tespit edilmiştir. Hanefî literatürü esas alınarak yapılan incelemeler sonucunda dâvanın ‘izafe etme’, ‘hakkını haber verme’, ‘hak talep etme’ ve ‘söz’ olmak üzere dört, dâva taraflarının ise ‘inkâr durumunda olup olmama’, ‘davayı terk etme konusunda muhayyer olup olmama’, ‘hak iddiası konusunda ispat ve delile ihtiyaç duyulması’, ‘zâhir veya sâbit durumun kendisini destekleyip desteklememesi’ ve ‘sadece hak talebinin bulunup bulunmaması’ şeklinde beş farklı cins esas alınarak tarif edildiği görülmüştür. Bunlardan mezhep içerisinde en yaygın olanı ise tarafların dâvaya icbar edilip edilemeyeceğinin belirleyici kabul edildiği tariflerdir.

Çalışmanın ana konusu açısından önem arz eden diğer bir kavram olan beyyinenin sınırları tespit edilmeye çalışılmıştır. Hanefî mezhebinde cumhurun görüşü beyyinenin şahitlik anlamında kullanıldığı yönünde iken *Muînu’l-hükkâm* müellifi Trablusî’nin beyyineyi hakkı açıklayıp izhar eden her şeyin ismi olarak görmesi onun kitabını İbn Ferhun’un eserini esas alarak kaleme almasından kaynaklandığı kanaatini oluşturmuştur. Beyyinelerin teâruz etmesi ve tercihine dair birçok eser kaleme alınması ve furû literatürün de buna dair pek çok mesaili ihtiva etmesine rağmen terkip olarak bu kavramların izah edilmediği, hangi şartlarda teâruzun gerçekleşeceği ve nasıl çözüleceğine dair toplu ve kapsamlı değerlendirilmelerin yapılmadığı söylenebilir. Buna dair kurallar ya usul eserlerinden ya da teâruz ettiği söylenen her meselenin şartlarının ve mesele hakkında verilen hükme dair gerekçelendirme yapılmışsa bu gerekçelerin değerlendirilmesi sonucu ulaşılabilmektedir. Teâruzu’l-beyyinât ve tercîhu’l-beyyinât terkiplerinin tanımlanması ise ilk olarak Ömer Nasuhi Bilmenin eserinde yapılmıştır.

Literatür açısından beyyinelerin teâruz ve tercihine dair mesâil, mezhebin ilk eserleri olan Zâhiru’r-rivâye kitaplarından itibaren gerek metin ve şerhlerde gerek nevâzil, fetva ve vâkıât türü eserlerde gerekse kazâ ve muhâkeme türü eserlerde yer bulmuştur. Ancak bu meseleler her zaman konuyu ifade edecek belirli başlıklar altında ele alınmamış, fıkıh bablarının her birinin altında bazen dağınık bir şekilde bazen ihtilaf ve dâva gibi kayıtların yer aldığı başlıklar içerisinde zikredilmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde derlenen fetva türü eserlerde şehâdet kitabının altında “Tercihu’l-beyyinât” ve “el-Kavlü li-men” diye başlık konularak meselelere yer verilmesinin adet hâline geldiği görülmüştür.

Osmanlı döneminde konuyla ilgili birçok müstakil risâle ve derleme türü eserlerin telif edildiği tespit edilmiştir. Bu eserlerin, özellikle kadıların klasik literatürde dağınık olarak yer alan mesailin hükmüne ulaşmakta zorlanmaları sebebiyle kaleme alındığı görülür. Müellifler kimi zaman bu zorlukla kendisinin karşılaşması nedeniyle eserini kaleme aldığını ifade ederken kimi zaman ise bu konuda hakimlere kolaylık sağlamak için telif ettiklerini belirtmişlerdir.

Eserlerin içerik açısından incelenmesi sonucu, muhtelif telif yöntemlerinin benimsendiği görülmüştür. Bu nedenle eserler telif yöntemleri açısından tasnif edilerek ilk sırada müellifi tarafından belirlenen özel bir konunun tahlil ve tahkik edilmesi açısından telif edilen eserler ele alınmıştır. Vankulu Mehmed Efendi, Şürûnbulâlî, Esîrîzâde, Süleyman b. Ahmed Hinû, İbrâhim el-Mizcâcî ve Ahmed Feyzi Çorûmî’nin eserleri, konuya dair hususi bir meselenin çözümüne yönelik olarak kaleme alınmıştır.

İkinci sırada fıkıh kitaplarından konuya dair meselelerin derlenmesi ile kaleme alınan eserler ele alınarak meseleleri bablara göre tasnif edip etmemesi açısından iki grupta değerlendirilmiştir. Ganim el-Bağdâdî, Bâlizâde, Hisâlî, Bosnavî, İzmîrî, Mahmud el-Hamzâvî ve Muhammed Rıfkî’nin eserleri, meseleleri fıkıh bablarına göre derleyen birinci grup eserlerdendir. Bab tasnifini dikkate almadan derleme yöntemi ile telif edilen ikinci grup eserler incelendiğinde, bunların bir kısmının müellifi tarafından belirlenen bir veya birkaç eserdeki meselelerin derlenmesi amacıyla telif edildiği, diğer bir kısmının ise kitap sınırlandırması yapmadığı görülmüştür. Osman b. Abdullah el-Gelibolî’nin risâlesi belirli birkaç eserden meselelerin derlenmesine örnek teşkil etmektedir. Bab tasnifi yapmaksızın ve eser sınırlandırmasına da gitmeksizin derleme türü kaleme alınan eserlere ise Rahmetullah Efendi, Yaverizâde, Kemalpaşazâde, İmam Bosnavî, Yahya Efendi gibi birtakım ulemanın cem ettiği kaydıyla tespit edilen risaleleri örnek verilebilir. Bu türe ait olarak pek çok risâlenin kaydedildiği görülmüştür.

Son olarak beyyinelerin teâruz ve tercihi meselelerini doğrudan ihtiva etmemekle birlikte tarafların beyyinelerinin bulunmaması durumunda sözün kime ait olacağının tespitinin beyyinelerin bulunması halinde kimin beyyinesinin tercih edileceğine dair fikir vermesi hasebiyle “el-Kavlü li-men” özelinde kaleme alınan eserler ele alınmıştır. Ahîzâde Abdülhalim Efendi, Celaledin el-Arab, Hüsam b. Ahmed, Nevizâde Atâî, Bâlizâde ve İzmirî’nin eserleri bu türe örnek teşkil etmektedir.

Zikredilen eserler içerisinde Gânim el-Bâğdâdî’nin eseri, bab başlıklı ilk derleme türü eser olmasının yanı sıra sonraki literatür tarafından hüsnü kabul ile karşılanmış olması hasebiyle önem arz eder. Nitekim eser hakkında üç farklı tercüme çalışması yapılmıştır. Benzer şekilde Esîrîzâde, Bosnavî ve Mahmud Hamzâvî’nin eserleri de tercüme edilmiştir. Konuya dair müstakil literatürün oluşması sonucunda gerek fıkıh kitaplarına yapılan şerhler gerek fetvâ türü eserler gerekse edebî’l-kâdî türü eserlerde zaman zaman atıflar yapıldığı, kimi zaman ise ihtisar edilerek esarlere derç edildiği tespit edilmiştir.

Tezin kavram ve literatürünün tespiti sonrasında son olarak konuya dair literatürün oluştuğu Osmanlı dönemine ait bir eser üzerinden ilgili meselelerin nasıl ele alındığı incelenmiştir. Bu bağlamda bab tasnifli olarak kaleme alınan İzmirî’nin eseri esas alınmıştır. Beyyinelerin teâruz ettiği meselelerin tahlili sonucunda bu meselelerde ya her iki beyyine ile amel edildiği ya bir muracciha binaen birinin tercih edildiği ya da her ikisi de kuvvet bakımından eşit olmaları sebebiyle ikisiyle de amel edilmediği görülmüştür.

Beyyineler arasındaki tercih sebebinin gerekçesine dair ise genellikle beyyine getirmekle sorumlu görülen asıl müddeînin tespitine yönelik zâhîrin hilafını ispat eden, ziyadeyi ispat eden beyyine veya kendisi için hak ispat eden beyyine gibi muhtelif gerekçelerin kaydedildiği görülmüştür. Beyyinelerin tercihinine dair birçok gerekçe zikredilmekle birlikte bunlardan bir kısmı zâhîrin hilâfını ispat etmesi gibi çok daha genel iken, bir kısmı ise fesâd beyyinesinin tercih edilmesi gibi daha hususi bir alanı ihtiva etmektedir.

Beyyinelerin teâruz ve tercihi ile ilgili mesâile dair mezhep içerisinde vuku bulan ihtilafların Osmanlı dönemine gelindiğinde İzmirî’nin eseri dikkate alınarak genellikle bir sonuca bağlandığı ve fikir birliği oluştuğu söylenebilir. Ancak kadim ile hâdis beyyinenin teâruz etmesi, yaralamadan kaynaklı ölüm beyyinesi ile yaralamadan sonra iyileşme beyyinesinin teâruz etmesi gibi bazı meselelerde ihtilafın hâlâ devam ettiği tespit edilmiştir.

Son yıllarda beyyinelerin teâruz ve tercihinine dair yapılan çalışmalarda artış olmakla birlikte, konu kurucu imamlar açısından ve meşâyih’in fetvaları açısından incelenmeye ihtiyaç

duymaktadır. Ayrıca her ne kadar konuya dair müstakil literatür oluşmuş olsa da nikâh, mülkiyet, miras, vasiyet gibi hususi bahisler çerçevesinde meselelerin ele alındığı çalışmalar yapılması da istifadeli olacaktır.

EKLER

Ek 1:

Tablo 1. Eserlerin Tasnifli Listesi

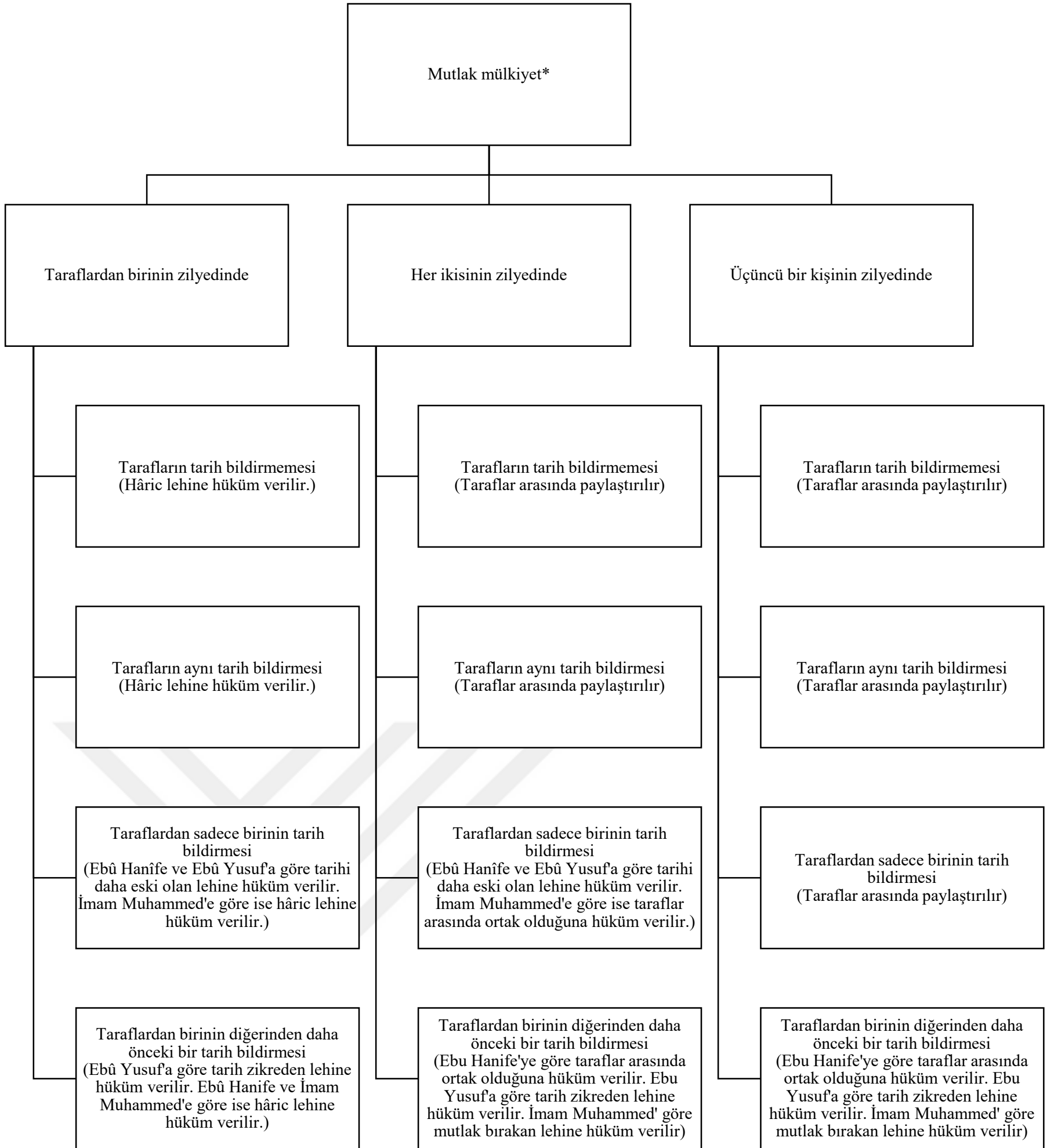
Telif Metoduna Göre Tercîhu'l-beyyinât Literatürü			
Telif metodu		Müellifin İsmi	Eser İsmi
Tahlil Yöntemi ile Belirli Bir Konu Özelinde Telif Edilen Eserler	1	Vankulu Mehmed Efendi	<i>Tercîhu'l-beyyinât</i>
	2	Şürünlâlî	<i>el-Hukmü'l-müsned bi tercîhi'l-beyyineti gayr-i zi'l-yed</i>
	3	Şürünlâlî	<i>Îzâhu'l-hafıyyât inde teâruzi'n-nefyi ve'l-isbât</i>
	4	Esîrîzâde Abdülbâkî	<i>Mizânü'l-müddeyyeyn fî ikâmeti'l-beyyineteyn</i>
	5	Süleyman hinu	<i>Risâle fî'l-beyyinât</i>
	6	İbrâhim el-Mizcâcî	<i>Cem'u'l-müteferrikât fî teâruzi'l-beyyinât</i>
	7	Çorumi	<i>Feydu's-sübhan inde tearudi'l-burhân</i>
	8	Meçhul müellif	<i>Risâle fî bâbı da'va'r-racüleyn</i>
Derleme Yöntemi ile Telif Edilen Bab Tasnifli Eserler	1	Gânim el-Bağdâdî	<i>Melceü'l-kudât 'inde te'âruzi'l-beyyinât</i>
	2	Bâlizâde Mustafa Efendi	<i>el-Akvâlu'l-mu'tebera izâ ihtelefa ve'l-berâhinü'r-râciha izâ ekâma ala tertibi'l-kütüb</i>
	3	Hisâlî Abdurrahman Çelebi	<i>er-Rüchân 'inde teâruzi'l-burhân</i>
	4	Bosnavî	<i>Mecmau tercîhi'l-beyyinât</i>
	5	İzmîrî Mehmed Efendi	<i>Tercîhu'l-beyyinât</i>
	6	Mahmûd Hamza	<i>et-Tarîkatü'l-vâdiha ile'l-beyyineti'r-râciha</i>
	7	Muhammed Rıfkî	<i>Tercîhu'l-beyyinât</i>
	8	Meçhul Müellif	<i>Tercîhu'l-beyyinât 'ale'l-icmâl</i>

	9	Meçhul Müellif	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> , (Atıf Efendi, 1163, 8b-11b)
Derleme Yöntemi ile Telif Edilen Bab Tasnifsiz Eserler	1	Rahmetullah Efendi	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>
	2	Müftü Hüseyin Efendi	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>
	3	Yaverizâde	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>
	4	Kemâlpasazâde	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>
	5	İmam Bosnavî	<i>Kitâbu Tercîhi 'l-beyyinât</i>
	6	Yahya Efendi	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>
	7	Atâullah Efendi	<i>Tercîhât</i>
	8	Abdurrahman Efendi	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>
	9	Osman el-Gelibolî	<i>Mesâilü 't-tercîh</i>
	10	Müellifi meçhul	<i>Tercîhu 'l-beyyinât ve tevcîhu 'l-mühimmât li 'l-kudât</i>
	11	Müellifi meçhul	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Reşid Efendi, 182)
	12	Müellifi meçhul	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Ragıp Paşa, 461)
	13	Müellifi meçhul	<i>Mesâilü tercîhi 'l-beyyinât</i> (Hacı Mahmud Efendi, 246, 87b-114b.)
	14	Müellifi meçhul	<i>Kitâbü Tercîhi 'l-beyyineti ale 'l-beyyine</i>
	15	Müellifi meçhul	<i>Beyyinâtu 'l-fıkhiyye</i>
	16	Müellifi meçhul	<i>Mimmâ yühimmü fi 'l-beyyinât</i>
	17	Müellifi meçhul	<i>el-Fâidetü 'l-celîle – Risâle fi 'l-beyyine</i>
	18	Müellifi meçhul	<i>el-Beyyinât ale 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir</i>
	19	Müellifi meçhul	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Fatih, 2341)
	20	Müellifi meçhul	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Kastamonu İl Halk, 2812)
	21	Müellifi meçhul	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Ali Emiri Şeriyeye, 450)

	22	Müellifi meçhul	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Ümmü'l-kurâ, 21516)
	23	Müellifi meçhul	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i> (Esad Efendi, 585)
el-Kavlü li-men Konusuna Yönelik Telif Edilen Eserler	1	Ahîzâde Abdülhalîm Efendi,	<i>el-Fark beyne 'l-müddeî ve 'l-müddeâ aleyh</i>
	2	Celâleddin el-Arab,	<i>el-Kavlü li-men</i>
	3	Ahmed b. Hüsâm	<i>el-Kavlü li-men</i>
	4	Nev'îzâde Atâî	<i>el-Kavlü 'l-hasen fî cevâbi kavli li-men</i>
	5	Bâlizâde Mustafa Efendi	<i>el-Akvâlu 'l-mu'tebera izâ ihtelefa ve 'l-berâhinü 'r-râciha izâ ekâma ala tertibi 'l-kütüb</i>
	6	İzmîrî Mehmed Efendi	<i>Tercîhu 'l-beyyinât</i>
	7	Meçhul Müellif	<i>el-Kavlü li-men</i> (Amcazade Hüseyin, 241)

Ek 2:

Tablo 2. Mîzânü'l-müdde'îyeyndeki Meseleler

*Mutlak mülkiyet yerine tarafların mülkiyet iddialarını; 1. Miras yoluyla, 2. İki farklı kişiden satın alma yoluyla, 3. Aynı kişiden satın alma, 4. Biri mutlak diğeri nitâc yoluyla, 5. Nitâc yoluyla, 6. Aynı kişiden muhtelif iki sebeple, 7. İki farklı kişiden muhtelif iki sebeple yaptıkları durumda da tabloda yer alan ihtimallerin aynısı söz konusu olup hükümleri için Esîrîzâde'nin eserine başvurulabilir.

Ek 3:

Tablo 3. Fıkıh Bablarını Esas Alan Eserlerin İçeriği

	Gânim el-Bağdâdî	Nevizâde Atâî	Bâlizâde	Hisâlî	Bosnavî	Mahmud Hamza	İzmîrî
1	Kitâbü'n-nikâh	Kitâbü't-tahâret	Kitâbü'n-nikâh	Kitâbü'n-nikâh	Kitâbü'n-nikâh	Hutbetü'l-kitâb	el-Kitâbü'l-evvel
2	Kitâbü't-talâk	Kitâbü's-salât	Kitâbü't-talâk	Kitâbü't-talâk	Kitâbü't-talâk	Mukaddime	Fasl fi'n-nikâh
3	Kitâbü'r-radâ	Kitâbü'z-zekât	Kitâbü'l-ıtâk	Kitâbü'r-radâ	Kitâbü'l-ıtâk	Mesâilü'n-nikâh	Fasl fi'l-hul'
4	Kitâbü'l-vakf	Kitâbü's-savm	Kitâbü'l-bey'	Kitâbü'l-ıtâk	Kitâbü'l-vakf	Mesâilü't-talâk	Fasl fi'n-nafaka
5	Kitâbü'l-bey	Kitâbü'l-hac	Kitâbü's-şüfka	Kitâbü'l-vakf	Kitâbü'l-bey	Mesâilü'n-nafakât	Fasl fi'n-neseb
6	Kitâbü's-şuf'a	Kitâbü'n-nikâh	Kitâbü'l-icâre	Kitâbü'l-bey	Kitâbü's-şuf'a	Mesâilü'l-ıtk	Fasl fi'l-ıtk ve'l-hurriyyet
7	Kitâbü'l-icâre	Kitâbü'r-radâ	Kitâbü'd-da'va	Kitâbü's-şefi'	Kitâbü'l-icâre	Mesâilü'n-neseb	Fasl fi'l-kitâbet
8	Kitâbü'l-hibe	Kitâbü't-talâk	Kitâbü'l-vekâle	Kitâbü'l-icâre	Kitâbü'l-hibe	Mesâilü'l-hudûd	Fasl fi'l-vakf
9	Kitâbü'l-âriye	Kitâbü'l-ıtâk	Kitâbü'l-kefâle ve'l-havâle	Kitâbü'l-hibe	Kitâbü'l-âriye	Mesâilü's-şirket	Fasl fi'l-bey
10	Kitâbü'l-vedîa	Kitâbü'l-eymân	Kitâbü'l-ikrar	Kitâbü'l-âriye	Kitâbü'l-vedîa	Mesâilü'l-vakf	Fasl fi'l-ğabn
11	Kitâbü'l-gasb	Kitâbü'l-hudûd	Kitâbü'l-mudârabe	Kitâbü'l-vedîa	Kitâbü'l-gasb	Mesâilü'l-büyu'	Fasl fi'l-icâre
12	Kitâbü'l-cinâyât	Kitâbü's-sirkat	Kitâbü'l-müzâraa	Kitâbü'l-gasb	Kitâbü'l-cinâyet	Mesâilü's-selem	Fasl fi's-şuf'a
13	Kitâbü'l-ikrar	Kitâbü's-siyer	Kitâbü'l-gasb	Kitâbü'l-cinâyet	Kitâbü'l-ikrar	Mesâilü's-şehâdât	Fasl fi'l-gasb
14	Kitâbü's-sulh	Kitâbü'l-lakît	Kitâbü'l-hibe	Kitâbü'l-ikrar	Kitâbü's-sulh	Mesâilü'l-vekâlât	Fasl fi'l-hibe
15	Kitâbü'r-rehn	Kitâbü'l-lukata	Kitâbü'l-vakf	Kitâbü's-sulh	Kitâbü'r-rehn	Mesâilü'd-dâva	Fasl fi'l-vedîa
16	Kitâbü'l-müzâraa	Kitâbü'l-ebak	Kitâbü'l-vedîa	Kitâbü'r-rehn	Kitâbü'l-müzâraa	Mesâilü'l-hamse	Fasl fi'l-cinâyet
17	Kitâbü'l-müdârabe	Kitâbü'l-mefkûd	Kitâbü'l-âriye	Kitâbü'l-müzâraa	Kitâbü'l-müdârabe	Mesâilü'l-hıyârât	Fasl fi'l-ikrar
18	Kitâbü's-şirket	Kitâbü's-şirket	Kitâbü'l-lukatâ	Kitâbü'l-müdârabe	Kitâbü's-şirket	Mesâilü'l-ikrar	Fasl fi's-sulh
19	Kitâbü'l-kısmet	Kitâbü'l-vakf	Kitâbü'l-cinâyet	Kitâbü's-şirket	Kitâbü'l-kısmet	Mesâilü's-sulh	Fasl fi'r-rehn
20	Kitâbü'd-dâva	Kitâbü'l-büyu'	Kitâbü'l-hudûd	Kitâbü'l-kısmet	Kitâbü'd-dâva	Mesâilü'l-müdârabe	Fasl fi'l-müzâraa
21	Kitâbü's-şehâdet	Kitâbü's-sarf	Kitâbü'l-ikrâh	Kitâbü'd-dâva	Kitâbü's-şehâdet	Mesâilü'l-vedîa	Fasl fi'l-müdârabe
22	Kitâbü'l-me'zûn	Kitâbü'l-havâle	Kitâbü'l-vasiyyet	Kitâbü's-şehâdet	Kitâbü's-sirkât	Mesâilü'l-âriye	Fasl fi's-şirket
23	Kitâbü'l-hacr	Kitâbü'l-kazâ	Kitâbü's-şuf'a	Kitâbü's-sirkât	Kitâbü'l-hacr	Mesâilü'l-hibe	Fasl fi'l-kısmet ve'l-me'zun
24	Kitâbü's-sirkât	Kitâbü's-şehâdet	Kitâbü's-siyer	Kitâbü'l-hacr	Kitâbü'l-me'zun	Mesâilü'l-icâre	Fasl fi'l-vasiyyet
25	Kitâbü'l-vekâlet	Kitâbü'l-vekâlet	Kitâbü'r-rehn	Kitâbü'l-me'zun		Mesâilü'l-hacr	Fasl fi's-sirkât
26		Kitâbü'l-ikrar	Kitâbü's-şirket			Mesâilü's-sirkat	Fasl fi'l-vekâlet
27		Kitâbü's-sulh	Kitâbü'l-hacr			Mesâilü'l-me'zûn	el-Kitâbü's-sânî fi'l-amel bi'l-beyyineteyn
28		Kitâbü'l-hibe	Kitâbü'l-kısmet			Mesâilü'l-gasb	
29		Kitâbü'l-mükâtebe				Mesâilü's-şuf'a	el-Kitâbü's-sâlis fi tercihi ehadi'l-kavleyn
30		Kitâbü'l-velâ				Mesâilü'l-kısmet	
31		Kitâbü'l-ikrâh				Mesâilü'l-müzâraa	Fasl fi'n-nikâh
32		Kitâbü'l-gasb				Mesâilü'r-rehn	Fasl fi istisnâi't-talâk
33		Kitâbü's-şuf'a				Mesâilü'l-cinâyât	Fasl fi'n-neseb
34		Kitâbü'l-kısmet				Mesâilü'l-vesâya	Fasl fi mesâili'l-mehr
35		Kitâbü'l-müzâraa					

36		Kitâbü'l-müsâkât			Fasl fî mâ yukdâ fîhi beyne'l-hasmeyn	Fasl fî ihtilâfî'z-zevceyn fî'l-mehr
37		Kitâbü elfâzı'l-küfr			mine'd-deâvâ inde	Fasl fî ihtilâfî'z-zevceyn fî metâi'l-beyt
38		Kitâbü'z-zebâih			ikametihime'l-beyyine	
39		Kitâbü'l-udhiye			Mesâilü da'va'l-ıtk	Fasl fî'l-hidâne
40		Kitâbü'l-kerâhiyye			Mesâilü da'va'l-milki'l-mutlak	Fasl fî'n-nafaka
41		Kitâbü ihyâi'l-mevât				Fasl fî't-talâk
42		Kitâbü'ş-şûrb			Mesâilü dâva'l-irs	Fasl fî ta'lik
43		Kitâbü'l-eşribe			Mesâilü da'va'ş-şirâ	Fasl fî'l-hul'
44		Kitâbü's-sayd			Mesâilü da'va'n-netac	Fasl fî'l-ıtâk ve'l-hurriyyet
45		Kitâbü'r-rehn			Mesâilü'da'va bi sebebeyn muhtelifeyn	Fasl fî'l-kitâbet
46		Kitâbü'l-cinâyât				Fasl fî'l-vakf
47		Kitâbü'd-diyât			Mesâilü'l-gasb	Fasl fî'l-bey'
48		Kitâbü'l-avâkil			Mesâilü'l-icâre	Fasl fî'l-icâre
49		Kitâbü'l-vesâyâ			Tetimme	Fasl fî's-selem
50		Kitâbü'l-ferâiz			el-Hâtime fî't-tehâtür ve't-tevâtür	Fasl fî'ş-şuf'a
51		Kitâbü'l-müdayenât				Fasl fî'l-gasb
52		Kitâbü'l-mesâili'ş-şettâ			Fasl fî'l-edebi'l-müftî	Fasl fî'l-hibe
53						Fasl fî'l-havâle
54						Fasl fî'l-emânât
55						Fasl fî'l-cinâyet
56						Fasl fî'l-ikrar
57						Fasl fî's-sulh
58						Fasl fî'r-rehn
59						Fasl fî'l-müzâraa
60						Fasl fî'l-mudârabe
61						Fasl fî'l-vekâlet
62						Fasl fî'ş-şirket
63						Fasl fî'ş-şirb
64						Fasl fî'l-kısmet
65						Fasl fî'l-me'zûn
66						Fasl fî'l-vasiyyet
67						Fasl fî'l-ikrâh
68						Hatime fî'l-kavâidi'l-küllîyye

Ek 4:

Tablo 4. Eserlerin Kronolojik Listesi

Müellifin Vefat Tarihi veya Eserin Telif Tarihi Tespit Edilenler				
	Müellif	Vefat Tarihi	Eser İsmi	Telif Tarihi
1	Kemalpaşazâde	940/1534	Cem ettiği beyyinât	
2	Vankulu Mehmed Efendi	1000/1592	<i>Tercîhu'l-beyyinât</i>	
3	Ahîzâde Abdülhalîm Efendi	1013/1604	<i>el-Fark beyne 'l-müddeî ve 'l-müddeâ aleyh</i>	
4	Gânim el-Bağdâdî	1032/1623	<i>Melceü 'l-kudât 'inde te'âruzi 'l-beyyinât</i>	
5	Ahmed b. Hüsam	1033/1624	<i>el-Kavlü li-men</i>	
6	Rahmetullah Efendi	1043/1634	<i>Tercîhu'l-beyyinât</i>	1042'den sonra
7	Yâverizâde	1044/1635	Cem ettiği beyyinât	
8	Nevizâde Atâî	1045/1635	<i>el-Kavlü 'l-hasen fî cevâbi kavli li-men</i>	1038
9	Şürûnbülâlî	1069/1659	<i>el-Hukmü 'l-müsned bi tercîhi 'l-beyyineti gayr-i zi 'l-yed</i>	
10	Şürûnbülâlî	1069/1659	<i>Îzâhu 'l-hafîyyât inde teâruzi 'n-nefyi ve 'l-isbât</i>	1050
11	Bâlîzâde Mustafa Efendi	1073/1662	<i>el-Akvâlu 'l-mu'tebera izâ ihtelefâ ve 'l-berâhinü 'r-râciha izâ ekâmâ ala tertibi 'l-kütüb</i>	
12	Hisâlî Abdurrahmân Çelebî	1087/1676	<i>er-Rüchân 'inde teâruzi 'l-burhân</i>	
13	Hasan b. Nasûh ed-Dümnevî el-Bosnavî	1087/1676'dan sonra	<i>Mecmau tercîhi 'l-beyyinât</i>	
13	Süleyman b. Ahmed Hinû	1095/1983'ten sonra	<i>Risâle fî 'l-beyyinât</i>	
14	Osman b. Abdullah el-Gelibolî	1136/1724	<i>Mesâilü 't-tercîh</i>	
15	Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi	1160/1747	<i>Mîzânü 'l-müddeiyeyn fî ikâmeti 'l-beyyineteyn</i>	1156
16	Mevlânâ Mehmed b. Veli el-Kırşehirî el-İzmîrî	1165/1751	<i>Tercîhu'l-beyyinât</i>	

17	Ladîkîzâde Feyzullah Nâfiz Efendi	1181/1767	<i>Dürretü 'l-muhâkemât fî şerhi Melcei 'l-kudât</i>	
18	Hayâtîzâde Mehmed Esad		<i>Keşfü'l-berâhîn</i> (Bosnavî'nin eserinin tercümesi)	1230
19	İbrâhim el-Mizcâcî	1265/1849	<i>Cem 'u 'l-müteferrikât fî teâruzi 'l-beyyinât</i>	1246
20	Tırnakçızâde Saîd Zîver	1290/1873	<i>Terceme-i Melce-i Kuzât</i>	
21	Mahmûd Hamzâvî	1304/1887	<i>et-Tarîkatü 'l-vâdiha ile 'l- beyyineti 'r-râciha</i>	
22	Hasan Sıdkî	1316/1898	<i>Me'hazü 'l-kudât 'inde 't-te'âruz tercîhu ehadi 'l-beyyinât</i>	
23	Ahmed Feyzi b. Ali Arif el-Çorumi	1327/1909	<i>Feyzu's-sübhan inde teâruzi'l- burhân</i>	
24	Muhammed Bahâüddîn b. Abdullah		<i>el-Beyyinetü 'r-râciha fî tarîkati 'l-vâdiha (et-Tarîkatü'l- vâdiha tercümesi)</i>	1328 (Basım)
25	Yenişehir-i Fenârî Hüseyin Şevket b. Mâlik Efendi	1371/1952	<i>Tercîh-i Beyyinât Tercemesi</i>	

Ek 5:

Tablo 5. Telif tarihi tespit edilemeyen eserler

Vefat veya Telif Tarihi Bulunmayan Eserler		
1	Celaleddin el-Arab,	<i>el-Kavlü li-men</i>
2	Muhammed Rıfkî	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i>
3	Müftü Hüseyin Efendi	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i>
4	İmam Bosnavî	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i>
5	Şeyhülislam Yahya Efendi	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i>
6	Atâullah Efendi	<i>Tercihâtü Atâullah Efendi</i>
7	Abdurrahmân Efendi	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i>
8	Meçhul müellif	<i>Risâle fî bâb da 'va 'r-raculeyn</i>
9	Meçhul müellif	<i>Kitâbü Tercihi 'l-beyyinât</i>
10	Meçhul müellif	<i>Tercihu 'l-beyyinât ale 'l-icmâl</i>
11	Meçhul müellif	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i> (Ragıp Paşa, 461)
12	Meçhul müellif	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i> (Fatih, 2341)
13	Meçhul müellif	<i>Tercihu 'l-beyyinât ve tevcihu 'l-mühimmât li 'l-kudât</i>
14	Meçhul müellif	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i> (Reşid Efendi, 182, 19a-21b)
15	Meçhul müellif	<i>el-Kavlü li-men</i> (Amcazade Hüseyin, 241)
16	Meçhul müellif	<i>Mesâilü tercihi 'l-beyyinât</i> (Hacı Mahmud Efendi, 246, 87b-114b.)
17	Meçhul müellif	<i>Tercihu 'l-beyyinât ale 'l-icmâl</i>
18	Meçhul müellif	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i> (Esad Efendi, 585)
19	Meçhul müellif	<i>Mimmâ yühimmü fî 'l-beyyinât</i> (DİB 004374-II)
20	Meçhul müellif	<i>Beyyinâtü 'l-fikhiyye</i>
21	Meçhul müellif	<i>Risâle fî 'l-beyyine</i>
22	Meçhul müellif	<i>el-Beyyinât fî Şerhi 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir</i>
23	Meçhul müellif	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i> (Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2812)
24	Meçhul müellif	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i> (Ümmü'l-kurâ Üniversitesi Ktp., 21516)
25	Meçhul müellif	<i>Tercihu 'l-beyyinât</i>

KAYNAKLAR

- Abdullah b. Mahmûd Feccâl. “Risâletü’l-iktisâd fî bahsi mirsâd li’l-Allâme İbrâhîm b. Muhammed b. Abdi’l-Hâlik el-Mizcâcî”. *Mecelletü Câmi’ati Ümmi’l-Kurâ li ‘Ulûmi’l-Lügât ve Âdâbihâ* 32 (Aralık 2023), 141-153.
- Abdurrahman Efendi. *Tercihâtü’l-beyyinât*. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1703/18, 85b-88a.
- Abdülazîz b. Fehd b. Davûd. “el-Kavlü li men fi’l-müdde’î ve’l-müddeâ aleyh li Yûsuf b. Cüneyd Tahkikan ve Dirâseten”. *Mecelletü’l-Kazâ* 20 (Eylül 2020), 9-86.
- Ahîzâde Abdülhalim Efendi. “Beyânu ahvâlî’l-müddeî ve’l-müddeâ aleyh (ev Risâletü’l-dâvâ)”. *Resâil fi’l-fikh*. thk. Muhammet Selman Tüfekçioğlu. 49-75. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- Ahîzâde Abdülhalim Efendi. *el-Fark beyne’l-müddeî ve’l-müddeâ aleyh (Ahizade Abdülhalim Efendi’nin el-Fark Beyne’l-Müddeî ve’l-Müddeâ Aleyh Risâlesi’nin Tahkik ve Tahlili isimli yüksek lisans tezinin içerisinde)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017.
- Ahmed el-Kürdî. *Mışkâtü’n-nücûmi’z-zahirat fî tenâkuzi’d-deâvi ve’l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 506.
- Ahmed Rifat Efendi. *Devhatü’l-meşâyih maa zeyl*. İstanbul, ts.
- Âkış, el-Hasan b. Ahmed ed-Damedî. *Hadâiku’z-zehr fî zikri’l-eşyâhı a’yâni’d-dehr*. Riyad: Mektebetü’l-Ayikân, 1. Basım, 1413.
- Âkış, el-Hasan b. Ahmed ed-Damedî. *‘Ukûdü’d-dürer bi terâcimi ‘ulemâi’l-karni’s-sâlis ‘aşer*. San’a: Mektebetü’l-Ceyli’l-Cedîd, 1434.
- Âkîfzâde, Abdurrahîm b. İsmâil el-Amâsî. *Mecelletü’l-mehâkim*. Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, 274.
- Aksarâyî, Ahmed b. Ali. *Terceme-i Melcei’l-kuzât ‘inde teâruzi’l-beyyinât*. Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 3955, 30a-139a.
- Aksu, Eser. *Bey’u’l-vefâ Akdi ve Mâverâünnehir Bölgesinde Gelişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2024.
- Aktan, Hamza. “İstîlâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/361-362. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Alak, Musa. “İslâm Muhâkeme Hukûku Edebiyâtı”. *Kur’an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* II/16,17,18 (1999), 209-240.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûreddîn. *Fethu bâbi’l-‘inâye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Erkâm, 1418.
- Ali Haydar Efendi, Eminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1354/1935). *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*. İstanbul: Matbaa-i Tevsî-i Tıbbât, 1330.
- Âlim b. Alâ, Ferîdüddin. *el-Fetâva’t-Tatarhâniyye*. Murâdâbad: Mektebetü’z-Zekeriyyâ, ts.
- Ankarâvî, Mehmed Emin b. Hüseyin el-. *Fetavâ-yı Ankarâvî*. 2 Cilt. İstanbul: el-Matbaatü’l-Âmirati’s-Sultâniyye, 1281.
- Apaydın, H. Yunus. “Karz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/520-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atai, Nev’izade Ataullah Efendi. *eş-Şekaiku’n-nu’maniyye ve zeyilleri: Hadaikü’l-hakaik fi tekmileti’s-Şekaik*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

- Atar, Fahrettin. “Muhâlea”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Atar, Fahrettin. “Tedbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Atâullah Efendi. *Tercîhu’l-beyyinât*. Milli Kütüphane Yazmalar, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 1730/3, 74b-84.
- Ateş, Mustafa. *Hanefî Mezhebinde Meşâyih: Kavramsal ve Kronolojik Bir Araştırma*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2023.
- Avcı, İsmail. “Hikmetle Hükûmet Etmek: Hüseyin Şevket’in Hz. Ali’den Yaptığı Manzum Ahidname Tercümesi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 74 (2015), 151-169.
- Aybakan, Bilal. “Teberru”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/215-216. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Aybakan, Bilal. “Temlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/428-430. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Aydemir, Yaşar - Yerdemir, Fatih. “Hüseyin Şevket’in Yavuz Sultan Selim in Farsça Divanını Nazmen Tercümesi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 281-284.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd. *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1411.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud el-. *el-’Înâye şerhu’l-Hidâye*. thk. Abdürrezzâk Ğâlib el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, ts.
- Bağdâdî, İsmâîl b. Muhammed Emin. *Hedîyyetü’l-’ârifîn esmâü’l-müellifîn ve âsâru’l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Bağdâdî, İsmâîl b. Muhammed Emin. *Îzâhü’l-meknûn fî zeyl-i alâ Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsi’l-Arabî, ts.
- Bahrülulûm el-Leknevî. *Fevâtihu’r-rahamût*. Bulak, 1324.
- Ba’kar, Abdurrahmân. *Kevâkibü Yemeniyye fî semâi’l-İslâm*. Beyrut: Dâru’l-Fikr’i’l-Muâsir, 1410.
- Baktır, Mustafa. “Mahmûd Hamza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/365-366. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bâlizâde Mustafa Efendi. *el-Akvâlu’l-mu’tebera izâ ihtelefa ve’l-berâhinü’r-râciha izâ ekâma ala tertibi’l-kütüb*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 675, 675a-700a.
- Bâlizâde Mustafa Efendi. *el-Akvâlu’l-mu’tebera izâ ihtelefa ve’l-berâhinü’r-râciha izâ ekâma ala tertibi’l-kütüb*. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3980, 150b-184b.
- Bardakoğlu, Ali. “Gabn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/268-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Başoğlu, Tuncay. “Tezkiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/77-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bayram, Haluk. *İslam Muhakeme Hukukunda Tenâkuz ve İngiliz Hukukundaki Estoppel ile Mukayesesi*. Marmara Üniversitesi, 2019.

- Baytâr, Abdürrezzâk b. Hasan el-Meydani ed-Dımaşki el-. *Hilyetü'l-beşer fî tarihi'l-karni's-salis aşar*. thk. Muhammed Behçet el-Baytâr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1413.
- Becevî, Abdülmecîd b. Muhammed b. Ali. "Ma'rifetü'l-kavli li men ve'l-müddeî ve'l-müdde'â 'aleyh ve'l-hâric ve zi'l-yed li Abdilhalîm bin Muhammed eş-Şehîr bi Ahîzâde Efendi tahkîkan ve dirâseten". *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benât bi'l-İskenderiyye* 39 (2023), 1911-2008.
- Bedreddîn Simâvî. *Câmi'u'l-fusûleyn*. 2 Cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ el-Mîriyye, 1300.
- Bedreddîn Simâvî. *et-Teshîl*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 598.
- Bedreddîn Simâvî. *Letâifü'l-işârât Şerhi et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-işârât*. ed. H. Yunus Apaydın. 2 Cilt. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Beroje, Sahip. *İslâm Ceza Muhâkemesi Hukukunda Beyyine Külfeti ve İspata Hakim Esaslar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Berzenci, Abdüllatif Abdullah Aziz. *et-Tearuz ve't-tercih beyne'l-edilleti's-şer'iyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed el-. *es-Sünenü'l-Kübra*. Haydarabat: Meclisü Dâirati'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1344.
- Bezzâzî, Hâfızüddîn Muhammed el-Kerderî el-. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*. thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Biştâvî, Muhammed Selim. *Cevâhiru'r-rivâyât ve dürreru'd-dirâyât fî'd-deâvâ ve'l-beyyinât*. el-Matbaatü'l-Âmire eş-Şerafiyye, 1319.
- BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT]*. 1032-16.
- Bosnavî, Hasan b. Nasûh ed-Dümnevî el-. *Câmi'u'l-mezâhib şerhi Uyûni'l-mezâhib*. Milli Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 768.
- Bosnavî, Hasan b. Nasûh ed-Dümnevî el-. *Mecme'u tercihi'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 357, 1b-29a.
- Bozkuş, Betül Ek. *Osmanlı dönemi Tercihu'l-beyyinât literatüründe şahadet: Nev'îzâde Atâî ve Mahmud Hamza Efendi'nin eserleri özelinde*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-. *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1416.
- Buhârî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-. *el-Muhîtü'l-Burhânî*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- Buhârî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed el-. *el-Vecîz fî'l-fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesix, Carullah, 961.
- Buhârî, Tâhir b. Ahmed el-. *Hulâsatü'l-fetâvâ*. 4 Cilt. Karaçi: Mektebetü Reşîdiyye, ts.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *el-Fusûl fî'l-usûl*. thk. 'Uceyl Câsim en-Neşmî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkafî'l-Kuveytiyye, 1414.

- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1431.
- Cezâirî, Muhammed Simâ'î el-. *Nazariyyetü'l-asl ve'z-zâhir fî'l-fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasen Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1434.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. 2 Cilt. Tabhâne-i Âmire: İstanbul, 1258.
- Çelebi, İlyas. "Kemalpaşazâde (Eserleri)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/245-247. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çetinkaya, Ahmet. *İslâm Muhakeme Hukukunda İspat Vasıtası Olarak Hâkimin Şahsî Bilgisi*. İstanbul: Safa Yayın Dağıtım, 2017.
- Çorûmî, Ahmed Feyzi. *el-İcâze*. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 5536.
- Çorûmî, Ahmed Feyzi. *el-İcâze*. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 3237/8, 72b-76a.
- Çorûmî, Ahmed Feyzi. *İcâzetnâme-i İlm-i Ferâiz*. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 06 Mil Yz A 2291/2, 4b-5a.
- Çorûmî, Müftîzâde Ahmed Feyzi b. Ali. *Feyzu's-sübhân 'inde teâruzi'l-burhân*. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 4367.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-. *el-Esrâr fî mesâilî'l-hilâf*. 10 Cilt. Kuveyt: Esfâr li-Neşri Nefisi'l-Kütüb ve'r-Resaili'l-İlmiyye, 1445.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh. thk*. Halîl Muhyiddîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Doğmaç, Cevat. "Şer'î Naslar Konusunda, Cumhûr ile Hanefîler Arasındaki Tearuz Sorununu Giderme Yolları". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 2/1 (15 Haziran 2020), 77-95.
- Dönmez, Asel Ebrar. *17. Yüzyıl Şeyhülislamlarından Bâlîzâde Mustafa Efendi ve Elden Verdiği Fetvaları*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi. *Netîcetü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Ma'mure es-Sultâniyye, 1227.
- Ebüssuûd Efendi. *Fetâvâ-yı Ebüssu'ûd el-İmâdî*. Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 241.
- Ebüssuûd Efendi. *Fetâvâ-yı Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi*. Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1120.
- Efendi, Şeyhi Mehmed. *Vekayi'u'l-Fuzala : Şeyhi'nin Şaka'ik zeyli (inceleme-tenkitli metindizin)*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Ekvâ', İsmâil b. Ali el-. *Hiceru'l-ilm ve me'âkılühû fî'l-Yemen*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr'ul-Muâşır, 1416.
- Ercan, Abdullah. *14. yüzyıldan günümüze Çorumlu şairler*. İstanbul: Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı, 1998.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2013.

- Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi. *Mîzânü'l-müdde'iyeyn fî ikâmeti'l-beyyineteyn (Usul Hukukunda Karşıt Delillerin Tercihî içerisinde)*. thk. Ömer Korkmaz. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2021.
- Eşfurkânî, İmâdüddîn Muhammed b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed el-Hatîb el-. *Sınvânü'l-kadâ ve 'unvâü'l-iftâ*. thk. Kadı Mücâhid el-İslâm el-Kâsımî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1431.
- Ferfûr, Muhammed Abdüllatif Salih. *A'lâmu Dimaşk fî'l-karni'r-râbi'i aşer el-hicrî*. Dimaşk: Dâru'l-Mellâh, 1408.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî el-. *el-Misbâhu'l-münîr fî's-serhî'l-kebîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı Feyziyye*. İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1266.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005 1426.
- Furkani, Meheterhan. "Vankulu'nun Tercihü'l-Beyyinât Adlı Risâlesinin İnceleme ve Tahkîki". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (2024), 137-173.
- Gânim el-Bağdâdî. *Melceü'l-kudât 'inde te'ârûzi'l-beyyinât*. DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3885/2, 81a-119b.
- Gânim el-Bağdâdî. *Melceü'l-kudât 'inde te'ârûzi'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 567, 1b-67a.
- Gelibolî, Osman b. Mustafa el-. *Mesâilü't-tercih*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1865/4, 1b-9a.
- Gelibolî, Osman b. Mustafa el-. *Teshîlü Mirkâtî'l-vusûl*. İstanbul, 1288.
- Gelibolî, Osman b. Mustafa el-. *Teshîlü Mirkâtî'l-vusûl*. Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 507.
- Güleç, Hasan. "Ahîzâde Abdülhalim Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Gündoğdu, Abdullah. *Çorum'un 2 Numaralı Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme: (H. 1268-1280 M. 1852-1863)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Hacı Reşîd Paşa. *Ruhu'l-Mecelle*. 8 Cilt. İstanbul, 1326.
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-. *el-Cevheratü'n-neyyire alâ Muhtasari'l-Kudûrî*. el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.
- Hâdimî, Ebû Saîd. *Mecâmi'u'l-hakâik*. İstanbul: Matba'atü'l-Hâc Muharrem Efendi el-Bosnevî, 1303.
- Halebî, İbrâhim b. Muhammed. *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed el-. *Ğamzu 'uyûni'l-besâir fî şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Hamzâvî, Mahmud b Muhammed Nesîb. *et-Tarîkatü'l-vâziha ile'l-beyyinâtî'r-râciha*. Dimaşk: Matbaatü Nehcü's-Savâb, 1300.
- Hamzâvî, Mahmud b Muhammed Nesîb. *Mecmû'u resâili'l-allâme Mahmud Efendi el-Hamzâvî*. thk. Muhammed Vâil el-Hanbelî. 4 Cilt. İstanbul: Darü'l-Lübâb, 1442.

- Hasan Sıdkî. *Vezâifü'l-kudât Tercümesi*. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası, 1307.
- Hasen el-Adevî el-Hamzâvî. *Tebsiratü'l-kuzât ve'l-ihvân fî vaz'ı'l-yed ve mâ yeşhedü lehû mine'l-burhân*. Mısır: Dâru'l-Matbaatü'l-Mîriyye, 1276.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî el-. *ed-Dürrü'l-muhtâr*. thk. Abdü'l-mün'im Halîl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî el-. *ed-Dürrü'l-müntekâ fî şerhi'l-Mültekâ'l-ebhûr*. 2 Cilt. İstanbul: el-Matbaatü'l-Âmire, 1310.
- Hayâtîzâde. *Keşfü'l-berâhîn*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, NEKTY06231.
- Heyet. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Kahire: Matbaatü'l-Meymeniyye, ts.
- Hisâlî, Abdurrahmân Çelebi. *el-Beyyine lehar-rüchân 'inde teârûzi'l-burhân*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 697/4, 79a-87a.
- Hisâlî, Abdurrahmân Çelebi. *el-Fetâvâ*. Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1128.
- Hisâlî, Abdurrahmân Çelebi. *Tercîhu beyyinât*. İstanbul: 57 Numaralı Matbaa, 1288.
- Hocazâde Mehmed Esad Efendi. *Fetâvâ-yı Esad Efendi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 1116, 428.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b Ömer b Abdülazîz ed-Dımaşki. *el-'Ukûdü'd-dürriyye fî tenkihi'l-fetava'l-Hamidiyye*. 2 Cilt. Dâru'l-Ma'rife, 1252.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b Ömer b Abdülazîz ed-Dımaşki. *Reddü'l-muhtâr 'ala'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebşâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412.
- İbn Âbidînzâde, Alâüddîn Muhammed b. Muhammed Emîn b. Ömer ed-Dımaşki. *Kurratü 'uyûni'l-ahyâr li tekmileti Reddi'l-muhtâr, (Reddü'l-muhtâr'ın sonunda 7. ve 8. ciltler)*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen. *Kitâbu Cemherati'l-lüğa*. thk. Remzi Münîr el-Ba'lebekkî. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Emîru Hâcc. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. 2 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1316.
- İbn Ferhûn. *Tebsiratü'l-hükkâm fî usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. thk. Abdülğaffâr Süleyman el-Bendârî. 12 Cilt. Dâru'l-Fikr, Beyrut., ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *et-Turukû'l-hukmiyye fî's-siyâseti's-şer'iyye*. thk. Nâyif b. Ahmed el-Hamed. Dâru Âlemi'l-Fevâid, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, ts.
- İbn Nuceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm. *en-Nehru'l-fâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik*. thk. Ahmet Azv İnâye. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 7 Cilt. Beyrut: Şeriketü Alaaddîn, ts.

- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. *Mecmû'u fetâvâ Şeyhilislâm Ahmed İbn Teymiyye*. Medine: Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, 2004.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1422.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. 10 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- İmâdî, Ebü'l-Feth Zeynüddîn. *Fusûlü'l-ihkâm fî usûli'l-ahkâm*. Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 1072.
- İmâm Bosnavî. *Tercîhu'l-beyyinât*. Saint Joseph Üniversitesi Doğu Kütüphanesi, MS 2/822, 108a-118a.
- İpekten, Halûk. "Atâî, Nev'îzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/40-42. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İpşirli, Mehmet. "Ahîzâde Hüseyin Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet. "Esîrî Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İsevî, Ahmed Muhammed - vd. *Fihrisü'l-mahtûtâtî'l-Yemeniyye li Dâri'l-mahtûtâtî ve'l-Mektebeti'l-garbiyye bi'l-Câmîi'l-kebîr*. 2 Cilt. İran: Mektebetü Semâha Âyetillah el-Uzmâ el-Maraşı, 1426.
- İpşirli, Mehmet - Kaya, Eyyüp Said. "Mustafa Efendi, Bâlîzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/294-295. Ankara: TDV Yayınları, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-efendi-balizade>
- İzmîrî, Mevlânâ Mehmed b. Resûl. *Kemâlû'd-dirâye ve cem'i'r-rivâye ve'd-dirâye min şurûhi'n-Nukâye*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017.
- İzmîrî, Mevlânâ Mehmed b. Resûl. *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 708.
- İzmîrî, Mevlânâ Mehmed b. Resûl. *Tercîhu'l-beyyinât*. Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4249, 1b-150a.
- İzmîrî, Mevlânâ Mehmed b. Resûl. *Tercîhu'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1026, 12b-152a.
- İzmîrî, Mevlânâ Mehmed b. Resûl el-. *İcmâlü tercîhi'l-beyyinât*. Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, Hanefî Fıkhi, 20702.
- İzmîrî, Mevlânâ Mehmed b. Resûl el-. *Tercîhu'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Nuri Efendi, 35.
- Kaçalın, Mustafa S. "Vankulu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/513. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kadızzâde, Ahmed Şemseddîn. *Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

- Kâdîhân, Hasan b. Mansûr el-Özkendî el-Fergânî. *Fetâvâ Kâdîhân fî mezhebi'l-İmâmi'l-Azâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. 3 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2009.
- Kadri Efendi. *Vâkı'âtü'l-müftîn*. Bulak: el-Matbaatü'l-Mîriyye, 1300.
- Kâkî, Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed el-. *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye*. Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa.
- Kallek, Cengiz. "Hisâlî Abdurrahman Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. "Mudârebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/359-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kallek, Cengiz. "Telcie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/397-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâtî'l-âlem el-mahûtât ve'l-matbû'ât*. 6 Cilt. Kayseri: Dâru'l-Akabe, 1422.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-. *ez-Zahîre*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayreddin. "Akid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/251-256. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Karaman, Hayreddin. "Ayn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd el-. *Bedâi'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1406.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Kavalcıoğlu, Abdullah. "Hâkimin Zor Kararı: Vankulu Mehmet Efendi'nin Tercîhu'l-Beyyinât'ı Çerçevesinde Delillerin Çakışması Durumunda Takip Edilecek Yöntem" 2 (2023), 619-650.
- Kayapınar, Hüseyin. "Müzâraa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/234-236. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ. *el-Külliyât mu'cem fî'l-istilâhât ve'l-furuki'l-lugaviyye*. thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1431.
- Keleş, Yunus. *Bir Hukuk Âlimi Olarak Şürûnbülâlî ve Eserlerinin Fıkhî Değeri*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1995.
- Kemâlpasazâde. *Fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 270, 72b-124b.
- Kemâlpasazâde. *Tercîhu'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, 57, 82a-82b.
- Kerhî, Ebû'l-Hasen Ubeydullah el-. *er-Risâle (Debûsî'nin Te'sisü'n-nazar'ıyla birlikte)*. thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dimeşkî. Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.
- Kevserî, Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-. *et-Tahrîru'l-vecîz fî mâ yebtegîhi'l-müstecîz*. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1993.

- Koca, Ferhat. “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Korkmaz, Ömer. *Usul Hukukunda Karşıt Delillerin Tercihi (Mîzânü'l-müdde'iyeyn Örneği)*. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2021.
- Ladîkîzâde, Feyzullah Nâfiz. *Dürretü'l-muhâkemât fî şerhi Melcei'l-kudât*. İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1300.
- Mahmud Hamzavî. *et-Tefâvuz fî't-Tenâkuz*. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslamiyye, 1434.
- Mâverdî, Alî b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî*. 6 Cilt. İstanbul: Numune Matbaacılık, 1996.
- Menteşzâde Abdürrahîm Efendi. *Fetâvâ-yı Abdurrahîm*. İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Ma'mure es-Sultâniyye, 1243.
- Merğînânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr el-. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Merkezü Melik Faysal. *Hizânetü't-türâs - Fihristü mahtûtât*. el-Mektebetü's-Şâmile, 1431.
- Meşrepzâde, Arif Efendi. *Câmi'u'l-icâreteyn*. İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1252.
- Mevsîlî, Abdullah b. mahmud el-. *el-Muhtâr li'l-fetvâ*. thk. Said Bektaş. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslamiyye, 2012.
- Mevsîlî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd el-. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Meydan, Ahmet. *İslam Hukukunda Muvazaa Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib el-Guneymî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Mizcâcî, İbrâhîm b. Muhammed el-. *Cem'u'l-müteferrikât fî te'âruzi'l-beyyinât*. Daru'l-Mahtûtât ve'l-Mektebetü'l-Garbiyye bi'l-Câmîi'l-kebîr, 3213, 26a-40a.
- Molla Fenârî. *Fusûlü'l-bedâi' fî usûli's-şerâi*. thk. Muhammed Hüseyin. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz. *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*. 2 Cilt. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Firâmuz. *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâti'l-vusûl*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1312.
- Muhammed Bahâüddîn b. Abdullah. *el-Beyyinetü'r-râciha fî't-tarîkati'l-vâziha*. İstanbul: Sırât-ı Müstakîm Matbaası, 1328.
- Muhammed Rıfkî. *Tercîhu'l-beyyinât*. Süleymaniye, Esad Efendi, 585.
- Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh el-Hamevî el-. *Hülâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1431.
- Mustafa b. Şeyh Muhammed. *Câmi'u'd-deâvâ ve'l-beyyinât*. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2412.
- Müftü Hüseyin Efendi. *Tercîhu'l-beyyinât*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 10334, 1b-2a.

- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nâzırzâde, Muhammed b. Süleymân. *Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlî*. thk. Hâlid b. Abdülazîz b. Süleymân. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 1425.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed. *Kenzü'd-dekâik*. thk. Said Bektaş. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslamiyye, 2011.
- Nesefî, Ebü'l-Hafs Necmüddîn b. Muhammed b. Ahmed en-. *Tilbetü't-talebe*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1311.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412.
- Nev'izâde Atâî, Atâ'ullah b. Yahyâ b. Pir Ali el-İstanbulî. *el-Kavlü'l-hasen fî cevâbi kavli li men*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 532, 1b-178a.
- Nev'izâde Atâyî. *Hadâiku'l-hâkâik fî tekmileti's-şekâik: Nev'izâde Atâyî'nin Şekâik Zeyli*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Özdirek, Recep. "Gânim el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özen, Şükrü. "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 249-378.
- Özen, Şükrü. "Teâruz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özgür, Mustafa. "Meşahir-i Meçhuleden Bir Osmanlı Kadısı Hasan Sıdkı Efendi ve Eserleri". *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*, 323-332.
- Pezdevî, Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed el-. *Usûlü'l-Pezdevî (Keşfü'l-esrâr ile birlikte)*. 4 Cilt. İstanbul: Şeriketü's-Sahâfeti'l-İslâmiyye, ts.
- Rahmetullah Efendi. *Tercihu'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 186a-186b.
- Rahmetullah Efendi. *Tercihu'l-beyyinât*. Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 628.
- Rûmî, el-Hasan b el-Hasan b el-Müsennâ el-Hüseynî Sıdkî er-. *Vezâifü'l-kudât fî usûli'l-murâfee ve tercihi ehadi'l-beyyinât*. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 2015.
- Rücûb, Selim Ali Müslim er-. *et-Teâruz ve't-tercîh fî turuki'l-isbât*. el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 2006.
- Sabanovic, Hazim. *Knjizevnost muslimana bih na orientalnimjezicima*. Sarajevo: Izdavacko Preduzece, 1973.
- Sadruşşehîd, Ebû Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilazîz. *Şerhu Edebi'l-kâdî li'l-Hassâf*. thk. Muhyî Hilâl es-Serhân. 4 Cilt. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1397.
- Sadruşşerîa, Ubeydullah b. Mesud. *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh (et-Telvîh ile birlikte)*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1377.
- Saîd Zîver. *Terceme-i Melce-i Kuzât*. Milli Kütüphane, Yazmalar, 2080, 15b-80b.
- Semerkandî, Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-. *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*. thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sâ'dî. 2 Cilt. Medine, 1987.
- Semerkandî, Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-. *Tuhfetü'l-fukahâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414.

- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efkânî. 2 Cilt. Haydarabat: Lecnetü İhyâ'î'l-ma'ârif en-Nu'maniyye, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Sevindi, Emine. *Osmanlı Yargılama Hukukunda Beyyinelerin Tercihî: Melceü'l-kudât ve Şeyhülislam Fetvaları Çerçevesinde*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2024.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-. *el-Kâfî şerhu'l-Pezdevî*. thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-. *Kitâbü'l-vâfî fi usûli'l-fikh. Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, Doktora Tezi, 1417.
- Simnânî, Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed es-. *Ravzatü'l-kudât ve tarîku'n-necât*. thk. Salâhuddîn en-Nâhî. 4 Cilt. Beyrut/Amman: Müessetu'r-Risâle/Dâru'l-Furkân, 2. Basım, 1404.
- Sofuoğlu, Hadi. "Osmanlı Kâdısının El Kitabı: Melceü'l-Kudât Inde Teâruzı'l-Beyyinât". *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*. 169-181, 2017.
- Suğdî, Ali b. el-Hüseyin. *en-Nütef fi'l-fetâvâ*. 2 Cilt. Beyrut/Amman: Müessetu'r-Risâle/Dâru'l-Furkân, 1404.
- Sultân b. Ali b. Muhammed. "Tercîhu'l-beyyinât li'l-allâme el-Kâdî Muhammed b. Mustafa el-Kürânî el-Vânî er-Rûmî el-Hanefî eş-şehîr bi Vankûlî el-Müteveffâ bi'l-Medîneti'n-Nebeviyyeti dirâseten ve tahkîkan". *Mecelletü'l-Cem'iiyyeti'l-Fikhiyye es-Suûdiyye* 65 (2024), 648-720.
- Süleyman b. Ahmed. *Risâle fi'l-beyyinât*. Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Or. 2528.
- Şafak, Ali. "Batın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/186-187. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Şahin, Kamil. "Ahmed Feyzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/67-68. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Şen, Yusuf. *İslam Muhakeme Hukukunda Bir İspat Vasıtası Olarak Karine*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 1997.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen eş-. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-fuzalâ: Şeyhî'nin Şekâik Zeyli*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Şimşek, Derya - Hira, Ayhan. "İslam Muhâkeme Hukukunda Defî Davası". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/2 (20 Temmuz 2023), 559-585.
- Şürünbülâlî, Ebü'l-ihlas Hasan b Ammar b Ali el-Vefai. *Mecmûu resâili'l-allâme eş-Şürünbülâlî = Tahkikatü'l-kudsiyye ve'n-nefehâtü'r-rahmaniyyetü'l-haseniyye fi mezhebi's-sadeti'l-Hanefiyye*. thk. Ahmed Fevvez el-Humeyyir, Tarık Muhammed Sîreni Muhammed Abdurrahman el-Hatib. İstanbul: Darü'l-Lübâb, 2017.
- Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr eş-. *el-Hukmü'l-müsned bi tercîhi beyyineti gayri zi'l-yed*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2470/39, 312a-316b.

- Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr eş-. *el-İstifâde min kitâbi's-şehâde*. Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2782/38, 309a-320a.
- Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr eş-. *Îzâhu'l-hafıyyât li-ta'âruzi beyyineti'n-nefıy ve'l-isbât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2470/41, 338a-345b.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1438.
- Timurtâşî, Şihâbüddîn Muhammed b. Abdullâh et-. *Müs'ıfetü'l-hükkâm 'ale'l-ahkâm*. thk. Sâmîr Mâzin el-Kubbec. Amman: Dâru'l-Feth, 1428.
- Timurtâşî, Şihâbüddîn Muhammed b. Abdullâh et-. *Tenvîru'l-ebsâr ve câmi'u'l-bihâr*. Mısır: el-Mektebetü'l-Nebeviyye, 1332.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 6 Cilt. er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009.
- Tomar, Cengiz. “Zebîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/165-167. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Topal, Şevket. “Şürünbülâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Trablusî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl. *Mu'inü'l-hükkâm fîmâ yetereddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*. Mısır: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1310.
- Trablusî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-. *Mu'inü'l-hükkâm fîmâ yetereddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*. Dâru'l-Fikr, ts.
- Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Tüfekçioğlu, Muhammed Selman. *Ahizade Abdülhalim Efendi'nin el-Fark Beyne'l-Müddei ve'l-Müddea Aleyh Risalesi'nin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017.
- Uşşâkizâde, İbrahim Hasib Efendi. *Zeyl-i Şaka'ik: Uşşakizade'nin Şaka'ik zeyli*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Vankulu, Mehmed b. Mustafa. *el-Hucecü'l-beyyinât fî 'ulmi'l-kadâ 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*. Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 586, 143a-148a.
- Vankulu, Mehmed b. Mustafa. *Risâle fî beyânî usûli tercihi'l-beyyinât*. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 3885, 123a-131a.
- Vankulu, Mehmed b. Mustafa. *Risale fî't-taarruzi'l-beyyineteyni bi'l-hükmi'l-esahh*. Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4601, 132b-137a.
- Vankulu, Mehmed b. Mustafa. *Tercîhu'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 844, 164b-171b.
- Vankulu Mehmed Efendi. “Tercîhü'l-beyyinât”. thk. Mehterhan Furkani. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (2024), 154-170.
- Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbâru'l-kudât*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1366.
- Veli Yegan, Veli b. Yusuf el-İskilîbî. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 666.

- Veli Yegan, Veli b. Yusuf el-İskilîbî. *Mecmû'atu'l-fetâvâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 223.
- Yasin, Muhammed Naim. *Nazariyyetü'd-da'vâ beyne's-şerîati'l-İslâmiyye*. Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 1419.
- Yâverizâde, Kâbilî Mehmed b. Abdüganî. *Mecmû'atü'l-mesâili'l-fıkhiyye*. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3968.
- Yâverizâde, Kâbilî Mehmed b. Abdüganî. *Tercîhu'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, 57, 82a.
- Yaylalı, Davut. "Karîne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/492-493. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l-Fetâvâ me'a Nukûlü Behceti'l-Fetâvâ*, ts.
- Yenişehir-i Fenâri, Hüseyin Şevket b. Mâlik Efendi. *Terceme-i Tercîhu'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7605, 2a-88b.
- Yenişehir-i Fenâri, Hüseyin Şevket b. Mâlik Efendi. *Tercih-i Beyyinât Tercemesi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7606, 1a-147a.
- Yeter, Muhammed Abdullah. *Ahîzâde Abdülhalim Efendi'nin "Mesâilü tercihi'l-beyyinât" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025.
- Yiğit, Rukiye. "Mîzânü'l-Müdde'îyeyn fi-İkâmeti'l-Beyyineteyn Adlı Eserin Aidiyet Problemi". *İslâm Tetkikleri Dergisi* 11/1 (Eylül 2021), 389-400.
- Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd ez-. *Kunyetu'l-Münye li-tetmîmi'l-gunye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2454.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî vd. 40 Cilt. Kuveyt, 1993.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed ez-. *el-Medhalü'l-Fıkhiyyu'l-Âm*. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1425.
- Zeyd Gânîm İbrâhîm. "Tercîhu beyyinât (er-Ruchân inde teârûzi'l-burhân) Abdurrahman b. Eyyûb b. Süleymân es-Saruhânî (h. 1087) dirâse ve tahkîk". *Mecelletü Külliyyeti'l-İmâmî'l-A'zâm el-Câmia* 2/41 (2022), 11-74.
- Zeydân, Abdülkerîm. *Nizâmü'l-kazâ fi's-şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409.
- Zeylai, Fahreddin Osman b Ali b Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1314.
- Zibâra, Muhammed b. Muhammed b. Yahya. *Neylû'l-vatar min terâcimi ricâli'l-Yemen fi'l-karni's-sâlis aşar*. 2 Cilt. San'a: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâsü'l-Yemeniyye, ts.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Dâru'l-'Alem li'l-Melâyîn, 2002.
- Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)*. İstanbul: Kültür AŞ. Yayınları, 2019.
- Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)*. İstanbul: Kültür AŞ. Yayınları, 2011.
- Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740)*. İstanbul: Kültür AŞ. Yayınları, 2019.

- Beyyinâtü'l-fikhiyye*. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3885, 131b-136b.
- el-Kavlü li men ve tezyîlühâ bi'l-mülhakât*. el-Haramu'l-Mekkî Kütüphanesi, 2033/4, 158b-162b.
- Fihristü mahtûtâtî Mektebeti'l-Ezheri's-Şerîf*. 28 Cilt. Malezya: Sekîfetü's-Safâ el-İlmiyye, 2016.
- Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808)*. İstanbul: Kültür AŞ. Yayınları, 2019.
- İlmiyye Salnamesi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.
- Kitâbü Tercîhi'l-beyyineti 'ale'l-beyyine*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler, NEKAY05337/06, 111b-114b.
- Mesâilü tercîhi'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 246, 87b-114b.
- Mimmâ yühimmu fi'l-beyyinât*. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4374/2, 19b-20a.
- Risâle fî bâbî da'va'-racüleyn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 951/4, 18b-22b.
- Risâle-i İstihkâk*. İstanbul: 57 Numaralı Matbaa, 1288.
- Tercîhu'l-beyyinât*. Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1163, 8b-11b.
- Tercîhu'l-beyyinât*. Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 461, 152a-153b.
- Tercîhu'l-beyyinât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 182, 19a-21b.
- Tercîhu'l-beyyinât*. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2812, 388b-391a.
- Tercîhu'l-beyyinât*. Ümmü'l-kurâ Üniversitesi Kütüphanesi, 21516, 214a.
- Tercîhu'l-beyyinât 'ale'l-icmâl*. Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 628, 35a-36b.
- Tercîhu'l-beyyinât 'ale'l-icmâl*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1911, 406b-407b.
- Tercîhu'l-beyyinât ve tevcîhü'l-mühimmât li'l-kudât*. Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, 1893, 1a-22b.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğretiminin ardından 2005 yılında Tavşanlı Kavaklı Kız Kur'an Kursu'nda hafızlığını tamamladı. 2011 yılında başladığı Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2014 yılında mezun oldu. Aynı yıl yüksek lisans eğitimine Yalova Üniversitesi'nde başlayarak 2017 yılında Hanefî Mezhebinde Tartışmalı Bir Delil Olarak İstishab başlıklı tezi ile tamamladı. Halen 2014 yılında atandığı Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda araştırma görevliliğine devam etmektedir.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Ayaz, Feyza. “Hanefî Mezhebinde Beyyinelerin Teâruz ve Tercihi Literatürü İçerisinde Mevlânâ Mehmed el-İzmîrî'nin *Tercîhu'l-Beyyinât*'ı”. 2. Uluslararası Üsküdar Bilimsel Araştırmalar Kongresi Kitabı (İstanbul 2024), 469-478.